

המחתרת
החלוצית
בהולנד
הכבושה

בית לוחמי הגיטאות
הוצאת הקיבוץ המאוחד

המחתרת החלוצית בהולנד הכבושה

ליקטת ועיטבת: עדינה בוכבא
ערכה והציגה לדפוס: רבקה קליינב

בית לוחמי הגיטאות ע"ש יצחק קצנלסון
הוצאת הקיבוץ המאוחד • תשכ"ט

מח שיקרה הוא — הוא לבלתי שבו
שמותיהם של אלה שבחיים למען החיים לחמו,
אשר נשאו בלבותם את יקידהאש.

ס. ספנדר

ה ת ו כ ן

צב הספר 9

מבוא — עדינה כוכבא 11

פרק א: הרקע

הולנד החת המבושש הנאצי 15 / חורבן יהדות הולנד — לואי להיינבו 20.

פרק ב: ארגוני ההכשרה והתנועות החלוציות

התנועה הציונית בהולנד 29 / ארגוני ההכשרה 30 / התנועות
החלוציות 33; ברית חלוצים דהייס-כח"ד — גפחלי אשר 33;
"חברת עולים" — יצחק פייננטל 34; "החלוץ" — עדינה כוכבא 36 /
עליית הספינה "דורה" — אורי כוכבא 38 / מן הפעולה 40 / קורות הכשרה
אחת — מפי חברים יצולים 41; קרבנות המצוד — לוטה לוינשטיין 46 /
אנו נלך, על מנת להזור — אקיל גלימר 47 / מכתבים לשליחים
כ"ש ב' : מתוך מכתביו של שושן סימון 47; מכתבים שונים 50; הדי
המאורעות במכתבי השליחים העצורים 52.

פרק ג: ראשית המחתרת החלוצית

פרשת לוסדרכט — מנחם פיינקהוף 55; מרים ואטרמן-פינקסהוף 58;
אליעזר כהן 59; דוד גייס 60; אריקת בליס 60; ימים מפלאים —
ע.ס. 62; מכתב אל התחלה הבית 64 / תהכשרה בחאודה
ופעילה של שושנה ליטן — "החלוץ ההולנדי במאבק" 65;
לילן עפיגל-כהן 66 / הרחבת הפעולה — מרים ואטרמן-פינקסהוף 66 /
בית-החלוץ באמסטרדם — "החלוץ ההולנדי במאבק" 67 / המחתרת
באמסטרדם 1941-1943 — לורה ויסקינד-צימלס 68 / בית-החלוץ והאחרון
באמסטרדם — אנקה אלן-היימנס 73 / הכתובת האחרונה של "החלוץ" —
צבי דורלאנד 74 / הבית ברחוב וייטסנקהאדה — "החלוץ
ההולנדי במאבק" 75; קארל אוורסלאן 77 / המחתרת בפעולה — "החלוץ
ההולנדי במאבק" 78 / בימי המעצרים — "החלוץ ההולנדי במאבק" 81 /
נאסיו של גרצון — "החלוץ ההולנדי במאבק" 83 / מלב — נטו מנן 84 /
דירת פתח ברוטרדם — לטי רידלסהייט-בן-יהוד 87.

שושן סימון : הולדת הדי 91; הראשון להתנגדות —
"החלוץ ההולנדי במאבק" 92; מכתבים מן המחתרת — שושן סימון 93;
קורט האנמן 103; נעורים בגרמניה — פראנק ורות אולדוורף 103;
לדמותו — גרצון דרך 106; בימי המחתרת באמסטרדם — "החלוץ ההולנדי
במאבק" 107; לורנר האחרונה — "החלוץ ההולנדי במאבק" 108;
מכתביו 109 / שושי והאנמן — מפי חברים יצולים 111.

©

By Hekibbutz Hameuchad
Publishing House Ltd. 1969

Printed in Israel

דפ"ס מ' גרינברג, רח' רושירה 2, תל-אביב

פרק ד: קבוצת וסטרויל

רוח המהפכה — ברכה תבס 114 / קבוצת וסטרויל 115 / המרי שלגו — ויל וסטרויל 116 / מעשי הצלת וברר — ויל וסטרויל 117, יאן סמיט 118; באוקה קונינג 120; אנט לוסינלינג 121; היל סלומי 122; חרדה לוף 124; סיניס סטאפינג 124; סיני דה לגה-רוזלינגר 125; בל ון דר אקראציר 125; פרשת טראגית — דיגטית יסה 126; שיתח עם פראנס חריטסן 126.

יופ יסטרויל: קורות חייו 130; הפגישה המהפכנית — שאיל ויגל 132; פרידה לרגלי הפירנאים — מפי חברים ויצולים 132; מעצרו של יום ותמסיון לשחררו — עמ"י ברכה תבס 133; ביטוי האחרונים — ג.ס. דה יונגיוב 133; מכתבים מן הכלא — יופ וסטרויל 137; לדמותו — "החלוץ" החולנדי במאבק" 143; פגיעה אחת עם יופ — מנחם פינקלהוף 144; וסטרויל המתחן — רבנים באזכרה 144; דיוקנו של איש המרי — ג. יונגיוב 145; יופ וסטרויל: ערב ככלא (שיר) 149.

פרק ה: "דה אונדדוויק"

מחסה ומסתור 151 / מ.מ.ב.ו.א. ל.ט.ה.ב.ו.א. — לויסה ורהפטיגסיוול 152; שולמית גוטבאומיינר 153; לילי קסטרטיכו 155; אליעזר כהן 157; חוה פרנקל-ביהאן 158; זאב הירשפלד 159; טודי בון 160; בינר — שאול דיגל 161 / משרפת הלבנים בסרוולדה — משה רייזר 162; פאני רייזר 163 / העונק — מפי חברים ויצולים 164 / מרכז המהפכה 1943-1945 — לירח דורלאכריגון 167 / הסיפול בבסתרים — אלי ואטרמן 168; עליה בירנבאום-מנדלבאום 169; נפתלי אשר 170 / בשנה האחרונה למלחמה — פראנס חריטסן 171.

פרק ו: "קבוצת ההכשרה" במחנה

הנידונים להשמדה — 174 / גורלה של אלדן — ליני דה ברוין לוי 175; ורגר אורלנד 176 / קבוצת ההכשרה במחנה — "החלוץ החולנדי במאבק" 178; ארנו לי 180 / ימים ולילות בוטרוורק — מפי חברים ויצולים 182 / הבריהה מן המדינה 183; ארגון הבריהה — לורה דירלאב 184; נסיונות תכלה והכרחה — פראנס חריטסן 184 / ג.ה.ה.ק.ס.ר — "החלוץ החולנדי במאבק" 186; קורט ואלטר 187 / אל החירות — הרמן איטלאנדר 189; זאב הירשפלד 189; "החלוץ החולנדי במאבק" 190 / גורל חברים במחנות: ב"מחנה הסוככים" בברגן-בלזן — לויסה לוסינלינג 193; באושיץ — נירה ורדי שוורמן 193; במחנה טרוינשטאט — חוה פרנקל-ביהאן 194; רשימות בראיסקורק — ויל וסטרויל 195.

פרק ז: בין גבולות

ראשית הדרך לצרפת ולשווייץ — עדינה סימון-כוכבא 199 / נסיון שנכשל — שרגא אגל 209 / ארגון הבריהה לצרפת — מנחם פינקלהוף 210 / הפעולה בצרפת 1943-1944 — "החלוץ החולנדי במאבק" 215 / מוטטרבורק לצרפת —

"החלוץ החולנדי במאבק" 216 / בשליחות המחתרת מהולנד עד איטליה — אלפרד פרנקל 218 / מרכז המהפכה בפריס — יעל אקארס-בורשטיין 220 / מסייעים ונסיונות הצלה — מאולה קאפמיוולד 222; האנס ארליך 225; מטה לגדאירוסלר 227 / מרי וסחתרת — יוסף לינוול 228; עלי כוזן 229; ארגנט אשר 230 / פרשת העבודה בבר-סביה — יעקב מורס 231; נדן מנן 235; "החלוץ החולנדי במאבק" 236 / כ"פועלים הולנדים" בצרפת — אתנד סנדר 237; אתון דזובסקי 239; צ'קי קאפלגר 240 / מתוך יומן דרכים — מנן מלודסהיים 243; קורט ויילינגר-גראבול: בית ההורים — יודא ריילינגר 246; בהכשרה במחתרת 248; עם קרס לסילון — "החלוץ החולנדי במאבק" 248; מכתביו 251.

ארגנטס הירש-וילי: תולדות חייו 256; דמות במחתרת — "החלוץ החולנדי במאבק" 256; עם ארגנט באנטוורפן — "החלוץ החולנדי במאבק" 257.

מאנס וינדסילר-כור: תולדות חייו 259; מכתבים — מאנס וינדסילר 259; פרק מיומן — מאנס וינדסילר 264.

פרק ח: החוליה האחרונה

ספרד ופורטוגל סארגות הצלה 265 / ארגון הבריהה של המחתרת הציונית בצרפת 267 / ארגון השירות — בתיה בריק-שטרן 273 / השיטה דואר שונה — משה ארד 274 / הדרך האיומה לספרד — יגאל בנימין 275 / תחנה הסניגית — מפי חברים ויצולים 277 / מתוך יומן דרכים — חנן פלירסהיים וא' / מליסדרפט לספרד — אשר היינריך 282 / אחת השירות — יעקב מוטס 284 / הצלת בני הקטן — רות דורלאכ 286 / יומן-הפעלה — "החלוץ החולנדי במאבק" 287 / בשיירה האחרונה — לילי שפיגליכטן 288.

יוזכור 291

נספחות:

גורל חברי ההכשרה: אבידות וניצולים 293 / לוח המאורעות 294 / הערות 298 / רשימת המקורית 303 / מפתח שמות האנשים / מפתח שמות הארצות והסקומות 309.

תמונות ומפות

תמונות: "יחודי לא-יהודי באוהדנים במאבק" 24 / תעודת הזהות של רחל, עם הותמת מגן 27 / מכתב אל הנהלת הבית 64 / "מחשבת התעודות": דגף לויף חתימה; רישיון יציאה ממחנה וסטרווק 80 / "היורקדורס", בראה כללי; חברי הכשרה לוסטרווק לפני פינוח — מול עמ' 96 / גורר חלוצי בהכשרה; על גג בית החלוצ באמסטרדם — מול עמ' 97 / שצוריצופן, פרי המצאתו של פראנץ הריטמן 127 / יכין סימון, דורש האנמן, שושנה ליטן, יופ וסטרויל — מול עמ' 128 / קבוצת וסטרויל בפגישת עם הנשיא יצחק בן צבי — מול עמ' 129 / אישור-סרטיקאט שהועבר על ידי הצלב האדום 181 / תעודת הופשה ל"פעילים הולנדים" 213 / מחבוא בכפר סבטם; פגישת פעילים בחלדולנד, אפריל 1944 — מול עמ' 256 / קורט ריילינגר, ארכטק הייז, מאבס וינדמילר — מול עמ' 257 / מאבס וינדמילר כאיש ה-ס.ד. 260 / האגודה "זאמסדה" קבוצה של נוצולי המחנה ערב עלייתם — מול עמ' 290 / נצבה ביער וסטרויל לזכר הנסלים — מול עמ' 291.

מפות: ספת הילנד 14 / דרכי המעבר של השירות מצרפת לספר 290.

עם הספר

ספר זה מתבסס ברובו הגדול על עדויות בכתב ובעל-פה שנגבו בשנים 1955—1958 מפי חברי המחנות החלוצית בתולנד, עליידי קבוצת פעילים מאבסי מחתרת זו ובית לוחמי הגיטאות ע"ש יצחק קצנלסון. העדויות בארץ רובו בעקרון עליידי גדעון דרך, ובמקביל לכך נכתבו חל וסטרויל את עדויותיהם של חברי המחנות הוושבים כיום בהולנד — ובראש וראשונה של אבשי "קבוצת וסטרויל", אשר מילאו תפקיד מכריע בכל פעולות ההצלה של "החליץ".

אף ש, ונדד החקוקמנציה" — אותה קבוצת הברים מיוצאי "החלוצ" שיזכה וביצעה את גביית העדויות — נעובדי בית לוחמי הגיטאות ואו ודאי לגד עיניהם את העצאת הדברים ברפוס ביום מן הימים, לא כחנה גביית העדויות במישורין עליידי צרכי הספר שלפנינו. המטרה היתה קודם כל איסוף חומר עובדתי, הנשוי לשמש את ההיסטוריון, והעדויות נגבו עליידי שאלון מוכן מראש, אשר הקפד את מעשיו של כל חבר במשך כל הקופת המלחמה. בנוסף על כך נלסברו גם תיאורים חזיתיים שונים — בצורת רשימות, יומנים, מכתבים וכיוצא באלו.

כל זה הכביד מאוד על עייכת הספר. היה הכרח לסיין ולבדור מתוך למעלה מ-200 העדויות נעשרות הסכתבים והרשימות כדי לצרף מן הקטעים השונים תמונת פתוח או יחיד רצופה ואובייקטיבית. בהכרח נתקפחו פרקים מסוימים — אם משום הצדר חומר ואם משום קוצר היריעה. הפעילות העיתונתית העוצת של "החלוצ" ושאר התנועות החלוציות ערב המלחמה ובשנות המלחמה תיאשונות לא זכתה במסגרת זו להארה מספקת, וכן יתכן שלא כל התנועות וכל דורמים וצגו כפי הראוי להם — אף שהשתדלו לעשות זאת. אין כאן אלא לקט מועט מתוך החומר הרב שנצטבר, השמור כיום בשלימתו בארכיון בית לוחמי הגיטאות.

בין החומר בכתב ששימש את הספר יש לציין בראש וראשונה שתי תוצרות משוכפלות, שראו אור בשנים 1944—1945, בשפה הגרמנית. התיכרות נכתבו שתיין בספרד, עליידי חברים שהצליחו להצות את הפירנאים ואשר הגיעו ארצה עוד בשנות המלחמה, באניה "נראסה" ו"גליני", והחבורת הראשונה, "Zion Geleit", נכתבה בסוף 1943 בעשותה, עליידי שלושת החברים הראשונים שהגיעו לספרד (רשימת אלף דתומות בספר שלפנינו בציון "ספי חברים נוצולים"); השניה, "Vom Ringen des holländischen Hechalutz" ("החלוצ ההולנדי במאבק") — גם כאן לא היתה אפשרות לזהות את כותביהן של הרשימות השונות) — נכתבה בשנת 1944. שתי החוברות נמצאות בארכיון בית לוחמי הגיטאות.

בין השאר הייבים אנו תורה לארכיונים הבאים. על הרשות שניתנה לנו להשתמש בחומר שלהם:

ארכיון בית לוחמי הגיטאות ע"ש יצחק קצנלסון.

ארכיון העבודה — חל-אביב.

הארכיון הציוני — ירושלים.

ארכיון הקיבוץ המאוחד — עין-הנור.

ארכיון "יד ושם" — ירושלים.

המכון ליהדות זמננו — ירושלים.

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie — Amsterdam.

המקורות שבראשי הפרקים נכתבו ברובן — אם לא צוין אחרת — בידי עדינה כוכבא. רוב התרגומים מגרמנית נעשו בידי צבי ארד, ומתולגמית — בידי שפיה פינקלהוף. קטעים אחדים תורגמו בידי עדינה כוכבא ורנה קלינוב; את השיר "עץ בבל" תרגם הממורר יעקב אורלנד.

מרבית התמונות שבספר — מארכיון בית לוחמי הגיטאות, ומיעוטן נמסרו לגי עלידי אנשים פרטיים. הכפות הן מעשה ידיו של אורי כוכבא.

ליו את הספר, בכל שלבי עריכתו, מנחה דורמן וצבי שגר.

תודתו בזוגה בואת לכל אלה שסייעו בידינו, בעצה ובמעשה, להוציא את הספר לאור.

מבוא

ספר זה בא לספר על פרשה אחת מתוך תולדות העמידה היהודית בימי השואה. ברחק השנים שחלפו מאז מלחמת-העולם השנייה והמאורעות המבריקים שהתחוללו בינתיים בהיי העם בישראל ובתפוצות, מטבע הדברים שיעשו לטעושים פרשיות-הצלה מצומצמות בהיקפן, אולם ההיסטוריה מורכבת חוליות-חוליות, ורק מתן יצורף המעשה הגדול והשלם. עלינו החובה להביא את דברת של המחתרת ההלוצית בהולנד; על אפית המיוחד: התנגדות יהודית מאורגנת בשיתוף-פעולה הדוק עם האוכלוסיה המקומית; פעולת הצלה מצומצמת שהתרחבה והלכה בהדרגה, עד אשר פרצה גבולות ולבשה עם הזמן אופי של רשת מסועפת ומאורגנת להפליא.

בראשית המלחמה הקיפה התנועה ההלוצית בהולנד כמה מאות בני-נוער מכל הזרמים, חילוניים ודתיים, רובם בהכשרה או במרכזי עליית-הנוער. בקרב ההלוצים שהכשירו עצמם לעליה ולחיי עבודה בארץ-ישראל רב היה מספר הפליטים יוצאי ברמניה ואוסטריה, הלם משותרי מהנות-ריכוז ומילומדי סבל. עובדת זו חשובה להסברת הרקע לפעלם של מנהיגי התנועה ההלוצית בימי השואה.

כמה נקודות נוספות עשויות להבהיר את השתלשלות המאורעות:

א. "ההלוך" בהולנד היה יותר מאשר ארגון-ג, ובימי המצור הגיע לליכוד רעיוני ולמשמעת תנועתית. מרכז "ההלוך" ביקש פתרונות קולקטיביים להבריו, ולמרות האהריות הכבדה שגטל על עצמו בכך, לא גרע מהוצאת תברים משורות הארגון, כאשר תיפשו הללו דרכי הצלה פרטיות לעצמם.

ב. על למעצם בידי הגרמנים הדיו שליחי הארץ והקיבוץ קשר חי עם ארץ-ישראל. אורית ה"אף-על-פייכן" והעלית הכלת-ליגאלית בכל הדרכים לזיכה גזירות "הספר הלבן" (כגון- עליית ה"דורה" ב-1939), התיריה להודעה תחברים את ההכרת, כי מול השואה הטוקרבת יש לנקוט בפעולות בלתי-רגילות ובתעוזה.

ג. העבודה הגופנית הקשה אצל האיכרים ההולנדים תישלה את הצעירים והבשירה אותם בטידה רבה לתלאות שנאלצו לעמוד בהן בבוא העת.

ד. עוד בטרם אינם השילוח וההשמדה ניתקו החברים את עצמם מבחינה נפשית מן הארץ בה נולדו או נקלטו, וכל מעשיהם נתונים היו להכשרתם לקראת פתדם בארץ.

כל הגורמים הללו עשויים להסביר לנו את העובדה, כי דווקא קבוצה זאת, היחידה בקרב יהדות הולנד, מצאה אפשרות וכוח להקים ארגון מהתרת עצמאי ולהציל חלק ניכר מתבריה. בעוד אשר מכלל יידידות הולנד ניצלו רק 18% מהשומות, הצליחה המחלוקת החלוצית למלט 44% מאנשי ההכשרות. אך דאי הוא שלא היו מגיעים להוצאות כאלה, אילו לא מצאו סיוע אחד בקרב העם ההולנדי. עם כל אומץ לבם ותושייתם, לא היו אנשי "החלוץ" מסוגלים לבצע את תכניות ההצלה שלהם בארץ זו, הודלה במקומות-הרחב והמנוהלת בידי אדמיניסטרציה קפדנית, שכלית שירתו בעלי-כוחם את מנגנון-ההשמדה של הצורר. את בני בריהם מצאו החלוצים בקרב אנשים מתחגי תחינוך מתקדם בהולנד, ובראשם הסתנן הדגול יפ וסטרול. אין זה מקרה, שהפגישה בין שני תחומים התקיימה באחד המרכזים החינוכיים של ההכשרה הציונית בהולנד, במעון עליית-הנוער בלוסדרכט. לפי עדותם של אנשים אלה, לא רק אתבתי-האדם הגיעה אותם למעשיהם — אלא הצורך לפעול פעולה של כגוש כנגד הדיכוי הגאצי. מדריכי לוסדרכט, אשר היפשו ברגעים הגורליים ועל סף השילוח למחנות פתרון להניכיתם, מצאו כאן יד מושטת לסיוע, ובמהרה הפכו את הפעולה המצומצמת למחתרת-הצלה מאורגנת.

ראשיתה של המחלוקת — בקיץ 1942, עם תחילת ביצוע "הפתרון הסופי" לגבי יהדות הולנד. זו השנה היה לידות קודם-כל את הגזירה ולא להתרצב לשילוח. וסטרול וחבריו מצאו את מקומית-המתבוא הראשונים, ועליהם כך איפשרו לאנשי "החלוץ" להתארגן ולמצוא דרכים לצאת את נבולות הולנד. במשך שלוש שנים, עד גמר המלחמה, הלכה ופעולה והתרחבה: כציאת מקומות מקלט אצל משפחות הולנדיות, קשר בין החברים באשר במצאו, הספקת תעודות וכרטיסי-מוון, ניסו אמצעים כסטיים בהולנד ובצרפת, ארגון בריחה ממחנות ותובלת שיירות אל מעבר לגבולות, אל ארצות נייטרליות.

בכל הפעולות האלה נטלו וסטרול וחבריו חלק פעיל, אך תמיד יחד עם אנשי המחלוקת החלוצית. אלה כן אלה עברו את הגבולות, קשרו קשרים עם המחלוקת הכללית בהולנד ועם ההתנגדות היהודית בצרפת, בה פעלו גם מספר אנשים בהולנד. "התעודות ההולנדיות", הגנובות המזויפות, הפכו לשם-דבר ושימשו במקרים רבים את מארגי השיירות מצרפת לספרד. מספר הקרבנות מבין החברים הפעילים רב היה, כמובן; שוב ושוב

סיכנו את חייהם בנסעם בלי הרף מגבול לגבול. רוב אנשי מרכז הארגון נעצרו וכלואו. חלקם הוצאו להורג; אחרים שולחו למחנות, ורק מעטים חזרו משם. גם מבין החברים שהסתתרו אצל משפחות הולנדיות או במקומות אחרים, נתגלו רבים וכולהו.

עם זאת יש לציין הישגים רבים. עד קיץ 1944, כאשר נחסכו הגבולות עקב פלישתן של בנות הברית והתקדמותן לעבר הולנד, עברו כ-150 איש את הגבולות והגיעו לצרפת. שם עבדו החברים תקופת מסוימת כ"פועלים הולנדים", עד שעברו. ביזנה עצמית או במסגרת השירות של המחלוקת היהודית הצרפתית, לספרד. גולת הכותרת היתה עלייתם ארצה של כ-70 יוצאי ההכשרה ההולנדית, בנובמבר 1944. מבחינת מספרית היו אלה מתי מעט, אך המכרה העיקרית הישגה — מעשה התקוממות נגד ההשמדה ותחייה לעליה בכל הדרכים.

המחלוקת החלוצית בהולנד לא נכטה בדרכי התנגדות מזוינת. כדרכו של קבוצות מתחרות בארצות אחרות. היו לכך סיבות אובייקטיביות וסיבות הבעיות באפיה המיוחד של הקבוצה: אובייקטיבית קשה היה לקיים בהולנד, השטות והעדרת היצרות, מהתרת מזוינת. אך בעיקר גדולה היתה השפעתם של וסטרול וחבריו, שהיו פאציפיסטים, על רוח המחלוקת. אילמלא כן, אפשר ומספר גדול יותר של חברים ניצולים היה מתגייס לצבאות בנות הברית (על כל פנים, ניתן להסיק כך מעדויות מפורסמות).

בעיה מוסרית אחרת שהתעוררה הן כדי פעולה, היתה בעיית תרומתם של החברים למאמץ-המלחמה הגרמני, עשה שעבדו כ"פועלים הולנדים" בצרפת או בגרמניה. הבעיה המרידה את החברים, והם אף ניסו לתכל בעבודה פה ושם, ככל שיכלו — אך עדיין יש מקום לדון בנושא דיון מעמיק וממצה יותר.

על אף הישגיו במצוא ובמנטאליות — נטיות אנארכיסטיות ופאציפיסטיות מזה יאדיאל של תנועה ציונית-חלוצית מזה — נדבקו יחסי ידידות וקרבת אמיתיים בין ההולנדים והחלוצים. ידידות זו לא נתלשה במאומה במשך השנים, והיא מצאת את ביטוייה בגילויי סולידריות תוספים עם מאבקיהם. נקח כי ספר זה, המגיש לקט של עדויות על תקופת השואה בהולנד, יתרום את חלקו ללימוד פרק בהיסטוריה יהודית בת זמננו ובעמידתו של נוער יהודי במערב-אירופה.

עריכת כוכבא

הולנד תחת הכיבוש הנאצי

מאת שנת, כ"ט 1839 עד 1940, לא ידעה הולנד טלתמה על אדמתה. עם פרוץ מלחמת העולם השנייה הכריזה על נייטרליות וקיומה להישאר גם הפעם מתוך למערכת. אולם להיסלר היו תכניות משלו. אור ל-10 במאי 1940 הצו כוחות גרמניים את גבול הולנד, ומאות צנחנים הוצנחו אל מעבר לקו התנגדה המקומיים.

העם ההולנדי לא היה מוכן למלחמה, לא מבחינת ביטחון הלחימה הממשי ולא מבחינת פסיכולוגית. רק ב-1937 החלה ממשלת הולנד ברכישת נשק מודרני, ולא השיגה אלא כמויות מצומצמות. תכנית ההגנה, שעובדה תוך הסתמכות על סיוע מצד הכוחות הצרפתיים והאנגליים, התמוטטה כמעט כיה. שיטת הלחימה המיושנת של הצבא ההולנדי לא עמדה בשום יחס לשיטות המודרניות של צבא היסלר. טנקים כבדים הצו את השדות המוצפים ויזמו ללעג את כושר התסימה של המים; מטוסים הפציצו גשרים ושדות תעופה וערערו את בטחון האוכלוסיה האזרחית. פעולות ההבלה של "הגיס החמישי", שאומן בחלקו בגרמניה, החלישו את כוח עמידתו של הצבא. בסיועו של גיס זה הצליחו הגרמנים להשתלב כבר בימים הראשונים על נקודות המפתח.

כך הוכרע גורל הארץ תוך ארבעה ימים, וכאשר התחילי הגרמנים להפציץ את עיר-הנמל יוטרדם והרסו את מרכזו — החלט על כניעה. ב-14 במאי

מפת הולנד

התם הרשמי של ההולנדי, הגנרל ויקלמן, על חזות שביתת-השק, והולנד צורפה לשורת ארצות הכיבוש הנאצי. המלכה וילהלמינה ורביב נחברי הממשלה במלטה לאנגליה, על מנת להמשיך מעם במאבק לשחרור עצמם. מעשה זה, שהיה אולי מוצדק מבחינה מדינית ומבחינת ראיית העתיד, דיכא לא במעט את הרוחות.

ההשגות מפני טירור נאצי לא גתאמהו תחילה הנציב, ד"ר סייס-אינקוארט, ניסה לנהוג מתינות ולדכוש את לבו של העם הקרוב לגרמנים "קרבת מוצא ודם". לשם כך אף שיחרר, כמחזה, את 10,000 החיילים מצבא הולנד, שנשבו עם הכיבוש. כן פנה סייס-אינקוארט למוסדות הממשל הקיימים והבטיח להם כי יוכלו להמשיך בפעולתם התקינה.

אך מעגובחו הגרמנים לדעת, כי אין תורתם עשויה לתקלט בלב העם ההולנדי, הוהלפה מדיניות הפיוס בשיטת איומים וצווים: גלים לעבודות כפייה ב"רייך", החרפת חקק ביכר בין התוצרת החקלאית והתעשייתית לצרכי הצבא, הגבלת תפוצת הכיסוי בכתב ובעל-פה, כל המפלגות הפוליטיות, חוץ מן הנס.ב., היא המפלגה הנציונל-סוציאליסטית של מוסרט, באסדו.

הנס.ב. עיבלה את תורתם של הנאצים על כל גילוייה, הם לבשו מדים שחורים, הקימו "פלוגות-סער" וחיכו את שיטות הארגון רטוסאליטאריות של המפלגה הנאצית בגרמניה. אך גם אחרי הכיבוש לא מנחה מפלגה זו מעולם יותר מ-50,000 חברים, והעם ההולנדי ראה בהם ביגדים במלדת.

רוב מנהיגי השמאל סירבו לשתף פעולה עם המשטר החדש וירדו למחתרת. כבר בינואר 1943 הופיעו עלונים בודדים, כתובים ביד או משוכפלים, ובהם שירים וסיסמאות אנטי-נאציים, אשר קראו את האוכלוסיה להתנגד לכובש ולהתכונן לשחרור קרוב.

העיתונות הבלתי-ליגאלית מילאה תפקיד חשוב במאבק נגד הנאצים. במשך כל שנות המלחמה שימשו העיתונים הבלתי-ליגאליים אמצעי-קשר חשוב ומקור-אינפורמציה לאיכלוסיה המנותקת מן העולם החיצון, אשר נמנע מנמנה להאזין לשידורי-רדיו, מאחר שהגרמנים אספו את כל המקלטים. עד גמר המלחמה הופיעו בהולנד למעלה מ-100 עיתונים ועלונים בלתי-ליגאליים.

תואית של הולנד לא איפשרו למעשה הקמת יחידות פרטיזנים. רק מצטים מבין הקצינים וההיילים ההולנדיים הצליחו להסתיר את נשקם בעיני הגרמנים, והנשק שבדי המחתרת ההולנדית מופט היה, רק לקראת סוף המלחמה החלו מגיעים משלוחי נשק סבנות חברית.

דוכר נסיון, תכימות ואי-הזירות גרמו למעצר פעילי המחתרת הראשונים, שרובם היו אנשי צבא, במשפט ראון, בפברואר 1941, נידונו למות 15 באנשי ה"חיון" (מראשוני ארגוני המחתרת). והוצאו להורג ביחד עם שלושה

ממארגני השביתה הגדולה, שפרצה אותו חודש באמסטרדם. המשורר יאן קמפרט, שזיה אף הוא בין הקרבנות, הציב להם יד בשירו הידוע "שמונה עשר המומתים".

שביתה פברואר 1941 הייתה בעיקרה הפגנת-טוילריות עם היהודים הנרדפים, והיא הקיפה את אמסטרדם והערים הסמוכות. אך היה בה גם משום מתן ביטוי להתמרמרות על מדיניות ולכפיה והגזל, שהחלה מצטיירת כבר אז.

עוד פעמים אחוז ההולנדים בנשק השביתה: שביתה מאי 1943 פרצה במרכזי התעשייה הגדולים בטבנטה ובבראבנט, כתגובה על הגיוסים לעבודת-כפייה בגרמניה. כדי להגדיל את מספר המגויסים, עצרו הגרמנים מחדש את החיילים והקצינים שנותרו בראשית הכיבוש; בזירה זו הגדישה את הסאה. השביתה פרצה תחילה בבתי-החרושת לטכסטיל ולפלדה, ובמהרה הכתה גלים בכל הארץ. הגרמנים דיכאוה ביד חזקה, עצרו את מנהיגיה והעמידו אותם לדין.

בסוף 1944, כאשר מהלך המלחמה היה כבר ברור, קראה הממשלה הגולה בלונדון לשביתה כללית של פועלי הרכבות, ואף תמכה בת באמצעים כספיים. שביתה זו נמשכה עד לשחרור הולנד.

עם התחלת הרדיפות והגיוסים ההמוניים, חיפשו אלפי יהודים מקלט בבתי-הולנדיים. כ-25,000 נמלטו תחילה באופן זה בגירוש; רבים מהם נהגלו אחר-כך ונשלחו. אך לא רק יהודים בלבד הסתתרו: הולנדים רבים — אנשי מחתרת, סטודנטים, מנהיגים פוליטיים וגברים בגיל גיוס החובה — "צללו" אף הם. מספר המסתתרים בסוף המלחמה באמד ב-300,000 איש. תחילה עסקו קבוצות קטנות, ואף יחידים, במתן פורה למסתתרים — אנשים אמיצים, מכל שכבות האוכלוסיה, דתיים ולא-דתיים, סוציאליסטים וליבראליים — צבא גדול של מחבלים ממזימות הנאצים. אך כמהרה נהבדו, שלצורך הטיפול במסתתרים דרוש ארגון ארצי, וב-1943 קם ה"ארגון לעזרה למסתתרים" ("L.O."). הוא עסק בגיוס כספים, באספקת תלושי מזון ותעודות זהות ובקשר בין האנשים. כפרים שלמים בגליל לימבורג ובפריסלנד הפכו לבתי-מקלט גדולים; יש ומספר המסתתרים עלה על מספר תושבי הכפר עצמו.

כן פעל ועד מיוחד להצלת ילדים, ומאות ילדים יהודים הוכרזו ממתנות ומתחנות-איסוף והוכתרו בבתי-הולנדיים.

עשרות רבות של אנשי מחתרת עסקו ואף התמחו בהדפסת תעודות-זהות. או בייקף הפרטים על גבי תעודות קיימות. פקידים רבים במשרדי הרישום סיפקו תלושי מזון או טפסים ריקים למילוי. אך כל זה לא הספיק.

במרוצת הזמן החלו אנשי המחלוקת בפריצת משרדים ובהתגבשות מוזינות על שומרים, כדי להשיג את המלאי הדרוש. שקים מלאים תעודות וגנבו בצורה זו.

אתר המבצעים הגדולים הללו היה ההתנפלות על משרד מרשם התושבים באמסטרדם, במארג 1943. הכוונה הייתה להשמיד את כרטיסיית התושבים, כדי למנוע את שילוחם לעבודה במזרח. בראש הקבוצה עמדו ואלטר ארונדיאוס ור. ון דר פייך, שניהם ממנהיגי המחלוקת ההולנדית (וון דר פייך, פסל במקצועו, שנפרסם על ידי מעשיו הנוצרים, נפל ב-1942 בשעת ניסיון לשחרר עצירים מכיתת הסתר באמסטרדם). אנשי הקבוצה לבשו מדים גרמניים, הדרו לבנין והתגמלו על השומרים. אחרי שהציתו את הכרטיסים הסתלקו מהמקום, לקול התפוצצויות ולאור להבות הפחדות מן הבנין. מכבי-האש ההולנדים השמחים "הוסיפו מיץ למדורה" והגדילו את חנק. המבצע הצליח, אך הפקידים ההולנדים הדייקנים הכינו ביעתו העתקים של כל הכרטיסים, והמסרת לא הושגה במילואה. הגרמנים רתחו. בעזרת מלשינים החלו לדרוף אחר ראשי מחבלים, ורום בצורה אחרת, ביניהם: ו. ארינדיאוס והשומר קייס רוס, שניצל את תפקידו במסמרה לשם סיוע למחלוקת, הועמדו למשפט פומבי והוצאו להורג ביולי 1943. אחרים נשלחו לבתי-סוהר ולמחנות ריכוז.

במשך שנות המלחמה כמו בתולדות ארגונים ארשיים שונים שעסקו בהתנגדות (ועדת ההתנגדות ועוד), חלקם שיחקו פעולה ביניהם, אך לא קם ארגון מרכזי אחד שהלש על כל פעולות המחלוקת. היו "פלוגות-כוח" קטנות, בלתי מאורגנות תחילה במסגרת כללית, שפעלו עם נשק ביד להיסול מנהיגים פאשיסטיים ומרגלים הולנדים. כך נהרג מנהיג ה.ס.ס. ההולנדי, הגנרל סייפארט, ובהתנפלות מוזינת על שיירה גרמנית נסעו קשה ראובן השנוא, שעמד בראש ה.ס.ס. והמסמרה החשאית בהולנד הכבושה. חוגים שונים התנגדו לפעולות אלה, כי ראו בהן סיכון גדול מדי להגעת המחלוקת ולאוכלוסיה. לאחר מעשה כזה היו הגרמנים מוגברים כמובן את אכזריותם ואת המצוד על מנהיגי המחלוקת. מספר הקרבות הלך ורב, לא מעט בשל אי-ההירות והסממנות. עם התקדמות צבאות בנות הברית והתקפת לשחרור מהיר, גבר הרצון להתקוממות פעילה ורבו הפעולות הנוערות. נערכו התנפלויות רבות על בתי-סוהר, כדי לשחרר אסירים פוליטיים ואנשי מחלוקת. בסתיו 1944 התקרבו צבאות השחרור לגבולות הולנד וכבשו את חלקה הדרומי. בספטמבר אותה שנה נראה השחרור המלא כה דאי, עד שנערכו חגיגות ספוטאניות בכל רחבי המדינה (יום השלישי הסטורף, 5.9.44).

ברם, היתה זו שמחה טרם זמנה, כי הגרמנים הוצו את כוחות בנות-הברית מצפון הולנד ומרכזות בשארית גתונים תחת שלטונם עד לכניעתה הסופית של גרמניה, במאי 1945.

ב"הורף הרעב" 44-45 סבלה האוכלוסיה קשות, ומספר קרבנות המגפות, הדיפות והרעב היה עצום. הגרמנים גזלו את שארית תמרי החסקה, וכאשר פסקה תנועת הרכבות נאלצו התושבים לנדוד ברגל לכפרים ולעדרות, על מנת לתפש מזון ועצים. "שיירות-הרעב" שנעו באופנים, בעלות-יד ובסירות, גראו בכל מקום. רב היה הסבל והמחסור.

אנשי המחלוקת עמדו במבחן גם עתה, והרשימו יד עוזרת בכל מקום הם הוכיחו את יעילותם במאבק נגד ספרים ורופי בצע, במלחמה בשוק השחור, בארגון חלוקת מזון צודקת, בהעברת תרופות מעבר לקוי התזונה. לקראת השחרור החליטה הממשלה בלונדון להקים "צבא-פנים", והכלילה בשורותיו את כל ארגוני המחלוקת. משלוחי נשק הגיעו לשטח הביכוש וחולקו לאנשי המחלוקת. חללי חיכו בקוצר רוח לשפתי-הנקמה בנאצים ובצווריהם השנואים; אך הם לא זכו להשתתף במלחמה ממש, כי הגרמנים חתמו על חוזה שביתת-נשק עם צבאות מונטגומרי ומנעו על-ידי כך שפיכות-דמים בהולנד. בקרבות-רחוב, שהתנהלו בימים האחרונים לפני השחרור, ירו אנשי המחלוקת בחיילים גרמנים ואף הפילו קרבנות, אך הדבר לא היה דומה למלחמת-התגמול עליה חלמו.

תנועת ההתנגדות ההולנדית נשארה מיעוט בתוך אוכלוסיה פאסיבית גדולה רק בחורף האחרון הצטרפו אליה רבים. מיד עם גמר המלחמה התפורר הנרעין של התנועה, כי רב מדי היה השוני בהשקפות-העולם של הגופים השונים שהרכיבו, וגם תרכב הקבוצות עצמן היה מקרי וארצי.

אין בידנו מספרים על חלקם של היהודים בהתנגדות הכללית. רבים ואי תעלימו את זהותם, כי כיהודים היה קיומם הפיסי נתון בסכנת כפולה ומכופלת. הית ביניהם אף שביקשו להשתחרר מיהדותם, וחלקם לא רזו אולי לזהותו היהודית גם אחרי המלחמה. היו גם חוגים במחלוקת הכללית שהסתייגו ביהודי מחבריהם היהודים; לא כולם היו נקיים מאנטישמיות. עם זאת יודעים אנהנו על פעילים יהודים רבים, בכל שטחי ההתנגדות, ביניהם, למשל, גרית-ארד בארדיאו, שנהג להתחפש לאיש סוד, וכך הציל אסירים רבים מידי הנאצים. כשנחפס כתוצאה מחלשנות בילה התנגדות ומרצת הפיל חללים ברחפיו עד שנפצע פצעי מות. כמו חרוט על לוח זכרון, הקבוע בקיר של בית ברית רופס באמסטרדם, יהודים רבים עסקו במקומות מחבוא בהדפסת תעודות ובזימון, והיו שפעלו כשליחים וכמקשרים. "פלוגות הכוח" הראשונות הוקמו על-ידי

יהודים, למטרות התגוננות, ועל חשיבותן ניתן ללמוד מאיגרת חשאית ששלח ראטר להימלר ב־1941. לאחר מכן פעלו יהודים בפלוגות מעורבות. ארגון מרכזי בפרד של התנגדות יהודית לא קם, כי להמוני העם ברובע היהודי חסרה התנהגות המתאימה על אומץ־הלב ועל כוח־העמידה הטבועים בהכונים אלה, מעידים מאורעות פברואר 1941. גם ביולי 1942 היה הרחוב היהודי מוכן למרוד נגד גזירת הגירוש, ואילו ניתנה פקודת ההתקוממות, לא היו מתייצבים בתחנות האיסוף, היה זה בעיקר היוזמאט השתדלני, שבלם כל ניצוץ של התנגדות ותיבל בפסולותיהן של „פלוגות־הכוח“ היהודיות.

רק המתהדת החלוצית, שקמה מתוך תנועת הציוניזם־החלוצי, הלכה בדרך ההתנגדות המאורגנת, ותוא מצאה לה בני־כרת נאמנים בקרב האוכלוסיה ההולנדית. על תתנוות המחברת הזאת ועל תרקע החברתי והחינוכי של גרמניה, ידובר בפרקים הבאים.

חורבן יהדות הולנד

ראשוני היהודים התישבו בהולנד במאה ה־16, רובם פליטים מספרד ומפריסגל. במאה ה־17 וה־18 הגיעו גלים נוספים מגרמניה ומארצות אירופה המרכזית. עד מהרה קמו להם חרש־בית במדינה זו, שלא התייחסה אליהם כאל מיעוט בוזי, מדינה שהרוח השוורת בה היתה רוח של סובלנות. בימי המהפכה הצרפתית השיגו זכויות אזרחיות מלאות.

במאה ה־19 הוגבר קצב ההשתלבות, אך שנותרזה מידה מסוימת של הפליטה ואנטישמיות; כמה תברות וכועדונים מסוימים סירבו לקבל יהודים לתוכם, יהיה גם נשחו שניתן לכנותו „אנטישמיות פפריה“, אשר התטפה בכנסיות תרמה להמשך־קיומה. בבית־הספר נתקלו ילדים יהודים רבים בגילויי הסתייגות — אך על אף כל אלה הכריעה אוירת הסובלנות הכללית את הכף. אין זאת תגומה אם נטען, כי רוב היהודים ראו את הולנד כביתם.

הם לא היוו שכבה סוציאלית מוגדרת. היו קפיטליסטים יהודים, היה מעמד־ביניים, היו פועלים יהודים רבים. הם היו חברים במפלגות הפוליטיות ובאגודות המקצועיות הכלליות, ורבים מהם שימשו בתפקידים בכירים. לדת לא היה משקל רב בהיחם של רבים מן היהודים (כדבריה של אשה אחת: „הסוציאליזם הוא תורת שלנו“, גישה זאת משותפת היתה לרבים). רק מתירמעט נתפסו לרעיון הציונות, רובם בעלי מקצועות חפשיים או בני המעמד הבינוני. נישואי־ערוכת היו תופעה מצויה; בשנות השלושים הגיעו אולי כדי שליש מכלל גישואיהם של היהודים, לדעת רבים, היו

רעיונות־גזע עניין שעבר זמנו; פרעות ייתכנו אולי בארצות כגון רוסיה, רומניה, פולין — בהולנד אין להצלחות דבריים מסוג זה על הדעת. לרוב היהודים לא היו דאגות אלא דאגות היום־יום שלהם.

אחרי עלות היטלר לשלטון הגיע להולנד כמה רבבות פליטים מגרמניה, וכעבור זמן — גם מאוסטריה. כתמישה־עשר אלף מהם השתקפו בהולנד, רוב יהודי הולנד ביקשו לשמור על שלווה־רוחם לבל תתערער; יקרה אשר יקרה, שיכנעו את עצמם, הוך התעלמות מן החשיבות שעלו בקרבם — הודים בהולנד ימשיכו להיות חיים של בטחון, כפי שקרה (כמעט בדרך נס) בימי מלחמת־העולם הראשונה. מבחינת זו שיקפה גישתם את גישת העם ההולנדי במדויק: למרות סיפוחה של אוסטריה, תפיסת בומהיה, המלחמה בפולין ומתקפת־הבוק על דנמרק ונורווגיה — היותה עבורם הפליטה הגרמנית ב־10.5.40 הלם אדיר. אלפים רבים ניסו להימלט ברגע האחרון לכריסניה; רק מאות אחדות הצליחו בכך. בלילה שלאחר כניעת העבא ההולנדי ב־14 במאי התאכדו בין 150 ל־200 יהודים, אך בדרך כלל „לא ניכרו ברובע היהודי באמסטרדם סימני בהלה או יאוש. כמו פגעה אחת משאות הטבס באנשים, והותירה אותם הסרי־אונים“, כדברי הסופר מוריץ לפר.

אותו זמן היו בהולנד כ־140,000 יהודים, כולל 15,000 הפליטים שהוזכרו לעיל ועוד כ־10,000 יהודים בעלי בתיגות ורה, בעיקר פולניות. למעלה משיני שלישים מן האוכלוסיה היהודית גרו באמסטרדם, חלקם ברובע היהודי הישן, חלקם באזורי העיר המודרניים יותר. רבים האמינו, כי בעקבות הצבא הגרמני התחלטה התנכלויות ליהודים: משלא הופר הסדר הציבורי, נרצחו האנשים, פוזת או יותר, הצבא הכריז, כי אין בדעתו להנהיג רדיפות על רקע גזעי. אך בסוף מאי 1940 נטל נציב־הרייך לייס־איינקווארט את הסמכות העליונה, והכניזתיו היו שונות. אמנם סרם הוחלט על „תפחרון הסופי“, אך אין ספק כי ענין זה העסיק כבר אז לא מעט את ה־פירר, שהצחיר בינואר 1939 ב־רייכסטאג הגרמני, כי מלחמת עולם שניה תסתיים בחיסול הגזע היהודי באירופה. רוב האנשים ראו בכך מלים בעלמא.

כרור היה לייס־איינקווארט, כי בהולנד יהיה עליו לנהוג חירות. כדלמן רוחזה ההנחה, כי הגצחון הוא עובדה מוגמרת וכי לא רצוי לקומם את הדור ההולנדי, שהיא מקור השוב לחמרי גלם. אך באשר ליהודים היושבים בקרב העם ההולנדי ה־ארי — מן הראוי שהוללו יתללו ב־ספר הגאצי החודש, וכי מצבם ירשוה למצב יהודי הרייך. מבחינה מעשית היה פירשו של דבר, ראשית, יצירת הבחנה בין יהודי ללא־יהודי; שנית, דחיקה היהודים לעמדה סוציאלית בחותה; שלישית, אם אפשר הדבר, ריכוזם בניסו או בגיטאות. השלב השלישי לא הוצא אל הפועל, אך שני הראשונים הוגשמו. יש לזכור, שמעמדם של הגרמנים במדינה היה מעמד של „הנהלת

מפקחת (Aufsichtsverwaltung). התוראות ניתנו על-ידי הנציב מטעם הרייך ומטוהן, בהישען על בוכנות הצבא הגרמני והגיסמאפן, אך הוצאתן לפועל נוטלת היתת על מנגנון הממשל ההולנדי ובראשי מנהלי המשרדים הממשלתיים השונים (השרים והמלכה וילהלמינה נפלט, כידוע, ללונדון). הציונים הראשונים נגד היהודים פורסמו בתחילת סתיו 1940: מכאן ולהבא אין לקבל יהודי למשרה ציבורית ואין להעלות בדרגה יהודי המשמש כבר במשרה כזאת. צו זה מנוגד היה לתוקף ההולנדי. נשלח מכתב מחאה, התום על-ידי מחצית הפרופיסורים באוניברסיטאות ההולנדיות; אדם אחד התפטר ממשרתו לאות מחאה. כעבור כמה שבועות העבירו מנהלי המשרדים הוראה נוספת, לאחר שניסו לשוא לוחות את רוע הגזירה: כל המשמש במשרה ציבורית חייב לציין בכתב אם יהודי הוא או לא-יהודי. בעקבות מעשה-הפליה זה הושמעה המחאה הפרובינציאלית הראשונה מצד כנסיות פרוטסטנטיות שונות; הכנסית הקאטולית עמדה עדיין מן הצד. רבים קיוו כי בית-המשפט העליון, בראשותו של היהודי לורביק פיסר, יכריז על אי-חוקיותה של ההוראה, אך בית-המשפט במצע מלעשות כן. "הצויות האריות" נחתמה בידי כל היהודים והלא-יהודים, כמעט ללא יוצא מן הכלל. בכוף ובמבמר העביר המחזיר הכללי (לאחר ניסיון התנגדות נוסף, אף הוא לא-הועיל) הוראה שלישית: על כל יהודי תנושא במשרה ציבורית, לפרוש ממנה. צו זה חל על כל המורים והחוקרים ועל הפרופיסורים באוניברסיטאות. שכיחות קצרת פרצו בשני בתי-כפר תיכוניים, ושכיחה כללית — בטכניון של דלפט ובאוניברסיטת לידן, העניקה במכללות תמיכה, לשכיחה באוניברסיטת זו קדם גאוס-מחאה פומבי עזירוסט מפי דיקן הפקולטה למשפטים, הפרופ' קלברנג. האיש נעצר מיד והחזק במעצר במשך שבועות חרשים.

בראשית 1941 פקדו הגרמנים על רישום אישי על כל היהודים, לפי כתובותיהם המדויקות, כתובות אלה הופיעו, כמובן, גם ברישום-התושבים הכללי שעליו התבסס, בין השאר, קיצוב המצרכים. יהודים סמורים — לא למעלה משתי עשרות — נמנעו פשוט מלהירשם. פעולת הרישום עוררה אמנם חששות מסוימים, אך רבים העיתו כי הפרטים ידועים בלא-הכי ואחרים טענו, כי אין זו ברשה להיות יהודי וכי מדוברו של אדם להפגין סולידריות עם בני עמו. תעודות הזהות שחולקו לאחר מכן ליהודים, מצוינות היו כולן באות J בולטת לעין, נוסף על כך היו אלה חשדית קשות ביותר לזיוף: הן תוענו בקפידה רבה על ידי פקדי הולנדי.

אותו זמן החלה המפלגה הנאצית ההולנדית לגלות יתר פעילות. בחדשים ינואר-פברואר 1941 עוררו "פלוגות-סער" הולנדיות, בסיועם של חיליה גרמנים, לא מעט תגרות-רחוב ברובע היהודי העתיק של אמסטרדם. קבוצות קטנות של צעירים יהודים, כמושות בצעק פרימיטיבי, השיבו מכה תחת

מכה. תכופות הצטרפו אליהם גם לא-יהודים. באחת התגרות הללו נהרג נאצי; בעקבות המקרה הזה ציוו הגרמנים על חקמת "הידבראס".

כמה חודשים לפניכן החליטו מנהיגי התנועה הציונית וראשי ארגונים יהודיים אחרים, ובראשם נשיאו המודח של בית-המשפט העליון ל. פיסר, כי יהודים ימנעו מכל מגע ישיר עם הרשויות הגרמניות. אך שני יהודים נכבדים, מאמסטרדם, התעשיין אברהם אשר והפרופיסור דוד כהן (שניהם עסקני-ציבור פעילים וחברים בתנהלותיהם של ארגונים יהודיים שונים) הסכימו לכהן בעשותו כראש היידבראס. ההוראה הראשונה מרבית שהועברה עליהם, קראה ליהודים לשטור את כל הנשק המצוי ברשותם. כאשר בפצע, כעבור ימים אחדים, שטר גרמני בהתנפלות על סלון-גלידה ששימש מקום מפגש לקבוצת-התנגדות יהודית קטנה, צוה הימלר על תפיסתם של 400 גברים ונערים יהודים במרכז אמסטרדם. המצעד בוצע באכזריות רבה במשך חשבת ויום א', ה-22—23 לפברואר, לעיני הציבור כולו, יהודים ולא-יהודים. אמסטרדם רתחה מעם, ורבים ביקשו להפגין את מחאתם במעשה כלשהו. המתגרות הקומוניסטית קראה לשכיחה כללית, ועמדי התיענות הפתיצו אף את היחמים, לא כל שכן את הגרמנים.

השביתה, שנודעה לימים בשם "שביתה פברואר", נמשכה יומיים. יחידות של צבא גרמני, שסבבו ברחובות אמסטרדם, קטלו, כחריסר אנשים. 400 הגברים והנערים שנעצרו שולחו תחילה לבוכנוואלד, ומשם למאוסהאוזן. אחד מהם הוסתר בבוכנוואלד על ידי אסירים גרמנים וניצל בעזרתם. כל היתר נצאו את מותם במאוסהאוזן. הודעות הפטירה הקצרות שהגיעו לאמסטרדם הבהירו ליהודי הולנד, כי שילוח למאוסהאוזן, כמוהו כגורדין מוות.

אם כי אין בידנו עדות-בכתב על כך, מותר להניח כי סייס-אינקווארט ראה צורך, בעקבות השכיחה, להגביר את קצב הגזירות נגד היהודים ולבצע עניין זה במיזמום חיוכלים — בעיקר בדרכים מנהליות, באמצעות הפקידות ההולנדית, ובמידת הצורך תוך עיתוף עם היידבראס. שני ראשי היידבראס הזמינו כחריסר נכבדים יהודים, רובם נציגי השכבות האמידות או בעלי מקצועות חפשיים, לכהן צמם במועצה. רק אחי מהם דחה את ההזמנה. כתוצאה מכך מצאו עצמם היהודים נתונים למרותו של מוסד אשר לא רצו בו ולא בהרעה, ואשר הפר עד מהרה ל"מדינה בתוך מדינה", גבה מסיב ותבע ציות.

עד סוף 1941 פורסמו והוצאו אל הפועל צוים רבים, שמשלבת נזילה רכוש היהודים ובחידום החברתי. ביוני גערר מצוד נוסף באמסטרדם, כביכול ל"גיוס לפברדה", כמה מאות גברים ונערים נאסרו בבתיהם; כולם נשלחו למאוסהאוזן ואיש מהם לא חזר. בסתיו נדרשו הרשויות המקומיות להפריך

בבתי הספר בין תלמידים יהודים ללא-יהודים. הוראה זו נשלחה אל כ-1000 ראשי-ישיבה הולנדים. אחד סירב ופטר מיד; האיש נאסר לאחר מכן כבן-ערובה.

אותו קיץ החליט היטלר, כיורע, על "הפתרון הסופי". עוד כמה חדשים לפני כן חיפשו בהג מקום מושבם של השלטונות הגרמניים וההולנדיים, שני נציגיו של אייכמן: אריך ראיאקוביץ ווילי צפף. ב-1942 החלו הגרמנים בהכנה שיטתית של הגירוש. תהילה רוכזו כל הכובטלים היהודים (חלק גדול מן האבטלה היה תוצאה ישירה מן הגזירות הגרמניות) במתנות-עבודה. הידוראט הפעיל לחץ כבד על האנשים להתייצב במרע. לאחר מכן אולצו יהודים מכתונות מסוימים בהולנד לעבור לעיר-הבירה. ב-2.5.1942 הוצגה

"כגן דוד" עם כתובה — "יהודי ולא-יהודי מאחזים במאבק" — שנעבד ע"י חלק מן האיכילוסית ההולנדית כאות הזדהות

נשיאת ה"כוכב". כאשר הודיע על כך קצין ה.S.S. שניהל את משרד-השילוח באמסטרדם (שנקרא "משרד להגירה"), צעק אליו אברהם אשר, כי גרמניה עזיבה להפסיד את המלחמה תוך חודשי-חדשים, ופרופ' כהן העיר, כי מגן-הירוק ייעבד כאות כבוד. הכוכבים, שחולקו על-ידי הידוראט, תבלישו את היהודים עוד ביתר שאת. כמה עשרות הולנדים שתתלו לענוד אף הם את הכוכב לאות הזדהות, נאסרו מיד ונשלחו למחנות-ריכוז.

בסוף יוני 1942 נגזרו כמה גזירות שהייבו את כל היהודים להימצא בשעות הערב בבתיהם. ביולי נודע, כי היהודים יישלחו לגרמניה, למהנות של עבודת-כפייה. כל הכנסות מתו נמרצות. משנקראה המהאה מעל בימות

הכנסיה הקאטולית, השיבו הגרמנים על כך בתפיסת כל היהודים שעברו אל הדת הקאטולית, תוך יום אחד.

במהצית יולי קיבלו כמה אלפי יהודים באמסטרדם הודעה בכתב להתייצב לשילוח. רבים סירבו להיענות. בראשית אוגוסט הודיעו הגרמנים, כי המסרבים להתייצב יישלחו למאוסהאוזן, וכן ייעשה לכל המסתתרים.

כדי שיהודי יוכל להסתתר, נדרשו לו בראש וראשונה ידידים או מכרים שיהיו מוכנים להסתכן ולקיים את הקשר בינו לבין העולם החיצון למשך תקופת בלתי-מוגדרת, כשהעונש על עבירה זו — שילוח למחנה-ריכוז. דרושים היו מתבוא בשות, כסף, סבלנות, ואומץ לעמוד בידירות או בקבוצה קטנה נוכח עתיד נעלם. בסך הכל קשה היה למצוא מקומות מחבוא ליהודים, אפילו לילדים יהודים. רוב יהודי הולנד ניכזו ביהדותם יותר מאחיהם בבלגיה או בצרפת, למשל, ופירוש הדבר היה, שלא-יהודים הסתבנו כאן יותר, בתתם מחסה ליהודי. היו מן היהודים שלא היו מוכנים לכך, כי לא-יהודי יעמיד את עצמו בסכנה כלשהי בגללם; אחרים סירבו להתחמק מגורל קהילתם. קשה לחשוף את כל הכניעים הללו; גם הנעלים שבהם סייעו לגרמנים בתכניותיהם. בסך הכל הסתתרו כשתי רבבות יהודים; כמהציתם נתגלו, לרוב עקב הלשנה. היו גם מלשינים יהודים, שניסו להציל את עורם בדרך זו. אשה יהודיה אחת מסרה לגיססאפו למעלה מ-600 יהודים, ביניהם את אחיה ומשפחתו.

לא ידוע בדיוק כמה יהודים הצליחו להימלט מהולנד. רובם גמלטו לשווייץ, בהצוותם שלוש או ארבעה גבולות בדרום. רבים נתפסו בבלגיה או בצרפת, אחרים הותירו על-ידי המשטרה השווייצרית. כמה אלפים הגיעו למחוז הפס, ההצלחה הרבה ביותר היתה נחלת הציונים הצעירים, בעיקר החלוצים שהכשירו את עצמם לעלות לארץ-ישראל. מספרם היה מעל 800, וכמהציתם הסתתרו. 150 מביניהם הצליחו להגיע לצרפת ו-80 מאלה עברו את הפירנאים לספרד, הודות להנהגתו רבת ההשראה של שושן (יכין) סימון. אשר טרף נפשו בכפו לאחר שנעצר, וכן הודות למורה ההולנדי יוס וטרוויל, שהדריך קבוצה אחר קבוצה לצבר הפירנאים. הוא נעצר במאוס 1944 ונורה באוגוסט.

משהחלו השילוחים, נתברר במהרה שהיהודים אינם מגלים נכונות להתייצב בבתי הגזירות, שם ציפו להם רכבות להסיעם למחנות-המערב וסטרבורק. לפיכך שינו הגרמנים את שיטתם. החל מסתיו 1942 עברו מדי לילה בלילה קבוצות של שוטרים גרמנים והולנדים (הללו בעיקר נאצים היו) מבית לבית באמסטרדם, כדי לקחת את היהודים לביד-תיאטרון, ששימש כנקודת איסוף. את השמות והכתובות נטלו מן הכרססת שהוכנה בירי אגל עובדי הידוראט, לפי הרישום של ראשית 1941. רק בודדים גילו התנגדות; רוב

פרק ב / ארגוני ההכשרה והתנועות החלוציות

המטלה לא פוצצה מעולם, לא עלידי מטוסי בנות-הברית ולא עלידי קבוצות כחירת הולנדיות. בנו אחר זו הסייע הרכבות 1000—1200 איש כל אחת — מזוהה על היהודים שנהלו את המנהג — חתת פיקוח גרמני, כמובן — הוטל לקבוצה מי יסע ומי ישאר. הביתול היה ברובו בידי פליטים יהודים מגרמניה; וכמו ראשי הידברות, שדוד הכרתיים בעיני עצמם לעתידה של יהדות הולנד, כך היתה הנהלת המזנה היהודית הכרתיים בעיני עצמם לעתידה של מזנה וסטרבורק. האמת היסודית היא, כי אלה כן אלה, בסימנים להסעת אחרים, עשו מאמצים נואשים להציל את עורם הב. להיטותם להוציא האחרונים להישלח, מעידה כמאת עדים על הששותיתב לגורל הנשלחים.

אילו קמה התנגדות, אפשר והשילוח היה מתבצע ביתר מהירות ודאי ביתר אכזריות. אך יש יסוד לסברה, כי יותר יהודים היו מסתתרים וכי התנגדות מצדם היתה מעוררת רוח-מרי גם בהולנדים. אך במציאות התנגדו הידברות והנהלת וסטרבורק לכל מעשה של מרי, והמשלוחים יצאו לדרכם בסדירות מהרירה.

בסוף המלחמה נותרו בוסטרבורק כ-900 יהודים, 5000 נשלחו לטרנזיט-שטאט, ו-1300 מהם נותרו בחיים; 4000 — לברגן-בלזן, ו-1100 מהם ניצלו. מ-60,000 היהודים שנשלחו לאושוויץ תזרו להולנד פחות מ-500, ונמ-34,000 ששלחו לסוביבור — דזרו 19 איש.

לואי דה-יונג

(מתוך הרצאה בקונגרס העולמי למרעי היהדות, ירושלים 1965)

הנה חשבון-הדמים:

ס"ה מנורשים	110,000	מהם חזרו	4,000
ס"ה מסתתרים	25,000	מהם ניצלו	15,000
ברחו אל מעבר לגבול וניצלו			5,000
ס"ה ניצולים			26,000

שתם 18% מן האוכלוסיה היהודית שלפני המלחמה.

280,000 קרבות הפילה החיה הנאצית בין תושבי הולנד

כולה; 114,000 מהם היו יהודים.

לפי דיווח-שבון משנת 1945

התנועה הציונית בהולנד

מתוך אוכלוסיה בת 140,000, מנתה ההסתדרות הציונית בהולנד פחות מ-10,000 חברים. הציונות לא מצאה את הדור אל הרחוב היהודי ההולנדי, ולא רק בגלל רוח ההתבוללות "ששררה בו". גישתם ה"ציונית כללית" של מנהיגי התנועה, מתוך גיסא, והעדר זיקה לערכים יהודיים בקרב המוני היהודים בהולנד, כאידך גיסא, גרמו לכך שרק מעטים נתפסו לעיון הציוני ולהגשמתו. מספר אינטלקטואלים, סטודנטים, וחלק מן הנוער הדתי והליבראלי, גדלקו לעיון הבית הלאומי בארץ ישראל והצטרפו להסתדרות הציונית ולהתנועות הנוער.

"הפדראציה לנוער יהודי", ארגון הגג של התנועות הנוער הציוניות בהולנד, הקיפה כ-2000 נערים בס"ה. היא לא חינכה באופן ביור להגשמה וספער החלוצים שיצאו משורותיה היה מצומצם. מנהיגי התנועה הושפעו מרצינות "הציונות הכללית" והתגדלו ל"חינוך ספוגתי". כל תנועות הנוער הציוניות סוציאליסטיות שהשתייכו למסגרות עולמיות, נשארו מתוקן לפדראציה והתארגנו במסגרת "החלוצ".

מעטים מאד מבני הנוער הסוציאליסטי בהולנד מצאו את דרכם אל הציונות. מפלגה פועל-ציון הקימה תנועה בשם "נוער עובד", אך זו נשארה חלשה; גם גורלם של "הבונים" בהולנד דומה היה. רק משהגיעו גלי הנוער מגרמניה, עם זרם הפליטים, התחזקו תנועות הנוער החלוציות.

לאחר הכיבוש נאלצה ההסתדרות הציונית להשתלב במסגרת הידנראט, ככל המוכדות היהודיים האחרים. היא המשיכה עוד זמן-מה בפעולה, אך בתמנך חזק נאלצו רוב מנהיגיה כמחנות, וגספר ברוכב הגדול.

ארגוני ההכשרה

עד 1933 היה היקף ההכשרה בהולנד מצומצם ביותר, ומספר חניכי הנוצות הנוער הציונית ההולנדית — נמוך. עם עלייתו של היטלר לשלטון, גבר זרם הפליטים להולנד. תלה התעוררות גם בקרב הנוער הציוני בהולנד, ובדל מספר המבקשים להכשיר את עצמם הכשרה חלוצית. אך כמדי ההכשרה גדלו במידה ניכרת רק מסוף 1938, אחרי פרעות-נובמבר בגרמניה. כמה מאות צעירים שנכלאו או במחנות ריכוז בגרמניה עזבו כעבור חודשים אחדים על-ידי מוסדות יהודיים בהולנד, שהבטיחו להם תעסוקה בארץ זו. אחרים, שאולצו לנטוש את מקומות הכשרתם בגרמניה, הועברו אף הם להולנד. לחלק נמצאו מקומות-עבודה באמצעות "ארגון דאונטר". ויתרם עברו לחנות-הכשרה גדולה, ה"וולקנדר" ("ספר-העבודה"), בווינגן שבשטח ייבוש הווינדריי. האחרים לורקדורף היה "המוסד לעבודה יהודית" (Seiching Joodse Arbeid), שהיה כפוף ל"דע לפליטים יהודים" באמסטרדם. תפקידו הנוסף של דע זה היה לראות להגירת הפליטים אל מחוץ להולנד. עם פינוי הורקדורף, חדל המוסד להתקיים באופן רשמי. למעלה מ-300 נצרים ולצרות קיבלו בורקדורף את הכשרתם המקצועית. יותר ממחציתם היו ציונים, והשפעתו של סניף "החלוץ" במקום הורגשה גם בקרב הלא-ציונים.

מטרתו של "ארגון דאונטר", המכונה כך על שם מרכז ההכשרה הראשון בהולנד, הייתה מתן הכשרה מקצועית-חלוצית לבני-נוער (בהולנד לא קיימו התנועות החלוציות הכשרות משלהן. אלא שלחו את חבריהן לקבל הכשרתם באמצעות ארגוני-הכשרה מיוחדים. מציאות זו הביאה לא פעם ליחסים מתוחים בין ארגוני-ההכשרה לבין התנועות החלוציות). הארגון הוקם ב-1926, ובראשו עמד כל השנים רו כהן; לידו פעלו מדריכים מקצועיים ומתנדבים מן ההסתדרות הציונית, ביניהם דריקס, שהיה אחראי להכשרה המקצועית, מאכס רייכנברגר, שהיה מבקר במקומות ההכשרה החקלאית ומר לויסון מווספן, שעיסם כגובר הארגון. שלושה הראשונים מצאו את מותם במתנות-הריכוז הנאציות. הארגון דגל בשיטת ההכשרה ה"בורית"; הוא התנגד לריכוז החלוצים בחוות-הכשרה והעדיף לשכנם אחד-אחד אצל איכרים או סגדלי-ידקות.

מקומות ההכשרה פוזרים היו על פני הארץ כולה. במסך כל ימות השבוע שחו החברים במקומות עבודתם, כימי שבת וחג היו נפגשים לפעולות משותפות. רק בערים, שם השתלמו הבחורים בתרבות ועירה והבתורות — במשק-בית, התעורר הצורך בחקמת "בתי-החלץ" מיוחדים.

בצד "ארגון דאונטר" פעלו בהולנד גם ארגוני-הכשרה אחרים. "דת וארץ" טיפל בחלוצים הדתיים. הללו התגוררו בחוות-הכשרה או בבתי-חלוצ, מטעמי כשרות. גם ל"אגודת ישראל" היה מרכז-הכשרה בהולנד.

עם זרם הפליטים מגרמניה הגיעו להילנד גם ילדים רבים. עליית-הנוער ריכזה אותם במקומות שונים, והקימה עבורם משונות. לפני פרוץ המלחמה היו רוב הילדים מרוכזים ב"סגדלהוף" שבאמסטרדם ובמנעון ליד רוטרדם. חלקם קיבלו טרטיפיקאטים ועלו ארצה בשנים 1933—1939. אחרי הכיבוש נאלצו כל הפליטים לעזוב את איזור החוף. הילדים בגיל 12—16 הועברו לבית עליית-הנוער בלוסדריכט; לבני "השכנת הציונית" (16—18) הוקמו כעבור זמן חוות-נוער בתאודיה ובאגלדן.

בראשית תקופת הכיבוש נמצאו בהולנד בהכשרה:

בארגון דאונטר	—	225	חניכים
"דת וארץ"	—	90	"
בהכשרת אגודת-ישראל	—	60	"
בלוסדריכט	—	50	"
בתאודיה	—	25	"
בורקדורף	—	315	"
סך-הכל		765	חניכים בהכשרה

בשנות הכיבוש הנאצי הלך ורב מספר בני הנוער היהודי-הולנדי שנאלצו לעבור לעבודת-כפיים, אך ההכשרה הציונית לא התרחבה במידה רבה. רבים נרשמו אמנם לקורסים מקצועיים. אך המשיכו להתגורר עם הוריהם. אחרים נעצרו, או עזבו את הארץ, ולפי דיווחשבון של "החלוץ", הגיע מספר ההורים בהכשרות השונות ב-1942 (כולל לא-ציונים), ל-82 איש.

בקיץ 1940 הרלישו ארגוני ההכשרה השונים לתקים מוסד-גג, כדי להבטיח את המשך פעולתם. שם המוסד תחדש היה "המרכז היהודי להכשרה מקצועית" (J.C.B.), וארגוני ההכשרה פעלו בו בצוותא עם התנועות החלוציות. עם ההסתדרות הציונית ועם נציג המשרד הארץ-ישראלי בהולנד.

עם הקמת הידנראט, במאוס (1941), השתלב בו המרכז, וכך עלה בידו להמשיך בפעילותו למרות האיסור החמור על קיומם של ארגוני-הכשרה.

המרכז עסק בעיקר בקליטת זרם מבקשי העבודה ובארגון קורסים מקצועיים עבודה, אך הוא ניסה לפעול גם בשטח התרבות ולהקנות ערכים יהודיים. כן הוקמו באותה תקופה מרכזי הכשרה חדשים — באלדן (ראה לעיל) ובאסן.

באביב 1941 פונת ה"ורקדורף" ע"י הגרמנים, ותושביו הועברו לאמסטרדם. הגרמנים השאירו במקום קומץ בחורים על מנת להבטיח את קציר היכול ואיסופו, והוליצו שולל את המסדות היהודיות בהגבטתן סרק בדבר ההגנה יתר הרברים. בקיץ 1941 פונו כל יושבי התווה רבים מביניהם נפלו קרבן למעצרי יוני 1941, ונספו במאוטהאוזן.

בראש דאגתו של המרכז להכשרה מקצועית עמדה מנחת מציאת מקומות עבודה לחלוצים אצל איכרים ב"פרובינק" (מחוזות-השדה). המרכז הגיש לשלטונות הגרמנים בקשות רבות להמשיך עבודתם של חלוצים אצל מנהגי עבודה "אריים", וזמן-מה עלה הדבר בידו. אז עדיין נחשבה העבודה החקלאית כריונית למאמץ המלחמה.

עם התחלת הגירוש התמזגו מהולנד, שוב נפלו קרבות מבין החלוצים, בעיקר באמסטרדם. בי"ח 1942 הוחל ב"גיוס" צעירים יהודיים למתנות-עבודה בהולנד ובריסחם במחנה וסטרבורק. באוקטובר 1942 נעצרו יושבי תווה הנוער באלדן והועברו לוסטרבורק. גם המרכז הדתי פונה, ורבים שלא השיגו דם להסתתר או לברית מעבר לגבול, נפלי בידי הגרמנים.

בי"ח 1943 הלך המצב והחמיר. קצב השילוחים גבר, ומצה על יהדות הולנד היה מתקרב והולך. עד סוף ספטמבר 1943 יכלו אנשי המרכז להכשרה מקצועית לסייע במידת-מה לעצורים במתנות. נשלחו אליהם הבילות מוון וכספים, ושליחי המרכז הצליחו לחדור לתוך המחנה, ראשוני היו פעילים בגטיונות-החלה באמצעות הצלב האדום ובשנים האחרונות למלחמה אף סייעו בכסף למחתרת החלוצית — על אף שדגלו במדיניות של "ליגאליות" במסגרת היוגוראט, והתנגדו להסתבכות בפעולות "בלתי חוקיות".

עם חיסול היוגוראט, בי"ח 29 בספטמבר 1943, הקיץ הקץ גם על המרכז להכשרה מקצועית, ורוב אנשיו נכלאו במחנה וסטרבורק. משם שולחו לגרנג' בלזן, ואחרים מביניהם זכו להגיע לארץ עוד בזמן המלחמה. רוב כחן ואשמו נספי בגרנג' בלזן. יחד עם רבים מחניכיהם לשעבר.

התנועות החלוציות

בהולנד פעלו שלוש תנועות חלוציות. אשר הקיפו ב"ח 1940 532 חלוצים בהכשרה, לפי החלוקה דלהלן:

"החלוץ"	—	260 חברים
ברית חלוצים דתיים (בח"ד)	—	132 "
"חברת עולים" (יוצאי פדרציית הנוער)	—	60 "
במוסדות עליית הנוער	—	80 "
ס"ה	—	532 חברים

(הערה: חלוקת האנשים לפי ארגוני ההכשרה ברשימת הקידמת יכולת גם אנשים שלא היו חברים בתנועות החלוציות: כמין כן אין הקבלה מלאה בין החברות בתנועה פסימית וההכשרה בארגון מסוים. אנשי "החלוץ" למשל, קיבלו את הכשרתם במסגרת "ארגון דאמסטר", אך גם בורקדורף היה סניף של "החלוץ", וכן הלאה.)

מרכז "החלוץ" עשה במשך השנים גידונות רבים להגיע לאיחוד עם "חברת עולים", אך לא השגה אלא שיחוף פעולה בהחום התרבות. בעיני אנשי "פדרציית הנוער" היה "החלוץ" שמאלי ואף "גרמני" מדי. הדרישה שהציגה "חברת עולים", ש"החלוץ" יכנס למסגרת הפדרציה הלא-חלוצית מובלי לקבל בה ייצוג נאות, הכשילה את המשא-ומתן מראש.

הקשר עם בח"ד הקיף את כל ששתי-הפעולה, והתחדש ביותר בימי המלחמה. שלושת הארגונים ("החלוץ", "חברת-עולים", בח"ד) הציאו במשותף חוזרים וחוזר עינה. כמד כן פעלו בצותא במרכז להכשרה מקצועית, ואחרי-כן במחתרת החלוצית.

ברית חלוצים דתיים — בח"ד

"ברית חלוצים דתיים" בהולנד איתה פלג של ארגון-האב בגרמניה, והיא עמדה בקשר הדוק עם הארגון העולמי מזה ועם המרכז להכשרה דתית בהולנד, "דת וארץ". מזה משנת 1923 ואילך עבדו חלוצים דתיים אצל איכרים במקומות שונים, הפזורים על פני הארץ כולה. בשל צורת הכשרה זאת התעוררו קשיים בעיני כשרות ושמירת שבת. לכן החליט ארגון "דת וארץ" להקים מרכז-הכשרה בו ידונו החברים במשותף. אחרי עליית רגאנים לעלמין והצטרפות חברים רבים שנמלכו מגרמניה, התעורר הצורך להרחיב את המסגרת, והוקמו מרכזים חדשים. בי"ח 1933 נוסדה חות בפראנקר שבמחוז פריסלנד, בסביבה של מעקים חקלאיים אינטנסיביים (חוות של בקר בשבות.

הזהו, יחד עם המרכז בביירוויק, הכשירה מספר רב של חלוצים דתיים. בחזות קיימו פעולות-תרבות ושיעורי עברית, בעזרת מדריכים מהנוער הנוער תחתית.

בשלהי 1933 קלטו בח"ד קבוצה גדולה של חברים יוצאי גרמניה, שנמצאו עד אז בהכשרה חקלאית באיטליה וגורשו על-ידי הטמשלה האיטלקית. כ-25 מהם הצליחו לעלות ארצה בקבוצה של עליה ב', שעזבה את הולנד בקיץ 1939.

עם הפלישה להולנד סוכל נסיון לברות מביירוויק לאנגליה, דרך עיר-הנמל אימוידה, עד מהרה ציוו הגרמנים על פיגוי איוור תחוקי גזירה רדפה גדולה, ואיום השלוח מן הארץ נעשה ממשי יותר ויותר.

יום אחד נעצרו החברים שבפראנקר ונכלאו בבית-הסוהר. רק אחדים הצליחו להימלט. החברים ה"לא-הולנדיים" הובאו לפתחה וסטברורק, ואילו את ה"הולנדים" שיתררו באותו יום, זכורני, הסתגרו את כל תגילי לאד-קפל (מרכז-הכשרה לנוער דתי) באכסניית-נוער. היה זה ב-1943, בליל חורף, ישרר כפור עז; בחורף זה הוטלה למעשה כל יהדות הולנד, מהחזות-העדה היו כבר ריקים מיהודים, וכל מאמצי מרכז-ההכשרה לאפשר לנו להמשיך בפעולתנו, על-ידי הצגתנו כ"פרצלים חיוניים", עלו בחורף.

הנסיון להסתיר את כל 30 חברי ההכשרה, לפי דוגמת לוסדרמן, לא עלה יפה, כי היו כינינו חברים כוגרים שביקשו ליטול את גורלם בידיהם הם. ויכחים רבים וממושכים התנהלו בין החברים לבין הפעילים במוסדות-ההכשרה. היו גם שסבורי, כי אלודים דרך את גורל עמם, וצלינו לקבל את הדיון...

רק מעטים מכל הקבוצה נשארו בחיים. עם שילוח החברים מרחק הקיץ הקץ על מרכז-ההכשרה הדתי האחרון בהולנד.

נפתלי אשר

"חברת-עולים"

הנסיבות שהביאו להקמת ארגון חלוצי מיוחד בהולנד, מחוץ למסגרת העולמית של "החלוצ", נעוצות במצבה המיוחד של הציונות ההולנדית בשנות השלושים.

במשך שנים רבות היה נהמיה דה-לימה ז"ל מנהיגה של התנועה הציונית בהולנד. בקונגרסים הציוניים דגל דה-לימה במדיניות התישבותית מבוססת מבחינה כלכלית ולא קלומה מן האויר, פרי "חזון" או "אוטופיה". פרץ ברנשטיין, תלמידו הנאמן של דה-לימה, שירש את מקומו כראש ההסתדרות הציונית בהולנד, הצגה ל"מפלגתיות" שפשתה לדעתו בקרב הציונות. לדעתו הביאה זו לשטוש-עריבים, ועל כן דגל ברעיון של "ציונות בלא

הנאים", כלומר: השאיפה הציונית לארץ והקמת הבית הלאומי קודמים לכל השתייכות מפלגתית.

"הפדרציה לנוער יהודי", ארגון הנוער הציוני בהולנד, נשארה איפוא במתכוון מחוץ לכל מסגרת בינ-ארצית. לעומת זאת איתדה בשורותיה את כל הנוער הציוני בהולנד, דתי ולא-דתי כאחד.

עם בוא זרם הפליטים מגרמניה, וביניהם נוער רב, נפגשו אתם וניכחו לדעת כי "הענייה היהודית" חדלה להיות נושא לויכוחים אקדמיים. היא קרמה עור וגידים, רצתה את גבולות הולנד השקטה והגדולה אף אל שערי המודרניות של ה"פדרציה". לפנינו ניצב "היהודי הנווד", מגורש, נרדף, חסר מולדת.

כמעט בן-לילה נתגבשה בתוכנו התחלטה שיש לעלות לארץ-ישראל. עד 1933 הייתה בעיית העליה עאלה "אישית" לכל אחד מתברי הפדרציה. הכל סברו, שציוני טוב אפשר להיות גם בהולנד.

בין החלוצים שבאו מארצות אחרות לבין הנוער הציוני המקומי נוצר מגע כועס ביותר. לסניפי "החלוצ" באמסטרדם ובמרכזים הכפריים לא היה כמעט כל קשר עם הנוער המקומי. אולם בשנים 1933—1935, כאשר החלו עשרות נערים ונערות מיוצאי הפדרציה לצאת להכשרה במסגרת "ארגון דאונטר", התעוררה שאלת המגע בכל חריפותה.

הואיל ו"החלוצ" נתון היה לטיפול של מחלקת הנוער והחלוצ בהסתדרות הכללית, הודבק עליו הו "המפלגתיות". בעיני המנהיגים הבורגניים של הציונות ההולנדית הייתה ההסתדרות "מפלגה", והם החליטו לארגן את החלוצים "שלהם" בארגון מיוחד, לא סוציאליסטי ולא מפלגתי.

בעיית-היסוד שעמדה בפני ארגון זה הייתה: מי רשאי להיות חבר בו? האם רק חלוצים המתעוררים להיות בכפר, במרשב או בקיבוץ, או גם אחרים, שיעבדו בעיר "למען הארץ"?

רובם המכריע של אנשי "חברת-עולים" בשנים 1933—1937 היו חקלאים או למדו מלאכה בעיר. רמתם המקצועית של החקלאים ב"הכשרה הבודדת" במסגרת ארגון דאונטר עלתה ללא ספק על רמתם המקצועית של החברים שהיו מרכזנים בחית-ההכשרה הגדולה שבוידינגן — ה"ורקדורפ".

אנשי "חברת-עולים" כינו את חבריהם לרכישת דע ונסיון במקצוע אשר יועיל לבנין הארץ. ב-1934 ייסדו גרצין, שהכריזו היו בעלי אמצעים והתכוננו לקנות משקים וחוות חקלאיות בארץ-ישראל ולעבדם בצוותא. דובר על "משק משותף", אך לא תוגדר בדיק למה הכוונה.

תראשון מבין חברים אלה, שעלה ארצה ב-1935, תגיע בדרך מקרה לגיגור. של מנת לקבל בה את הכשרתו החקלאית. התודעתו מסויכ אל הקבוצה חלילה בו מהפכה: הוא שוכנע שרק הקבוצה עשויה "לבנות את

בערכה התייחסות בין שליחי הקיבוץ; למרות הסכנה לפיל בשבי הגרמנים התלישי השליחים לחזור איש למקומו. ההלטה זו חיזקה את רוחם של חברי "החלוצ" בארצות מערב-אירופה. אך זמן קצר לאחר מלחמת העולם השני, 1940, בעצרו כל בעלי הדרכונים הבריטיים בהולנד. השליחים העבריים החילה למתנהגים שבויים בהולנד, ולאחר מכן — לגרמניה. רק ארץ-ישראל אחת, מנהל בית עליית הנוער בלוסדורף, נמלט לאנגליה בעצם ימי הקרבות.

חברי המרכז הוותיק קיבלו על עצמם את המשך הפעולה וניסו לקיים את התנועות ולחזק את רוח החברים, ככל שניתן הדבר.

ב"החלוצ" היו מיוזמות רוב התנועות הנוער הציוניות-חלוציות, שהיו קיימות גם בארצות אחרות: "הבונים", "סדרוניה-המכביה-הצעיר", "ורקלויטה-השנים-הצעיר". ב-1939 נשאר מגיעי התנועות רק שרידים, ובמרוצת הזמן ניטשטשו ההבדלים ביניהם ונחלה התקבלות רבה. חברי התנועות הרגישו את עצמם בראש וראשונה חברי "החלוצ", שהיה בסיסם תנועה ולא ארגון. בלבד. עובדה זו איפשרה שינוי-פעולה מלא בזמן המהפכני.

הדאגה לעתיד היתה רבה. מרבית חברי המרכז, שהיו פליטים מגרמניה וחשו כבר על בשרם את זועמת המשטר הנאצי, לא נותרה כלם כל אשליה ביחס לעתיד. ב-18 בינואר 1941 נערכה בבוניק מועצת "החלוצ", בה דנו בעיקר בקשרי המצב ובסיכויי ההגירה אל מעבר לים או העליה ארצה. הוחלט אז לפנות למוסדות מתאימים בארצות נייטרליות ולפעול להעברת כל ההכשרה לטבריה או לארצות-הברית. רשימות שמיות נשלחו לשווייץ ולארצות-ב, אך הדרך נעצרה באיחור.

היו חברים שתיכננו הגירת אישית לארצות שמעבר לים, ורבים נסו לקבל פתח-הצלה זה. לאחר דתנים רבים, ובידיעה שהם נועלים על עצמם אחריות כבדה, החליטו חברי מרכז "החלוצ" להתיר אמנם הגירה אינדיבידואלית, אך היוצאים יהדלי בכך להיות חברי "החלוצ" ההולנדי. ההלטה זו (שיש בה אמנם סתירה פנימית מסוימת), באה לשמור על עקרון שלימות התנועה ולהגביר את כוח-העמידה של החברים שנתרו.

עלידי פעילות תרבותית מוגברת ויצירת גרעינים חברתיים ניסו אנשי המרכז לתקן את הרוחות ולהכין את החברים לבאות. בפרט תשובה היתה השמירה על הקשר עם השליחים במחנות השבויים, אשר עמדו בקשר מכתבים עם הארץ, ויכלו לספר על הנעשה בהולנד. דרכם הגיע לארץ ישראל מעט מן המרחש בגולה.

האפשרויות לברוח מהולנד היו מצומצמות ומוגבלות ביותר. רק בעלי אמצעים יכלו להיעזר במבריכים ולהגיע לארצות נייטרליות. רבים נתפסו בדרך, תכופות בפטיה של הלשנה מצד המבריכים. חברי מרכז "החלוצ"

הארץ" כמלא מובן המלה, וכי אין להסתפק במשק משותף של בעלי תן אחדים, אלא יש לשאוף לשיתוף רחב וכולל. בעקבות חליפת-המכתבים הערה שנידל עם "חברת-עולים" בהולנד, הוחלט להפוך את הגרעין, עם בואו ארצה, לגרעין של קבוצה. המשתתפים הראשונים הגיעו לארץ ב-35—1936, וקיבלו את הכשרתם ברמת-דוד. במרוצת הזמן היו למיסדי "קבוצת חלוצית", שהתישבה בשדה-הנחמה.

בשנים 1937—1940 הצטרפו עשרות מאנשי "חברת-עולים" להכשרה החקלאית, בפגמה להיות השלמה ל"חלוצית". המגע עם "החלוצ" נתחדש; אך רבים נספו בשואה. רק ספורים מביניהם הגיעו ארצה.

יצחק פרימנטל

"החלוצ"

מקומן חברים בשנות העשרים, גדל "החלוצ" והגיע ליותר ממאה חברים בשנות השלושים. החלוצים ההולנדים הראשונים הצטרפו ל"החלוצ" העולמי, הטילו על חבריהם את חובת ההגשמה והתנועתית-סוציאליסטית בארץ. בשנות השלושים הגיעו ראשוני החברים ארצה, והצטרפו למשקים של הקיבוץ המאוחד — עין-חרוד, בית-השיתוף, גשר, גבריעם ודירות.

אחרי נובמבר 1938 התחלק "החלוצ" על-ידי גלישת פליטים רבים מגרמניה, שגורשו ממרכז ההכשרה השונים, והגיע ל-250 חבר.

שליחי הקיבוץ, בעיקר מן הקיבוץ המאוחד, הרבו לפעול בהולנד, והשפיעו על הלך-מתשבתם של חברי "החלוצ". עיקר תפקידם, בשיתוף עם חברי מרכז "החלוצ", היה בדאגה להכשרה רעיונית וחינוך הניקה לארץ-ישראל העובדת. בניגוד לאנשי "דאונטר", שעסקו רק במתן הכשרה מקצועית וראו בה חזות הכל, שענו חברי "החלוצ", כי ההכנה הרוחנית לחיים החדשים חשובה לאיפחות מן ההכנה המעשית. בין חברי מרכז "החלוצ" לבין אנשי "דאונטר" התעוררו ויכוחים רבים; אף המבטאליות השונה של "החלוצים" וה"גרמנים" גרמה מדי פעם לוויכוחים. במרוצת הזמן הלכו היחסים והשתפרו; אנשי "דאונטר" תעניקו לשליחים יותר נכדות ואיפשרו להם להשתתף יותר בארגון ההכשרה.

המאבק לעליה בכל הדרכים עמד במרכז פעילותו של "החלוצ". גם בשעה זה היו חלוקי-דעות בינו לבין ארגון "דאונטר"; היה זה ויכוח שלא עמד בשום יחס לצרכי ההקפדה. חוסר האיית-הנולד של אנשי "דאונטר" מנע אותם מלתמיד במלוא יכולתם בעליה הבלתי-ליגאלית, שאורגנה זמן קצר לפני פרוץ המלחמה.

כאשר פלשו יחידות הצבא הנאצי להולנד, התליכו השליחים מן הארץ להישאר במקומותיהם. כקונגרס הציוני בשווייץ, שנסתיים באוגוסט 1939,

עקבו בדריכות אחר כל נתיבי הצלה, בו יוכלו להסתייע חברים רבים. בחורף 1942 נתבשרו על הצלחת בריחתם של בני-נוער יהודיים לשווייץ. מאפשרות ללכת בעקבותיהם קסמה לרבים, אך תכנית הצלה מקיפה לא נראתה כה רצויה בימים ההם. לא היה קשר עם ארצות אחרות, וגם לא היה די כסף. פניות תוזרות לשליח היושב בשווייץ בענין זה לא געגו. גם עם דגמק ושבדיה ביקש תקשר, וגמות התקנה לשלוח ילדים ארצות דרך שברית. מדיניות החוץ של הולנד לא רצתה ויתור ידעיה ברורה על תכניות ההשמדה של הגרמנים. התלישו במידת מסוימת את ערבות החברים. נוסף לכך היו אנשי "החלוץ" נהוגים לאותו לחץ ולאותו התגבלות ככל היהודים. חופש התנועה בצממם יותר ויותר, וקשת היה לחשיג רשימת-נסיעה.

אך לתנועת החלוצית בהולנד היה יתרון אחד גדול: עצם רעיון התגשמה העיונית הביא אותו לניחוק מהחברה ההולנדית הסובבת, ועיני החברים היו גשואות לעתיד אחר בארץ אחרת. דבר זה, והליכוד הפנימי שנוצר כתוצאה מן המצוקה, הכשיר אותם למאבק. פיזור החברים במקומות נידחים ומרוחקים מהמרכז היהודי סייע אף הוא להיערכות הכוחות, ואיפשר להנהיג לעבור להתגוננות אקטיבית. השעה היתה כשרת למתחרת החלוצית. עדינה כוכבא

עליית הספינה "דורה"

עם פרוסום "הספר הלבן" הבריטי, הוקצו למאות הצעירים בהכשרה בהולנד ולא לפי הפליטים מגרמניה שנרשמו לעליה רק רשיונות-עליה ספירים כדי שנה בשנה. שלטונות הולנד, שהתאגדו מריבוי הפליטים בארצם, סירבו להוסיף ולהעניק רשיונות-כניסה. ואף עצרו במחנה מיוחד את ה"בלתי-ליגאליים" שעברו את גבולות הולנד בלא רשיון.

בארצות אחרות, היפשו גם אנשי "החלוץ" בהולנד ותרמו אחר כל פרצה, זלו הקטנה שבקטנות. בגוירות "הספר הלבן" של ממשלת המנדט, ויגלו בעליה בכל הדרכים. בחורף 1938—1939 הוכרה הספינה "דורה" עליהי "המוסד" שגילה אותה בצרפת, ושם צוידה בדגל מרכז-אמריקאני. באחת הארצות הסקנדינאביות עברה "דורה" שיפוצים. נוספו לה דרגשים, רפסודות והגורות-הצלח — ואחרי חרשי ציפיה ארוכים הגיעה הספינה לנמל אמסטרדם ב, הוא גמלי-המתחם.

לא קל היה להרכיב את רשימת העולים באגיה. רבים היו ה"בלתי-ליגאליים" בהולנד. ארגוני ההכשרה היססו אם רשאים הם לגקוש בדרכים בלתי-תוקנות ומסוכנות, ולא סמכו ביותר על נציגי "המוסד". רק הנחלת

ה"ורקדורפ" שוכנעה עד מהרה שאמנם זאת הדרך בה יש ללכת, ושיהפך פעולה. אחד מראשי הויד אף תרם כסום גדול לארגון העליה.

אנשי "דאונטר" התלבטו קשות. אחד מראשי הארגון שלל בתוקף את שיטת "הצוות גבולות ארץ כנבים בלילה", טען ש"יש לשוב למולדת בגלוי ובראש מורם". נוסף על כך התחבטו בבעיה, אם יש להעלות ארצה צעירים עדיין לא טיימן שתי שנות הכשרה מקצועית בהולנד. בכופו של דבר נמצאה פשרה: טי שנים שנת הכשרה אחת, ורצונו בכך — יצורף לרשימה.

כאשר נמסר על מועד ההפלגה, הוצאו המועמדים לעליה מתצורות האיכרים ורוכזו "לימים ספורים" באכסניית-נוער באסמבורג. שם הצטרפו זכרים לשמועות והשביעות לתודשים, והצעירים ישבו תחתיהם במתחנות הולכת וגוברת. מארגני העליה ניסו לעודד, לנתנם ולהרגיע את הרוחות.

סוף סוף הגיע היום הגדול, והשליל ראה במ עיניו את הספינה הקטנה עוגנת בגמל. למחרת קראו אנשי "החלוץ" הברמנים בעיתון הקומוניסטי, "דת וארהייד", על "אגידת עבדים" שהגיעה להופי הולנד על מנת להוציא משם "פליטים יהודים מסכנים ולהעבירם בעל-כרחם לארץ-ישראל". בעיתון התפרסמו גם תצלומים של האניה וסיפורי-יועצה נוספים. עיתוני הולנד הגדולים לא כתבו דבר על הפרשה.

מנהל הנמל נתבקש עלי ידי "ועד הפליטים" לבדוק את תנאי הבטחון ב"דורה". הוא פסק שלפי חוקי הימאות היא כשרה להפלגה ומתאימה להסעה 270 איש, בתנאי שיוסיפו עוד כמה הגורות הצלה. גירות האניה, שצינו כסקוט-היעד את אמריקה המרכזית, עמדו בביקורת. העיתון הקומוניסטי לא נרגע. חלפו ימים מלאי מתחנות. האם תגייב השגרירות הבריטית?

באחד מלילות יולי 1939 הפליגה "דורה" על 270 נוסעים. ה"ארהייד" עקב אחרי האניה ומסר שבאנטוורפן קלטה עוד 450 (!) נוסעים, פליטי היטלר, שהגיעו בחלקם ישירות מגרמניה. אך המשיך הסיפור לא הגיע עוד לשולחן-המערכת של העיתון. לירות הרעש הגדול סביב יציאתה, המשיכה "דורה" בדרכה בשלום, ועברה את מיצר גיברלטאר ללא תקלה. נוסעיה בילו את ימיהם בבטן האניה, בחום אדים ובצפיפות רבה. הם שכבו להילופין על חירשיים ועל הרצפה, ובלילות עלו לפי תור אל הסיפון, כדי לשאוף אויר צח.

כשקרבה הספינה אל חופי הארץ ובאה בקשר-איתנות עם אנשי ההגנה, קיבלה הוראה להמשיך לפי שעה צפונה, ולחזור רק בלילה הבא. רבי-החובל עצר את האניה ונכנס למשא-ומתן עם נציג ה"מוסד" בדבר הגדלת התשלום. חלה הגיב על מעשה-סחיטה זה בפעולה נמרצת: אחרי מאבק קצר נכלאו רבי-החובל וחלק מאנשי הצוות; איש ה"מוסד" נטל על עצמו את הפיקוד,

ומלווי הפכו לפלחים. אנשי "שורה", נשק בידם, שמרו על הסדר, וכך שבה לת "דורה" לאורך חופי הורכיה.

בלילה שלאחר מכן, ב־13 באוגוסט 1939, תורה האניה אל חופי הארץ וכל זוסעיה תועלו בשלום לתוך. בשורת העליה המוצלחת הגיעה לקונגרס הציוני בדנבה, ומשם התפשטה בין מאות הגוהרים בהכשרה בהולנד. שלושה שבועות לאחר מכן תקפה גרמניה את פולין ופרצה מלחמת העולם השנייה. או"י בוכבא

מן הפעולה

מספר חברי "החלוצ" הוא 260, מהם 230 בהכשרה ו־30 מועמדים. 72 חברים נמצאים בהכשרה תבודדת זה למעלה משנתיים. מספר "החלוצים" בהכשרה הוא 52.

בראם פייר⁴ מסר על מחלק העבודה ב"החלוצ". קיימת סלקציה מסוימת, בעקבות החלטתם של מספר הברית להירשם להגירה אל מעבר לים. על יסוד החלטה המועצה הקורמת, הוצאו משורות "החלוצ". בשאלה זו דנו בכל הסניפים, והדעות היו חלוקות. חברים אחרים מהגרים עקרוצית להכשרה קולקטיבית בחוץ-לארץ.⁵

העלירים חסרים לנו לעבודה בסניפים. התוספת להכשרה מועמדת מאד. תנועות הנוער אינן שואפות להגשמה, תברנו את שיתוף הפעולה עם "ארגון דאגבר" ועם יתר התנועות החלוציות. תקשר עם ארצות אחרות מועד. רק משבדיה ומשוויץ מגיעים מכתבים.

החל מספטמבר נותק הקשר עם גרמניה. ידוע לנו מאכתבים פרטיים, שקיימת עם הכשרה גדולה למדי. כפראג שמענו על הקמת מרכז הכשרה חדש. בהנחה נאבקים החברים בקשיים דימים לשלנו, אך הקשר בגינהם לבין ארץ-ישראל הדוק יותר. התקשרנו עם טרטאקובר⁶ וביקשנו לברר את אפשרות המעבר הכשרתנו עם קיימת תכנית הגירה לסרביה ומונגוליה קולקטיבית עם, אך אין הדבר נראה מציאותי.

— — — בהמשך הדיונים במסר על המצב בסניפים השונים, ועל המסא-ומתי עם "חברתי-עולים" ועם הפדרציה לנוער על איחוד. האחרונים מעמידים תנאים המקשים על האיחוד. דוחלס ליפוח את כוחו של המרכז להמשיך במסאומתי, תוך כרי שמירה על האוטונומיה של "החלוצ".

(דו"ח ממועצת "החלוצ" בבוגי, 1941, 18.1)

קוויות ההכשרה אחת

הנוכח, 1948.

האזיר ואופף את מרחבי ה"פולדר" של הולנד, גורו כגון העושרת. פהותי שלג צונחים על בתיים ושדות, מרפדים את הכל בשטיח לבן. כפרים מעטים בלבד נראים על פני אדמת-המישור, שנכבשה מן הים רק לפני שנים מעטות. כיום עולים בה דגנים, פירות וידקות, ומספר האיכרים המתישבים הולך ורוב משנה לשנה.

בשבא, ב־1933, פליטים רבים להולנד, היפשה הממשלה מקום מתאים להקמת מחנה, בו יקנו פליטים אלה הכשרה מקצועית. כך קם ה"רקדורפ" — "כפר העבירה". במרוצת השנים למדו בו כמה מאות נערים ונערות מקצוע, לפני צאתם להמשיך בנדודיהם.

בחנוכה 1938 ראיתי את ה"רקדורפ" לראשונה. בין 300 תושביו נמצאה קבוצה גדולה למדי של חלוצים; למעשה היה זה אחד הסניפים החשובים של "החלוצ" בהולנד. בבוהר דובר על כינוס מועצה, בה יפגשו החברים שבכאן עם הנמצאים ב"הכשרה בודדת". חברים שעבדו כל ימות השנה בבדידות אצל מגדלי-ירקות או איכר, נמשכו אל חיי החברה המתוקנים שב"רקדורפ", ואילו תושביו הקבועים שאפו לצאת לעתים את חתוג הצר, כדי לנצל את האפשרויות להכשרה מקצועית משופרת יותר, המצויות ב"הכשרה בבודדת".

היתה זו המועצה הראשונה בה השתתפתי, ואין ספק שגם משום כך חתירה בי רושם כה עמוק. אך בשובי לתורה בפגישה זו כיום, נדמה לי כי אמנם היתה זו תמוצלות בפגישה שהשתתפתי בהן, האם גרמת לכך העובדה, שהסניף היה אז "חזק" ובעל הרכב אישי מצולח, עד כדי כך שגם מחלק הלא-ציוני שב"רקדורפ" בא כמעט לכל השיתות ורפועלות? או שמא גרם המקור, שקיבוץ כאן כעשרה שליחים מן הארץ? ואולי לא היתה זו יד תקיפה, שכן ימים לא רבים חלפו מאז ה־9 בנובמבר⁷, תאריך שהטביע את חותמו על כל המועצה. באת אלינו תברה מגרמניה, ותיאורה את המאורעות האחרונים שם עשה עלינו רושם מחריד. שנים מן השליחים⁸ עברו אצלנו בדרכם לגרמניה, ואנו השנו בניגוד החריף שבין הופעתם הבטוחה והמאוששת לבין קדרותם של הסיפורים, בין ארץ-ישראל והגולה. השיתות המסיבות יפות היו. בערב חללו במחנה חיי החבורה, שהתנהלו בעיקר בצרפים או בטקמות-המפגש הצביליים, המוסקים תיטב בכלל היו המגאים טובים. המנהל היה שליח מן הארץ⁹, ועובדה זו סייעה להטבעת חותם ארץ-ישראלי על האווירה כולה. ארבעת הימים שעשיתי שם תלצו ביצוף והגירה בי רושם בל-יימחה.

תמונה, 1939

באותו "וורקדורפ" בערך בסוף 1939 סביבה של "החלוצים" באירופה כבר נטושה המלחמה, אך לפי שעה עדיין רחוקים הקרבות מגבולנו. החיים זורמים במסלולם. עם זאת, בשנתה השנה תרבה האנזיה "דורה" הפליגה במש ערב המלחמה, ועמה יצאו רוב ההברים הוותיקים; אך חברים רבים בוססים הגיעו אלינו במשך השנה — חברים שעלה בידינו להצילם מן התופת האצית. שני הטליונים, שיצאו לפני שנה מאוסטריה לגרמניה כדי להציל שם את היתן להצלה, ואף ראו ברכה במעשיהם, שוב הגיעו אלינו מוך כדי מעט — אלא שעתה כיוון גסיעתם הפוך...

20 במרץ, 1941

דבר לא קרה. כמעט עשרה חדשים לא ראינו בעינינו הייל גרמני הענין המזה בזהר. תיאורנו לעצמנו את הכל באור יותר גרוע. כמובן, באסטטרדס התרחשו דברים קשים. פרצה שביתה גדולה, כללית, שנמשכה יומים, והגרמנים נהגו בגסות בהמון רב של יהודים, השעינו אותם על מכונות והסיעים למתנהיריכו. מי שבילה פעם במקום הזה, מתחלחל לשמע שמו בלבד. אך אותנו, הירשבים על הקרקע, ינחו הדאי לנפשנו: הלוא אנו עושים עבודה מוצלחה. רק המנהל שלנו פסיטל, משום מה, ואינו מאמין כי נוכל להיבאר כאן ימים רבים.

העמש מפיצה את הופת בקרני האביב שלה, כמבקשת לפצותנו מראש על אשר יקרה. הצופר קורא לארוחת הצהרים. אישקט מחר משתלט על הוורקדורפ. אישקט שמקורו בשבעת האוטובוסים הכחולים השייכים לקהילת אמסטרדם, שעברו על פניהם ונעצרו במרחק-מה, ליד הגשר. הצופר קורא לנו שנית, לטוב לעבודה. הפעם שמח אני לצאת לעבודה, להיפטר מן המתח. רק התחלנו לעבוד — והנה שוב צפורה. הפעם מצטלצלת היא באוני כקינת, כאילו ידעתי שאחרונה היא.

ככל העברים גוהרים ובאים החברים: קהל בהגדי-עבודה, שאין דעתו כיחה מהפרעת הארמוניה של יום-העבודה. כולנו מתאספים בחדר האוכל — זהנה לפנינו בהגי שבעת האוטובוסים ואנשי גיסטאפו אחרים. הם כחכים באור-רור עד שחאספ כילנו. הרי זה אורד-רודו של התליון, המגנחית את "מכת-החסד" על קרבנו. באולם משתחרת דממה מוחלטת. אין שומעים אלא את נשימתו הכבדה של הציבור. לבסוף שואל אחד מאנשי גיסטאפו, אם זהל כבר נאספו. לידו עומד המנהל שלנו, אך דומה כי השלטון עבר מעתה לידו דרג גבוה יותר. ושוב נשמע בדומית-האלם קולו הבוטה של הגרמני: "גברים לצד אחד, נשים לצד השני". סימן רע. הריש בדעתם לילתנו למתנהיריכו? החברות מתבוננות בנו ועיניתן אומנות פרידה. עתה אנו

מצווים להיערך בסדר לפני הבית. במשך שתי שעות, שארכן כנצה, לא נאמרה מלה, ולא עלה חיוך על פני איש.

כעת נתבעים מנהלי הענפים לבחור לעצמם את האנשים הדרושים ביותר להמשך העבודת, בסך הכל ששים איש. זהו רגע מסעיר, אפשר ותלויים בו התיים והמות. מנהל אחרי מנהל עובר לאימו על שני השורות ותר בעין בוחנת אתר אנשי, כדי לא לעשות חלילה. ידעים הב מה משמעה של בחירה זו לגבי כל אדם.

המנהל שלי חלף על פני ידיו אשר ידיו. עתה נצטוו לעבוד אל הצריפים, תחת פיקודו של גרמני, ולארח את חפציו. רמש דקות הוקצבר לנו לעם כך.

ישנוב אני ערוכים בטורים. שבעת האוטובוסים קרבים לאישוב. יש די מקום להסעת נולנו. בסדר עורפי אנו צועדים אל האוטובוסים. מצלמים אותנו. מי יודע לאילו מטרות ישמשו התצלומים.

דחוקים אנו יושבים במכונית, אני וחברי לחדר. תוכאון של הרנעים הראשונים פג מעט, ואף על פי כן אני חש בפי — ודומה כי כמוני ככל החברים — מין חמיצות, ההוסכת כל בתצוק לתעויה והחונקת את הגשימה. האוטובוס צוקר ממקומו. איפה נלין חלילה?

המפקד וכנס ומודיע לנו שלא נעשה שטויות, לא ננסה לחבל ברכב או לקפוץ ממנו. על כל גסיון מסוג זה יירו השומרים מלה. שבע מכונות נוסעות בכביש בזו אתר זו, ובתוכן — אנשים שאינם יודעים את מחורר העצם. הגלגלים מגמאים את הכביש. ליד ההנה יושב אדם היודע ודאי לאן אנו נוסעים, אלא שאינו מדבר. אין הוא אלא בורג במכונה גדולה. אין איש יודע את מחשבותיו, וגם אין זה חשוב. עכן גם הוא רק מצייט לפקודותיהם של אחרים. מוטב להיחר ביום-המעשים שיבוא. אי מה דחיק היום הזה? הנזכה להגיע עדי? כפי הנראה, לא נזכה. מי יודע, אם מחר עוד גתק בחיים. המבקש להשיב לנו על כך, אינו יודע את האמת, והיודע אותה אינו רשאי או אינו רוצה לאמרה. וכך אנו מצפים לבאות, מזהרהים בנורלנו, ושמחים כל עוד גיתן לנו לחכות.

אסטטרדס, 11 ביוני 1941

היום איתרתי מעט לשוב מעבודתי בגן-הידק הנמצא בסלוטן, מתוך לאמסטרדם. הישעה כבר שבע בערב. לא נעים הדבר, שכן רק מהר הכרת אני מתיר לעצמי לפגוע בסדרי-היום המדויק של מציט-בית הולנדי. אך כלום אשמתי היא, שמנהלי לא התיר לי לצאת יותר מוקדם? העבודה מרובת עתה. מלבד זאת, אין לי רצון להיחר בכך. השמש היתה עזה היום, ויחד עם העבודה הקשה השריחה עלי תחושת-עצלות ועימה. הרגלים מטרבות

להגיע את דוושות האופנים במהירות. בישיבה מרושלת, שעונה לאחור (הדבר אפשרי רק באופנים תולנדיים), אני פוגה במתינות אל רחובי בקצה הרחוב אני מאחל לעמש לילה טוב.

בקרבה הבית חוקפת אותי שוב הרגשת אינוחות על איחורי. בתנופה מורגלת אני עובר בפשפש אל הגינה הקדמית ומשעין את האופנים אל קיר הבית. מתברר שהפרנתי בחששותי, עדיין לא ישוב לאסיל. דומה, שמר ואן ב. עסוק היה בשיחה טלפונית חשובה, אשר עניינה אותו יותר מאשר ארוחת הערב. השיחה נסתיימה והייתה, ועם כניסתי לחצר עוד שמעתי את המלים התאורגות: "כפי הנראה אין בזה שמץ של אמת. אין אלו אלא שמועות בלבד".

גם אלי הגיעו שמועות, על מאסר יהודים. מר ואן ב. מספר לי, כי פעמים טלפנו אליה. השיחה הראשונה ביקשה להתחיל, שכן אסירים יהודים, השניה היתה הכחשתה של הראשונה, מפי אדם אחר. מלבד זאת, בא אחרי העצורים בתור וכסר הודעה עבורי, כי פגישתנו שנועדה להיות נדחית.

אחרי הארוחה אני מבקש את סליחה בעלי הבית, שכן עלי להתקשר מיד עם חברי פ. זה אינו נדהם כלל: כבר ידוע לו מה עומד להתרחש. בכל זאת אין שנינו בטוחים לחלוטין, אם אין כאן שמועות בעלמא.

שוב עליתי על אופני, וכעבור רגע הכחנתי בקבוצה של ששה חברים מהורקדורפ. המובילים אטומיפנים על ידי שני אדונים בלבד, אורתי, אל מקום שפירושו בשבילים — מות. עתה גזוה שארית שלוחה ה"כשרית". עצבי נדירים ומחזי הגרוי עוקל מאות מחשבות, סכנות ואפשרויות בעת ובעונה אחת. לפתע הפכתי להיות אדם אחר. גדמה לי, כי לא ראיתי עד כה את הרחוב ואת הבתים, כה עונה עתה הכל בעיני. מטרת אחת לפני: לישור על קורדורתי. במהירות נסעתי אל בני-משפחתי. יעצתי להם לבל יצאו מן הבית, וביקשתי מקלם למשך הלילה בעליית-הגג.

אני עולה למעלה ויושב. האוכל להירדם? לאט לטפח האימה את גבי, באצבעות-עכביש קרות, שמחת על טרפה. מה מתרחש בחורי עברתיים קורבה? המבקשים שם אחרי? האימה נרצת ציפניה בכשר ומגששת אחר לבן. זרועות-מלכות ארוכות מנששות לתפוס אותי. הנה הן הלכות וקרבות. אין מנוס עוד. והנה כבר תפסה בי אחת הזרועות, ובמהירות מסוררת אני קרב אל פיה הפעור של תיה גדולה, בו נעלמו כבר לפני אלפים כמותי.

אני פוקח את עיני. אם כן, ישנתי, על אף הכל. היתה זו שנת-החירות, טרופת-חלומות על חרות תפלצתית. מיד חולפים בזכרני אירועי יום אתמול. אולי יהיה גם היום מצור? היש מהר התקנתי את עצמי ויצאתי.

בבית היה שקט, ורק פעם אחת צילצל הפעמון. בשעות, עדיין איני יודע מה התרחש בחדרי. עולה על דעתי לטלפן, אך לא מכאן. ברחוב שקט. הלכתי אל פ. כדי להיכנס אם עודנו בבית. העזרת אומרת שהתכתב, אך אין היא יודעת היכן.

אני מצלצל אל בעלי הבית שלי. רגע של ציפית מתוחה, והנה בשמע הקול המוכר. מתליפים מלים מרעטות: "יש חדשות?" — "כן, אתמול באו אליך שני אדונים", "מהי?" "פעמיים, בשש וחצי יבאה עשרה וחצי". די לי בשני משפטים אלה. ובכן, אני כלול ברשימת. מה יהיה עכשיו? היבואו לחפשי פנינו נוספת? ברור, שאני יכול לחזור לחדרי. מוטב לגשש אל מקום-העבודה שלי. סכל מקום, זהו מקלט בטוח יותר מכל דירה בעיר.

החלטתי, אני מתישב על אופני ומגיע את תרומות בכוח רב. עמודי הפנסים תולפים על פני בעיני, עוד רגע, והחלטה בראש בכות ההשגחה. שני חברות עומדות ברחוב ורוממות לי לגשת אליהן. כשאני מספר להן על כוונתי, הן דוחות אותה נמרצות: אי-אפשר לצאת, כל הדרכים בעמרות בקפדנות. נשילתי בידי שוטרי-החוש תזניה בלתי-נמנעת.

תוך שניות אחדות אני מגיע לכלל החלטה חדשה: ומנימה אתבא בביתה של חברות, ארית-למרצה, אמה מקבלת אותי בכפר פנים, כדרכה, אלא שחיוכה רגיל נעלם מעל פניה. בבית אני פוגש את אחד מאנשי הורקדורפ, המספר לי כי כפשוטו היה בינו לבין המאסר.

עדיין אין איש יודע בדיוק מה מתרחש, אך ברור שהמאסרים מכוונים לגברים יהודים בלבד, וכי אחדים מאנשי הורקדורפ כבר נאסרו. המציד עודנו נמשך. כוח-ההלטה הצמרץ שלי ברגע הסכנה מתחלף עתה באדישות מסוכנת. הודות למקרה פעום המקמי עד כה מן האכזר. האילו מעתה ואילך עלי להשליך את יהבי על הגורל. הגיעו אלי שמועות, שאלה ואלה מטובי חברי נאסרו. איני יודע מה יהיה גורלם, אך בטוח אני שלא אשוב לראותם לעולם. הנופל בידי האילך, שוב אינו נמלט מידיו. השמועות רבות והולכות, מהן אמיתיות, רובן כתובות. הבנות, שעדיין אין הסכנה מרחפת על ראשן, דואגות לקשר ולמקומות מתבוא.

כעבור שלושה ימים הניחו הרוצחים לקרבנותיהם. שוב הראינו את פנינו בתוק. מוג האויר באה, אך הרחובות נראים בעיני זרים, כאז מתיים. עדיין אין בכוחי להשתחרר מתחושת-הסכנה שקנתה לה שבייתה בגופי. עתה נודעת לי האמת: 57 מתברי הורקדורפ נתפסו והובאו לסדורל³⁰. יש אומרים, שאין מצבם גרוע במיוחד. בסך-הכל נאסרו כ-300 יהודים, רובם ברוכע שלבו. כולם בסדורל, ואין איש יודע מה צפוי להם.

— — — ממאוסהאוזן הגיעו מכתבים ראשונים. עשרים וחמש שורות של הצכסט הקבוע במכתבים מכתובות-הריכוז. אין לדעת במה לתאמן ובמה לא להאמין. אחדים השכילו לצרף ברירות שתי מלים או לרמז פשוט, שלא דווקא גם על ידי הצגתה המחמירה של המתנה. במכתבים אלה מסתברים דברים מביעים. תמונה מנהג-העבודה, שריתפה לגד עיניו, נשתנתה מיסדה. עתה רואים אנו לגד ציניו תמונת גיחוכו, בו מענים למוות באמצעים מחוכמים אנשים מורעבים, מולקים. כעבור ארבעה ימים מגיע האישור הרשמי הראשון, שתי תעודות במעטפת אחת, הנשלחות אל קרובי העציר: האחת — תעודת-פטירה, והשניה — טופס-בקשה למשלוח אפרו של המת, תמורת 25 גולדן. אתריכין אין שומעים דבר זמן רב. משפחות רבות יושבות בביתן, מתאבלות על המתים, מקבלות תחומים. צדין מנסים לברות הסברים, כביכול אין כאן אלא תאונות. יש הודעים לספר, כי בשעת ההעברה אירעה תאונת-מכוניות.

מה חזקה היא התקפה בלב הבריות! איתנה כעשב הערבה, תחזור ומודקף מיד לאחר הסער והברד. רק העשבים שנעקרו משורש, גוזעים. אף אני אין בכוזי לעמוד בפני פיהוי תחוקה. נות פנימי מאלגני להאמין בדברים המופרכים ביותר. אלא שבעבור ימים אחדים גנוה אף תקנה מטרפת זו: הניצו עשרים הודעות-פטירה חדשות, וכבר מוכרים מספרים גדלים והולכים. קרן-השמש הקסמה שביקשה להגיע אלינו, מסתה עתה כליל בענני-האבל השתורים. כבר כולנו יודעים, שבעוד זמן מועט לא יישאר בחיים אף איש מטרנספורט-מאוסהאוזן.

מפי הבריים ניצולים

קרבות המצוד

במאוס 1941 מונה הורקדורפ על-ידי הגיסטאפו תוך עשר דקות, מבלי שיאמר לנו אנה מובילים אותנו. סבורים היינו, שמטילים אותנו לפולין — אלא שבאמסטרדם השאירונו עומדים ברחוב, ואנשי הוולדראט תלכדו בין משפחות יהודיות.

לאחר פירוק הורקדורפ גיחל "נער הפליטים" משאיומתן עם הגיסטאפו, בחביעה להחזיר לידו את הכפר. הגיסטאפו תבעה אז כתובותיהם של בחורי הירקדורפ הנמצאים באמסטרדם. רבים מבחורים אלה באשרו במציד, ולפתות 13 מהם מצאו את מותם במאוסהאוזן: מאכס האופטמן, מורסט קיבאלסקי, ארנסט מוזר, יוסף רדליך, הארילד קמפ, קורט מנדל, פריץ לויטון. פראנץ גומפרס, וולסונג לינברסר, גינמר פרידלנדר, אדולף האפגר, אריה שור, האנס באגלמן.

לוסה לוינסטיין

אנו נלך, על מנת לחזור...

על אשליה ומבוכה, ששררו תחילה אף בקרב הבריים, יעידו קטעי המכתב הבאים:

14.7.1942

אל הבריים בהכשרה,

— — — ברנע אין ביכלתנו לעשות דבר, ושל כן אין טעם להתלונן. אין ביכלתנו להודיע או לברוח אל מצבר לגבול. רק דרך אחת כתוחה לפנתו: כאשר ביקרא — בלד! אם ירצה הגורל ותקבלו צו קריאה למתנה-עבודה בנרמיות, או ל"שמורת היהודים" בליבלין — לכן על מנת לחזור! אל תהרתרו במוות, אלא בחיים!

הישבו על החיים אליהם אתם שואפים, על חיים ועבודה במולדתנו, בארץ ישראל. לגוער — העתיד, ותוצר של עם ישראל — עתידו היחיד.

— — — על כל הבר להצטייד במצרכים החסרים לו. יש לקחת בושבו כי נוכל לשאת עמנו רק את ההכרחי ביותר. תקנו כבר עכשיו את בגדיכם ולבניכם שיש ב"צונגם לקחת אתכם. הצטיידו בסבון, בחוטי תפירה, בגלולות ויטמין C.

אל תחראשו. תלילה עמדתי בחץ וראיתי את האש המאדימה את שפי תבל הרוה.

תחי אש זו, המבשרת לאנשים שטעבר לגבול הים ומוה, אות-בשרה לחירותנו, לה אנו נספסם מעומק לבנו, בכאב ובגעגועים.

אפיל גליקר

מכתבים לשליחים בשבי

מהור מכתביו של שושו סימון

לוסדרכט, 16.8.40

לצבי קוטנר¹¹,

תחיים חזרו למסלולם הרגיל. מפליא לראות את השקט הנפשי ואת חוסר הדאגה של האנשים כאן. הבל נראה כלפני שנה. לכן דרשה כמובן תמימות גדולה, אך מעניין שאוירה זו משפיעה על כולנו.

משחו על החיים בבית עליית-הנוער: בעוד כמה ימים נחוג את דג-השנה. אנו מתכוננים לחגיגה גדולה, במוכחות כל הנכבדים ונציגי המוסדות. בתכנית, בין היתר, מקהלה מדברת בעברית.

אנו ממשיכים בשיעורים, בהרצאות ומדומה. יום יום שעה אחת עברית. ומלבד זה היסטוריה עברית, היסטוריה כללית, ציונות, ידיעת-הארץ

וחללאות. בעצם מוטל הכב על, ואל תחשוב שאני יודע את כל הרברים. אבל מה לעשות? ידעתי-הארץ אהובה על הכל, ואני מניש את הנושא ב"שיטת-יוספטל" — עב הרבה בדיחות, המחשבות וסיפורים.

בצד כל הדברים הנ"ל, קיים קושי גדול. אין לנו די מקומות-עבודה, וזה רע מאד, הילדים מתלוננים ורוצים ללמוד מקצוע. אילו יכולנו לעבוד אצל איכרים בסביבת או לתקין משק עצמי! אבל הדבר נראה קשה או בלתי-אפשרי, ואין נמנכה מצד המוסדות.

רואים אתם, אנחנו טומנים את ראשינו בחול, כמו אותו עוף משורסם. אבל אין ברירה — יש להתסגר לדאגות הקטנות ולשכוח מעט את העתיד האפור.

לוסדרכט, 17.11.40

לאורי שלום!

אנו מהלכטים כעת בשאלת ההגירה לאמריקה. הופנו הצעות להורים של ילדים. מה עלינו לעשות? לצוד או להתנגד, כמו במקרה של חבר בוגר? האחריות גדולה מאד, כי ההכרעה היא בין החיים והמוות! לגבי הבוגרים אמר הדבר, שכל אחד ואחד מהם יוכל להיות משענה לכולנו בשעת הצורך. האם אפשר להגיד זאת גם על נערים?

אני מגיש שמישהו על השיחה במרכז תחלוצ, בענין ההגירה לטרידומינגו. ביחס לתברים מבוגרים אולי אפשר לנו לבל על עצמנו את האחריות הנדולה ולאמר להם: "אתה יכול לעשות כרצונך, אך דרכינו נפרדת בזאת. אם תכריע על הליכה לשם, עליך להיפרד מעלינו". — האם מותר להגיד כזאת גם לצעירים? ראשית, אינם יכולים להכריע לבדם, והם עושים במידה רבה את הנאמר להם. ושנית, זאת באמת שאלה גורלית, לאור המצב כפי שאנו רואים אותו. אכן, באמת קשה להתליט. אולי אפשר לקיים נפשות אלה באמריקה בשבילנו? אתה רואה, יש ויש בעיות כברות...

לוסדרכט, 24.1.41

על הכמינר, שערבנו בימים אלה, בודאי שמישהו. הסיכום הוא טוב, אך כי המרצים לא השביעו רצון. באתי לכלל מסקנת שלא צריך כל-כך הרבה כוחות מן הרוק. אנחנו מסוגלים לעשות את המלאכה בעצמנו, אם נתכונן כראוי. ההסרון בכמינר זה היה, על כל פנים, שאנשינו לא קיבלו די הכוונה והדרכה לעתיד. החלטנו לשלוח תורים לכל הסניפים, כדי לאסוף אינפורמציה על המעשה בהם, ואנו מקוים להגביר עלי-די כך את הפעילות. בעזרת ביבליוגרפיה ורשימות ספרים, נוכל לעזור לחוגים השונים.

בסיכום בלטה בימים אלה העובדה, שכוחנו הפנימי גדול, למרות שלא

הצטרפו אלינו רובה חברים חדשים. סבורני שאנו חזקים יותר מאשר היינו אי-שם, בקרב "תחלוצ" בחולד תולדת ומתהווה כעין-חברה, ודבר זה השפיע אף הוא לטובה על הסמינר.

לוסדרכט, 20.6.41

נדאי שמישהו על המאורעות המצועזעים באמסטרדם⁴¹. הדבר האיום ביותר הוא, שאין לנו שום סיכוי. על הגירה אין לחשוב עוד, ואני אישית חרד מאד לגורל החברים שלנו. מי יודע מה עוד צפוי לנו ומה יהיה גורל החברים בכל המקומות. הגרע מכל הוא הרגשת אין-האונים: אין אפשרות לפעול כלל. אותי מעצבן הדבר יותר ויותר, ולא פעם אני שואל את עצמי מה התועלת שבנסיונותי לאמסטרדם. מוטב להישאר בלוסדרכט ולחזק את הילדים לקראת הבאות, לתוך אותם.

אל תחשוב שאני מתאש, אך מרי פעם עוליב ספיקות מציקים. מי יודע, אם כל מאמציינו לא יהיו לשווא. רק נקודת-אור אחת נראית לעין — מרכזי ההכשרה החדשים, החלבים ופתבכסים. נקודת שתי-חברים יתווקו מעמם...

לוסדרכט, 9.9.41

אין לנו ברירה אלא להתכונן לבאות בשקט, להיות מוכנים מן הבחינה האנושית. אך בעצם איני רואה מין הכנה כזאת. נשמה אם נוכל לשמור על הקיים — אני מתכונן מבחינת האכילות ולא מבחינת הכמות.

יוצא מן הכלל הוא מצב החברה בלוסדרכט. מלאו שנתיים לקיומו של הבית, והאגנו את המאורע כראוי. בכל זאת התבגרנו והתקדמנו. פה אפשר ליצור ולבסס, למרות כל הקשיים. בהגינה בא כל זה לידי ביטוי, וגראה לי שגם הצעירים הרגישו בכך.

לוסדרכט, 10.10.41

שוב על העבודה ב"תחלוצ". אצל רבים ניכרים סימני חולשה, בעיקר אצל התברים שגורשו מן הורקדורף. כעין מצב-רוח של "אחרית הימים" ואי-אספקיות. וקשה להילחם בכך. אין לנו אפשרויות רבות להגיע לחברים ולהת להם דבריימת ממש. אנחנו מדברים ומדברים, ומה התועלת? צריך הייתי, אולי, לעבור לאחד הסניפים ולחיות שם, עם החברים. אבל — לעזוב את חוות-ה"ער, המקום היחיד בו אפשר עוד לעשות משהו?

בימי החג שוב נתכנסנו, חברי הנרעין, ושוב שאבנו כוח מן המפגש.

מכתבים שונים

אמסטערדם, 21.3.41

לדאכטני עלי לתודיע לכם שהורקדורפ אינו קיים עוד. כל האנשים נמצאים כעת באמסטערדם ומתגוררים אצל ידידים וקרובים. איך יתפתחו העניינים, אין אנו יודעים. נעשה הכל, כדי שתבינו יותר במהרה לעבודה. קשה להיות מראש מה יהיה, אך כולם בריאים ושלמים. מצב הרוח, כמובן, לא טוב והכל מדוכאים. המצב מלא פה עכשיו תפקיד חשוב...

עדינה

אמסטערדם, 26.4.41

השואה היה מצב-הרוח בתג רציני יותר מאשרקד. אין זה מפליא, כי אירע כת הרבה, שקשה לעכל את הכל. צפוי לנו עוד זמנים קשים מאוד, ונקות שיעמוד לנו כחוצה...

נראה שגם האנשן יבוא בקרוב לאמסטערדם³¹, לא פיקסקנו שכר יקרה; רק הממונים על המסר שגו באשליה והאמינו שהכל יסתדר שוב על הצד היותר טוב. לכן לא הבינו דבר. נמעת כבר קיים איסור להתליף את מקום המגורים ולעבור מרחוק למחנה. דבר זה מסכן את כל ההכשרה שלנו.

עדינה

אמסטערדם, 28.6.41

ערכנו שיתק יסודית עם חוג הפעילים. שאלת הבסתון עמדה במרכז הדיונים. אין אנו מאמינים עוד באיחוד עם אמנון³², ובעצם אין לנו ענין בכך. אנחנו רוצים עכשיו רק באנשים שאפשר לסמוך עליהם במאה אחוז. ברצוננו להגביר את הפעילות הפנימית ולרוץ את הנרצין החברתי.

עדינה

סן, 11.11.41

בידאי קיללת אירי על שלא כתבתי עד כה. יש לכך סיבות שונות. אני בכלל מתעצל לכתוב, ונוסף לזה מפריעה לי דמות מסוימת מסיפורו של רמלהם בוש על הלנה האדוקה³³...

על שלום המיטפתה הגדולה וראי שמעת מעינת. מקרי האסון בזמן האחרון דיכאו את רוחנו מאוד, כמובן. בני של רח"י עתים בריאים, תדה לאל, סגנת ההרבקה גדולה למדי, והם נפצלו בעצם רק בגס. דוד "עמי" סובל מסרטן. כרגע מצבו מניח את הדעת, אך מדי פעם הוא נופל למשכב, ואז עוקרים תלמים שונים מגופו. הגרוע ביותר הוא, שהוא יהיה מראש, מתי יגיע תורו של אבר זה או אחר. מתלתנו עלולה להחמיר באופן פתאומי, וחצי חושש מאד לחיי.

לנו, באסן³⁴, טוב מאוד. אולי טוב מכולם. דווקא בזמן הזה כל כך בתים מחיי-שיתוף עם ידידים. המרכז לא התפתח אמנם בהתאם לתקוותינו, אך

התים שונים לגמרי מאלה שבמקום-הכשרה בודד. מה שלום משה וצבי³⁵? אני קורא כעת עם התברים את "יובל העלונים" לשמעתו-רובי. אנו נתנים מאד, וסגלנו לעצמנו כבר את קצב התנסאותר בשפת הדיבור שלנו. חבל שקשה להשיג פה ספרים עבריים.

אנו כולנו אמיצים, למרות הספיקות הרבים לגבי העתיד. מי יודע אם נראה אי-פעם את ראשן. נדעיונו אנו חיים יותר שם מאשר כאן, וכל עוד אנו בריאים, לא יערער דבר את אמונתנו.

שלך,

האנשן

אמסטערדם, 29.3.42

קיבלתי מכתב מצניין מבית³⁶. הוא מסר עכשיו עבורה לאחי³⁷; הלה עובד בתקלאות ומרגיש מצוין. אך התשובה ביותר שיוכל אולי לנסוע בקרוב לפינ³⁸, וכן יעשה מאמצים בביתו זה. הוכל לתאר לעצמו עד כמה הדבר משמח אורנו, ח"ק חבל שלא יוכלו להתלחם אליו יותר תברים. בברכה,

עדינה

דאנבור, 30.5.42

מעניינות אותנו הידיעות על צען, ועוד. חדשות אלו הן לנו מקור יחיד כמעט לידיעות מן הארץ. הורסט³⁹ יבא לחופשת הבראה קצרה. בתכניתו לבקר אצל נתן, ובניגנים עלי למלא את מקומו. נכסתי כבר די טוב לעבודתו עם זאת, אנו מצפים לתקנות-הסידור החדשות, שללא ספק יקשו על עבודתו. בכלל הולך המצב ומתמיר.

ביח-מסחר בו עובד אחיה של עדינה⁴⁰ פורח לאחרונה, אך לדאבוננו מקבלים הם שותפים רק במורת הון רב, אחרת היו מצטרפים אליהם יותר חברים שלנו. כדי להיות שותף דרושים לפחות 2000 גולדן, ותב מעלים את המחיר ככל שהביקוש גובר. אני מניח שבעוד הדשים מספר לא נוכל לשלם כלל. וכי יודע, אם צד צד עוד ייקלטו אנשים. חבל מאד שרק אנשים אמידים יכולים להשתתף בעסק. ברצון הייתי עוזר לפשוטי-העם. אולי נמצא בצל-הון שיתן לנו אשראי? אני ערשה מאמצים בכיוון זה.

היה ויכוח קשה בענין הורסט. הברים התנגדו מאד שיעזוב את מקומו בתנאים הנוכחיים, למרות מצב בריאותו הקשה. האם לא נוכל על הקברניט להישאר באנייתו עד הסוף? אפשר לראות את הדבר מנקודת-ראית שונות. הייתי רוצה לשמוע את דעתך בנידון. מובן שלא אסרנו עליו את הדבר, כי האחריות כבדה מדי. אסור לשחק בחיי הוולת.

רו בהן עורר לנו הרבה. הוא בעד האוטונומיה שלנו ועומד לצדנו. סאם⁴¹ מטפל באנשי הורקדורפ. הוא מושתתך בפערים של הכל, והתנהגותו במצבים הקשים תינתן נוגעת ללב.

חברים אחדים כמעט וחזעברו לוטרבורק, אך בהתעוררותו הנמרצת של המרכז להכשרת הצלחנו למנוע זאת.

שרצנו בזהו כולו לעבודתו בלוטרבורק, וקשה מאד לגייסו לעבודה אחרת. הרצונה לחלקת האדמה הנדרשת מושלח בעיקר עליו, ובאמת אין לו פנאי. אני, מצדו, מבקר ורבה מאד בלוטרבורק כדי להתעניין אהו, וחוזר משם תמיד מעודד, עם מלאי של מרץ חדש. האוירה שם כה גתמרה, והאנשים אינם "מסומטמים" ועייפים כמו בפרובינציה. להג השכרעות הדפסנו חוברת מיוחדת על קצית, ביכורים ומתן תורה. שושן תירגם גם את תכנית-המשק של דגניה, והפצנו את כל זה בין החברים. וכל כדרך בטרדות רבות, כי אין לנו רשות להדפיס דברים בעצמנו.

אני גר בדאנטיס, מפני שהליקויות בפרובינציה השוכיות מאד, אך עלי לנכוע הרבה לאמסטרדם. מצבי-הדוח לא רע, בדרך כלל, אם כי אין לנו שום אשליות. כולנו בשוחים בעצם, שבקריב יהיה עלינו להצטרף לדוד מורה. בכך זאת ממשיכים לטעול במידת האפשר...

כל טוב,

האגון

אמסטרדם, 5.7.42

. את סכום הכסף הראשון, ששלחתי לנו, קיבלנו בתורה.²⁰ את הסכום השני לא קיבלנו עדיין. אנו מאד זקוקים עכשיו לכסף, ואני סבורה שתסכים לאופן השימוש בו.

"סכנות" הקטנה גדלה מאד בזמן האחרון, ואנו מודאגים בשלה לא-במצע. היא גושה למצבי-רוח, ורוצה לכפות את רצונה על כל המשפחה. אין מה לעשות, אחי תירגע במריצות הזמן. מלבד זה שלום לנו. אפשרות הפגישה עם החברים נשמעצמה, אך שושי והאגון מבקרים בסניפים והחברים מחכים להם בכליון-עינים.

נתן כתיב לעתים, וגם מהינץ ומילי²¹ קיבלנו שוב מכתבים. כולם עובדים ושלים להם.

בברכה,

עדינה

אמסטרדם, 17.7.42²²

אשתדל לכתוב אליך באופן סדיר, אך קצ' ברישבו שהדבר עלול להשתנות בזמן הקרוב. הלק גדול מידידינו אינו עובד עוד בסביבה זו, אלא בקרבתך. אולי אבוא גם אני לבקר אצלך, באחד הימים. אין טעם להרחבות בדברים. אנו משתילים ממיטב יכלתנו. הרוחות שקטות בדרך כלל.

תודה על הברכות מעקיבא והאחרים.²³ יפה ששלומם טוב. רבר זה ויתן לנו אומץ ומהזיק את רוחנו.

אני עובדת עדיין אצל הגבי בליט²⁴. היא אשה נהדרת, ועוזרת בכל. גם סאם²⁵ הוא משען בשבילי, וטוב להכיר אנשים כאלה בזמן הזה. בדרך כלל תסרים לנו מאד אנשים בעלי שיצור-קומה, שייכלו להדריך אותנו. כל אחד דואג רק לעצמו, וזה עצוב מאד. כל טוב וכתוב שנית,

עדינה

תרי המאורעות במכתבי השליחים העצורים

מחנה שבויים קרויצבורג, 28.8.42

דוד יקר²⁶,

הנה החלה השנה הרביעית תרחק מן הבית. האם תחית זו השנה האחרונה? אנחנו יושבים עדיין במקום הישן. הספרים הטובים מסייעים לנו להעביר את הזמן. אחרי שכמה נשים ארץ-ישראליות עזבו את מחנה השבויים, נרצורה בנו התקיה שגם אנו נחזר לעבודתנו. המשפחה בהולנד דואגת לנו בצורה הנגעת ללב, והם כותבים אלינו לעתים קרובות ובאופן סדיר.

ששים עברו אחרי פינוי הנרקדורפ לריכוז, המישה — לאלכסנדר זייד²⁷. את הדירה המרווחת באמסטרדם²⁸ גאלצו עדינה וידידתה לבטוח. כולם עובדים בתריצות, בציפיית מהמדת לראותכם.

אורי

22-3-42

(אל חבר בנעו)

בהולנד סייעו את ירח-הלימודים בפגישות בכל הסניפים. שושן ממשיך בפעילותו והזינוכית במסירות ובהצלחה. בין החברים הותיקים שורות רוח של אדישות ואפאתיה. מעטים מביניהם לומדים מהוך הכרה ואמונה בעתיד. בלוטרבורק מכינים שוב חוברת לחג. שושן והילדים מקוים, שהגליון יעלה על מל החוברות הקודמות. אני מאחל להם הצלחה.

לשנה הבאה בעי-הבירה! האם אספיק?

אורי

6.6.42

לעדינה,

בשני לחודש שלחתי לך 120 מרקים. ידידים אחדים עזרו לנו, כדי שנוכל לספק לכם. לידנר ולליט²⁹, עז או דבר נהוץ כלשהו. צדקתם, הדבר היפה ביותר הוא הדואר מהארץ. אתמול קיבלתי ארבעה מכתבים. הכל כשורה. גם השנה האחרונה נסתיימה ברווחים יפים. אפי(קים) ויעקב אשרות זכו אפילו ברווח נקי של 20,000 לא"י.

אורי

החלוצית בהולנד נחשב בצדק למופת בידעית-הארץ ובתולדות תנועת הפועלים. אך יותר מכשרונותיו המצוינים בלשו אהדתו העמוקה לזולת ורגיש האחריות שלו לכלי-גבול. הוא חילק את זמנו ומרצו בין עליית ה"ג'ער ו"החלוצ". בשניהם ראה את עצמו אחראי לחבריו, לכל בעיותיהם הקשות, שצפו במגאיהחיים המיאשים של המשטר הנאצי. קרוב היה לכל ילדי המוסד.

מאז קראתי ב-1939 על העברת יהודי וינה לסביבת לובלין, קיננה בי ההרגשה, כי במחנות סולין מבוצעת השמדת הפוגיות של יהודים. בשנים שלאחר-מכן לא קרה שום דבר, שעשוי היה להחליש פסימיות זו. ביקורו של פר אדלשטיין, בזמנו "זקן-היהודים" בפראג, חיזק עוד את הרגשותי. אדלשטיין זה, לימים ראש היהודים בטרזיינשטאט, ביקר בראשית 1941 בהולנד, כדי ליעץ בארגון הימנעויות. מתוך למטרת שליחותו ערך ביקור קצר במוסדנו בלוסדרכט. באוירה הכפרית השקטה ששררה אצלנו, בנוכחות 2-3 חברים בלבד, נתן ביטוי לפסימיותו המוחלטת לגבי גורל יהודי אירופה — אם המלחמה לא תיגמר בקרוב. "ולזה הרי אין כל סיכוי" אמר. בהחילת 1942 חזר עושו מאמסטרדם וסיפר לי על מכרים אחדים, שעזבו את הולנד בדרכי מחתרת. היו אלה פליטים-לשעבר מפולין, שגרי מאז מלחמת העולם הראשונה בהולנד. עושו הוסיף: "אלה הם 'אוסטרידן'. להם יש אינסטינקט בריא". עוד בתחילת 1941, אחרי השילוחים למאוסהאוזן, הרלסטי התלטה בפורשות שלא להסגיר את עצמי מרצוני לקי תגרמנים. אטנם באותו הזמן היו המאסרים שרירותיים בלבד. טרם הכרנו צור הריצבות; רק באופן מקרי אפשר היה ליפול לידי הס.כ. במשך המחצית הראשונה של 1942 הלך מצבם של יהודי הולנד והחמיר. אפשר לומר, כי כל ההכנות לביצוע "הפתרון הסופי של שאלת היהודים" הושלמו כבר גם בהולנד, וכי הוחל בשלב המעשי של השמדת הישוב היהודי בארץ זו.

בחודש יוני נפגשתי אצל חברה שגרה בשכונתנו, מרים ואטרמן, עם איש לא-יהודי, גנן במקצועו. תוך שיחה על המצב הצהיר האיש, כי הוא מוכן להסתיר אותי בביתו, אם אקבל צד-ההיצבות למחנה גרמני. תכנית זו לא בוצעה מעולם. אצל עצם העובדות, שקיימת אפשרות כזאת, עוררה אותי למחשבה. כאותו זמן כבר היו יהודים שהסתתרו אצל הולנדים ואף סידרו להם תעודות-זהות מזוינות, בלי האות J. שמענו על כך, וגם ידענו עד כמה הדברים האלה הם קשים לסידור, מסוכנים וגם יקרים. הרעיון הדמיוני — להחיל במעולות הסתתרות בקנה מידה גדול ובמאורגן, יכול היה להיולד במוחנו רק ברגע האחרון ממש.

ב-5 ליולי 1942 החלו המאסרים לבצע בהולנד את השלב הסופי של תכניתם: ריכוז היהודים במחנה וסטרבורק והעברתם משם למחנות

פרק ג / ראשית המחתרת החלוצית

פרשת לוסדרכט

א

בבואי למוסד עליית-הנוער בלוסדרכט, מצאתי שם רבירה של כ־50 נערים ונערות בגיל 15—17, כולם יוצאי גרמניה ואוסטריה, שהעברו להולנד על-ידי עליית-הנוער אחרי פרעות נובמבר 1938. התכנית היתה, שימשיכו בדרכם לארץ-ישראל. אולם משטר הסגר הלבן של ממשלת המנדט באותן השנים תכשיל תכנית זאת. רמתה הליברלית של חברת-הנוער בלוסדרכט היתה טובה, אבל מצבו הנפשי של נער זה, שגדל במשטר הנאצי ואשר משטר זה שב והשנינו במקום מקלטו החדש, יצר בעיות היכולות-חברתיות קשות. בלטה תגשית ליאוש, לאמר: "אין כל טעם להתכוון לעתיד. תכניותינו נכשלו. לארץ לא הגענו. אסילו גישאר בחיים, שנים אלה, בהן כל נער לומד וטוחנת, אכזר לנו". המשימה החינוכית המוטלת עלינו, המורכבים, תורה ליצור משקל נגדי לתל-יורה זה.

בעצמנו צעירים היינו, רק במעט בוגרים מחניכינו. בכל זאת הצלחנו ליצור את האוירה הרצויה, בעיקר הודות לפעולתו של עושו. אישיותו בולטה מאד בין כל הפעילים בתנועות החלוציות. היו לו כשרונות יוצאים מן הכלל והוא היה בעל ידיעות נרחבות בשטחים שונים. הוא הצטיין בידעית העברית, הספרות העברית, העג'ר ויתר מדעי היהדות. אם כי לא הספיק לבקר בבית-ספר גבוה, המשיך להתעמק במדעי הטבע ובמתמטיקה. בתנועה

השמה בפולין, בהתחלה נשלחו פקודות-התצבות, אבל בעבור שבועות מספר, כשישטה זו לא נתנה את המוצאות המבוקשות, רוכזו היהודים באמצעות מאסרים המוניים.

אז, בשבוע הראשון של השלב החדש, לא ידענו כמה זמן ימשך כל המבצע, אך ברור היה לנו, כי יגיע תורו של כל אחד ואחד. הרגשתי, שאם ברצוני לקיים באמת את החלטתי שלא ליפול בשום אופן ביד הנאצים, עלי להתכונן לכך ברצינות. ידעתי, כי יקשה עלי להכין את הכל: מקום-סתור אצל אנשים בתימנים, גירות "אדיים" למקרה של חיפושים, שלא להכשיל את מארצי, הכסף הדרוש לסידורים אלה, וכו'. אך השיקול המכריע היה, שלא יכולתי להפקיר את התורה. קעת לקביע פכשיו, אחרי שעבר זמן כה רב, איך בדיוק התפתחו אז מחשבותי.

תיכף אחרי ה-15 ביולי התחלתי מתחצצת ברציון של חיפוש מקומות מרובא לכל ה"ילדים". היתה זאת מחשבה דמיונית: לא היו לי כלל ידיים טובים בין ולא-יהודים, כיצד ליצור את הקשרים הדרושים? וכי יהיה מיכן לכל לביתו דווקא ילדים אלה, אשר מוצאם אינו הולנדי ואשר אופן היגורם את השפה יגורם מיד? האם מוצדק בכלל לסכן את הרבה משפחות של לא-יהודים לשם כסיון הצלה, אשר הצלחתו מוטלת בספק?

בראשונה הצליחתי את הרציון בשיחה עם מרים ו. ידעתי, שיש לה הרבה מסרים ומשרים בחוגים רחבים של לא-יהודים, היא עצמה היתה פעילה בתנועת הציונית עוד משנת 1938, ומצאה במשפחה מתבוללת. כרים תחלה עורכת מיד רשימה של מכרים, שאפשר לפנות אליהם בבקשה להסתיר בביתם צעיר או שנים. בעבור יומיים החלתי מבקרת עם אחותה אצל אנשים אלה, הן צירפו למפעל גם שני צעירים לא-יהודים: מונינג וסמיט.

דיברתי על ההכנות עם יתר המדריכים, שושו תתחיל משתתף בהכנות באופן פעיל. החלטנו לגלות את התכנית לבאת-הכוח של עליית-הנוער, הגב' בליט. במשך כל השנים היתה מבקרת מדי שבוע במוסד, ומקימת קשר הדוק עם המדריכים ועם החברה, הגברת בליט התייחסה לתכנית בחיוב למן הרגע הראשון, היא היתה קרובה למתלת הידורגראט שריכות את הקצר עם הסם, והיתה מהמעטים בין חברי הועדות המטפלים בהכשרות ובמיוסדות נוער, אשר לא השלו את עצמם וידעו להסיק את המסקנות מהמבב במלוא תוסרתה. הסכמנו בינינו, כי אין לגלות את ההכנות ליתר חברי הועדה המרכזית להכשרה, וצדקנו בהחלטתנו. פור ברנצ האחרון לפני ביצוע ההכנות גילו גורמים אלה התנגדות נמרצת לכל פעולה. הם טענו, כי מדבר עלול להכשיל את נסיונותיהם לקבל זיהוי במאריד הגירוש של קבוצות-הכשרה אחרות, אשר ניסו להשיגו עלידי כשא ומתן עם השלטונות הגרמניים ועם רשויות הולנדיות אחרות.

הסכמתה של הגב' בליט העניקה לנו תמיכה מוסרית חשובה, היא גם הבטיחה לבסות ולקבל אינפורמציה על מאריד העברתנו למחנה, ולהודיע לנו על כך טלפונית על-ידי סיסמה מסכמת.

מימון התכנית היתה בעיה קשה מאד. היה עלינו לדאוג לכספים לקיום הילדים במשפחות. הלק קטן נהתקציב הובטח לנו על-ידי הגב' בליט. לכיסוי חלקן הגדול של ההוצאות, החלטנו לטכור בשוק השחור את מלאי הפרדוקטים שלנו. מכרנו אותו בסך של 7000 פלורנים בערך. כסף זה הספיק לזמן מוגבל בלבד, רק לחיידים. אולם אז ממלא לא האמנו, כי נהיה מוכילים להתחיל מעמד יותר מאשר חדשים ספורים. לקחנו בחשבון, כי קיימים סיכויים טובים למכירת מכריע במהלך המלחמה, במשך החורף או אסילו לפניה. אני זוכר, איך ביטא זאת אחד מחברינו: "ואם עד אז לא תיגמר המלחמה, נהיה אבודים בין כה וכה".

בעבודות הראשונות לא נתנו החיפושים אחרי מקומות-סתור לילדים את התוצאות הדרושות. אם נמצאה כבר משפחה שהסכימה לקבל ילד לביתה, היתה הסכמתה מוגבלת לפרק-זמן קצר — חודש או חודש וחצי. אחרי תיסול המוסד צפריה היתה לנו, איפוא, הדאגה המתמדת לחיפושים בלתי פוסקים אחרי מקומות מחבוא לילדים. כבר בתחילת פעולתנו קיבלנו מושג על היקף העויות שנצטרך להתמודד אתן עם התפתחותה. בינתיים עוד היינו רחוקים ממציאת הכרובות שהיו נמצאות לנו כבר בדחיתות.

בשלב זה החליטה מרים לקרוא לעזרה את יוס וסטרויל. בראשית אוגוסט נפגשנו אתו, שושו ואני, לראשונה. הוא בא בערב מרוסרדם, לאחר עבודתו הרגילה. מהרגע הראשון מוכן היה לשתף אתנו פעולה ולקבל עליו את ריכוזו וארגון, למרות היותו אב לשלושה ילדים (והרביעי בדרך...), טרם למדנו אף להכיר את מרצו היוצא מן הכלל זאת השפעתו הכבידה על זולתו. ובכל זאת, כבר בפגישתנו הראשונה אתו גולד בנו הבטחון, כי אנו, על אף הכל, נבצע את המשימה. כל התכנית קיבלה אופי יותר רציני וסופי.

זאת היתה פעולת ההתנגדות הקולקטיבית הראשונה. לא ידענו, מה תהיה תגובת הגרמנים. היתנקנו תיכף ביתר ההכשרות? גם משפחותי התגוררה עדיין באמסטרדם, וחישתי לגורלה.

מצד שני, היינו אתראים במידת-מה גם לחברינו החדשים הלא-יהודים, שעמדו לסכן את תימם זאת שלום משפחותיהם למען חברת-הנוער שלנו. הרגשנו, כי בערב ההוא נפלת החלטה גורלית, אשר ממנה אין דרך חזרה. לא הרבינו לישון אותו לילה. אני זוכר, איך למחרת חשכנו בבוקר, כשכל אחד פנה ללכת לדרגו — וסטרויל דרך לבית-ספרו ברוסרדם, ועושו לאמסטרדם — פנה אלי שישו ואמר, כי ייתכן ויהיה עלינו, כאנשים

האחרים לכל הפעולה הזאת, להתייב מצדנו ההפסי אצל הגוונים, "חיים אי מתיב". הבינותי. העומס המוסרי היה כבד מאד.

מנחם פינקסהוף

ג

בשנת 1938/39 שימשתי כמורה בבית-הספר העמלני "דה ורקסלאטס", בבילטהוונד. מנהל בית-הספר היה קייט בוקא, ויופ וסטרויל היה המורה הראשי. עבודתי זאת הביאתני במגע ראשון עם העדה היהודית, כי למדו שם הילדים היהודים פליטי גרמניה, שהתגוררו בסביבה. יופ עשה רבות למען ילדי הפליטים. אחר כך עזב את "דה ורקסלאטס", ועשה מנהל בית-ספר "מונטסריי" ברוסלדס.

ב-1940 נאלצתי לנטוש את ההוראה בבילטהוונד, יסדתי בית-ספר מיוחד לילדי היהודים שבסביבת לוסדרכט, שנאסר עליהם לבקר בבתי-הספר הולנדיים ציבוריים. סייעו על ידי מורים יהודים אחרים, שכבר ירדו בימים ההם למחתרת.

כדי להסביר את עמידתי כנגד הגרמנים בימי כיבושת של הולנד, עלי לציין כי התפעתי במידה רבה מן הרעיונות החינוכיים שציינו את "דה ורקסלאטס": מאציסזם, אינטרנציונאליזם, אנטי-נאציזם, ונטיית אנטי-נאציזם. כיסויות במידת-מה. יופ, למשל, סירב לשלם מסים, מפני שרוב כספי הממשלה מוצאים למטרות מלחמה, ומשתנהיגת ממשלת הולנד העודת-זהות, סירב יופ לקבלה, מפני שראה בכך פגיעה בחופש הפרט. לאחר מכן קיבל תעודת-זהות רק כדי לעזור בה ליהודי. רקע המוניסטי זה קבע במידה רבה את אופי פעולתם של חברי קבוצת וסטרויל. לראש התור עלה הצורך להתנגד לנאציזם-סוציאליזם ולדיכוי חופש הפרט.

מתוך קשרי הידידות שלי עם מנחם פינקסהוף באתי במגע עם קבוצת עליית-הנוער שהתגוררה עלידי בלוסדרכט. מפיו נודע לי על האיום של עליית כל היהודים לוסטרבורק ועל מתנות-ההשמדה, פרטים אלה שמע מפי נור אדלשטיין מפראג.

המחשבה להסתתר בעממנו, או לברוח אל מעבר לגבולות, לא סיפקה אותנו. בערה בנו החימה על אי-הצדק מצד הגרמנים. רצון ההתקוממות שלנו ושל יופ, הם שהולידו את התכנית להצלת כל הקבוצה. כינסנו את כל ידידנו הלא-יהודים, והונח היסוד למעשים שהתפתחו לאחר מכן לפעולה הבלתי-לגיאלית של קבוצת וסטרויל, בה היה יופ הרוח החיה.

לביצוע תכנית ההצלה נוסקה הנחלת בית עליית-הנוער לעזרתם של הולנדים, ולפי בקשתי גילה יופ מיד נכונות לעזור. עבודתו כמנהל בית-ספר ברוסלדס לא מנעה אותו מלהקדיש זמן רב מאד לפעולת העזרה.

תחילה הצטמצמה עזרה זאת במציאת מקומות-מחבוא לילדי לוסדרכט; רק לאחר מכן התרבה הפעולה במסגרת "החלוצ", והלכת הדרהיבה ממדיה, אנוסה על פי התפתחות המאורעות.

יופ פנה אל ידידיו וביקש שיתוף-פעולה, היינו כי יקבלו ילדים לבתיהם. לעתים רחוקות נתקל בסירוב, אף על פי שהאנשים ידעו יפה את הסיכון הכרוך בדבר (אדם שנמצאו בביתו מסתתרים, נעצר ונשלח למחנה-ריכוז). למן הימים הראשונים, הצטרפו לפעולה גם יאן סמיט ובאוקה קובינג. החל ביולי 1942 גייסנו איש איש (אלי ואטרמן אחותי, שכן בשם יאפ למבק, אני, יאן ובאוקה), למצוא מקומות-מחבוא בחיג מכרינו.

תולקנו בידינו את העבריה. מנחם התחיל לזיף תעודות-זהות, אני סיפקתי כרטיסי-מזון ותעודות-זהות, שהשגתינן בעיקר דרך למבק, וששנו הכין את הילדים. פקידים אחדים ברשויות מקומיות ענוות עזרו לי עלידי מתן תעודות ורישום הבשרים ברשימת תושבי מקומותיהם. באופן זה מצאנו מקומות מקלט לכל ילדי בית עליית-הנוער. כשבאו פקדות ההתייבבות לשילוח, הבאתי מיד את כל הילדים בזה אחר זה אל מהבואיהם.

עצם הפיתוי היה מבצע יפה, בו באה לכיסוי התגודותנו לגרמנים, בימים הראשונים התחבאתי גם אני בהילורסום, אך משלא הגיבו הגרמנים כפי שציפיתי, חזרתי אל ביתי שבשכונת לבית עליית-הנוער.

עבודתי עם מנחם ועם שושו. קיימנו מגע מתמיד עם יופ, באוקה, יאן, יאפ למבק, היל סלומיט. יכולתי להישאר בבית עד אשר נאסרה סבת, שגרה באפלדורף. היא גילחה את שם משפחתנו, והגרמנים אסרו את הורי, את אחותי תיה ואת אחי מאורייל.

תחילה היתה עבודתנו קשה מאד, כי ילדים רבים הוחבאו באופן זמני. למעשה, לא ניתן כלל לחשוב על יציבות. וכך התעורר בהקדם הרעיון לבקש דרך לצרפת.

מרים ואטרמן—פינקסהוף

ג

עם פרוץ המלחמה נדהתה עלייתם של ילדי בית-עליית-הנוער לזמן בלתי מוגבל, והמדיניות הועמדו בפני תפקידים חדשים. בעיית כוחות-ההדרכה בלוסדרכט עזי התריפה כתוצאה מהיעדרו של המדריך-השליח מארץ ישראל.

הוספנו מדריכים רבים: שושו סימון, ליאו שווארצשילד, ברנרד נאט, בסי בריק. מנחם פינקסהוף, עדינה, היה עלינו להתאים את הלימודים ואת ההדרכה להנאים החדשים. התכנית הורחבת הוספנו שיעורי ספרות, חשבון

ועוד. בהוראת מקצועות אלה השתתפו הגב' בליס והגב' פרומן-סנאפר, מהגלות עליית-הנוער.

ביום בו נכנסו לתקפו החוק על נטיאת "הכוכב היהודי", נסעתי עם בן דודי לארנבה. כאשר יצאנו את תחנת-הרכבת, העיר לי בן-דודי, כי "ספג את הבעיטה הראשונה ברגלי". אותו יום בירכו אותנו הולנדים רבים בהסרת-כובע...

לא השתתפתי בעצם התיפושים אחר מקומות-מחבוא להגנים, אלא המסכתי כל אותה שעה בפעולות המנהליות הרגילות הדרושה לקיום הבית. לפני הידידה למחתרת הוצאתי סכום-כסף מבנק-הדיאר, וחילקנו אותו בין הילדים.

אליעזר (לודי) כהן

ד

יסיב אתרים לפני שירדו חניכי לוסדרכט למחתרת, באו שושו ומנחם אלי וא' אשהיים, לשאול מה יש בדעתנו לעשות. סיפרנו להם שתיפשונו מקלט על דעת עצמנו, והם אמרו כי הם יוצאים דבר-מה למען כלל התברים. מנחם עודדני לבקש תעודת-זהות כמותן-העבודה שלי.

באחד הערבים כינסו אותנו המדריכים והודיעו, שכולנו צומדים לרדת למחתרת בימים הקרובים. שושו נאם באונינו, הסביר שרצונם של המדריכים לעזור לנו, ועל כן עלינו להיכנס למחבוא. על פי נסיונו במתנה-הריכוז הגרמני דכאו היאר לפנינו את הסכנות שבזיזים אלה, מי שאינו רוצה לרדת למחתרת. אמר, רשאי להישאר בלוסדרכט (איש לא רצה להישאר).

מראה פני לא היה יהודי, אך חיתוך-דיבוצי גרמני היה. יאן סמיט הביא אותי ואת רולף רונטאל להאג. כעבור שבועיים הביאה אותי סיגה סכביר לואסנאר, אל מעפחת מורים שעבדו בשעתו בבית-הספר של קייס בוקא. הם קיבלו אותי בבן: עד תיום לא נחקק הקשר בינינו.

החרות לתעידת-זהות המזויפת יכולתי לצאת ההצהרה גם ביום. משפחת לנגה נתנה מחסה לעוד שלושה יהודים, שנשארו אצלם עד סוף המלחמה. המופת ביקרו אצלי יופ ווילי וסטרויל, וסיגה סכביר. התלכתי לעבור לצרפת, כי הששתי מפני ההגלות, שהיתה מסכנת גם את מארחי.

דוד בייס

ה

מ-1938 ועד 1942 הייתי מבירת עליית-הנוער בהולנד ואחראית לבתי עליית-הנוער שבלוסדרכט ובמינסטר-לגד. מינסטר-לגד פונה, ויושבי חולקו בין לוסדרכט ואלדן.

קיימתי את הקשר בין הצדריכים לבין ההנהלה, ועל ידי כך נעשיתי במרוצת הימים איש-אמון של המדריכים. המשרד הראשי של עליית-הנוער נמצא באפסטרדם. מדי שבוע ביקרתי בלוסדרכט, וגם ליפדתי שם תולדות הספרות.

הקשר של לוסדרכט עם המשרד הלך ותהדק. במקום השליה אשר נמלט לאנגליה, נבחר מנהל מן הסגל שבאקום (לודי כהן).

כשביק-באמסטרדם מר אולשטיין מפראג, לא נחרשמו כלל שידועותי על גורלנו רבות משלנו. האמנה, כי הוידגראט יוכל להקל על גורלם של היהודים, ואחר כך קיומתי להחיות השילוחים. פעלתי בועדות שונות במסגרת הוידגראט (עליית-הנוער נכללה בפעולות המרכז להכשרה מקצועית), והתמצאתי במהלך ההתרחשויות השוטפות, ככל שדובר בתן בבידורים המגיישים. ידיעותי אלה הועילו הרבה לראשית פעולת המחתרת, בקשר להחבאת כל חניכי לוסדרכט.

אף על פי שראיתי את החניכים כצעירים מדי לירידה למחתרת, הסכמתי לתכניתם של המדריכים. לא ספרתי את הדבר לאיש, אך עזרתי כמדת יכולתי. כך השגתי רשימות-נסיעה לשושו ולמנחם, כדי שיוכלו לחפש מקומות-מחבוא.

את השיחה הראשונה עם שושו בנושא זה קיימתי כבר בפברואר 1942. הוא אמר אז, כי "אין רצונו שילדיו יתנסו בחוויותיו היא" (ב-1938—1939 שחה במחתרת-ריכוז בגרמניה).

משגדע לי הנאריך המיועד לשילוחו של "הפאביליון" 46 לוסטרבורק, הנהרתי את המדריכים טלפונית. בצופן, הם התחילו מיד בהעברת החניכים אל מחבואיהם.

רו כהן והנער עקרונית לירידה למחתרת, וכשתציע לו שושו לנהוג כך גם לגבי הבית באלדן — דחה את ההצעה בוזיפות. אחרי רדתם של חניכי לוסדרכט למחתרת, סיפקתי לנהבאים כסף ובגדים, באמצעות מנחם פ. ויפ וסטרויל. מוכן לזמן הנפיש אחד החניכים, בשעת מצוקה או כשנאלץ להתליף את מדיבואו.

ידעתי כי במרוצת הימים תתרחבה פעולת המחתרת, אך לא היה לי מבט עם צעילים בוספים.

תכופות קיבלתי סכומי-כסף גדולים ובגדים מיד יהודי ששחקן פעולה עם הגרמנים, בתחום המשקי, אשר ביקש לטהר על-ידי כך את מצפונה. ב-28 בספטמבר 1943 הובאני אני ומשפחתי לוסטרבורק, וכך נפסקי קשרי עם יופ וסטרויל ובני לוסדרכט. מעתה מרחנו מיד יכלתנו לעזור לחברים הכלואים שמו במחנה: לשחררם משילוח או לתוציאה מצריק הפועשין. אריקת בליס

ימים בופלאים

הנעסע מציריחגנים הילורסום ללוסדרכט יראת בצדי הדרך חורשות ושדות אברש סבולים-ארבמניים. זוהי אחת הפניות היפות בהולנד — "האם חל"י. הרחק באופק ניתן להבחין במפרשי הסירות המשייטות באגמי לוסדרכט המפורסמים.

בית עליית-הנער שוכן ליד הדי-עפר צדדית, במערה יער. שני בנינים ה"קומתיים, באחד חדר-האוכל וגדול והנאה והמטבח, ובשני — חדרי שינה קטנים, שתמישות בהם מסודרות. קובתיים, פהים את המוסד. כ"5 בני-נער, בני 14—17, חיים בראשית קיץ 1942 בסביבת שליוה זו. כל תבורת מאוירת-המחג שבועיר, נושם פה לרווחה. רוח חדשה מפעמת בבית: יש לעבוד את אדמת השדה שנרכש זה לא כבר; מן התכרת שיניב יכול טוב. הכל רוצים לעבוד בחוץ, גם הבנות.

כתב הביכורים שורר מצב-רוח מרוסם. מוג האויר נהדר, ואפשר לסעוד בחוץ. הבנות מופיעות בריקח, המטמל את העבודה בשדה. לאחר מכן מובאים ביכורי פרי עמלנה מגילת רות מוצגת בצבירת, וכל היום מותר לדבר אך ורק ב"לשון-הקודש". בצרב נערכים משחקים, רוקדים, משחקים וצוחקים. הנה זה חגנו האחרון בלוסדרכט, בו נכחנו את המציאות האכזרית... מכספי פדיון-הביכורים נקנה ספר והוא נשלח ארצה, לקרן הקיימת לישראל. מחשבותינו מרבות לשהות שם, בארץ תרהוקת.

בחוץ מתרבים העננים, אולם פה קשה להעלות בדמיון את גודל האיום, החלוי מעל לראש. החיים אינן-סביבניים, ואנו נהנים מכל רגע ורגע. בלא-מישים אגרים אנו כוחות, ולא נצטער על כך בבוא העת. נהיה זקוקים להם.

ביולי מתהילים הגירושים ההמוניים מאמסטרדם. חברים רבים עוזבים אותנו בעלי-כרחם. אני מחליטה לנסוע באופנים ללוסדרכט, בלא כוכב ומצורח בתעודת-זהות מזויפת. מלאכת הזיוף גרועה ביותר, ובביקורת הראשונה אפול בפת אף אין זה חשוב. האופנים מחקומים במתירות מסתתרת. הלאה מן העיר האיומה, מן הגיהנום.

במעווי-הנער שורר שקט. שמועות על המתרחש בחוץ אמנם הגיעו לכאן, אך האווירה השלויה אינה מופרעת. רק המדריכים, אין שקט כנשם. אלפי תכניות נשקלות, חכמות-הצלח טוורות. נוקבים בשם: יופ.

הכל נעשה בסודיות גמורה, אסור שיידע דבר. ואם יתקפו הגרמנים בפעולות תגמול? בטקרה זה יחסרו המדריכים את עצמם, וידוע כי פירוש הדבר — מחביריכות. העצבים עלי-סף התתמחשנות.

לפתת בבוקר, בדרך תורה אל השי, מגבר איתי מרחוק אדם קטן קומה, בהיר בלורית ולו עיני תכלה זוהרות. היכרות ראשונה עם יופ וסטרויל.

במחצית אוגוסט הגיע תורנו. ביום ה' בשבוע מטלפנת הגב' בליס, ומודיעת שהבית יפוצה ביום ב' הקרוב. משמעות הדבר ברורה לנו: מאמר סטורם קל יותר לשלוח את היהודים לוסטרבורק. היא מוסיפה כי עלינו לקבוע בעצמנו את 15 תחבירים הראשונים. לא נעים ליוזראס לעשות זאת: השור נפל. הכל — או אף לא איש. יופ מכריע: אף לא איש. עדיין לא הזכנו כל המקומות, אך אין זה קובע. עוד בו בערב יש להעביר את הערים הראשונים. בחשיכה ירכיבו אותם על אופנים ומבילום.

הפעמון הצלצל לאסיה. הגיע הזמן לגלות לתמיכים את התכנית האמיתית. עד כה האמינו, כי נלך בצותא לפולין. אסור היה לגלות להם את הדברים, כי עלולים היו לספר משנה לאיכרים שעבדו אצלם. מנחם מדבר: שעת המרידה הגיעה. המוכנים כולם למבחן? לא יהיה קל. כל אחד ישתה במקומו מבלי לצאת ממנו, ואסור יהיה לכתוב לקרובים, הכל יתנהל בסודיות גמורה, אסור שידעו יותר מדי, כי אדם שייחפס ויעזב, עלול לגלות דברים בניגוד לרצונו. אם יפול מישנה ביד הצורך, עליו לסעון שהמדריכים אילצהו להסתתר. אתם, אינכם יודעים דבר.

שקט שורר באולם. אין איש מרים את קולו או מתנגד. זוהי כנראה הפעם האחרונה לשבתנו יחדיו. ממחר כבר יחסרו אחדים; ומחר בתראה? להתראות בארץ-ישראל...

בלילה הוא שיררת "מהפכה" בבית. כל נער אורז את תפציו. מותר לקחת ציוד מינימאלי בלבד; את היתר מוסרים לידידים. מחלקים מזון לכל. התולגרים עהרים במלאכת הארחה. הם התליטי לא להשאיר לגרמנים מאומה. ארגונים מלאי מצעים אי ספרים מובאים למקום-מחבוא ביער. למוצו, המעון נידח. רק הירח משקיף על הפעילות המזוהה.

איש אינו מסוגל לעצום עין. מה לקחת ומה לתותיר? אנו כה קשורים לדברים הקטנים... עתה אין לכך חשיבות. החיים תלויים מנגד. יש לצפות אך קדימה, אל המטרה.

הבית הולך ומתרוקן. לכל נער נער אומרים: "להתראות בארץ". האם זאת מליצה? היתאמת הדבר? נעטים נותרו בערב האחרון. מחר אף הם יעזבו, וכאשר יבואו הגרמנים, ימצאו בית ריק. למרות הכל אנו נהנים מן ה"העלול". בכלל, אלה הם ימים מופלאים. אולי — שיא החיים. נס הידידות והסולידריות קם כנגד כוחות-האופל. את הספרים היקרים ביוהר אנו נותנים לידידינו והתולגרים. שושו כותב הקדשה בכל ספר. שמחה או סבל? עם כל ספר אנו מוסרים פרק מחינה. אך אין פנאי להתרחקים. העתיד לפנינו — העתיד שנשלנוהו בידינו אנו.

ההכשרה בחאודה ופעלה של שושנה ליטן

א

בבית עליית-הנוער שבחאודה התחנכו נערים ונערות בני 15–17. בראש המוסד עמדו מנפרד ושושנה ליטן. כשתחלו רדיפות היהודים בתולג'ה, נהגו ללכת מה רב ערכה של שושנה. יום יום אמרה לנו: "אם יתפסק אתכם הגרמנים, תהיה זאת שעתכם האחרונה". וכך גבר במרוצת הזמן רצוננו שלא להיתפס עליהם.

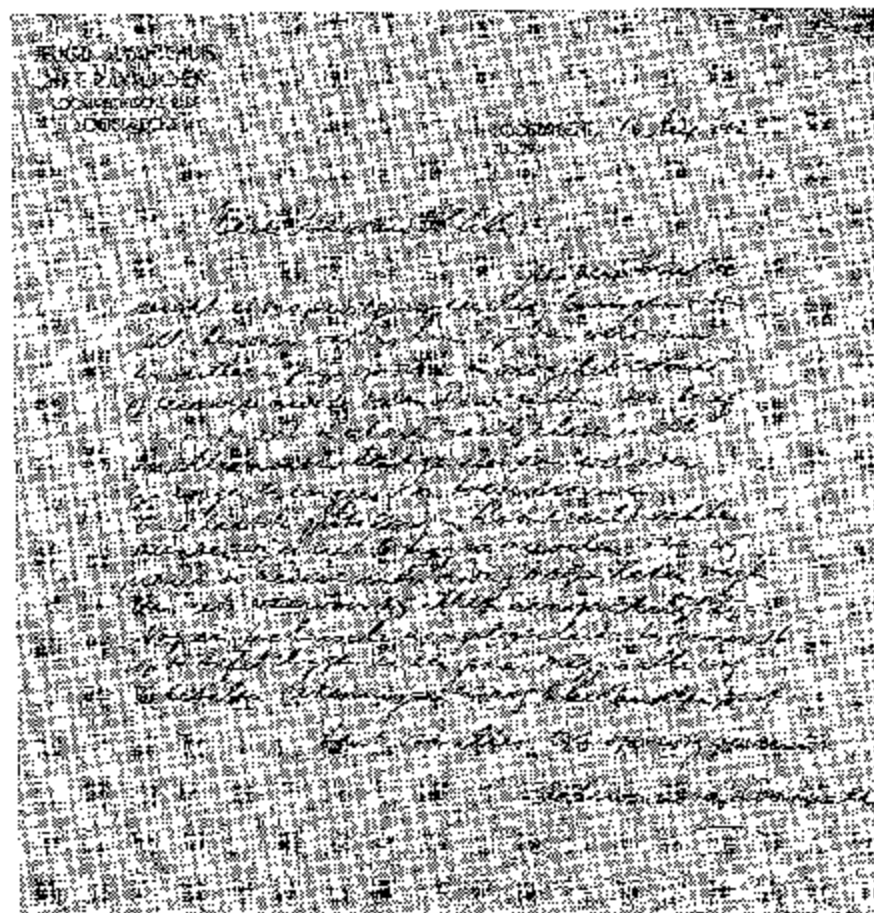
שקלנו את כל האפשרויות, כיצד לקדם את פני הרעה. שושנה דאגה מראש וביצלה את כל קשריה להכנת מוטובאים עבורנו, כדי שנוכל להימלט במוא השעה. כן באה בדברים עם קרובינו, וסרחה להשיג כסף מכל מקור אפשרי.

כשהגיעו צווי-השילוח הראשונים, לא פסחה הרעה גם על האודה. יום אחד הצטוו תמישה מבחורינו להתייצב באחד ממחנות-העבודה. היות ולא כדאי היה להוריד את כל הציוד למחנות בגלל תמישה אנשים, נמצא פתרון אחר: התחבטות הותננו בצירוף הוצעה, "חולים בדיוגטריה ומאושפנים בבית-החולים". הבחורים שהיו בבית החולים תמישה שבועות, עד שתלפה הסכנה.

אין לתאר מה רבו באותם הימים עבודתם והתרגשותם של שושנה. כמעט מדי שבוע הגיעו אלינו פאשיסטים הולנדים, ש"טיפלו" בבעיית-היהודים בחאודה. משכזאר פגם ועיד ביותר בסדרים, אסרו את האחראי לענין ושלחוהו לוסטרבורק. הם היו באים ובודקים, אם אין מישהו נמצא בחוץ אחרי השעה 8 בערב, היא שעת-העוצר ליהודים. היה זה מתפקידה של שושנה להיפטר מהם באופן "דיפלומאטי".

מאמציה של שושנה הוכתרו בהצלחה: עד אפריל 1943 לא נפל איש מתברינו בידי הגרמנים. משנצטוו כל היהודים בערי-השדה להתייצב במחנות הריכוז נובט, פוזה קבוצת-ההכשרה שבהוה. בוקר נשאנו את מונויותינו לתחנת הרכבת, קנינו כרטיסי-נסיעה לפובט, ירדנו בתחנת שונה ופנינו איש-איש למחבוא. לכשרת הארגוני של שושנה חייבים אנו תודה על כך, שגם בביצוע פעולה זאת לא נאסר איש מבינינו, וחכל הגיעו אל מקומם בשלום.

עת התחילה שושנה בפעולתה העיקרית. היא נפרדה מבעלה ומבנה הקטן, וממקום מושבה ניהלה את כל הפעולה: הספקת כרטיסי-מוון וכסף, ומציאת מקלטים חדשים להגרים שנאלצו להתייף את מקומם.

פכתב אל הנהלת הבית

לוסטרבט, 16 באוגוסט 1942

גברת גליט היקרה,

כאשר יגיע מכתב זה לידך, יהיה ה"פאביליק" שלנו ריק מוטובים. כל הדיירים ייעלמו עד אז. ברצוננו להודיע על כך, לך ולכל הועד, בצורה זאת. את המכתב אנו שולחים אליך, כי בכל התנאים והקשיים שמדת לצדנו כאן, אשר כל אחד ואחד מאתנו יכול לפנות אליה בבעיותיו הגדולות והקטנות.

לא סיפרנו לך על דאגתנו האחרונה הגדולה בלוסטרבט. בי לא רצינו לרמיל עליך את האחריות לדבר, שאנו בלבד אחראים לו.

פרט טכני אחריו: בחדר מס. 16 מונחים על השולחן מספר תיקים ובהם כל התשובות שיש לפרעם, והדואר.

תודה על הכל, ולהתראות בקרוב!

דניאלי לוסטרבט

מהלומה כבדה ניתנת עליה כשנאסר בעלה ונשלח לוסטרבורק, אך היא המשיכה בעבודתה ולא נתנה ליאוש לגבור עליה. רק הוות לה זכינה, ארבעה מבני האודה, להגיע לספרד.

אחרי שסיפלה במשך השנים רבים בנערים ובנערות מבני האודה, נפלה גם שושנה בידי הגיסטאפו ושולחה לוסטרבורק. שם פגשה את בעלה; לאחר מכן שולחו שניהם לטרזיינשטאט.

"החלוצי התולנדי במאבק"

ב

עם שריפת ליטן בפגשתי שנה לאחר ירידתי למחתרת, באפריל 1944, טקיימת היתה קשרים עם חוגים קאטוליים, ומרבה לנסוע ולבקש אצל בני חסותה, ילדי בית עליית-הנוער באודה, שהובאו על-ידיה למחבואים, ואשר להם הקדישה את עיקר מאמציה. חוג-פעולה הלך וגתרבה. היא קיימה קשרים עם "החלוצי"; בין השאר, סידרה את אנקה היינמן במוסד קאטולי. אהנה תקופה היתה מלאה מרץ, ורוחה טובה עליה.

זמן קצר לאחר מכן נאסרה ברכבת באוסטרכט, הגיעה לוסטרבורק ושולחה לטרזיינשטאט. על פי דברי ידידה, שהיתה עמית בימיה האחרונים, נפטרה בשעת "מצעד הרעב"²⁷, ליד דודון.

לילוי שפיגל-כהן

הרחבת הפעולה

מיד לאחר התבאת ילדי לוסטרכט באו אלינו האנמן ונורברט קליין. הם הביאו לפנינו מקרים דחופים של חברי "החלוצי", שנצטוו להתייבב לשילוח וסירבו לציית. לדעתנו, לא דחלס ב"החלוצי" במפורש להוריד את החברים למחתרת, אלא שהפעולה התפשטה דלכלה מאליה, מקרה אתה מקרה*²⁸. נזרנו להאנמן כמיטב יכולתנו, אך על פי שלדפת יופ הרג הענין מתחום נוחה. אלא שלא היתה ברירה.

בינתיים התקשר יופ בקשרי ידידות עם ששה. מנתם ועשו ניהלו שיחות מועצקות עם יופ על יהדות, ציונות, חלוציות, סוציאליזם — רשיחות אלה נודעת להן השפעה רבה על יופ.

שינוף-הפעולה עם "החלוצי" הלך וגתהדק. עזרנו זה לזה במציאת מקומות-מחבוא, בהשגת כסף, כרטיסי-זון, לבוש וכדומה. עבודתי כללה

חיפוש מקומות, סידור כרטיסי-זון, העברת אנשים ממקום למקום ובקורות אצל החברים היסתרים; כל אלה זוטות שנדרשו כדי להעניק לילדים ולתורים הרגשת בטחון.

שינוף פעולה עם ארגוני מחתרת התולנדים, ובמיוחד הימים גייסנו לפעולה ידידים רבים. מוקדם מאד שלהנו 10 חברים יקרים מלוכדרכט לשווייץ. נסיון זה נמשך בשל בגידה, ונכלם באסרו. למדנו שאין לסמוך על אחרים, אפילו תמורת כסף רב, וכי עלינו לחפש נתיבי הצלה בטיחות עצמנו. המגמות העיקריות בהמשך פעולתנו היו — הרחבת הקשרים עם ארגונים אחרים (וכך ניתן לנו לסייע גם להם), חיפוש דרכים לצרפת ולספרד, ארגון הבריתה ממחנה לוסטרבורק. עזרתי בהקמתם של חברים אחדים לאחר הוצאתם מהמחנה הלכתי אותם הלאה.

מאמסטרדם הבאתי גם תימוקות אחדים, בני משפחות יהודיות, על מנת להתבואם. היה ארגון מיוחד של תולנדים שעסק בכך (האטי ואשר). שנים מילדים אלה אימצתי לי אחרי המלחמה, כדי להביאם לישראל ולמנוע את תינוכם כנצרים בתולנד.

מרים ואסטרמן-פינקתוף

בית-החלוצי באמסטרדם

תוך התדששים הראשונים שלאחר התחלת השילוח למחנות נהפך בית-החלוצי באמסטרדם למרכז פעולות המחתרת. מרכז זה התקיים בו עד אפריל 1943. ב-2 בספטמבר 1942 נערכה פשיטה על בית-החלוצי, והבית רוקן מידידי. רשמית נעארה בו בחורה ארת. שניהלה מפתח את כישק הבית. מלבדה גרו שם באופן בלתי-ליגאלי כל החברים שעסקו אז בפעולות המחתרת: קורט האנמן, נורברט קליין, נדעון דרך, קורט ריילינגר, עיקר עבודתם בימים ההם כהמצה בהנהלת החברים שסכנת מידית היתה נפוצה להם, בחיפוש מקומות מחבוא, ביצירת קשרים עם הארגונים התולנדים, בהשגת העזות וכרטיסי-זון מוויפים ומסירתם לחברים הפזורים על פני תולנד כולה.

עוד מראשית 1942 נאסרה נסיעתם של יהודים, להוציא מקרים בודדים, אך בעבודתנו זו לא ניתן לחשוב כלל על הפוגה. אפילו בתוג המצומצם יחסית של חברינו נמצאו תמיד יותר אנשים חוקקים לעזרה מידית מאשר אפשרויות הצלה. החברים עבדו, יומם ולילה, חצו את תולנד לארצה ילדתה, הספיקו בקושי לבלוע את מיונם. הכופות חרדנו יחדיו, כקאחור חבר בכמה שעות, או בכמה ימים, לשוב ממסע בית.

פעולת המחתרת בהולנד הייתה מסוכנת במיוחד, מפני שבארץ שלט לא רק הצבא אלא גם שלטון אזרחי גרמני, שהסתייע בטיהור מארגון היטלר על ידי הגיסטאפו. כל החברים שפעלו בתקופה זו ידעו במפורש את הסיכון שהם נשלים על עצמם, ואם יפלו בידי הגרמנים.

בית-החלוק שימש גם כתובת-ביתיים לחברים שבבר ירדו למחתרת וטרם מצאו להם מקלט קבוע. אף על פי שהמקום היה מועד לסכנת הרי הידיעה, כי אישם קיים מקום המגוי לקלוט אותם בכל שעה, הייתה לה השפעה מרגיעה על החברים. באחד הניסוחים, בר ראיון סביבנו רק מתסור, אסוף, אימה, חתירה אישית נואשת להיגצל, ויהי מה — הקנתה לנו ההרשעות זה על זה תחושת בטחון ועצמה, הרבה מעבר לכוונתו הסממית הרל. היינו הקבוצה היהודית היחידה בהולנד שפעלה למען הכלל, החברים שיחפרו פעולה בכל.

הכפנות ביקרו אצלנו בסייעים לאירודים, הללו באו תחילה ב"ענייני עסק" בלבד, אך רבים מהם הוסיפו לבוא כדידים, לפי שנמשכו אל היי-החברה ואל האווירה החמה. כפי הנראה, היה בית-החלוק בתורף 1942—1943 אחד המרכזים היהודיים המעטים בהולנד, בו ניתן לעתים לאנשים להשתחרר מכל המתרחש סביב, בו נמצא להם הכוח לשמח איש את רעהו, לתג את חג החנוכה, לערוך מסיבות יום-הולדת.

יום יום באו אנשים, קרובים פחות או קרובים יותר, לבקש מהאגמן תעודה, כרטיס-זיכרון או מקלט. כאן נפגשו כל הפעילים לשיחה ולבירור. לא היה זה מאורע נדיר, אם ביקרו אצלנו ביום הראשון 60—70 איש.

קיומו של מרכז כזה מגביר את הסכנה שבעבודה המחתרתית עם סגירת בית-החלוק פתחת אכזב הסכנה, אך היינו חסרים אותו מבחינה חברתית וככתובת-ביניים לאנשים.

"התלוק ההולנדי במאבק"

המחתרת באמסטרדם 1941—1943

מיולי 1941 ואילך גרתי בבית-החלוק, תחילה באוסטרפרקסטרטש ואחר-כך בטולסטרטש⁴¹. עברתי בבית-הילדים שבהנהלת היוגראט, אשר נמצא תול ה"יורשה שאוברג" — האסטרון יהודי לשעבר, שהגרמנים קבעו בו תחנת-איסוף לנשלחים לוסטרמרק.

לפני המלחמה היה בית-הילדים מוסד כללי, שנתן מחסה לילדים יהודים רבים, לפי ששכן ב"יורדפורט" — הוא תרבע היהודי תעתיק של אמסטרדם.

עתה היו מרכזים בו את הילדים הנשלחים, עד לטרנספורט. ארגונים חלגניים שונים הצליחו להציל כמעט ילדים לא-מעטים ולהתביאם⁴². באוגוסט 1942 עברתי לנהל את משקי-הבית של בית-החלוק, עד ביסולה. אחר-כך ירדתי למחתרת.

משנתינו בקיץ 1942, צוי ההתמצבות הראשונים לשילוח, היה ברור לי שעלינו להפעיל דרכים כדי לפגוע את נפילתם של חברינו בידי הגרמנים. בחוגי "החלוק" דווחה עדיין תדעה, שעל החברים להתייבב לשילוח. תיאורנו לנו, כי בפולין עובדים קשה מאד ובתנאים הגרועים ביותר — אלא שדווקא שם עשויים החלוצים לשמש סעד לשאר העצירים היהודים. פגיתי אל סאם דה-וולף, מפני שידעתי כי קשרים לו עם חוגי-מחתרת סוציאליסטיים, אך הוא דחה אות גישתי. אף הוא סבר, שיש להתייבב.

עודני זוכרת את הפגישה האחרונה, בה השתתפו חברי "החלוק" מסניף אמסטרדם ומן רווקדורף (שגרו אף הם באמסטרדם, מאז פינוי חוות-ההכשרה), בימים שבין צו-ההתמצבות הראשון ובין השילוח. ידענו שזאת פגישתנו האחרונה, וסאם דה-וולף ביקש לעודדנו. "יהיה גורלי של היחיד אשר יהיה", אמר, "הסוציאליזם עתיד לנצח וארץ-ישראל עתידה לריבנות". וכך יצאו רבים מהבריגו בטרנספורט הראשון לפולין...

אותם ימים השתדלו יהודים רבים להשיג עבודה, ממשיית או מדומה, באחד ממסדות היוגראט, כי עבודה כזאת הייתה פוטרת אדם משילוח. בענין זה נעשו לא מעט מעשים עירוניים, שפעלו לעתים גם בהבריגה. כשהגיע צו-ההתמצבות הראשונים לדיירי בית-החלוק (ב-5.7.42) היה עדיין לשהירים באמצעות "המרכז להכשרת מקצועית", ולפי שעה נפטרו משילוח.

שושו הכניס את ידידו הקרוב, קורט האגמן, בסור פעולת-המחתרת להצלה קדי לוטרנט. אז החל קורט לארגן גם את הצלתם של חברי "החלוק" הבוגרים. הוא גייס לעזרה את גורברט קליין — חבר יהודי-למחצה, שלא נאלץ לעבוד כוכב. מראשיתה נשענה העבודה על עזרתם הפעילה של החלגנים לא-יהודים, כעוורים בארגון וכנותני מקלט ליהודים — מעשה שהיה קשור בסכנת-נפשות.

עתה נשתנתה לחלוטין מדיניותנו בענין השילוחים. גם יהודי אמסטרדם חלזו להתייבב מרגעם לשילוח, ולפיכך הפעילו הגרמנים את שיטת המצורים. יום אחר, בספטמבר 1942, פשטו הגרמנים על בית-החלוק, וכל החברים, פרט לשניים, נאסרו: אני שכנתי בפיטה חולת-צהבת, והם השאירוני מתשש הירבקות, וגרעני דרך נחבא מאחורי וילון.

לאחר מכן שחררו האגמן ולורי גולדוין, בעזרת קשרי של רו כהן. שתי חברות שולחו מזרת. מעתה ואילך נעשה בית-החלוק בטולסטרטש

מרכז לפעולת המחתרת של "החלוצ" — כי רשמית לא התגורר בי אלא אדם אחד, והיה בכך קורטוב של בטחון. גרסא לכך העניק הביז מקלט ומגי (או אף כממשק) לכל חבר שנאלץ לעזוב את מקום הכשרה או את מתבואה.

קורט האנמן — בן 23, אך מבוגר מאד, טיפוס אינטלקטואלי. לא הרפתקן מטבעו, צנוע מאד, שוקל כל צעד — כך בנה במרדנות החודשים ארגון-מחתרת. נוצרו קשרים, ופתוכם — קשרים נוספים. החברים הביאו עמם כדי פעם שמות של אנשים חדשים המוכנים לסייע, או כתובות של מתבואים שמצאו במקומות השכרתם, בסביבה הלא-יהודית. חוגים שונים תצו זה את זה: יופ וסטרויל ותוג עובדי ה"ורקפלאטס" בבילסטובן; אנס דוס ותוגה; שושנה ליטן ואנשי הארדה; בוב יסא, פראנס תריסטן ועוד. האנמן היה מחלק עבוד כוכב או בלעדיו, הרבה לנסוע החוץ לקשר קשרים חדשים. גורברט קליין לא ידע לאותה הביא חברים למקומות מתבואים, הופיע בכל מקרה של סכנה. תיבבים היינו לספל בהשגת כרטיסי-מזון, כסף ותעודות מזויפות שונות עבור המתבואים.

עד מהרה התחילו שינוי ויום נ. להפוך דרכי בריחה לתוך-לארץ. שמענו שוב ושוב על נסיונות פרטיים או מאורגנים להגיע לשייץ דרך צרפת. גם כמה מהביריני ניסו להינצל בדרך זו, אך רובם נחטפו. שושנה הצה פעמים אחדות את תגובתו כדי להפוך דרכים. אף כי מעשהו זה כרוך היה בסכנת-מית, בשל מראשו היהודי. הוא שקע בעבודה על כלות כותותיו, והוניה את צרכיו האישיים לחלוטין. בינואר 1943 נאסר ושלח יד בנפטון, בחששו שמא יצליחו חוקריו להביאו לידי בגידה.

מותו של שושנה הנחית מהלומה כבדת על ראשי ההברים, שישבו תבויים ברום, כמרחם כתביכי להסדרכת. כרי-עמל התגברו יופ והאנמן על האבידה. עם מותו של שושנה ניתק זמנית הקשר עם צרפת.

האנמן סבר, כי הסחרת ההברים בהולנד אין בה פתרון של קבע לכל המלחמה, כי סכנת ההתגלות הלכה וגברה. היה גם מחסור בכסף ובאמצעים עוד אנשים, מאידך, הלך והתרחב בלי הרף חוג החברים הזקוקים לעזרה. אחרי דיונים ממושכים החלטנו, בלב כבד, לנסות ולשלוח חברים אחרים לגרמניה, בתור "פועלים הולנדים". למרבה הצער נתגלה הדבר מיד עם בואם לשם. רק חלקם הצליחו להימלט ולשוב להולנד. בינתיים חודשה העבודה החברים לצרפת.

בחודש 1942/3 גייס האנמן חברים נוספים לעבודה (גדעון דרך, הרי אשר, ומאחר יתר — קורט ריילינגר). כאותו זמן פינו הגרמנים את המוסד היהודי לחליצתם שבאפלדורן ("אפלדורקה פשי"), ושלח בידינו להציל את חברינו שעבדו שם.

מכרה אחת של גורברט "סייעה" לנו במשך שלושה חודשים בעבודה, נתנה לנו כסף והעניקה מחסה לנחבאים. התברר, שהיותה סוכנת של הגיסטאפו. הרבר נודע לנו מעלון השאי של ארגון-מחתרת הולנדי ("סריי בידרלנד"), וברגע האחרון הספקנו לחסל את בית-החלוצ (אפריל 1943).

אותה תקופה החלו הגרמנים להגביל את איזורי המגורים המותרים ליהודים באמסטרדם, ועקרתי אל חברים שגר באיזור המוקצה ליהודים. כעבור יומיים עצרנו ששה אנשי גיסטאפו ברחוב, חקרוני חקירה שתי וערב על פעולות המחתרת של בית-החלוצ. היות ובידנו לנו מראש סיפור מתקבל על הדעת, לא הצליחו הללו להוכיח דבר. חייבתי להופיע למחתרת במשרד הגיסטאפו. שוב חקירה של שלוש שעות, אך עדיין לא נמצאו הוכחות נגדי. שיחררנו.

גם האנמן גר באותו "גישו". כעבור חודשים נאלצנו שנינו "לצלול". גדעון סיפר לי את תוכן נאומו של תומאס מן, על המצב במחנות. לאחר כיבוש אוישה על-ידי הגרמנים שמעתי בב.כ. על רצח יהודי המקום.

האנמן עשה רושם של אדם עייף מאד, ואכן הותש כחיו בעבודה. בוב יסא שלח את האנמן ואוחי לנסות אל פראנס תריסטן בהארלם. כך הכיר פראנס את הארגון שלנו ואת חברינו, וקטרגו עם משפחת זו בתהוקר במחתרת. סייעה לכך, בין השאר, חברותו לשעבר של פראנס בתנועת-נוער למען השלום.

פראנס היה צייר-פרסומת ועסק בניוף תעודות. היו להם תאומים בני 9 חרשים. הני אשתו קיבלה אורגו בסבר פנים יפות. כעבור זמן-מה נתנה משפחת תריסטן מקלט לעוד שני חברים (אמיל וינדמילר ומאולה קאופמן). תחילה עזרתי במשק הבית, ואחרי-כן התחלתי לסייע בעבודה הארגונית של המחתרת.

באמסטרדם פעלו עדיין גורברט וגדעון, ובדחצי תארץ — מנחם ומרים, לורה דורלאכר, קרס ריילינגר ועוזרינו הלא-יהודים. אנס דוס נאסרה אחרי הפשיטה על משרד רישום-התושבים באמסטרדם (מארס 1943), בה נסלו היא ואריה חלק תשוב. אחיה הוצא להורג, ואילו היא נשלחה למחנה-הריכוז ראונסברוק. באוגוסט נאסר גורברט באמסטרדם, עליפי הלשנת מצד בעלת-הבית שלו. כעבור יומיים נאסר גם גדעון. זמורה לפנינו העברתי את כל המסמכים שהיו חבויים בחדרו של גדעון אל ביתנו שבחארלם, לאחר שאנשי הגיסטאפו שאלו עליו, ואכן, בהיפוש שערכה הגיסטאפו בדירתו של גדעון, זמן קצר אחרי מאסרו, לא נתגלה דבר — ואנו ישכנו לנו במתבואה (בבית תריסטן היו שני מתבואים בנכים, ובאחד מהם יכלו לגור בנוחות אנשים אחרים).

כעבור תקופת קצרה יצאתי להאג ושכרתי שם חדר באופן חוקי. עברתי

נמנעו מההתערבות, ועיקר הקשר שלי היה עם יופ וסטרויל. דאגתי לחברים הישעתי מהבואים ועודתי ליופ להעביר חברים אל מעבר לגבול. נורכט עונה בשעת הקיץ וקפץ בעד החלון של משרד הגיסטאפו. הוא נפגע קשה בגבו ואושפז בבית החולים, וזאת משלם שוטרים. בידי פראנס ועוזריו עלה להוציא את גורכט מבית החולים ולהחביאו בהארלם, בביתו. כדי שיהיה גורכט שריו שם בבטחון עקר האגמן ליוטרדם, אל ביהת של לטי רודלסתיים. בבית זה גרו כבר שמננת חברים, והמקום לא היה בטוח כל צרכו. לאט לאט תפסו חברים חדשים (מאכס וינדטילר, ארנסט הירש) את מקום הנאסרים.

אותה תקופה הסתתרו בריטרדם רו כהן ואשתו אן. לאחר שנאסר אחד מילדיהם, התייצבו שניהם בפני הגרמנים. כך נסתיימו לבטח של רו, באשר לבחירת דרכו. יופ סיפר לי, כי במיבן ידוע ראה רו את עצמו חייב לצאת בדרכם של המוני היהודים. אך ברור היה לו, כי לשם הצלת החלוצים יש הסרת לנקוט בכל האמצעים החוקיים והבלתי חוקיים, כדי לשמור על הבתורים למען ארץ ישראל; ואת צמידותו לדעת זו הוכיח במעשיו. הוא עבד במרכז להקשרה מקצועית, וחיסת על עבודת המחתרת של חבריו בכל האמצעים החוקיים שעמדו לרשותו, הודות לקשריו. כך העניג למען החברים התמנות שהורו במספר רב ככל האפשר, ועליהם כך ניתנה להאגמן שהיה לספל במקרים הדחופים ביותר.

בראשית אוקטובר באסר האגמן, עם כל החברים שהיו חבויים באותה דירה ברוטרדם: לטי רודלסתיים, תארולד סימון ואחרים. ב־19 באוקטובר 1943 נשלחו לפולין, דרך וסטריבורק.

דירק קרון — "מאיה" — ביקש דרך לשחרר את האגמן, והדבריה להיפגש עמו בתחנת הרכבת בתארלם — הונה חודצו על מצות דירק לא הרפיע במועד, ונאלצתי לחכות זמן רב. כך אירע, שאחד מעקדי הגיסטאפו, שנכח בחירתו באמסטרדם, הכירני ואסר אותי ברגע בו כתבתי גלויה לדירק. היו עמי גיירות רבים וכתובות, אך הצלחתי לשלך את הכל מלבד כתובת אחת ואת הגלויה אל דירק. עלה בידי לשגר אותה אל פראנס מתוך בית הסהר. בשעת החקירה הוכיחי על מצאו וכבר לא יכולתי להשוב בבחירתו. רק הפחד לגלות משהו היה מודע לי ונאיתי אל החלון, אולם החנינו בו וכלאנוי כתא. בדרך אל התא ניכס איש גיסטאפו אחד לשדלני לבגור, "תכורת החיים והחירות".

כעבור חמישה ימים נשלחתי אל "היודשה שאוכורג" באמסטרדם. רשמית כבר הייתי הולנד "יודגריין", ורק יהודים מארצות אחרות או אסירים ישבו ב"שאוכורג". הצגתי את עצמי ככה בולכיית באמצעות דורי השגחי תפורה ציטואים פיקטיבית, ולא עודתי את הכוכב.

משנודע לידידי מקום הימצאי, ניסו לשחררני. הם שלחו לי דיות לקרון הרכבת, כדי שאוכל לקפוץ ממנה אם איקלע לטרנספורט. פנחס פ, לורה דירלאכר ופראנס חריסטן עלי על גג השאוכורג כדי להוציאני בעד החלון, בעזרת תבל. משסופר לי על תכנית זו, סירבתי לקבלת, כי לא הייתי כוכנה לסכן את החברים עד כדי כך. סירובי זה לא נמסר להם, והם ציפו לישוא. לאחר מכן אילצו החברים את התנהלה היהודית של השאוכורג לסייע לבריתתה. תור אחד בהצעת תכנית, כך ניצלתה.

נסעתי לרוטרדם בלויית וילי וסטרויל ופראנס. חברים דיברו על לבי לנסוע לצרפת, ונציתי להם. יופ הביאני אל הגבול. בשהתהלכנו בתשיכה לאורך הגבול, עצרו אותנו שוטרי גבול הולנדים, והוליכנו עמיהם לתחנה. התברר, כי כל תחנת המשטרה עסקה בהברחת אנשים אל מעבר לגבול, מטעם המחתרת הבלגית-הולנדית. הם אמרו לנו, כי יאילצו למסורנו בידי הגרמנים, אם הללו ידגישו בנו, לפי שאין הם מוכנים לסכן את כל פעולת המחתרת שלהם בגללנו. איש-על-פיכך עורר לנו שני "שוטרים" (אחד מהם היה איש-מחתרת שתתחפש לטוסר) ליוונו עד בקורת-הגבול הראשונה של "הבריטניה תלבנה" (ארגון מהתרח בלגיה). הן השוטרים והן אנשי הבריטניה גאדה תלבנה הציעו לי להעבירני ישר לספרד. דחיית את הצעתם, כי ביקשתי להצטרף אל החברים בצרפת. יופ הביאני לבריסל, ושם מצאתי מקלט אצל משפחת בלגית — עד שבאו, מאוחר יותר, מאכס וינדטילר וארנסט הירש, חצו עמי את גבול צרפת והביאוני לצרים, ב־9 בנובמבר 1943.

לורה זיסקינד-צימלס

בית-החלון האחרון באמסטרדם

בשנים 1939—1942 הייתי חברת המרכז של "חברת-עולים", ארגון החלוצים יוצאי פדראציות-הנוער. חברי מרכז נוספים היו: אמנון כהן, אוטו סלריו, רוברט מאירסון, פיליפ דה לאוב, איס לובביג, רובם ילידי הולנד, חמוקים מסוביאליזם. שיתוף-הפעולה עם "החלון" ועם בח"ר רוסף היה היה גרעין המידע לכנוצת חוליות, אליה הצטרפו חברים מ"חברת-עולים". נשרכו אסיפות ופגישות.

כשאני סוקרת היום את הדברים, מסתבר לי כי לא הישבנו את אחריותנו כלפי החברים לכל עמקת. רוב החברים שעמדו בראש הארגון ראו אמנם את הסכנת שבגירת הגרמנים, אך הסיקו ממנה מסקנות לגבי עצמם בלבד. הקשר עם "החלון" נקשר מאוחר מאד, ולא היה פועל-יוצא של שיחות רשמיות.

עבדתי באמסטרדם, בנישביהוקנים היהודי, ביקורתי הרבה בבית-החלוצי בטולסטראט, ושם קשרתי מגע עם האנמן, קורט ריילינגר, גורברט קליין (שהכרתי עוד קודם לכן), קורט ריילינגר, אנס רוס ואחרים. כך נודע לי על פעולות-המחתרת של "החלוצ".

יום אחד בא האנמן והציע לי את הנהלתו של בית-החלוצ חדש. טולסטראט כבר היה מופר מדי לגרמנים, והיה צורך בכתובת חוקית כלשהי. בראשית 1943, לאחר ששילחו הגרמנים את כל הישלישים ממניסטר-הוקנים, התקנתי את בית-החלוצ בכריסטיאן דה וסטראט, במקום אמסטרדם (זמן-מה שמרה לי ההנהלה טינה על כך, שסירבתי לצאת עם היקנים מזהה).

בבית-החלוצ זה התגוררו זמנית חברים רבים שהיו למקומות-מחבוא, או עובדים ממחבוא למחבוא, או הבריו שנקדו לצאת לגרמניה. תכופות התגוררו בבית עד 15 איש. רשמית היה הבית שייך ל-J.C.B., ונרשם על שמי. בתקופה זאת נערכו מצודים רבים, אך לנו האירה ההצלחה פנים ולחברינו לא אירע דבר. לבסוף נהרבו הסכנות יתר על המידה, וסגרנו גם את הבית הזה.

אנקה אילון-היימנס

הכתובת האחרונה של "החלוצ"

בקיץ 1942 נערכה בדירחנו בראינטר ישיבה של מרכז "החלוצ". בכוח: ששה. האנמן, ערינה, קורט ריילינגר ואני. שם נקבעו קריטריונים להמשך פעולתו של "החלוצ": לשנות את כל הניחן כדי להוריד את החברים למחתרת, ולתפיש בעת ובעונה אחת דרכים חוצות-לארץ.

מחברי "ארגון דאונטר" זכינו להחממת-מגן של הוונדראט. ב-1943 עקרו לאמסטרדם, לרובע היהודים. אותו יום נעקרו כל היהודים מצרי השרה ושולחו מורחיה.

מאחר שעקרנו לאמסטרדם באופן חוקי, יכולנו לקבל לביתנו חלק מדיירי בית-החלוצ בטולסטראט, שנסגר בהכרח לאחר שנתגלתה פעולת המחתרת של כמה חברים. כך נעשה ביתנו ב"אפריקאנרפליין" כתובת אחרונה של "החלוצ".

ב-23 במאי 1943 עמדתי להיפגש עם גורברט קליין בתחנת הרכבת, כדי שיביאני אל מחבואי גורברט לא בא, אך פקיד הניסאפו שהכירני מתוך הקידה קודמת, אסר אותי וכלאני בשאובורג. בעזרת חבר, שנתן לי את תכנית הבנין, ברחתי שעה שעמדנו להישלח לוסטרבורק. דרך הופות והצרות יצאתי לחירות.

מבנין המרכז להכשרה מקצועית התקשרתי עם לורה דורלאכר. רכבתי באופנים לטרנולדה, שם הורקן מדבוא לאחדים מחברינו בתעלת העשן של משרפת לבנים לא-פעילה. מנהל המשרפה סיפק לנו מזון. כעבור חדשים הצטרפתי אל אשתו. אשר מצאה מקלט בבית משפחת רוס בארטרכט.

צבי דורלאכר

הבית ברחוב ויטסנקאדה

א

את שלוש תקומות תחת-הזנות של הבית ברחוב ויטסנקאדה 14, אמסטרדם, בהגנו לכנות דרך קיצור "ויטסנקאדה". מקומו מבחינה אסטרטגית היה לא רע. בין בתי אזרחים עלווים, והזינת פונת לתעלה, מה שמנע הצצה לתוך תלונותיו. תחילתו היה זה משרד צנוע של הוונדראט, אך הגך שנתיים התפתח למרכז של פעולת-מחתרת.

בספטמבר 1941 הקימה כאן ה"סטמטינג יודשה ארבייד" (המועד לעבודה יהודית), האגודה לנרקדורפ) משרד ובית-אוכל. כאן תמכו חיהם של מאתיים האנשים, ששרדו מהורקדורפ ומהמצוד של ה-11 ביוני 1941. ידענו במקום זה גם טעות כצימות; תומנים יצרו מכנה משותף בין אנשי חורק דורש העונים, ביתוד לאחר ההיכרות הראשונה עם שיטותיה של משטרת הבטחון הגרמנית, ב-20 במארס 1941.

עד להתגלות השילוחים חיינו חיים גורמאליים פחות או יותר, יחסית לתנאי המלחמה ששררו אז: הכל עבדו בהתאם למטרת ההכשרה שהציבו לעצמם — בעפר, בבתי-החרושה וכדומה; חיינו מותחים ביקורת, בצדק ושלא בצדק, על ה"סטמטינג" ומנהליו, מתרפים את טיב המזון, ועוסקים בכל שאדם עוסק בחיים הרגילים.

תחילתו של השילוח תוללה מפנה מכריע. כליל ה-15 ביולי 1942 יצאו לדרך 60 מטובי תברינו, כמעט ברצון יצאו, באחת ארד הצות, מצודים פחות או יותר בכל הדרוש לפי מרשנו אז. אל התנת הרכבת המרכזית, כדי להישלח במרגספורט הראשון לפולין, אל "מחנות העבודה". רק שני חברים גילו אומץ-לב "הרפתקני" ולא התניצבו — וכך הצילו את חייהם. ואנו סייענו במלוא יכולתנו לחברים היצאים לשילוח...

דומים שלאחר יציאתו של המרגספורט הראשון היו ימי אימים. נקל להאר את הרגשת הנשאים בוויטסנקאדה, שהכחו אל השולחנות המעטים ושאלו זה את זה אם לא הגיעו עדיין ידיעות כלשהן מתכונספורט.

ביניהם הפך מתנה וסטרבורק ל"מתנה מעבר" במקום מובן המלה, בסיסו הפעיל של הידנראט, השליבות מיוחדת היתה לקביעתו של ציפי כאחד מארבעת המקשרים בין הידנראט לוסטרבורק: הודות לאינפורמציה שלו על הנעשה במחתה, היינו באופן מתמיד באווירה העלירה והשילוחים, למרות שאלה כמעט ולא נגעו בנו ישירות לפי שעה, אותה עת עדיין הצטמצמה עבודתו של ציפי בביצוע נאמן של תפקיד המקשר.

המשרד ובית-האכלה במקום זה חוסלו בספטמבר 1942, והרעברו לבית אחר של הידנראט. אך ידידים ששימשו כאחראים על הבית הציעו לרבים מאתנו קורת-גג במקום — וכך לא נרמק תקשר עם כתובת זו.

ככל שקרבה סכנת השילות, כן הרבינו לעסוק בה. לאט לאט הכעוררנו, בירוד חודות לפעילותו של ציפי ולביקוריהם התכופים של חתברים שעברו ביניהם לשירות-מחתרת. רבים מהם בויטסנקאדה הודיעו עבור ציפי, היות ומכאן היה יוצא עליהם רוב הוסטרבורק.

בשלהי 1942 נחתו עלינו המהלומות הגדולות. בינואר 1943 נפל שויגה ציפי גזויעו, בראותו יום אחד בעבור הטיב בידיו את וסטרבורק, לאחר שנתפס בגבול — ואילו הוא לא היה בכוחו אלא להגיש לו סיוע חמרי כלשהו. חברים רבים נתפטו אז, אך למרבה המזל ניתן היה להשאירם בוטרבורק ולמנוע את שילוחם מזהה. ציפי קיים את הקשר ביניהם לבין אמסטרדם.

כשהחילו הצוידים באמסטרדם, גברת הפעילות בויטסנקאדה, הופיעו "אורחים" חדשים — מנחם ומרים. נערכו התייעצויות, וה"לקוחות" הונמנו לשם או באי ביזמתם הם, שכן נמצא במקום חמיד מישור מן הפעילים. החיים נהעוררו במיוחד כשירדו גם האחראים על הבית למחתרת. כל היוצא לצרפת נאלץ לעבור בויטסנקאדה. על כוחי נאלץ הידנראט לתרים את הרומתו עלידי השלום הרשונות הגדולים של תשלפון יחשטל ... גרסאי כוכב וחסרי-כוכב הופיעו בכל שעות היום והלילה.

ב-11 בערב התחיל העוצר הכללי. כשנסמנו שלושה עלולים או שלוש נקישות של התלון, המע דקות אחרי אחת-עשרה, ירענו כי קורט ריילינגר חלף כאן בחפזן פעם נוספת. השכנים, וכן מסקד-הרובע הפאשיסט, שגר במרחק שני בתים, השימוטו ודאי למראה התנועה הפרה. אך דיירי ויטסנקאדה המשיכו בשלוח בשלוח, תוך הסתמכות על מעמרו של קארל, שהיה פטור לפי שעה מרוב ההגבלות החלות על יהודים, הוזיות לנישואי התערבות שלו.

עיסוק חוקי יחסית היה מישלות החכילות לחברים בוטרבורק, ועם כל זאת עסקו דיירי הבית גם בפעולות הרשמית, שמטעם הידנראט, ובערב במיטה — אם ראוי לכנות בשם זה את המרגים המינחים על הרצפת —

"נהגיו" מהפרעושים שהובאו עלידי ציפי מוסטרבורק... גם למנוח שבחורר הסמוך בועד תפקיד. בטרופת הימים נערמו עליו כרטיסי-מוח, תעודות-זהות ומסמכים אחרים. שב אפשר היה למצוא סתקים שונים בשביל קורט, לורה, מנחם, יופ, ציפי וכל היתר. רבים היו משאירים פתק ל"לקוחות" ה"הם" בנו תלשין: "אם במקרה יעבור כאן א, תנו לו את הפתק ואמרו לה...". כל אשר התרחש בויטסנקאדה מראשית 1943 ואילך — היה חשבו, מענין, סמלי, מינח או מדכא. הדברים לא נרתעו יתר על המידה מן הסכנות: אמצעי ההזירות ה"גדול" היה הוילון המוסט כלשהו, הבוידע למבקרים כי הכל כשורה. גרועים מכל היו הרגעים, בהם נתפסו אנשים משלנו. ברור היה שאין מנוס מכן, כי זוהי תופעת-לואי מחויבת-המצאות. קורט ריילינגר בא לזמזומה מצרפת, אחרי הפיכתם של גדעון וגורברט. כאשר נפרד מלורה כדי לשוב למקומו, וזו ביקשת ממנו לנהוג זהירות, השיב לה: "הבליים, כשרוצים להגיע להישגים בעבודה כזאת, הרי שנתפסים במקדם או במאחר; אין תדבר ניתן לשינוי, ויש להכיר בכך". דברים אלה נתאמתו במרוצת הימים עד אמתה.

"החלוצ ההולנדי במאבק"

ב

לפני בואי לתולנד, בינואר 1939, עברתי כבר תקופת מאסי במחנה דכאו ובוכנוואלד. אחד מחברי הוציאני משם ותעבירני לוירינגן. אחרי מעצר השליחים התחלתי לעבוד במשרד הורקדורפ, תחת הנהלתו של אפל הרצברג. לאחר הפצוי נפתח חדר-לימוד בבית שברחוב ויטסנקאדה, ובמקום אחר הוקם מעין לצעירים שפונה בתחילת אוגוסט 1941 הגעתי לאמסטרדם, אחרי העברת הציר מוירינגן, ומחיתי מתסנאי.

מאחר יותר עבדתי במשרד הדואר של היודסה ראט, שם יכולתי להשתמש במכונת הסטנטיל החשטלית, ולפתות את שק הדואר הזהום, המיועד לוטרבורק.

מזכבה הגיעו לעתים מורמנות רשימות טרטיפיקאטים ורשימות של אנשים, אשר ביקשו ויוות לכל ארצות העולם. עלה בידי להוסיף לרשימות אלו שמות של חברים, אשר היו כלואים בוטרבורק.

אחרי שהסתתרו החברים האחראים למעון בויטסנקאדה, קיבלתי מיני רשמ, כעובד המחלקה הפידאגוגית של היודסה ראט. מאותו רגע הפכנו את הבית למרכז לפעילות מחתרת. תחילת עזרי רק לחלוצים, אך במרוצת הזמן — גם ליהודים אחרים. ויטסנקאדה הפכה מקום-מפגש לפעילי המחתרת, ואפשר היה להזהיר משם אנשים במקרה הצורך.

התקנו ניירות למשרת שונות: תעודות-זהות, רשימות לעבודה בצרפת

ועוד. מהיחסה ראש נשלחו כל שבוע כ־80 תבילות לוסטרבורק. בין היתר התאפשר הדבר הודות לתרומותיו של ג'ול הרסון, צינני מהאג, שלוש תבילות, בדואר רשום, הניצו אפילו לאשויץ.

בתוקף תפקידו, ובעזרתו של ציפי פרנקל, יכולתי להגיע לרשימות האנשים שגורשם נדחה. הוספנו לרשימות אלו שמות של חברינו בוסטר-בורק, ואף נייפנו ניירות.

כאשר נכשל טרנספורט לצרפת. ב־30 בינואר 1944, שנתה ויטסנאקדה בחיפזון. יאן סמיט, שינקת הדילוגה ויולה רויטלינגר עזרו להעביר את התפוצים. כאשר הופיעו לפתע שני שיטרים, סיפרנו להם שהיית פריצה. יאן סמיט נאסר במקום כפורץ, אולם שוחרר למחרת. זה היה סוף המשלוחים לצרפת.

עד לסיום תכליתה דאגתי להספקת ניירות, בין היתר לשכנים בויטארי-תערוכות, אשר תוקף "תותמת-המגן" שלהם פג.

קארל אורוסלאן

המחתרת בפעולתה

קיץ 1943.

זו עתה הגיעה רכבת: הסון אנשים וזרמים מבין התתנה. מוכרי העיתונים מכריזים בקוליקולות על עתונתם, מוכרי הפרחים צורחים את שבחי סתורתם. אלא שהפרחים נתיקרו, ומשטים בלבד בעצרים ליטול עמם אגרי פרחים. הללו ודאי מסוחרים המוקד השחור שנתעזרו בימי המלחמה, או צעיר ים שנישא והמקורב, המבקשים להוכיח תשומת-לב לרעיה המצפה. הנה עוברת ברחוב יחידת תיילים גרמנים, בצעד יהיר ובשירה. אין איש שם לב אליהם, אלא יסורם המבקשים לחצות את הרחוב, נעצר. לא אחד אומר בלבד: "יום אחד תיכרת השירה מפיהם".

דחוק רב בוצר ליד החשמלית. גורברט, לבקן ממדע-קומה כבן 26, מצא לו מקום-עמידה במישורת הקדמית. פניו רעננים, גלויים, יהוא נראה כ"ארי טהור". הוא עצבני מעט בשל תססע הממושך ברכבת וכשל הלאה שנגטברה בו. זה שלושה לילות לא ישן. עתה נדעחו לגשת הביתה, לאכול משהו, ואחרי-כן — אל ה־J.C.B. "הביתה", פירושן אל החדרון המרוחק, בו יש מקום למטה המתקפלת בלילה, ואילו לשולחן ולכיסא יש שם מקום רק ביום...

באחת הוא עולה במדרגות התלויות, שוטף את האבק מפניו ופושט את מעילו. שולף ספר מהתיק ומוציא מבין דפנותיה תעודות-זהות

אחדות, אשר גרשנו והמקורב. מציץ בשעון-היד, מגיח הכל במהירות במקומו, גיגש אל סכנת-האומנים, מהעכב לרגע קל אצל האופה ונוסע.

היחז תחיה במרכז להבשרה הוא רי כהן. הכל מכירים אותו; ריבם — אישית, ומיעוטם — מפי השמועה. משרדו במצא בראש הבנין, על הגג, ויש בכך כמעט משום סמל. למעשה ממשש המקום מרכז לפעולות חוקיות ולפעולות מחתרת כאחת. ובשל פעולותיו המגוונות מרבים להיכנס לשם גם לא-יהודים. כניסתו של קבוצות אנשים שאינם עובדים כוכב אינה מעוררת לפיכך תשומת-לב מיוחדת. הללו שואלים את השוער ל"מזק" או לדמות אחרת, ועל-פידוכ גאלצים הם להמתין זמן רב, במרתף או על הגג — שכן לא ייתכן כי אורח לא קרוא ימצא במקום יותר "לא-יהודים" מיהודים. באחת-עשרה פחות רבע נפגשים גורברט וגדעון ועולים למעלה, אל דממתנים להם. לכל איש מהמתנים — ענין דחוף: זה קיבל הודעה מהיועצאט להתייב למחתרת במקום מסוים לשם גיוסו לעבודה, ועל כן הוא מבקש לרדת למחתרת; שני מתנה לתעודת-זהות שלו, וכן הלאה — עד שמגיע האנמן ושלוחתם בכנסים אל משרדו של רי.

כאן מבוררת כל הבעיות המגוונות לתעודות-זהות ולחשבתן, למקומות מחבוא, לרשימת החברים המועמדים ל"צליחה". קיים מחסור חמור במקומות מקלט, ומידור אינו שיטתי ביותר, ועוברים מנושא לנושא, בעיקר כאשר בכנס אחד המבקרים קצרי-הזמן: מפריע את מהלך השיתה. עד כה ועד כה עולת הזום בחדר הקטן בללי-נשוא. את חתולו אין פותחים, מחשש האונה מבחוק.

לאחר סעודת-צהרים חטופה לוכש גדעון חולצה ללא כוכב ותוחב לכיסו תעודת מזויפת. מעל גבי כורה בפינה אפלולית של החדר שולף הוא תבילת מסמכים סודיים, כל אדם שירד למחתרת העאיר כאן את תעודתו, ובימים כתיקונם אפשר לקבל בשבילו כרטיס-מזון בשעת כל חלוקה. גדעון רושם משתן, בודק רשימת שמות ארוכה ומשיב את התעודות למקומן. הצעיר, היורד בשעה 4 אחרי-צהרים במדרגות התלויות של אותם וחדרים מרוחשים שרידים רע, דומה בכל לגדעון, כפי שגראה בעלותו. גבוה הוא כקודמו, עומם כמותו, ואף-על-פי-כן יכול כל אדם להיכנס על-פי התעודות, שלפניו א. ואן-אא.

הודי-העבודה האינטימי של תה גויבאואר דומה למעבדה כימית. אך אין מי שיתמה על כך; אדם שאינו בקי במעשיה, אינו מורשה כלל להיכנס. גרסיקאית היא, והתמחתה בלינפים, שעה שנכנס גדעון, עסוקת היא בלידוד חתימת-אצבע.

דקות אחדות משהתהה בדעון לשיתה, ושוב מנחה הוא לאורך המעלה שטיפת-השמש, הפירה, אל משרד העוירה, ביש בערב גראה הוא במחנה המרכזית, יוצא לכיוון האג, לשם ארגון כמה פעולות זעירות באחת מערי השדה הגדולות.

לדעתה של הגבירה הז, מראהו של קורט האנמן יהודי מכדי שתשמה לקבלו במרת לעתים קרובות. את דעתה זו אינה מפלגתה כלל, אך האנמן אינו עם לב ליברית ועובר בדרך המוכרת לו ישר אל החדר שבעליית-הגג, המשמש כמבוא לאחד החברים. תשעת דותקת מכדי לשקוע בויכוחים כמור-שבים: מחצית היצא לפני העוצר, ועוד רבת המלאכה לפניו. בורחות שולף הוא את החומר הנחוץ ולוקח טביעת-אצבעות מן ה"הילגרי" החדש, שנועד זה עתה. פתה מדביק הוא בזהירות רבה את התצלום, ולמרות צלצול-השעון המבשר את שעת העוצר, ממשיך הוא בשלוות-נפש לעסוק בשינוי מספר התעודות במשרד עשרים דקות יוצא הוא את הבית, הפעם בהפזון. בברת הז, נדהמת לחוצפתו, לא אמרה אלא, "כן, כלוב אין אדם זה משהו כלל?" בינתים כבר עלה האנמן על אופניו ורוכב אל דירת-ארצי שלו, אילו נעצר על-ידי מיישהן היה שולף דרכון גרמני שפג תקפו ונמסר להגנות בו את הבידק, או העזרה מטעם מנהל תחנת-הרכבת על איחורה של רכבת כלשהי. אך היא מגיע את דירתו ללא הפרעות. פורק מהיקו צרור דשימות, המעסיקות אותו עד שנים לאחר הצות: עומד הוא לארגן טרגספורט של "פועלים הולנדים" לגרמניה.

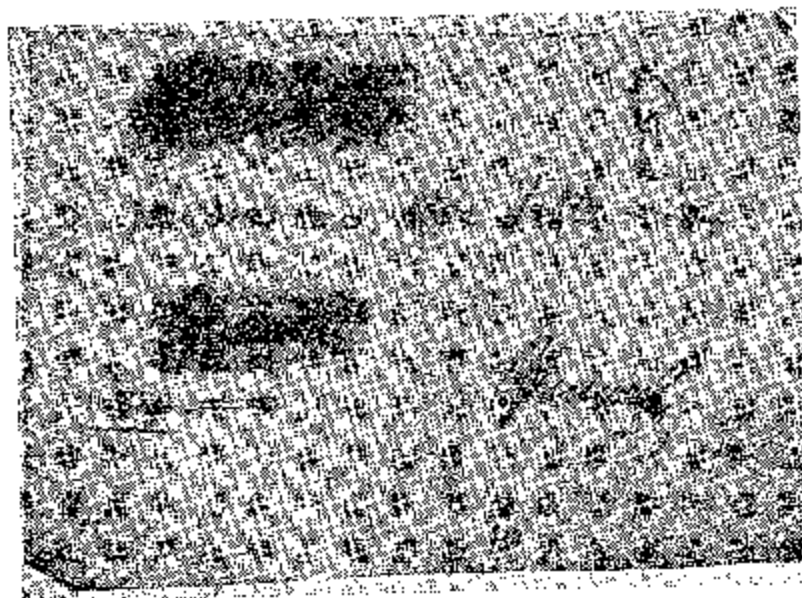
"החלוץ ההולנדי במאבק"

בימי המעצרים

אוקט-נובמבר 1943

כשנאסרו גורברט ומאכס וינדמילר, בעידם שוכבים במיטתם, היה קורט ריילינגר כבר בדרכו לצרפת. לורה ד, היתה בערי-השדה, וגדעון באלץ להרים את המשא לבדו. כל היום ראוהו חברים רוכב בהפזון על אופניו. למחרת נאסר גם הוא בחדרו. על אף האזהרות לן בביתו, דומה היה, כי הכל הולך מן הפח אל הפחת. קורט נמצא בחוץ-לארץ, האנמן מסתתר. רק לורה פורחה פעילה, היה זה מצב ללא-מוצא.

כבר החשיך היום, כשהתיצבה חנה נויבאואר בקרבת דירתה של לורה כדי לתכות לשובה, שכן עמדת זו לתזור אותו ערב כמסענה. קרונות התש-מלית מירשדו ועברו על פניה בזה אחר זה: סוף סוף הופיעה לורה. "הקרה

"הרושת העזירות": דגם לזוף חקירה

SONDER-AUSWEIS	
ist berechtigt das Lager Westerbork zu verlassen,	
um in:	
Arbeiten zu verrichten.	
Der Lagerkommandant	
Auch Sonntags	<i>[Signature]</i> SS-Obersturmführer
Gültig bis	

Model no. 1843 M 9 '43

... והתוצאה: רשיון-יצאה ממחנה וסטרבורק

דבריהם — כל הנסיגה הטרידה גבולותיהם, והששון נאמנה: גם גרסו גם נורבס בצדו: מה לעשות עתה?

בשמי הערב המעוננים אבדו ארצות-דקדקים עוות, שבישור כרקיע לכל העברים, מיד נשמע במרחק זמננו רפת, אך רב-קול, השתים החישו את צעדיהן. "נכות שלא תשיב אותנו האדוקה".

לירה החליטה שלא לקרוא לנורבס ה. מצדפה, היא תעוז לה עצה לבדה, המגע עם קורא האנמר, שהסתתר בהאליב, בתחיל יותה, תכופות נרדשה עצתו, לפי שהתמחה בפעולת המחתרת, גם בעל-הבית שלו, פראנס חריטסן, סייע בידיו, וכן מכתב וסרים, היתה זו שעה גאואת לחצודות-הנחה, הכרת היה לחפש מקומות-מחבוא, להחליפם, לשכן חברים, לארגן את הספקת המזונות, ולבצוא בסף לכלכלת החברים, מלבד זאת, הורש מאד המצב הכלכלי משגשג, בוסף להעזות-הנחה, גם כרכיס-מזון מיוחד, היה צורך בשיפורים נוספים בתחומי-ההעזות, בעיקר כחומם הבימיה, לאט לאט קנתה לה לורה מובחיות במתיק שית מועזות, וב"מקצוע" זה בילתה לרוב את לילותיה, גדשו את הסאה הידיעות, כי ברוב יאשוו דען נורבס מתמחה חשנית של בית הבולשת, נפצע קשה ואושפז בבית-החולים, הכרת היה לבסוף ולהחקשר עם גדעון, על מבח לפעול לשחזור הכרה היה להחזיר את הבחורים במרמזה עם גדעון, על מנה לפעול לשחזור הכרה היה להחזיר את הבחורים במרמזה הדבר — תיפוש דרך אחרת: לא ידע עד מתי יהיו הללו מובסחים מפני שילות מורחה.

נעצו מאמצים לשחזר את גדעון בדרך מעשית, דו עור כמיטב יכולתו, בעיקר בכסף, שיש היה המיד הנכרה והערכה כלפי הבחורים, אך לא ידל לתבוע מהם זמירות, לאט לאט החלה לר-יאר בוקשת, באמצעות אחת האחיות נקשר דער עם נורבס, מצבו היה עדין קשה מאד, בזמן לזמן כתב פתק, לבסוף אורגנה הכרתה מביית-החולים, גם עם גדעון קיים מגע עילי-הטמנת פתקים במרמזה-הלבנים שנשלחו אליו למחנה, לתכלית זו שלת סראב לגדעון שפוערת של מנחה-שינים שמראיתה המימה להלוצין, אך היא תכילת בחובה מחטים, חוטים, כביצי-גילוח והמאה.

ברחובות אמסטרדם, שתיתה מאוכלסת בעבר, יהודים רבים, נראו עתה נראי-יכוב משטס בלבו, מסתתרים רבים בשלח ביד הבולשת, אחריו נערך המצוד הגדול של ה-30 בספטמבר 1943, 26 תקפי של דוחמתי-המגן

האחרונות, היה זה המצוד האחרון: רק המשפחות המעורבות בשאר, בדרך גם פסחה תצרה על רו כהן, כעבור יומיים הובא עם כל משפחתו אל מקום-סתר.

מצרסת הגיעו "בעלי החופשה" הראשונים: חברים שהיו טם כ"פרעלים חלנדיים" וביניהם העוזות "לחופשה מולדת", כשרות-למחזור, שהוצאו על-ידי הצבא הגרמני "פרשת גרמניה" חוסלה, אך לשרבה העפר עלה הדבר בששת קרבנות, ציפף, שקיים את הקשר עם וסטרבורק, ואלף להיעלם אחרי מצוד-ספטמבר, וכעבור שבוע יצא אף הוא לצרפת.

"החלוצי ההולנדי במאבק"

מאסרו של גדעון

10 באוגוסט 1943, ערב בעל-היג הגו של גדעון, אף סוף ימל, בתור יהודי-למחנה, את הצודות-ה"ארוכה", מערה יוכל לפעול במחתרת ללא הפרעה, והנה בא ציפי במרצת, נרפש כולו, ועמד בשות מצרם של נורבס ומאכס.

רק הוא סכל האחראים נמצא כרגע בעיר, החברים מפצרים בו לצאת את אמסטרדם: מאד ששיחץ פצולה עם נורבס ונפגש עם חסידים, הריחו נתון בסכנה שאין גדולה תימנה, אך גדעון סבור, כי דווקא עתה עליו לעמוד על גשמתו, על אף הסכנה, הוא חוזר ותולך אל דדו של נורבס, כדי לקחת משם פנקס שסיה, שמש יפול בידו הביטטאפי וכך התגליתה כתוכנה נוספות, מאותו רגע מתחילה הבולשת לעקוב אחריו, למחרת הוא נאסר בבית הגיסטאפו נוטל בחלקו לראות את קביצתי של נורבס.

על אף כל שיטות החקירה המאשימות, לא עלה בידו הביטטאפו להציל מפיו דבר; ידעו זאת מראש, ללא הוכחות מרשימות הובא לכלא, יממש — למנהג-היכוה, הצלחנו לוציר קשרי-מכתבים, בפתקים חסידים ביקש את סליחתו על כל שגאותיו בתקופת פעילותו, והאין בו לקדש כל כאמץ להצלת נורבס: אף לא מלה על גודלו הוא.

לאחר שעשת 6 חדשים במחנה פוכט, כ"ארו" שסייע ליהודים, נשלח גידעון לוטרבורק, להמשיך ולרצות את עונו כיהודי.

"החלוצי ההולנדי במאבק"

בזב

היום שמו בוב, ומחר יקרא אלי יאן, והצול אפסר קראוץ בלם פוט. עמיה רבים לה: אך את שמו האמיתי, בורכט קליין, אין מרבים מכרז יודעים. המקרה, שחולל מפנה כה טראגי בחייו הצעירים, אירע בעודו נושא את השם בוב. עלי-כן נכתב כך גם כאן.

בן נישואי-חורבות היה, אביו גרמניה ואביו צרפת. בחר שיער ופנים היה כאמ', ויצאניתו הייבתי-יהודית, הוא שקבעה את פעילותו ואת גורלו, יחור כאשר טעלה-אפס. פעילות, המקנה לאדם שמות רבים.

בעודו בטר הצטיף בוב אל הנישואי-חורבות, וכשסיים את בית הספר הגיע לכלל העלטה: הוא רצה לעלות לארץ-ישראל, לתחזק חלוק, וכי- הגיע בוב להולנד סבור לפיוץ המלחמה, כחבר לקבוצת-הכשרות העפר הברבא אל הכלים לא שרר כל תשומת-לב לעולם חוץ על פנים, והמיד הוא רוחש ידידות, מעולם לא השתתף בייכות, ואה עבודתו דשה מתוך אחריות הרבה לקרא, ואף העז לגשת ליצירות פרוכופיט שורות, משנתגבעה דעה במחנה, היה קשה מאד להיזר מדעתו — אלא שרוב לא היה מהבטא כלל, ועל הכל — כחגו העקט, הבילט על רקע צרנותו הפעלהית.

בהולנד הוכרו החקנות השחורות גג היהודים, כיהודים-למחצה, לא נפגם בוב עלידיהן, רשאי היה לנסוע, שעה שעל כולנו באסרה הנסיעה. מסור היה מציית הכיבב הצהוב וכן התחיל בסירותי שלוחות, שהוצאם לפועל ברצון, ועם התעצמותה של המצוקה, כשידד מטר של צויות-חצמות לשילות, משערכי המצוקים, כשהתחיל הגייש לפולחן והסכנות שבפעולת-הסחרה גביר, חוטל על מרב באופן טבעי ביצופן של פעולות אחריות וצאוכנות יחור.

עדין יחול היה לנהל אורח-חיים ליסאלי כלפי חוץ, ומאחר שלא ניתן במראה יחור, אפשר היה להטיל עליי כשיטות רבות, וצדין שבו נרברט קליין.

עד מחר נתברר, כי לאורך ימים לא טכל להבטיח את קיומו של כל החברים בהולנד, או חוטל על בוב להביא אנשים אל גבול בלגיה, ומשם חשברו תללו הלאה, בריכים מסוכנות פחיה או יחור.

במחנה נתגלה בוב כבעל יומה מועטה. הוא כצע בדיקנות, אך לשקול את דרכי הפעילות רבים היה מישתי אחר, על כן נעשה מעין שליח מובחט. אף כי הדבר לא גרע כן הסכנות בהן הפסיד את עצמו, שתי כמולות, מלבד מציאות, ומשימתו להפקיד: היא היה קרימוג וידע לשחק, כך חלפו חדשים על חדשים.

יום אחד באסר בוב ברישטי-ביר, היה זה חפוש רגיל, כאלפי ריגים לו שנערכו אותה שנה, גממאו אצלו מסמכים מרשימים שינים, לא היה כל טעם להכחשות; אך ביצע להסביר תכל בלי לגרוף את שאר הדברים במפלות: הוא ככלא בתא, כל הפעיד בלקוח ממוג, גם החגורה, הצוארון והעיבה הוא לא היה מכין להכירה נמרצת; חסר היה את כוח-הדמיון כדי לבדור סיפור מתקבל על הדעה ולהתכמד אליו עד הסוף, שברו נדדה, לא היה לו במה להרגיש את עצביו, אף לא הסיגניות שבה הורגל אליהן לאהרונה, ואילו מן החברים, שהיו מחזים לי את כל פעולותיו, גבבר ברגע זה להגיע אליו ולסייע לו, אפשר הנהג כל אותו לילה בהתאבדות.

כשפתח חוקף למחרת את התא וצעק לעומתו: "Los, raus!", יצא לפסדרון אים חור ויצבגה חוקף אמר לו משה, אך מטלא הבין טוב מיד, הנחת מכה אל בור עלעוהת, בוב נתעורר, הוא עלה במדרגות, כפי שנצטווה משגיג לקימה תכלישית וחוקף פתח לפניו דלת, נחמס בוב את עצמו בכל עוז יאוש, ודילג במיחור אחד מפל למעקה, אל מיד חללי של חדר-המורגות.

הוא שב ופקח את עיניו בחר חשוף — במוחו כהא ביהיה-החור, אחוז ישבה לידו, ביקש לשאול או לומר משה, אך שפתיו לא נעו, נבצר ממנו להניח אבה, על כן חלה בעולם מכם שואל, בטול הבה, ומיד עצב אה עיניו העיקע שוב בעילפון שנמשך כזה ימים. והאות שברת את מימחו יומם ולילה שלוש פעמים ביום בה הרופא לבקח, לפני הדלת ימב ושמר איש גיסטאפו.

בוב היה בבחינת "מקלה העניק" בכית-החולים, לאו חקא על שום דפוגיעה בעמדת השדרה, מצין קייתתום היותו כביב חדרו של בוב, הימנע בעיקר עלידי מציאותו על איש גיסטאפו, כל ארבע שעות התחלפו חוקשים, העיבדה שהללו שומרים ימב ולילה על דולה מסכן, שאן בכתו להודקה במימחו ושאסור לו אף לנסות ילחודקה, עזרה סקרנות להטות, מהולה באימה סתומה, לא ידעו אפילו מיהו ידע היה, כי הוא אסיר-הגיסטאפו, שנוטה לשלוח יד בנפשו, גם אנשי גיסטאפו עצמם לא ידעו בייאות מידו האיש שבדיהם, נתגלה שהלוחותיו מודפסות, ממשאוי הריפוש על גופו תיחיות שעכס בפעולת מחתרה, אז מיהו, עם אילו כבוצית הוא קשוב, לא ידעו, עדין נבצר מהם להקור את החולה, ולדעם הדופאים עוד יחלוק זמן רב עד שיהלים במידה המאפשרת הקרה, אלא שנמסרן ההתאבדות בטרם תכירה תגביר מאד את החשדות.

כשנודעות היאמנות לא תחין בוב בכל אלה, או כמעט שלא תבחין, על-פירוב היה נאול חברה משפחה לרגעים את עיניו, לא ימס מראה

מאומה אך התייחסותי פעלה בקדחתנות; בעיקר בלילות היה הרוח ימפליט בשגתו דיברתי הסרישחר.

זמן מועט לאחר יציאתי הראשונה הממושכת יותר, בשנתהחירה לו במידת מה המצאות, לחש באוני האחות המספלת בו עם ולתובת. תחנתת אינטר-אינטיבי היא שסייעה לו להבחין בין יחס של אמת לתעמדת-פנים, לברור באדם שאפשר לבטוח בו. עניין היה הדיבור קשה עליו ביותר, אלא שעתה טוב ואמין בדעים, ובכאן ואילך התקדמה התלמות יטה.

לילה דממה במסדרונות ביריהחוליים. מוזן לזמן קולפת אחת במעשיות הלילה. הוקיף תושב לפני דלתי של בוב מיותר בעיני עצמו בלילה עוד יותר מאשר ביום. כלים אין זו מלאכה המעפילה את גרמיני הגאה, לשבת לפני דלתי של חולת שאינו מסוגל לנוע? אין תימה שאיש הסג. בלבוס האחרת כרמנט לו בלילה, במסדרון.

האחות התורנית ידעה בודאות, כי לאחר שיטב האיש יעלה טעה ובחצתה יירדם. הרי זו אותה אדית עצמה שכוב הגת לה אימץ כה רב לפני ארבעת שבועות. היא לא הבחינה ברגשית היא הלילה, והחיבת לכביש את עצמה אין עליה אלא להיכנס בשעה היעודה אל חדרו של בוב, אחר כך להעיר את הוקיף שלפני הדלת ולהודיע לו: בוב נעלם. מלבד זאת. מטפלת עליה יק חוביתיה הקטנות.

הפעולה המהימנה חייבת הכנות רבות, וסכנה רבה כרוכה בה הן לחולה והן למבצעים. אין זה ענין של מהדברך להוציא מבית-חולים אדם שתוצווע הקל ביותר עלול להפכו לנכה, להוציאו בעד וללון דמויה הראשונה ולהורידו למות, מבלי שיתעורר הוקיף השומר על הפחד המבלי שיהגיני נכד העיכורים שאינם בסוד הענין. האנשים התאמנו בהשגחת חזירת של תלה של אלונקה, בקשיירתו בחנינות ובגבלים, יבהורדתו אל תחנת, הם נעלו בעלי-ספורט שחיפו עליהן כגירבי צמר, ולבשו באפות. אילו נתעורר הוקיף ובכנס לחדר, היו חורגים אותו מיד, אלא שרצוני היה להימנע מכך, ככל האפשר.

תכל עלה יפה. בוב הרבא אל מכלאו בטלים. אשתה-מטפלת וריפא ציפו לבואו. הוא לא נפגע בהעברת הדרך לו כב חרדים, האנשים שעשו את המלאכה פשטו את גרביהוגבוים, בירכו את בוב ואיש את ידו להצלחת הפעולה.

ששפתתו האותה בשעה היעודה את דלת חדרו של בוב והעירה את הוקיף, לא היהת ההרגשות מעושת כלל ימלל. נפתחה הקירה מקיפת, אך ההוצאה היחידה הייתה הענשחו של הוקיף שנרדם. ואילו בוב נעלם. מאחר שדדתי

לא נידעה ולא הני בידי הגיסטאפו אלא נקירות-אצות רוספות, אי-אפשר וית להם לגלות את מקום מחבאת. גם האחות שהצילה את חיי בוב, לא ידעה את מקום הימצאו. בדרכי עקיפין גורע לה למחרת, כי הכל עבר בשלום."

ג'תן מגן

דירת-סתור ברוטרדם

הייתי ברוטרדם הרחיק של בחיר עד מארס 1942, עם פינוי אציר החוף מיהודים נאלצנו לנטוש את המרכז שלנו ובאנו, מספר חברים, לבית עליית-הנער בלוסדרכט. באוגוסט 1942 הסתתרתי יחד עם כל רידי הבית, ארצן החכסרה תורנית לא נקט עמדה פעילה ואף התנגד לפעילות מחתרתיות.

אחרי שלטילים יוונים הגעתי לרוטרדם, שם העמיתו הולנדים מיהודי משפחת וכשרייל בית לרשותנו. ראשי-דמשפחת קיבל צו-הגות לעבודה בגר-טניה אך העדיף לעאת לבלגיה או לצרפת ולהצטרף שם למחתרת. היתה ולא היה לו עוד צורך בתעודות-זהות שלו ושל אשתו, כסר אנתן לשנים מחברתו. התברר שקיבל את הצווחו חייב היה לפיכך להתייבם ולצאת לברסל; דבר זה גרם לקשיים בהמסר הנכב.

ביתנים נכנסתי לגור באותו בית, וכעבור זמן-מה הגיעה החורפה שעל בעלי-הבית להציע טיד, היזה זו חרפה "סופית" ומצורפת אליה אותה על "ביטוח אמצעים תקיפים" במקרה של אי-מילוי הצו. גיגשתי עם הצו ללשכת, ותודעתי כי בעלי כבר יצא וכי אני עצמי לחדתו לרכבת. לתמונתי האמינו לי ואף לא שאלו לתעודתי.

אתריכון שרר שקט בבית. באופן קבוע הגיעו אלי חברים טנוקטו למקומו מקלס, או פעילים שביקשו לינת-לילה. פעמים נניצא בבית שני חברים, פעמים — עשרה. קבוצת מחתרת שטיפלת במבוגרים, באה במגע עם וילי וסטנלי וביקשה סקס לאדם אחד, שהסרתו עוד בזמן ההכשרה בגירויק. תקומת-היה שכן האיש בדירתנו. אי היות והיה לו קשה בחברת הצעירים, הוציאוהו לאחר מכן, באמצעות המחתרת הכללית השגתי לי תעודת-זהות טובה, תישימתי בחושבת וטרדם.

שבעות אחדים החנתל הכל כשורה, עד שיום אחד ביקרנו סוכר-משטית. בן היתר, התפגין בטרלו של בעלי-הבית (לאחר מכן גורע לו כי האיש ינסע לגרמניה במקום בעלי-הבית, התליף את השם בתעודתו ורשם בה את שמו של אדם מת). איהו יום הייתי חולה ונכבתי במיטה עם חום גבוה. בקושי הצלחתי לענות על שאלותיה. כנראה הבין היטב מה מתרחש בבית, אך דומה שלא רצה להכריזה. בכל זאת ארונו כספר הפצים ויצאנו לזמן-מה

אל ביתו של באוקה קונטג, היו אז אצלי בבית שני ילדים נוספים בצורה ברכה והחרוץ. יחד נשם שותף, מליצה רשמים וברקים. הילדים עוד מצאו אוטובוס, אך אני נאלצתי ללכת. כרגע, הגענו אל באוקה בשלום, והוא תיך לני מיד מקומות בביתו.

באוקה היה אחיאי לני של "הורקפלאטס" בבילדסהוף. הוא גר בבית קטן ליד הגן, ובבית היה הכל אפשרי. הוא ואשתו פראוקה היו תמיד מוכנים לקבל את כל תוקף לקורחונג. שנאותם העזו לגרמנים ואתבנם הגדולה לאנושות, הם שהדריכו אותם בדתותגותם האמונית. באיזה דפסיק את עבודתו בגן, הקדיש את כל זמנו לעבודה המתמדת. היות ומצאו היה מפרילנד, מצא גם מקומות מחבוא רבים. מצב דוחה היה תמיד טוב, תמיד הייתה עמו מלה טובה לכל אדם. גם לאחר מאבדו ושחרורו ממתח-הריכוז, הראה מה גדול כחיו הנפשי. עוד בעבודת חולה במחלה השתתף, החל בלימודים והגליה במחיצת-הזמן לעמל בבריתות במורה-הפחל לבית-הספר. כי עבד לפני המלחמה כבן.

אחרי המלחמה בילו וילי וזיס וסטרייל את חופשתם בסביבה ואני נסעתי אליהם, לברר את המצב. בעבר נחזיתם תחילי לדידתו ברוסיה. וזתה הכוונה לשני בת את החברים הבריתים מוסטרברוק. ואמנם הגיעו אלי כמה חברים שחלצו משם, אך הרוב סודרו במקומות אחרים. אצלי היו קורט האמבר, הארולד שימון ואשתו, ודאל כהן, בתי הצעירה של ר.י. בטי ברוך שתתה אצלנו ימים מספר, וכן חברים אחרים שאיני זוכרת את שמם.

יית אחר צלצלה בדלת אשה ושאלה על מקום ליהודי בביתנו. כלי פתחה את הדלת (אני יצאתי לערוך קניות), והזמנית אותה לשוב בפעם אחרת. משטבת, תודעתי לה כי איני עוסקת בענינים כאלה וביקשתי לדעת כי שלח אותה אלי, לא קיבלתי תשובה בידה. ימים אחדים אחרי כיקורה שמעתי שנעלב חבר מחנועה אחרת. כעבור זמן-מה צלצלי בדלת בשעות-הערב המאוחרות — והופיעו הגרמנים. אני פחתתי את הדלת, כי הם צלצלו לפי הסימן המוסכם שלנו. לא הייתה שום אפשרות לברות מהבית, כי התגוררנו בקומה הראשונה.

הועברנו כולנו לבית-הסוהר ברוסיה, ימים חושכיים האחרים למחרת לוסטרברוק וזיסם לאנושות. אני על סמך תעודתי "האריזות", בשלחתי לבית-הסוהר הגרמני בעיר סכנינגן שליד האג. בשאריתו בבית-הכלא בתור נוצרית, וחייתי לפסקדיני לתמחוי, בושש זה לבוא. רק אחרי דדשים התריל להתכיר טשהו. היצאתי מתא, ובמרחצות עמד האיש שצצר אותנו בלילה, בראתי אותו, אפרו: "את יהודיה", לא יאמיני שעם להכחיש, כי לא רציתי לסכן את חייכם על החברים בחוף, מוטב היה לי שיפגשוני לא-ישן. מאחר להבדיל על אחרים, משלושה שבועות לפניכן הגיעה לני שלי אשה

גרמנית, שסיפרה הרבה סיפורים על מעשיות לטובת יהודים. שוב ושוב פתחה בנושא תור בסית לגלות, מה אני מכינה. היא גם ניסתה לתרואת לי אזהרות עבריות. בינתיים הגיעו לני שתי נשים נוספות, שאבדו לי מיד עם כניסתן: "אני מכירה אותך", האחת בראה בשם אחותי והשנייה הכירה אותי מילדותי. האשה הגרמנית ניהלה את כלילת שיחת-ארוכות, וכן נדעו בשמי.

הרצית השפה לפני אותה מידה גורלית, הוציאו את האשה הגרמנית, תחנינו אותה ולקחו אותה משרותי אני לתאי האמרי: "הכל נכסר", ענתה לי הגרמנית: "ידעתי, כעבור חמש שנים באו לקחת אותה והעבירה לתא אחר. אתריכון הוציאו את כולנו מהתא ונחלו בסתימת החורים בקירות, דרכם קייסנו קשר עם הנכרים. אותו לילה באו לבדוק את תאי מספר פעמים. אשה יהודיה אחת הוצאת אף היא, אחרי שנודעה בהסתרת לידה. בידו לי, כי הגרמנית זיתה מרגלת, וכי הוכנסה לבית-הסוהר כדי להציל סודות מפני, אך רק אחרי המלחמה התברר לי הדבר לאשורו.

הנכרים רצו לשחרר אותי מבית-הסוהר. בין העוסקים בכך היה חבר בשם חיל, בחור טוב ופשוט. באחת השניות שלו עם המחוד נפלס מפיו, שמדובר ביהודיה מתברר, שגם ה"מתווק" היה סוכן של הגרמנים. אחר שנודע לו על יתרונת, הפשיק ב"משחק", ולא סגר לאנשי המתחרת שלנו שהתדיחו בכך.

הבלבול היה עצום. הגרמנים שכחו למסור להנהלה בית-הסוהר שאני יהודיה וכי צריכים לשלוח אותי לוסטרברוק. באותו זמן הגיע גור-החן שלי מהחקירה הראשונה, לפיו גזינותי לדידי שנה כאשר במחנה פוסם. על כן הוכפתי בתור נוצרית לפוסם, חמישה ימים לאחר שגורש על יתרונת. כעבור חמישה ימים נוספים הופיעו ארבעה גרמנים והחזירו אותי לסכנינגן. היתה זאת הרגשה מוזרה להקבל על-ידי הסוהרת במלים: "אזתה אני מכירה". ה"מחוד" המשיך בינתיים בפעולתו, ואחרי כמה ימים הגיעה אלי ידיעה שאני משוחררת. הוציאו אותי מבית-הסוהר אל חצר המלכות הניסאסאט, ושם מסרו לי לעיני כל הגרמנים, מכתב מיוס. שאלו אם אני מכירה את האיש. העטותי פנים כלא-מכירה: "היאגה" היתה השוהת בעיני. בשפת הנסיעה לינני ה"מתווק". הוא סיפר לי, כי רוצים להעבירני לבלגיה, וכי חיל יבוא לפגוש אותי בתחנת-הרכבת של רוטרדם. נסענו לרוטרדם — דגה חיל עומד באמת בתחנה ובמרחק-מה ראיתי את וילי וסטרייל. וילי ניגשה אלי, והספיקה לומר לי שלא אבלה כי מישחו מתאובבים אותי מידר לי כמה חברים צמדו כמשקפים מהצר. ביניהם הרי איזה, יצאנו שהינו מבני החצות, ורצינו לפלח על האופנים שהוכנו עבורנו, אך בו ררגע עצרנו. חיל בעצמו עוד בחוד הרכות.

את וילי העבירו אחריכן לפיכא ומשם לראונסברוק. את חיל לבריה

ונשם לדבא, ואורי הדור שוב לבית-הכלא שבמבנינג. העלו עלי 5 ימים על מעצרי-היד, ושיב הובאו לחקירה השם גאלצני לספר עתה, והעפסתי את האחריות לכל הפעולות על שושו ז"ל. לא היתה לי ברירה, רק כך יכלתי למנוע דברים יותר גרועים מזה...

אחרי החקירה המתגהי כמה שבועות, התברר, שעדיין לא שגו את שמי ועליכן לא נשלחתי לוטרבורק, רק בינואר 1944 העברתי לשם, ובמאוס אחת שנה שולחתי לארצות.

למי רודלסטייב בן-יחלד

שושו — יכין סימון

(27.1.1943 — 12.11.1919)

תולדות חייו

יואכים סימון (שושו) נולד בברלין ב-12 בנובמבר 1919, לאביו פריץ סימון ולאמו, לוטה לבית סאלינגר. אמו נפטרה זמן קצר לאחר לידתו וששו בילה את שנות הראשונה בבית דודתו לוטה ארנהיים בפרנקפורט. לאחר שובו לבית האב טיפלה בו ובאחיו יעקב דודתו הנקבה, הדודה גרטה. משנת 1926 בקר שושו בבית-ספר יהודי חלוצי-צרפתי בברלין, ואחרי שנים אחדות עבר לגימנסיה לא-יהודית. בבית-הספר היהודי רכש את ראשית ידיעתו בעברית. בשנת 1930 הצטרף שושו לחוגיית הנוער הציונית "קדימה", אשר התאחדה ב-1933 עם "ברית העולים" ויצרה את "הבונזים". ב-1933, בהיותו בן 13, נשא אביו של שושו אשה ענית, לא-יהודיה. הבנים נקשרו אל "אנשי" בקשרי אהבה וידידות. ב-1933 עברו ההורים לגור מחוץ לברלין ישושו עבר לפרנקפורט אל הדודה גרטה, זו שטיפלה בו בילדותו. דודתו המוקדמת, והתחיל ללמוד שם בגימנסיה ברמנית. בפרנקפורט לא היה סביב לחוגיית "הבונזים", שושו השתתף בפעולותיהם של "הירוקים" (שהצטרפו לאחר מכן ל"השומר הצעיר"), אך נשאר נאמן כל העת לחוגיית "הבונזים".

בהיותו בן 15 מת עליו אביו, ובאותה שנה — 1935 — עלת אביו ארצה. בשליש 1936 עבר עם הדודה גרטה לברלין יעשה את שנה לימודיו האחרונה בבית-ספר יהודי דתי. לאחר ששמד בבחינות הבגרות יצא בקיץ 1937 לחבר שרה באלגוט, הוא מקום הכשרתם של בני "השכבה הבינונית" בתנועת הנוער החלוצית. כאן נשאר עד לפריצת נובמבר 1938, בליל הבדולה נעצר והועבר יחד עם חבריו למרבה הריכוז ביטולא.

מאורעות אלה השפיעו עליו השפעת עמוקה, וקבעו לא תיט את הכנהגותו בימי השיאה בחולצה.

זמן קצר לאחר שחרורו ממרבה הריכוז עבר עם עוד חברים להכשרת בחולצה. היה זה בתחילת 1939. היא נקלטה בהכשרת כחודש, אצל אימר הולנדר. גם כאן, כמו באלגוט, היה עליו לעמוד במאמץ גופני קשה. תוך מאבק במחלת הקצרה שגבל מעט עם זאת היה פעיל בחיי החניך והמשיך בקריאה ובחשאלמות עצמית, ככל שאפשרו זאת תנאי ההכשרה הקשים.

לפעמים לא התגבר על צמאנו לדעת, או "ברה" לאמסטרדם וישב שם באולמי קריאה ובספריות, ואחר שרקת שם את צמאנו לאצרות תרבות וכסף, תור מרובה למכור עבודתו.

בקיץ 1939, ימים ספורים לפני פרוץ מלחמת העולם, פכתה עליו ההודעה נוחה והתחברות להגיע לארץ-ישראל, כאשר נשלחו חברים רבים באותה "דוידה" אל הופי הארץ, האחרונים להבשרה המצטיינת בהולנד הדלימו כי שושי, האנקה, וצעירים אחרים אינם "בשלמים" עדיין לעליה; מידת התבשרה המפכה צופית קבעה לגביהם יתור מסכנת המלחמה הקרובה. כך נשאר שושי בהולנד ואפילו לא התקיימה בידור על החלטה זו, שהרצה את גידולו.

בינואר 1940 עבר לקיבוץ ההכשרה הגדול בירקוורפ, כאן מצא את חברו קורט האנמן, שעבר שמו מאלגוט להולנד. יחד גטלו על עצמם תפקידים בסניף, עסקו בחוראות עבריות ובפעילות תרבותית אחרת.

במאי 1940 עבר שושי במרכז "ההולנד" באמסטרדם, ובזמן הניסיון נמצא שם בבית-החלוק, עם עוד מספר חברים. אחרי מעצר השלידים נקבע שישו כמדריך בלוסדריקט, הוא מצא פגיון רב בהתכרה ובחנינוך והשפיע המפכה עמוקה על חניכיו. כל אותו שם הסתתף גם בצבדות "הולנד", היה חבר המרכז והכוון המרכז בפעולה התרבותית. הוא השתתף בהוצאת תומכרעין ולימוד, והיה מבקר בסניפים עצומים.

עם התפרצת הגירות נגד היהודים, החלה כריחה אידיבינדואלית מהולנד. שושי וחבריו נכרכו "ההולנד" הוליוטו לחפש דרכי הצלה קולקטיבית, אך הסיכויים היו קלושים ביותר. בשלהי 1942 יצא את הולנד, יחד עם חברתו, על מנת לחפש נתיב הצלה לטווייל או לארץ אחרת. כלי הרף גסע מגבול לגבול הודדיר חברים בדרכם לצרפת. ב-24.1.1943 חזר לחברים בהולנד על מיונותיו לשוב ולבקור שם בוספה: יום לאחר מכן נהפס כגבול, כשבמידת בידות רבים ובסוף הוא הרפכה לבית-האסות בבלידה והודיע משם לחברים על מנוצרת. הוא נתקד ותנה כי תגרמנים ידעו את הותו וביקשו להציל את מנוצרת. הוא נאסר ב-27 בפברואר הגיעה לאמסטרדם הודיעה על פטירתו, לפי התרעה הרשמית שלח יד כנפשה בן 23 היה במוותו.

הראשון להתגברות

לא מקרה הוא, ששושי היה הראשון שהצית בנו את הדפון להתגבר לאיים. הוא נועד להיות האיש שיפסיד אותנו מהאסטיבות, נדמה היה, כאילו התכוונו מראש לימי מאבק אלה, שהחל בכך לפני זמן רב, שצח שהיינו ארוכים עדיין במסכת הוויסיה של ימי הוויסיהם.

בכל מקום בו היה, בין בשנות האכסרה כבודו אצל איסר בהולנד, בין

בתחילה בית עליית-הניצור בלוסדריקט — הסיד היה היות תחיה ותבונה ודור באמי, ואישיותו הקרינה על סביבתה. העבודה בבית עליית-הניצור פתחה לפניו דוג תפקידים שכמו נוצדד למנוח. כאן ניתן לי לפעול, להשפיע, לעצב, ולתקן צעירים לקראת משימות שבהן היה מודע לו היטב.

פעולם לא הדגיש שושי את המולי-הגיל בינו לבין חניכיו, ובונה היה עם המצבים, שאינם גאלצים לעורר תשומת-לב בדרך בלשוני לסמכיתם, או להק על עמדתם. כשהיוך את בני השפיע-שירה המטבי-שירה והחלה לתם דרה, ציפה זאת חבר ולא כמורה. ואם זכה במורה לכבוד ולחוקרת, היה זה בזכות הכוחות האליטה.

וכשהגיעה השעה, מציאותו משימת ההצלה מוכן ומזומן, המלאכה היתה מריבה והוא עבד ללא ליאות. הכרה היה להגיא את תנערים אל מקלם בסות, לבודר עם החברים את אפשרויות הבורות. המאבק, לקשור קשרים, להפיק כסף, לארגן, לרפס שותפים לפעולות.

לשוא היכינו ליום בו ישוב אלינו, יספור על מסעו בצרפת ויעודד את רוחנו בדעיונותיו ובמחנן המופכני. לא הגיעה אלינו אלא פיסה בידר שגשולה פליידי החזק-ראש, ובה הדעת על פטירתו.

לנו הפך שושי לסמל; לא רק לצעירים שהיו חניכיו, אלא לכולנו שימסר חינו הקצרים מופת-חיים — מופת-חיים אשר הדריכנו אל החירות.

"החלוצ הולנדי במאבק"

שושי סימון — מבחנים מן התחתית

לוסדריקט, 25.5.41

אל אורי,

אני מהנים תמיד בך, כי תמצלחה בעבודה בשלי הוא לנוב רבה יותר מאשר נדמה בסבס ראשון. בלונד, החניכים — אף אם אינם מרוצים ממני מבהגות רבות — בכל זאת לובדים ממני משהו גדסה לי, שהם יכולים ללמוד את האפ-פליי-כיון בכל התנאים והקשיים. הם יזכרו זאת מאחר יותר, אפילו אם הם כרגע קצת צעירים מדי, ואינם כהגולים עדיין לחיות לפי מחשבתה זאת או להמחשה לעצמם. יומם הונן ויבינו.

אינני יסיה לעזוב את היום, כי למרות כל הסתנוות, עודני הוידר שיש לי קצת קשר אישי עם החניכים. ובעבודה הישכית יש בכל זאת יותר סיפוק. דאגתי תגרילה היא, שאינני הודר במידה מספקת לנפש הצעירים — אולי לא רק באשכחתי, הסרות לי תכונות טכריות. כדי להלהיב אותם, אני מלמד אותם ומעורר בהם פניה, אך אין זה מספיק. אולי אני יכול להיות להם במידה מסוימת לדוגמה בחיים, אך להיות להם "מנהיג" אינני יכול. הסרה

לי מקורות מסוימת אני כסוגל להוור על מדיניות רבית ובעניינות, אך רעיונות חדשים ועצמים באים לי מפני מאד.

אלא שבענין גיוסי לעבודה מרכזית נשלה התכרעה, והחלטנו שוב לניח אתה לעבודה במרכז "החלוצי" אחת חצי שבת פה וחצי שבת באמסטרדם. יתה קשה מכל הבחינות, בעיקר בשבילי, אך אין ברירה. אעבוד כנראה עם הויסטים⁹⁸, ולפי כוונתי אתה, והנה זאת עבודה משותפת טובה בעיני האחרת עם ארגון החלוצים החלינך צעדנו צעד קדימה, ויש לבדל על ידי מכוונות פורמאלית נאלצנו להשתלב במסגרת הרשמית⁹⁹. אני רואה לגורל אחר, מי יודע שמה הפרק מחלתו, ואז תאמר התקנה האחרונה למשפחה.

לוסרניס, 15.8.42

אל אורי,

...ביקשתי מאה ידידי הרוקס "יצאיה" ציפוני לי במלאכה — הלא תזכור? עוד בעבר צור לי בכמה מקרים דשים, אולם עכשיו צונו שיעבור הנה כמנהל קבוצה. הקשי העיקרי בפניו הוא, כמובן, השאלה החסרית. אמור בא: בכל פעם שהייתי אצל "נסף" היא שיבחה אותך בכל לשון של שבח. האם לא יכולת להשטיש עליה, שגם היא תעבוד אלינו? נסח בא באמת לפזור לנו כזה. אם יבואו שניהם — יצאיה ונסף — הריני סביר שנוכל להתגבר על כל הקשיים.

ליובן (בלגיה), 9.10.42

הבנים יקרים! (אל החברים בתולדות)

רציתי לכתוב עוד משה, אך לא נעזתי לכך. גם כעת אין לי הרבה מאד, לכן במהירות ולענין:

1. תגובות: טוב מאד שצינו את ל⁹⁸ כרמזנים. אפשר גם לצאת באוטובוס מהעיר. וזו יותר קל במקרים מבימים, ומשתמשים ולכן ויתקצרו — אפילו הכרחי אני כצורך את לידה השנים של האוטובוס; את הדרך אפשר לעצור בקלות. שאלנו פזמנים איברים, והם היו חביבים מאד. אמרנו שיהיו שוטיים בסביבתם הם "מכרז" ואינם משרדים חלבי-רגל רגילים. אך בגבול עצמו נסידרים גרמנים. הם יוכיחים על אופנים, וכערב אפשר להתרוע באווירה מפרהק.

איבר אחד חובל איתנו אל מעבר לגבול. הרצאה לנו את ביתי של איבר בלגית גם הלה היה בסדר. שם אכלנו, ישני והחלפנו כסף. שער החליפין היה טוב למדי. למחרת יצאנו לדרך, והתמקדנו קצת בהצטלבות אחת. ראה אותנו טיסר בלגי ושאל לנייחיתו. היה ברור שלא האמין לי כל כך, אך הוא לא שיכב אותנו ואמר, "היזהרו פן תתקלו בגרמנים!"

2. בלוינן לא מצאנו זרימה מהר כמשיך לפי הכתובת השניה של דאמברס ל. (לא הספרדי).

3. ידיו של מרד נזע בנו בחיבות רבה, וחליף לנו כסף, אך השער זה רע מאד! בנו החליף שם. איינאפטר לסדר העברה כמאד.

4. מרד ניסע לסרס ומשם לגביל השעה החפשי (גבול וישי). לבעל המלון שלי יש שם את, ויש לנו מכרה עבודה. לפי התכנית יוכלו אחרנו אל מפבר לגבול הבירה 2000 פרי. צרפתים (150 על), לליון או לפרסינא, בהתאם לרצוננו. אם הכל יעבור בסדר, הוכלו לשלוח במחרת אנשים נוספים. אך מוכב לחכות לדינצית מאתנו. מי יודע, שמה הוא רמאי? הוא יודע, וחי מעסקים כאלה.

5. למצוא כתובת בבריסל קשה עד מאד. בניהם אפשר לבקר אצל בן, אך לא לתקופה ממושכת, כפי הראה. הבטיח להפס כתובות בבריסל. אם לא תמצאו מקומות יוכלו אחרים מן החברים לישון בבית-מלון. בעל המלון מחפש את הוא, אך עיניו נשואות לרוחיים.

6. כל הבחובות של יעדים פה אינן טובות עוד. מי שנמצא במקום, אינו יודע דבר. היתר מתהבאים. הכל מפרדים פחד מרא. השארתי אצל בן 2000 פרי. בלגים; במקרה וישיאר כסף, נחזיר מצרפת.

7. עלי לסיים. פה חב ולא עקט. בודאי שכחתי את הדברים העיקריים. קבעתי עם בעל המלון, שאפשר יהיה לשלם לו גם משוויץ, אצל הספרדי היינו רק פעם אחת. לא נתקבלנו, ולא היה לנו פנאי לסור פעם נוספת. את כל המכתבים מורחים בחומר כמון כדי לבדוק אם השתמשו בדיו טחית. מנחה אנו קוראים לאיש מבית-המלון בשם "פראנקו". בלוינן אפשר לישון רק אם יש הכרה בכך. בן צובר משם. שאלו את הכתובת החדשה אצל שיק?¹⁰⁰

פריס, 15.10.42

חברה יקרה!

שמעתי דאי שבעברנו את המבחן הראשון בהצלחה, אך בטור לא מצאנו את אחיו של פראנק. הואיל ולא היו לנו חברים אחרים בסניבה, נאלצנו לחזור לפריס. סרחנו קשה כדי להחזונו לחלק השני של המבחן, שיהיה כפי הראה מסובך מאד. נחליל בדבר אולי בעוד יומיים. אך גם אחרי זה עוד נכוננו לנו קשים רבים! התאכזבנו ממלון "טרמינוס". אל תשלחו יותר לשם. נבקר כפי הראה אצל ל. ק. "שלוש טוב, כנראה, אך אקלים המקום בעונה זו אינו בריא ביותר.

שמענום ללא ספק, כי האנס הגיע לנתן¹⁰¹. לא ברור עדיין אם חבל להיר טאר שם. אין להם די מקום והתנהגותו בזמן האחרון דוחה עד כדי כך.

שאינו בטוח אם ארצה לבקר אצלה בשמע והיא על תכל בדיקתה, ולפי זה בחליט. אותה רואים. למרות מזג האוויר הגרוע, נשארים אנו אמיצים. לא נשכח אתכם.

ליון (צרפת), 27.10.42

אל סנדה החברים באיץ,

כח"סוף עולה ביד לכתוב לכם שוב מכתב של ממש. אני רק מקדיש עצמו לניעום אליכנו, אב כי בודאי יקח הרבה זמן רב, לצער, גם עשיתי אין לי הרבה פנאי, ולכן אקצר. בודאי ידוע לכם, כי מצבה של המשפחה יצ מזה זמן רב, רע מאד. אין על פי שאין רצונם בכך, הכל הולכים לבית הרשיש, מסתם שם גרה עתה ימינו, גם הילדים נאלצים לעבוד לשם. (אני משער שמחזור מעין השולח של מכתבינו האחרונים ידוע לכם כי עסקתי במיוחד בעניני הילדים). מכל מקום השבתי, שהדבר פוגע יותר פזי בבריאותם, והצלחתי למצוא להם סידור טוב יותר בסביבה (כל אחד בנפרד, כמובן). סידור זה הוא בלתי-גוה בחלקו, אולם בנסיבות הקיימות אין זה נורא כל כך. אין צורך לאמר שסנדה התחזקת אינה נעדרת לגמרי גם שם.

גם לגבי בני המשפחה המבוגרים יותר, בהם מספיל ברבע בידור האצמק, תמצה דומה בערך. אלא שלגביהם אין הכרח, כמבע הדברים, למצוא סידור נכילים ביום אחד, אלא יש לסדר מקום לכל אחד לחור בבוא תורה האסון הוא שבלחץ הקיים, בניקוד הרב השודר, אין כל אפשרות כזוה לעזור, אין לדוב הנציס. והלק גדול מבני המשפחה כבר נפל קרבן למגיפה.

כאן בליון אני נמצא מזה ימים אחדים, יחד עם עדינה-ביקרנו כאן אבל מידענו הותיק "צידאה": הוא חייב לעזור לנו, כובן שאין זה קל ופשוט כל כך, אך כמלות הכל הוא הרוצה היחיד מאנו נוכל לעשות לעזרה של ממש. מכל מקום, רוחנו לא היפול, נעשה ככל שנוכל לעשות.

מאחר שאיננו יודעים אם בחובינו המדיקת לעתיד הקרוב, מאד-מאד אבטיכם לכתוב, בולטם ובספרים רב. אל נחן עואלב בנפח: כשרי הדואר פועלים כתיקונם והוא ישלח לנו את מכתביכם. ובכן, ברכה נאמנה, כל טוב ולהתראות!

הולנד, 12.11.42

אל ירון,

היה בדעתי לנעה לזי ילחבריא שם קצת, עם עוד שני ידידים, אולם עכשיו יי איני יורץ אם נכונה תכנית זו ימה עלי לעשות. הכל במחבר כל כך, וקשה לי להתמצא בכל עניני המשפחה.

ה"דוקדוק" — גראה כלי

הכשרה ליסודות לפני טיוליה

אולי שמעת משהו על חברינו הצעירים, אשר היו יחד אתי בבית-החינוך? לא שמעתי מלה דבר ולא טובה לי מידע. אולי הם כושלים עלי, או אפשר כרה משהו. האם הם מדברים לך, או שמא הם בורגו זה אתה?

כנראה אצא טוב לבדי לדרך, כדי לברר את המצב ולהגיע לידע שיהיה עליה ומפורטת בכל העניינים. הלא אתה יודע את עמדתי: קורס כל חלוצים; רק ברור זאת אפשר להגיע למטרה. — — — מעדינה לא שמעתי דבר בזמן האחרון, ויכול אתה לחאר לעצמך כמה זה מרויח את מנהגיה.

כור (צפת), 20.11.42

לאורי שלום,

הבין בודאי שלא על לחכות לך. עלי לחכות פה יום, ולכן אני כותב. שמעת ודאי שלורי וחבריו? שוב אתם גרים בניהם. לא יכלו להישאר בירק, וכעת הם נמצאים אצל ידידיה. קשה לתאר לכם, באילו קשיים נרדפה החקלאים. אך צריך לבקש מציא, ונקות שהמלחמה העמר בקרוב וחבל יחזור לסדרה. — — — אולי כבר שמעת שהייתי ערב 10 ימים אצל קורס? מצבו פשה מאד מאד, והוא פסיק מעל לראש. יצאתי לעזור לו על ידי כך שאקר כמנו כמה ילדים להבראה או לבית-המדרש של נחל. אך מוגר-האוויר כרע כאר לא יצא כגון ואני תושב, שני לא זהה הבראה של ממש. אולי אין מסיירה פזורים בביתו של נתן. אחת רואה, הכל לא כל כך פשוט.

אני נוסע שוב אל עדינה. היא מחכה לי בדיוק ושוב נהיה יחד זמן מה. יאן אחפש לי עבודה, המלאכה רבה. אני משתדל בכל כוחי להצליח, אך מי יודע אם לא אחזיר את המצור ולא אוכל לעשות את העבודה. הכל מדכא מאד, ולעיתים אף יודעים איך להתחיל מעמד. אך אסור להרהר יותר על המדינה. גם אם נראה הכל ללא מוצא, יחסית. אולי בכל זאת נעלים בדברים מסוימים.

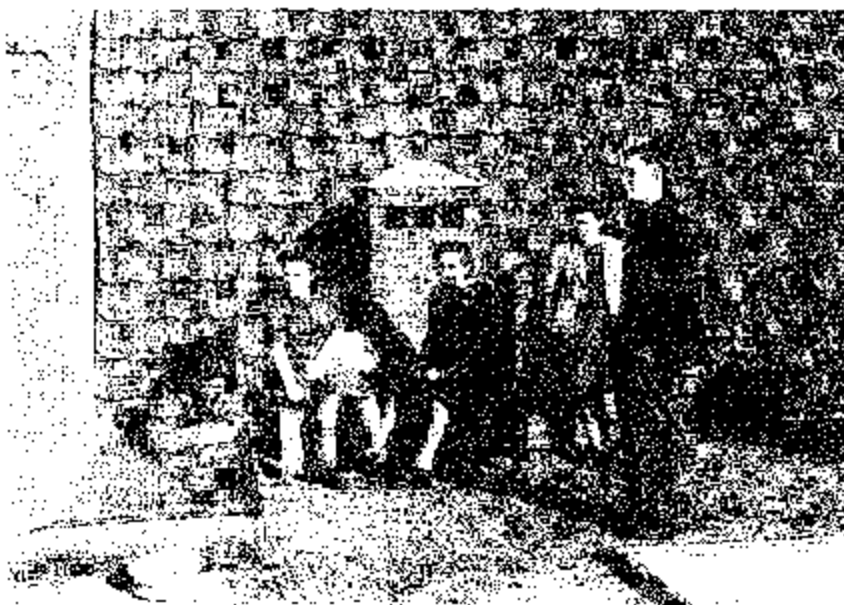
ראינו דברים יפים בדרך. אי-אפשר ליהנות ממש. אם כי אני מסתכל לידות לנסות מהמטרה נוספת. אני לומד להיות בחזק ולשמוע מה ידע. זה יקרה לי מחר. וכמאני הושב עליך בשבוע אני אסיר תודה על יכולתי להיות פעיל. טיפן יש לי אפשרות לבחור — והוא הדבר דקובע לגבינו. ניתן עדיין להיאבק עם הגורל — אפילו אם נפסיד במערכה. יבאשר יקרה לי מחר אסון. איכל להיות שקם לגמרי לא אצטער את לרגע העזנו להילחם ומכשילנו: גורלי-אנוש. ומדוע אף המרשבה שנצטוו לא רק למענו. להתיראות בקרוב.

נ. כ. האם שימי אתה את מכתביי? זה עלול להיות מעצין לשוב וללמוד את המלחמה על כל סכך הרגשות, על ההרהורים והדעות.

נער חלוצי בחכפרה

על גג בית-החלוצים באמסטרדם

צ"פ, 25.12.42

שלום לך אורי,

שוב עלי לחכות כמה ימים, ואני מציל את ההדמנות וכותב כתבתי לך לפני איבדנה שבועות בערך, אך אינני בטוח שקיבלת את מכתבי. תגישו אלי שבועות, שיצאתם את המהרה ותחלפתם בשבועיים אחרים, אך הריב יפה מכדי להתאמין בו. קירם כל, בריאותי האישית עודנה בסדר. אני חיים וההעיקר. אני נוסע עיד הרבה מאד, וכעת אפילו בדרכים ארוכות יותר. לא שבעתי זה יותר משבועיים מעדינות אילי בדע לך שלפני זמן-מה רצתה לבקר את נחמן, אך לא הצליחה. אני מקוה שהפעם יעלה הדבר בידה. בעלתי ידע עד לפני שבועיים ידע אתה, אך הוא נאלץ לחזור להאנגל, לא כל היתר להפטר, כמובן, אך מה אפשר לעשות בימי מלחמה איומים אלה? אסור לחשוב רק על עניינים פרטיים... אני מקוה שיצליח להשיג כמה דברים וחשובים, אתה יודע כמה זה בזק. כבר פעם ניסח את מזל, אך אז באו המאורעות הפוליטיים האחרונים... נו, נאחל לו הצלחה מקרב לב.

בראותי את כל המדות הניף — הרים, עמקים, מראי נהדרים — הריני נוטל קרבן לעצבונה ללא גבול. העולם כל כך יפה, מדוע אין האנשים יכולים לחיות בו בשלום? מדוע אנדגו במרחקים את החיים זה לזה וגורמים לקרבות אין ספור? האמן לך, לעתים בשמש את צווקם העליו של אנשים צעירים, אני מליט את ראשי וחושב: איך אפשר להיות כל כך עליו בעולם כזה? אין לי מושג איך הכל משפיע עלינו, המספרים האסטרונומיים, הכל הכל...

אילו שטויות אני כותב לך, אלה בודאי מרגישים בריוק במעני, ילכם אין אף האפשרות למצוא מורקן בפעילות, אין אלה הפשיים להתנגד ולעשות כמובן, ולו גם במידה מצומצמת. קשה לבטא את כל הרגשתי ורגשתי. שוב ושוב אני קרבן למצב-רוח קשים, לא אחת משוכנע אני, שאף פעם לכל המאמצים, כי אין אפשרות לשנות דבר ואנחנו רק נהרסים ומשתגעים. אך על אף הכל אינני מבטל ל"קול הענין הקי" וממשיך לפעול, כי פעוט אי-אפשר אחרת... הי, יכולנו במשיכים למרות כל הקשיים, ההתנגדה והכשר לונות, למרות הכל ואף-על-פי-כן ממשיכים.

כשתמלרמה תגמר פעם והשקט יחזור, יהיה כולנו אחרים למדי.

קשה לתאר, אהה מכל אישי כבר היה לי, מזה הרבה, ולפעמים הוא מוכיח לי ספור על סתירה-הכסף: כל פעם הוא מסתבר בסכנה חדשה, ובכל פעם הוא ניצל ונחלץ מן המצור, כמו גם מן השמיים... (אגב, עוד הקבלה — שוב ושוב הוא מחליט לא להתחיל עוד בתדפקאות חדשות, אך אינני יכול אחרת). ברכות היות לכם וכל מי.

4.1.43

תאנמן תיקר?

אני רוצה לכתוב לך על הכל, כי יום לא יכול למסור במידה מספקת את אשר אני חושב. לא מדובר פה כל כך על עובדות, אלא על הרגשתי וספקותי. והואיל והכל לא כל כך ברור לי עצמי, תורר הסובת ביותר היא להעלות את הוברים על הבר.

כל העני האחרונה היו לי פקפוקים רבים, כפי שתיכל בזהאי לתאר לך. בפרט לא מצאתי דאך "רשמי" מנציגנו; רק שירת של בלמות מעדינה ונתן הבניתי שקיימים קשיים גדולים בכל מקום ואין בטחון מלא. תנית, כי תאמירות הרובצת עלי קשה מעט. האם אפשר ללחוץ על אנשים, כפי שעשיתי זאת? יש לי קשרים טובים ואני מכיר את הדרכים, את המקומות וכו' — — — וכשיבוא עכשיו מישור ויאמר, "אני רוצה", איכל ואיצה לעזור לו בהצו. אך היות ואין לי עדין מושג ברור על סוכני ההצלחה, כי הסרית ידעות מעדינה וכן הוברים אשר הלכו אתה — והואיל ולא אוכל להבטיח תוצאות טובות במאת אחוזים, כיצד אוכל לקחת על עצמי את האחריות ולהסיק ללחץ ולדחף? נראה לך, כי התשובה משתמשת מן השאלה: אינני יכול!

אך אם לא אפשרת רבר — האין פירושו אחרות דומה? יאכלי היינו יכולים לערוך כמה כינוס או פועצה-וברים, לא היינו מדויקים להגיד: כך וכך אני רואה את מצבכם, ואפילו אקח בחשבון את הצובדת האפסכולוגית שכל מוכיר, עד וכד' רואה את שדה-פעולתו כחשבו ביותר — מצבכם בעיני מסוכן עד מאד, למרות כל התעודות הוותיקה-האגן. והנעתי למסקנה זאת לא לפי פרטים או עובדות בודדות, אלא על-פי התבוננות דיוקטיבית, העיני בית במצב הכללונה, ובעקבות זה היתתי מוכיח, כי ואסטיחיה זו כך וכד' והגובהתי ההגיונית צריכה להיות זאת ולא אחרת. (לא לחכות לגורלנו כצאן גטרים יובל לטבח). האם לא היתתי דורש בהכרח מכל אחר ואחר לנהוג כפי שאני מציצ לכם כעת, דוקא מפני שאני חש את האחריות הכבדה עלי?

אתה רואה, אלה הן בערך הדעות היסודות המתרוצצות בקרבי, ומה לעשות באופן מעשי? אין לי דעה ברורה, אך סנידני, כי עליכם לדבר ברוח זו בגלוי עם כל חבר חובר, אולי צריך לארגן מעין "פועצה בריחה" ולהדריך מכל אדם תחלטה אישית (בעת, ולא מאוחר מדי, זה המכריע) ולהמליץ על הפתרון שאני חוגל בו, עם כל התאבטיגות. יתכן, צריך להתחיל בריצות.

אם המדובר בנתן או במסיד, נכריע כל פעם לפי הנהוגים. כדאי גם לרשת, באיזו מידה מוכנים תמברים להסתכן, ייתכן ואכחוב לכם ביחס מן הימים,

כי אין לי יותר מ-30% בטחון, והיתר תלוי ביזמת העובר — ויהיה עליכם לבחור בהכרזת המאמץ.

נודע לי מיוזמין על אפשרות להשיג כרטיסי-קאסה מספרה מסופגני אם הדבר מעדין, אך אתעניין בפרטים. על תפוסתו של קרנא "דאי שמעתם כיום, עצוב מאד, כי גוסס לכל היתר לו אפשרות להמשיך את דרכו עם שני חתברים אשר ליוו את עדתה טוב ששלחתי אותם, אפילו נגד רצונם!

כל טוב לכם. כשתהיה לך תשובה בנושא הנ"ל, כתוב לי, אגב — ביקורת עצמית היא תמיד טובה — עלי להודות כי לעתים קרובות אני נתפס כדן מתוך רצון להגיע מהר לתוצאות. היתר זאת בהחלט טעות ואיתה להתבטא סבלני יורה, אל תשכחו לצייד את החברים בכמות הנחה של מזון — זה חשוב מאד.

10.1.43

יום היקר!

היום אני רוצה לכתוב לך פעם על הכל. למרות היותי נתון כולו לבטיחת המגעות לעברתי היומיומית, ומחשבותי טובות תמיד באותו מעגל-קסמים, הרבית להרחיק בימים אלה בשיתוף האחרונה.

אחלל בשאלת הקסם, שהיא המפתח לכל: אמרתי המופת שלנו מהי ומה טעם היום אבחנו להשיג? השאלה נראית תיאורטית, אך אעין לגנוע בה. לא, אחרי רבע שעה של מאמצים והליכה סהרסורית, לא הצלחתי להגיע לביטחון תוכן... אני, וכל אחד ואחד, יכולים לוותר על תחנים, על הארטר, למצוא מטרות מסוימות — אך האפשרות האובייקטיבית להשיגן צריכה להיות נתונה. יסוד הכל היא זכותו של האדם לחיות ולקבל את חלקו במהט האישית החברי והרוחני על פני אדמות. אנתני יכולים להתלהב מסה שבות נעלה ומפעיפים גדולים, לחשוב על חירות כעל הדבר הנשגב בעולם — אך כל עוד האדם איננו בטוח בחייו ובקיומו החומי (ירוב האנשים אין לה בטחון זה היום), הדיכויים על ענינים אחרים הם בחוקת מופתים (אגב, יכול אדם אשר אינו בטוח בחייו, להתלהב מכל דאידאליזם ואף להקריב את עצמו למענם...). תסודות תראשוניים הכרחיים הם אם רוצים לבנות חברה מתוקנת, בה יתגשמו כל שאיפותינו. (אין לראות ב"מקרה" וב"מאור" כרטיסים של זמן, כמובן), רק אז ישא הדיכוי לטוב יליפה — פרי, מכאן נובעת פטרול, הרובעת והרעה אישית מכל חבר, אסור לכפות עליו את ההכרעה, אך מית" להשיג, זו השעה הוא ליצור את היסוד הות ולחבטות. גיע כל פרט אל המושג תוך התאבדות זה ואין לגי אלא דרך אחת למטרה, בתנאים הנוכחיים האומיים, האפשרות הראייתית היחידה לבין חברה חדשה חדשה דרך רחיצה, ועלית כילוי צריכים להיאבק במשותף.

...לא הצלחתי להתבטא באופן ברור; אולי נחזק עוד פעם יהר ונסותה על הכל.

רק לענין הקונקרט שלנו יש לי תשובה. כתבתי שעשיתי לבנות חיים חדשים, וביצתי היתה ברורה, אינני רואה אפשרות כזאת במערב-אירופה או במרכזה, אך אפילו אם רואה אני במערב או באיסורית לתבונה חדשה אצלנו, מהסס אני להסיק מכך את המסקנה לבנין ולהגיד לך: למד עברית! (כי בלי זה נשאר הכל משתקלל). ואצלנו אפשר לחיות רק כשידעו את השפה או לפחות משתדלים לרכוש אותה). לא הייתי מהסס לתב"ע מוד מאמץ כזה ובוודאי היית מקבל על עצמך את המשימה; אך הדיוסוסים שלי נובעים למקור אחר. ראה! השגתי הרבה (אני מודהה לגמרי עם הבריגה שם). הוקמה הסתדרות ציידים המקיפה כמעט את כל הפועלים בארץ (אין אנחנו אשמים, שהעברים אינם מייצגים כד), נעשתה צבירה חינוכית וארגונית ממדרגת ראשונה, וחוק מכל הוא תרצון לחיות אך ורק בארץ שלנו. והו הצות וייתק, שבזכותו הוקמו עשרות קומונות ובהן לפחות 60,000 חברים, מתוך 500,000 תושבים; יכולתי לכתוב שעות על כל הנעשה שם ועל ההשגה גיב, אני מאמין, כי שם הציתת היחידה כמעט על פני כדור הארץ, בה אפשר למצוא פעילות סוציאלית ואנטי-פאשיסטית.

ובכל זאת, קשה לי לאמר לי בפשטות: "בוא אלינו", כי לפי שעה אתם מכירים אותנו פחות מדי; והדברים הפעושים הם הקובעים את החיים. גם בהרבה הכבוססה על אידאליזם נעלים מתגלים חולשות ופגמים. כל זה פלול לדחות אתכם ולהיות לכם זה, לכן עלי לשקול עמו פנמים, על אי רצוני העז לקבל אתכם לתוכנו! הייתי מפליך בפניך על קרואה ספר מאז פיתון בוכי, בו מתאר הוא את הניגודים הרבים הקיימים בתודות ובפם היהודי. מצד אחד — תודות בעלות תכונות, מצד שני — רסאות ונפשות עלובות. יש לנו הכל, ואנחנו מגדמים בכל. אותו הדבר אמר לגבי העיבור, גם שם אפשר למצוא קטגוריות דו-סר סבלנות, לא תמיד ממצא דרך-אמצע בסגל היות, ובאורה מידה בה יכולתי לכתוב שעות על הסוג והנשגב, אפשר לספר על החלשות. במובן, הסוב פולה לאק-צורך של הרע, אך כיום אפשר לערוך יסודיים את החשבון ועדייל? את היום האפור קבצות העיבדות האפורות, וזאת צריך לדעת בשבועהים בדרך-החיים זאת. דברים של הבדלי אפי ומוג עלולים לרחוק אתכם, חבוי, בשבילנו ובשבילי כל זה אינו קובע. זהו המולד שלי, על כל מגרעותיו, שכן מגרעותי שלי, ומחשבותי להתמודד עמק. זו חובתי של ל, והוא החבל בינינו, אולי אסתניו מדברים מכחמים, אך לא אתבסש לעיקר, וארם, אולי כל הקטנות שתוארתי לעיל, עלולות לרחוק אתכם? לכן, היפלוני השב בדעתכם לפני התכרעה הכופית.

זה כמעט הכל, ועתה מחכה אני להשובתן הנלוות והמהירות כל מכתב מכל מאד על ידידותי.
הרב של ימים לכל המשפחה.

בלגיה, 11.1.43

(אל חבר בהולנד)

השתוממתי מאד על ידיעות הסתירות שהגיעו אלי שתי הכתובות השונות. בכתיבת השניה לא היה מכתב עברי, אולי באשמתך כי העניינים נשכחו פה ואפשר להבין שכולם מסתדרים מאד. הדיברת עם מאד, כי אינני יודע בעת שוב כתובת חדשה לכתוב מכתבים או חבילות. הדומיני במהירות, ואני מקוה לקבל מהר את שתי החבילות הראשונות. את המעלה הבא ארצה בשבוע הבא, באותו היום. אך עלי לדעת תמיד מדאש, איפה אוכל לקבלה לא רצוי ביותר שאבוא לקחתן בעצמי, ואין לבטח בקשרי הדואר והיכרות. ואם יעבד הכל בשלום, שלחו שוב חבילות בסוף השבוע הבא. באמר בשבת, 23.1.

בראיי נודע לכם כי עדינה הגיעה בשלום אל אחיה, עם עוד שני חברים. זכות שיוכלו להישאר שם. אך לבטח בזה.

לא ברור אם הספרים הנמסרים יהיו מיועדים לספרות של גזן או לספרות השניה. צריך להכות עת, לדאוגי עלו. בהתהו נסיינותי לצוא בקשר יסוד עם הספרן השני.

24.1.43 (יום לפני מאדרי)

(אל חברה בהולנד)

היום רק מכתב קצר. שלומי טוב עדיין. מהר אני יוצא לבקר את וילי ואת בנה הקטן, בארס, כי יש לי ידיעות חשובות וטובות בשבילה. אני מקוה למצוא אותה בריאה.

משהו צריך אני למסור לך. כי הוא מטר שני ספרים בריאה לך, ושנים אצל לחיליאבר (כל זה כדי שתדעי למצוא אותם, במידה והיא יפול לסעוד). בעיקר עם האדם האחרון צריך לשלח פעולה, כי הוא יכול להביא תועלת. — — — אך בעצם אינני חושב שיהיה חולה, כי מצבו הגופני יברא אותו יציבים למדי. רק, הרי יודעת את. כי היא אוהב ודדית...

מכתבו האחרון נשלח במידה מסתור במדינת, ובו הודיע על מעברו (25.1.43). המכתב היה בהרב כרוח שקמה ואייאפשר היה לחשיק מבנה של מהו הקרוב...

קורט האנמן

(9.11.1919 — 31.3.1944)

קורט, בנם של סוהה הספרים גיאורג האנמן ושל לילי האנמן לבית טמסון, נולד בברלין ב-9.11.1919. הוא היה הצעיר בשלושת ילדי המשפחה; אחיו פאבלו נולד ב-1906 ואחותו שרלוטה — ב-1910. תחילת למד בגימנסיה הריאלית בברלין-לאנקוויץ, ואחר כך עלה ללמוד בבית הספר היהודי צ"ש תיאודור הרצל. היה זה בית-ספר ציוני ומתקדם אשר העניק לתלמידיו גם הכשרה מקצועית. כאן התוודע קורט מאד עם מורו לפיזיקה פראנק אולנדרף (בזמן פרופסורו בטכניון בתל-אביב) ורש האנס (יוזמן) ברטנר, לימים ראש עליית-הנוער בישראל.

בגיל צעיר הצטרף קורט לתנועת ה"דורקלוושה", ב-1937 יצא להכשרה לזרות אלג'י, בגרמניה המערבית. בנובמבר 1938 נאסר צ"י הניסמאפו עם חבריו להכשרה, אך בעבור ימים מועטים שוחרר ועבר להרלנד.

אחרי שהוצר לארגומניה עוד לפני פרוץ המלחמה, עשה מאמצים שונים לאפשר לו את היציאה מהולנד ובכיתה — אך קורט סירב לנטיש את חבריו להולנד.

נקודים בגרמניה

ביוני-המסחר לספרים של האנמן שכן ברחוב פרידריך בהרלין, היתה זו חנוה צריכה וצירה, שאור היום דור אליה אך בקושי, וגם בשעות היום דלקו בה המגורות. עוד בלחצתו, כל מי שידו לא תשיגה לקצת לו ספרים לימוד תדשים, היה הולך אל האנמן. חבר בריהם של הספרים המצויינים דימוי לחוש משחו מיוחד, בית, מרתף — כביכול נשתקפה בהם נשימתה של דורות שלמים.

רק במשטשטש וסורה לי חרבות עצמדה מאחורי הדלסק, שהיתה עולה מפעם לפעם על סולם גבוה וגוסלה סך מאונק מפל אחד המדפים הארוכים. לתגישו לנו, אי דומה עלי, שדרך המעקפים מיוענות-הצורה התבונן כי ווג עינים ששאבו את בינתן ממקורות עמוקים בהרבה מהמכתב הספרים מולם. לא עמדתי אז על משמעותם של מעמלים אלה; אפשר ולא היו מודעים אף להאנמיהאב עצמם.

בעבר שנים רבות, בהיות דורם תלמיד בבית הספר עלי-שם הרצל, ביקרנו

בזירת חרדי והחרדי גם את האם, הייתה דממה להוות: כמו שייכנו לזר שרלית, הינה זו דירה אפילוית, בסגנון ניצן, ושררת בת כועקה עמומה, אמו של קורט היתה אשה חכמה, ערנית, קלת-הנועה מבפלה, גם ציירה מבנו בהרבה. פחזה היתה לכל האחרות סביבתה היא היתה אחת מדופדפה, ובילתה לילות רבים מחוץ לביתה, הן כדי לסייע בכלכלה הבית והן כדי להימלט מאוירת הדכאון ששררה בו.

שניהם היו חורים קשישים יחסית, ודרכו נתן את אותותיו. קורט דמה באפיו לאם והיא היטיבה להבין לנפש בנה הצעיר, יותר משמיער זאת. אחיו של קורט, שהיה בוגר ממנו בשנים רבות, עמד במשני הגליו אינן על הקרקע, אך קורט היה מודרדאגה לאמו. מעיניה נשקף פחד-המיד; גם יחסה להפתחות הענינים בגרמניה פסיבי היה (אף כי, כמוה בחלום, לא יכלה לנחש כמובן את המאות). מבט זה וראגנותה היתירה העיקר על קורט, שלא מרעננה. עליכן היתה זכורו החברות בתנועה "החלוצית" וזאת משחרית: הנהגתה, ערבי ה"פסולות", ובראש וראשונה הסדלים, השדות ליד הפדורה, הצמידות ביער הלילי.

באיתם הימים פתחה חגבי גרה, נבחרת ביה"ס ע"ש הרצל, מתנהגת בעילה ואדם גדול, כיתה נוספת על שמתה כיתה בית-הספר העממי, כיתה בה נקלטו כל בני האי-בער-עשרה הימים, שלא יכלו להמשיך בלימודיהם בגרמניה של אז. לקורט, שגדל בין ספרים, באוירת של השכלה יעל רצב להימלט, היה "תקורס העלוקר" של חגבי נתן לביתה ולצאניה-הצלה.

בילול 1934, בדירה החצר הקטנה שלה, בה שני הדורים, כבר נאספו במלואו החג למסיקה — כולל תלמיד החלוקת העליונה בבית-הספר ע"ש הרצל. ליד המסגרת יושבת איה, המיטיבה כה לגונן את מוצרס; עיניה הקטנות עקרות לרוחה בפניה העגולות, הילדותיות עדיה, לידה, עדינה מאו וקטראברים, ליטה עם כיסורה, וחיוך נוסף על פניה-המחנה שלה. בסמוך אליהם יושב פראנק, עם הצילת מוגנים באראבנדה לקורלי או כורל של בן, לעתים — אנדנכה למיצרם, או מנואט, החדר מלא מפה לפנה דגה המ כל הנערים והנערות, וביניהם קורט וגם מרצל. הקטנטנים "הישרוקי", אשר קורט כנהל אתו יחידים ארוכים על הקומותיו וצל הציונות, קורט ניצב בפינה, מביה גופו דק ועדין, מחזיר בלא-ימנים נערא-אצילים משכבר העתים, פני תיזרות ונשקף מהן טוהר שלא נסגם, אשר דבר לא יוכל לפגמו, ועיניו חומות יחלפות. הוא נער מוסיקלי מאד, אף שאינו מנגן בשום כלל, אך מטיב הוא לשיר, וחגיבים עליו שירי-היילים עתיקים ימרי-הכנענים של תוצת הטרור הגרמנית. כמעטבו את גרמניה, הגיש לנו שיפודיה — מחברת ובה חיים זמלות של העידים האחרים עליו.

מרצל וקורט מרבים היו לבוא לביהמו — לא רק לעצמות החוג לעסיקה, אלא כמעט מדי יום בימים, ובמקרה: מנהלים היו שיחות ארוכות ואינטימיות עם פראנק, לרוב היה פראנק מביא אתו את קורט הישר מבית-הספר, לארוחת הצהריים. היא היתה מסייע בתחת הכלים ושם בשעת פיעה עיה-חרד, או שחינו מתפלספים על עולם המלוא. קורט היה מדבר לאט, ויבירו מהורהר. כמעט מווסס, "כעצם, הדבר הוא כך...", "אך-ניצן לראות זאת גם מן הצד השני...", "אלי הפרוזה", תמיד מלא היה ביקורת עצמית. תמיד חפץ את האמת העלית, האובייקטיבית, גדרס לו זמן, כדי לגבש לעצמו דעה, כפי שנדרש לו זמן לכל דבר ודבר, אך משגיב את דעתו — היה כהניק בה בשקט, בלי להרבות בויכוחים.

היא היה דורס הרבה מעצמו, ומן הסובבים אורה, צרב שלא עלה יפה מלה ככוערת מן חבר לחבר, טפשה של חוסר אתריות, לשלוק בבית-הספר — הכל העיקר עליו, אך עמיד היה לפאת את מיעקו זמן רב, בטרם ילגנה לאישי. לא פלא, שלא היה לו יריד של ממש, וכי היה בטרודו של דבר בחדר לנפשה. והן היו בו מה הרבה חום ידון: אנו תבינו: לו בלי כלים, ואפשר שזה פשר חיבתו אליה, מרצל והוא היו לך אותה תקופת מבנים.

בשעקנו בסוף 1934 לארץ-ישראל, בעקבות חגבי גרה, אשר הקימה בירושלים בית-הספר הצגת ון שפראנק עבד בו גרמניה, היה בהנהגה של קורט ומרצל לבוא בעקבותיו, לאחר שחינו יוכנסו מעט למסלולם — עד כדי כך נראתו לכולנו הפדורה בלתי אפשרית. זמן מרגש לאחר בואנו ליירשלים קיבלנו סטלב מקורס: שורות ספורות — ועלת-צור ארגונה מושלם בצורתה, כבוש בקפידה מן טני גליות נמר לבנים, ממה חלם זה את קורט: הוא חש בעצמו, ובלא כלים סיפר לנו העלה על טיול דרשי ביערי-הסתיו, טיול בו חנה בני.

נדברנו עם הוריהם של מרצל ושל קורט כי נדפש דירה בה יוכלו הנערים לגור עמו, וכי ישיבו ללמד בבית-הספר של חגבי נתן, בתלפיות. אך התכנית לא נתגשמה: בריאותו של פראנק לא עמדה בתנאי האקלים והחיים בארץ, והרפא חנפ ממנו כהרף לשים לגרמניה, כך איננו את הנערים, שכבר יצבו כביכול על פתח-דרכה. והינו נמצים לטעוה ולכרונות, אף לא מלה: הן הנערים והן ההורים קיבלו את החלטתנו במלוא התבונה. היה זה אות לבגרות ולאחבת אמת, והינו אמרי הודה על כך.

בשנתנו ב-1935 לבידל, למי קורט בברסלאו, בסמינר למדנים יהודים, והינו מתראים רק בימי החופש. גם הוא גם מרצל השתנו הרבה, נעשו עצמאיים. הם נשארו לנו ידדים צעירים, אך שוב לא היו ילדנו.

בשעלנו ארצה סופית, ב-1937, היה קורט בהכשרה, לפרות צמאן-הרצה הצו ונשייתו העצמית המובדקת החליט על דרך זה רוח רעננה, ריחית

להלכה, נשבה במכתביו. הוא יכש לו בשחון עצמי, שמתחילים — וגם ידיה ככתב האחריו אלינו בשלח מהולנד. היא קוה להימנעו עם העלים ארצה, אך שיכנתו בהולנד. לא התאונן; גמון היה לעבוד ולפעול בארץ זו. רק זמן רב אחרי האלחמיה נידעו לנו מעט של קורט. קשה היה לנו להאמין בדברים. שיהיה גמון להקרבה עצמית — זאת ידענו אך מעולם לא שיפרנו כי מצוי בו הכוח להטיל על עצמו אתויות כה כבדה לגורלם של אחרים, להכריע בענינים הדיסטנזה כל כך...

פראנק ורות אולבדורף

להיחל

"עדיני רחוקה את קורט לפני גביה ורעה, נבו בפיך במקצת, פנים מוארנים, טעם גביה, עזר בלחית הימה, משכו במיחד עיניו הכהות; היה לו מבט רך, סביר ומחוי, אפילו בימים השחורים ביותר ידע לגלות את המבית שבשלשון המבוסה ובצורתה האפיק של הבורוקראטיה והנאציה.

קורט גביר לחיות חברו "החלוץ" עוד בשנת הכיבוש הראשונה. אז עוד הסתירו הגרמנים את כוונותיהם האמיתיות, ההבריק, המשיכו את הכשרתם באידיאליזם, כביכול. הוא היה הראשון שראה את מצבו באור הגבון ולא השלה את עצמו. כאשר הבינו חברים אחרים את רצונם לצאת לארצות אחרות, ראינו אנתון, הקנאים להעיון הציוני, את הרוב כבדחת. אך הוא הצליח אותנו על כעיתו.

עם הזמרת הטוב בפלה רוחם של חברים רבים, דווקא אז התבלטה אישיותו של האנמן. גיכחנו לדעת, כי דווקא הומאניסט ואידיאליסט כמוהו מסוגל להיות נצודג במהתרה למעשה, לא מצא שים סיפיק בעבודה הבלמית ליגאלית, והיא לא הלמה את אפיו האטי.

הוא לא חשב על עצמו; ניסה להציל את חי החברים, טעם שטח קודם לכן להסביר להם את עיקרי החיים. תקופת המחלית היתה לגביו דף מכפר ודלים, שלב שאכזר לולג עליה הוא לא הצטיק בערמה או בוריונות, ודאי שלא היה דמות של "פרטיאן". אזכינו אמיר כאדם המחזיק ספר בידיו, השל לשעיר במדינה.

עד לימי האחרון, בו נאלץ לגנוח את פעילותו ולהסתתר בעצמו, שמר על שלמות. הדינמיק שחיי אחרים תלויים בו, הפניקה לו אימץ להמשיך ולעמוד בסכנת רעה הגדול, ותפס עלידי הגיטאפון; יגורלו — כגורלם של מילי יונים: וסטרוולק—אושיוק, וקבורתו לא נידעה.

גדעון דרך

בימי המחשבות באמסטרדם

— — — הנה בא האנמן לארוחת הערב. כמעט ואינו מדבר על פנדות אותו יום, אך כשנזכרים אליו, ניכר מיד שעודנו מהותי בתכנית כלשהי או בעבר את פרסיו. משעולה בידו מישחו לעקרו ממחלליות שבתות, מיר מגלה הוא סבר פנים יפות ולמחה בזינות יום יום. אף על פי שהוא עירף קרוב להתחשבות כבדות מאד, קולט מבטו תמיד את הקומי וההומוריסטי, המציג בסיטואציות רבות בעבודתו.

כל פעולתו הדרגתית עלידי רצונו תצו להציל כציפורי האצנים אנשים רבים ככל האפשר. רבים מתנסו לעבור לחי מחתרת, אם בגלל אידיעות הגורל המצפה להם בשוליו ואם מתוך מורד-לב או אימה מפני הנעלב. העמדת עלידינו בפני הברירה, ללא דאגים, לאיך לא אשר יצפה או יאל "עשה"; אך לכל אדם השיב את היכולת להיות אדון לגורלו, יכולת שאבדה לרבים מאתנו בטרופה הימים וההשפעת הסדר והאידיאליזם המרמז.

בתקופה זו תפס עליו להפעיל את כל מי ששטח היה לסייע לפעולה, לקטור קשרים חדשים ולהרחיב את היימים. למצוא את הזנים ההולנדיים שכבר עזרו פעם ויכולו לסייע שנית, לקשור מגע עם ארגונים ניספים, העבודה העללה בלי הרף תביעות חדשות ותכופות מדי הביאה עמה הצלחות ועזרות ואכזבות גדולות. נוסף לכל אלה היה האנמן מסתכן במיוחד בשל מראהו היהודי הטיפוס, כל פעם שנאלץ להסיר את הייבובי.

יום עבר עד שעות הלילה הסאונות, וכל שעות הבקר המוקדמות והדרשו לשיחות עם פעילי המחתרת, עם חברים שביקשו להשיך את הכוכב ועם אלה שכבר הסירוהו, עם סופשי מחבוא חדים ועם סופשי מחבוא ראשון. ציפי היה בא מיסטרבורק ומרחח על הנעשה שם. לורק, קורט, ריילינגר, גורביט ואחרים היו בפגשים אצלו, ולא רק חברים באו: לפעמים זכה גם לביקור המשטרה, לשם ביקורת העדות והזרות, פבלי טיפלה על דעת השוטרים מה מתרחש כאן בעצם.

יש ובשעת הביורים הנזענים לעבודה גדלקו הדעות. המאזין התרשם תמיד כי האנמן הוא "בשבת" הפעולה כולה. מתוך תודעת האחריות הרבה והבדל הדקה להילעלעל-אנש, גילה לעתים וזיזיתיתר כפעולות הסביבות. מיקל-שכנגד שימש לו קורט ריילינגר, אשר היה סומך על המיל ומבקש להוציא מהולנד כל אדם שצונו להוציא, והיה הדרך אשר חתה.

אותה תקופה גפתה תחום חדש בעבודת המחתרת: צרפת. אך האנמן לא ניתן עוד להשתתף בו.

"החלוץ ההולנדי במאבק"

לירוב האחרונה

וספרבורק, אוקטובר 1943

האנמן נחפז. יום אחד, עם שובנו לצרף לאחר העברתו בדע לנו הדבר. הכל ידעו מה קשה המלחמה שביהתה על הארגון, הכל, גם אלה שלא תכירוהו אישית, ידעו את פעולתו מובן שהחלט לעשות הכל כדי לשחררו, אם אך יובא לוספרבורק.

כעבור שבוע נודע שהוא עומד לבוא בטרנספורט, ממחנה פוזנא. הרכבת תגיע אור ליום 11, כנחוג. הוטל עלינו הישירות: לשאת את מטענה של הבאים, להרית להם ררך בתשיכה ולהביאם אל דצירפים. בבגדינו עלינו על מטכבינו, בשמים אחר העזת וישמע הצופר, הקורא לכל העוסקים בטרנספורט, כעשרה בחירים היו בסוד העלתו של האנמן. דיסת החם, כי כבר זכינו בתורן דב: נבצר מהרכבת להיכנס לתוך המחנה, שכן הרכבת המיועדת לפלוץ היתה במסילה; רכבת ארוכה שנמשכה טקצה הסתנה עד קצהו. קיינו שהאנמן לא יכנס כלל למחנה, את כיוון הברחה קדע, לפי שעבר במשך שבועים ברכבת המחנה.

הנהגה ושמעיה תגיעת הצופר, קמנו בחפז, ויצאנו אל הרכבת. זו לירוב יבאה לאט-לאט, רכבת נוסעים, כרגיל, קדע הקיץ האחרון לאסירי-פוזנא. הידר האר אה השכח, שרקנו את "התקידה", ומיד שמענו תשורה דלחות הקרונות נפער, ונחנכו קצו שוטרים, הבתנו מיד, שמספרם רב מנהגיל: משמר כבר כל כן לטרנספורט. דבר נדיר הוא, והנה יצאו גם האסירים, נדחקו אליהם. ביקשנו לעזור, ונעצרנו בהתקפה: שני-שנים יצאו האנשים, כבולים זה לזה בידיהם, ולא יק האנמן ידע; עור המשיה חברים היו עמו, מעולם לא רובאו אנשינו בצורה כזאת, בופס אין-אנשים עמנו, מבלי שיהיה לאל ידענו לעזור. ביצענו והושטנו להם ידיים; וכי מה יבילו לאמר להם? הישטרים עצמם הביאו אותם למחנה, כפופים מסוכנים, יללאום בדרך מיוחדת. כאן נמסרה תשורה עליהם לשוטרים והיהדיה, בעמל רב עליה בדינו לבקר אצלם, שוב לא היו כבולים, אך הבריה לא היתה אפשרית כלל. לא היה עצמם כל מטען אישי; תיש מדר רצה אחת החברות שלנו אל הצרף, לאסוף המצוי ומזון. אין רכושנו רב, אך הכל תרמי דבריהם, וכך נארו עבור כל אחד מן האסירים תרגיל קטן.

פניו של האנמן רעות, שכן קרה בבית הסוהא, הבאנו מים, שיוכל לפחות להתגלה, הציקה לנו המהשכה, שהוא עור לרבים כל-כך מביטנו, ואילו אני הסירי-אנשים לעזור לה. באה בוסטבורק, אין נאים מתדשים, אין מפצעים מסילות רכבת ואין פולשים, הכל מתרחש בצפוי, אין דור דויה.

הנה מוליכים אותם לרכבת. האנמן משקיף סביבה, הוא מכיר את המחנה שכן שהה בו בחשאי כדי לסייע לחברים בביהתהם, להצטו ידים לפרהת, הם

נוהגים באומל, ואנו רואים את עצמנו קטנים לעומתם, "עלום הדוק", עמדנו בדרך, ינשכנו בידנו לללום, ובלבנו התפללנו כי ימצא להם הדיח לעצור, "ההליון ההולנדי במאבק"

מכתביו

27.8.42

(אל אורי)

אתה בדאי מחכה בכליץ-שנים להדעתה מצדנו, אל תדאג יתר על המדה; מצבנו, יחסית, עדינו טוב לגור, גם לעדינה למשפחתנו שלום, אינו יודע אם יוכל לכתוב לך בזמן הקרוב, בזמנ לי שיש לה יד פצועה.

ילדינו נפגעו במחלת הארורה, שכבר כתבתי עליה, ברצוני למסור אותם לידיים טובות, אך הזמן דחוק כל כך, ההלפז אינו לא תזיק להם.

היה שקט אל תדאג לנו, נסדר איכשהו, ידוך יר"י עושה גדולות, לולא הוא, היה הכל אבוד, רק הבל, שראשי המרכז אינם מבינים עדיין את תוכנית המצב, אתה זוכר את עמדתם בינוי החדה "דניה", משוה כבר לבדו, אך אין זה מספיק עדיין, אני נסדר הרבה מן הבית, לכן בושב שהכתוב אל נרעה.

23.11.42

(אל אורי)

— — — טכענו שעדינה דורר עצי שלום ביניהם, הוא הוצה לבקר אצלנו, אך לא ברור עדיין אם כבר הצליחה, מ בחור משונה, כבר הגיע עד לשפרי דורו, והור כלעומת שבא, יכול היה להצטרף אליי בלב שקט, אולם הפדיה לתומן מספר ידידים, אחרי האוריעות האחרונות, החליט בכל-זאת לבסוע לבדו, ודאי ימצא לבסוף את הדרך לשם, כילנו מקיים שמעב השעפתה ישחפר עלידי כר.

מור לאילי מצבים אפשר להסתגל, גם אל דברים, שבעצם אסיר היה להסתגל אליהם, לעתים אינו מביך אך אפשר להמשיך בכלל, יצור מור דוא האדם; בעלי-כרע אני מדרור תכופות במוסת דאג.

27.1.43

אל אורי

אצילנו המצב קשה ואין לי עדיין ידיעות טיבות בשבילך, מ צר, פתאום חלה קשה ושלח יד בנפשו, כי ידע שלא יוכל להבריא עוד, הידר שוטר אף הוא אשם בדבר, עינה אה הנער החולה בכל מיני שאלות משפחה, שלא ידע עליהן תשובה.

עמל מעל לכותותי, כדי לציג את כשפחתו ועכשיו כולנו מיתמים ועצובים...

20.4.43

(אל עדינה ביידיץ)

וזה אכזב עתה אין הפבורה מוכרת לי אפילו רגע, היא "מרוקנת" אחי מבעבים יותר ויותר. אנו ביציבים בפני הכרעות אימות והיבדות אשר לא תיתכנה אני כותב על עורבים נטולי השיבות, ונראה בעיני עצמי כשוטת גמור. כל מה שביקשתי בעצם לכתוב לך, נשאר תקוע בעט, הרי זה מכתב דל, חסר ושליל. מרבה אני לחנות בעושה, בעיקר בשינות קשות.

זה מחצית השנה לא דיארו ספר, אף-על-פיכן מאוחר אני שיעור גידון לי לעצות משה. לא אוכל כלל לשוות בפשט, כי אוכל להיות אירפנים חיים נורמאליים...

18.5.43

(אל עדינה)

— — — יושב אני בתורו של יודי ובחבבה הרדיו משמיע את ביטחון ובהוצא אביב, אביב אמיתי גדול, משפיר ואח-על-ידינו נמשך הרב האוהב, בחול ובתוך הגשם פנימה עדיין אני עובר במקדמים בעסק של דה כל יום אפשר שיאלץ לנעול את חנותו.

עדיין לא הצבר מצבת על הקבר. ביצעני לנסוע לשם העבודה, רוצים אני להציב את המצבה, אי גישה תחלטנו להעלות אותו עמנו בבוא העת.

כל הדברים המתחשקים באן אינם הורדים הדירה בלאת להכרתנו, וכן הרגשת צורכת, מייסרת, נשאת בנה יחסי לחיים ולמוות נשתנה לחלוטין, לבש גוון כורדי יורה, כעריאים את המוות עין בשני לעתים קרובות כל כך, הופר הוא סוף-סוף לאורה מודיע. אני מצפת לשלום חדש מפניו בעת ובעונה אחת, שכן כבאנו התגלית כל הפרצות ונרגיש בהן שבעתים...

1.6.43

(אל עדינה)

גמור האבוק כלומר האבוק שלי⁶⁴, לירי וגורברט עדיין עובדים בחרי צות, ואי אדוהו של יוליה⁶⁵ תוכחה את עצמת ככות-עבודה מצדן, ואני מצאתי שוב מותרת הרגשת מורת, עשרת חרשים הרגשתי כשהמח, ובעת פתאום השליה הספיקה איבני סבור שאחזיק מפני הרבה זמן, יאני כבר מתכנן הכניח חרשית, אולי אלה בקרוב בירכי על פיין⁶⁶, אל בחלת, הכל כצד מרבה ירחי קל, קיימת אפשרות לעבור כפינל רשמי אצל הפירמה

גרפת יידיים אחדים גיסו והצליחה גם קשרנו שוב יחסי עם רחמי. מה דעתך על כך? מספרים מה רבות על בקשות שגוהו האם נתקלים בסירוב גם כאשר הצליחים לחזור פנימה, עד למשרדו של הגנרל הראשי, את מניעת מאתנו לתכיר את האנשים⁶⁷.

נקות שהמלחמה לא תאריך עוד הכבה, אני משער שלפחות עוד שנה.

פיז 15.43 (מכתב אחרון)

רב שלום לך, (אל עדינה)

על אף אי-השקט והדאגות הרבות עוברים הימים בפעילות חסרת לנו משימות גדולות ופעילות קונסטרוקטיבית, הכל מכון להתנגדות ולשמירת חיינו אנו כמה זמן עוד?

עתה בראותנו כבר את הקץ, הילך הוכרה סבלנות גוברת, ומה יהיה אז? הלואי והשפחתנו בארץ לא תסתגר בחוגה הצומצמת, והשת און למתרחים בחוק ולתמורות המהירות בקצב מסחר. אם לא כך, קשה יהיה למחזיק שם מעמד, אין דבר גרוע ממצב של קפאין דוממאטי ולאומנות קטנונית.

עומדת לפני הברירה לעבוד אצל צור⁶⁸, או לקבל שוב משרה רשמית פה. אכריע כנראה לאנחה הענין ואציון. במקרה זה אצטרך סמוך להירשם בעתידת העזות המיועד לצור ואנך וגדל. הוא קולם למעשה בסניף שלו את כל כוחות העבודה שלנו, העניד יוכיח, אם אפשר רצוי להתמזג עם בית-המסחר של פ. פ.⁶⁹ ד"ר קורט⁷⁰ רצה לפתוח במשא ומתן אחר, הוא מאד עסוק בעבודתו אצל צור.

ברכות רבות

האנס

שועזי 'האנמן'

שניהם חניכי העצת "החלוץ" בגרמניה, ושניהם תכנו עצמם להיותם בארץ באותו ליסוך-הכשרה עצמו. משכילים, ידע-עברית מובהקים, פועלים טיבים, מיד גיכרו במנהיגים. לאחר פרעות נובמבר 1938 באו לחולדה, ואז למדתי להכירם.

עד לכיבוש דוליד ובלאת השליטים פברו ב"הכשרה בודדת" מכון ואינך חד השנים לינסמת החלוץ, שמו לפעולת צורות חדשית, הפירו מין וכוחות. ללא לאות פעלו בתחום החינוך, הארגון וקשרי החוץ, היפיעו בכל מינס בי נדרישה עזרתם, נמצאי לכל דבר שזוקק להם.

עם זאת נבדלו זה מזה בקור-אופי מולטי. שונו — כולו אש, גיאם סבריק וכיבוש, שונן ומסולת, משכנע בהגיונה מתמכר בלי-גבול. האנמן — חוגה

איש-הרית, שקט, איטק, אפילו פלגמאטי, אדם שאין להשיאו מתכלים, צונן ומסוכן, מעט בסיקולריות, חב השלישי זה את זה להסליא, שכן בנזקף להשקפת העולם המשותפת ליכדה ארוב הירידה האישית.

משהחליל השילוח אל האין, נהפכו אנשים רבים לבהלים וללאוש, גם הבדים רבים נהפכו אומה, עתה בתגלה בעליל מזהו האדם בתהנתם של שניט' והאנכן, ועתה תנוצת "החלוצ" החדידה שהתאוששה לאחר האכזרות הראשונה, אירגנה התנגדות קבעת קוי מחשבה ופעולה, ובלמת את התיצבות-מרצץ של החברים, שכונה כהראבות.

הנה הגיעה שנת 1943. אצורה ונואשת נפתחה העצה לפנינו, ללא תקות, מלאה פחדים בפלמ"ח, האחריות והסכנה גדלו לאין טעור: המנהיגים החליטו להפריד, האחד יצא אל מצור לגבילות, לבקש דרכי הצלה הדדיות, נסרן, אישית, עמדי לבלי חת, לבוש מכנסים כיבתי, מפל-שור, כובע צמדי נטוי על האוזן, ילקוט הצד תלוי על הכתף — כך עבר שושי את שטחי הכיבוש המערביים. היום הוא בעל נחישות וז, סתר — נחישות אחרת, עובר ללא לאיה, קישר קשרים, מבטיח פגע אישי עד לגבולות השטחים הישראלים, מעביר וברבים אל מעבר לגבילות, לקראת הדורה, והמיד הוא החבר הפשוט והעליון, המענין בכל הענין לטיחה ולתלצה, ידע שאורבז סכנה להיות, אך לא שם לב לכך והקנה עליידי כך הרגשת בסחף לאחרים.

בפסע הצדדונה האחריו בינואר 1943, ביציאת מתחנת-הרכבה בבולגיה, מקום עם חמק לנח, יצא דוב הגעתם, מה שלרובם, מה חדש וי — כאילו ראת אורבו רק אחרון, לא הסתובב חדישים ימים ברכבה מבול אל גבול, תוך סכנת מתמדת.

כך הייתה גם הפרידה הנלחמת-שכחת, בביהיקפה על הגבול: "ובכן, להתראות! דרך צלחת, מיטב האמצעים ושלוש" — על האחרת, שלא יסכן את עצמו ללא הכרה, כי צריך היה לעבור למחרת שוב את גבול בלגיה, הרים במהרה: "יום זה גבול" — והמשיך בצעד גמיש, וקרי-קוסת, שורק מנגינה, היינו בין האחרונים שראוה.

האנכן לא נשתנה גם בגבוי המחת הסכנה קרירות ימיהם, וכלפי-חוץ — שליח ובזמתי, רוחי טובה פלתי, נסין הניח לימיה-הלצת יומם ולילה עבר, עשה היכרות וקשר קשרים, גילת מקומות טהובא ואנשים הנמצים לעזרה, אסא סכך וכל שהרכסא, השמיע אזהרות וכבז סיממאות, והקיף עצמו עוזרים המוכנים להקרבה עצמית והפשוטים ללא חת וישיעום ארכה לו הסכנה בלחוצות, בסיכנות, בכבדות.

שני תלמידיו-החיה, יהודית ו"אריה", נשא בביכוי ועמדו הצה את הארץ מבול אל גבול, שתי אריות מעורטמות היו לו, "אריה" ו"יהודית" (עם

כוכב), הכל לפי הצורך. מי לא צחק למראה האורית, אך מי ידע להפריך את אימץ-הלב הנדרש למתהלך ללא כיכב, לטוע שבכיסוי העודת-החות כחיפת, כאשר העונש על כל אחת מעבירות אלה הוא שילוח מדי בטרנס-פורט-יעתגין? ומי ידע להפריך מה יקרה כל דהיה של גור דיר-המנות ליום נוסף? ככל שנדלה הסכנה, כן נהעצמה התושיה בכל טהעמיק הוסרי המוצא, כן נעשו דרכי ההצלה מנאונות ודמיונות יתר, בתצלמו הוא הנה אן מעט.

צפדנו בלבבויות בלי להרמז בדברים, "שלוש, כל טוב ולהתראות". הסכנים להבראות קלרטיכו: לא האמנו בעולם הבא.

מפי חברים ניצולים

מסורתי הנאמנים של יום בכל שלביה המסוכנים של פעולת המתנת
הענפה, אשר טרם תור אז למסלול של חיים תקינים, וזה של יום סימון.
המסונת שיש, ושל קורט האומן, מרכז "החלוצ" בהולנד, שנתנו את היותם
הנד כדי פעולה תהילה, תחת עדיין מרחקת במקום. כל נער ונערה מעשרות
המסוכנים בתדרים האפלוליים, שמדאיתם כלאתר קרב גדול ומפואר, עדיין
קבורים היו וצמודים לזכרונות העגומים ורבי החרד, מעט אותם משפחה
אחת, גדולה וראיית, אשר בכל האמונות שמצא אותה לא בשבת וידת, מן
החיות שבת התחפף הכל על חלי, כעל אם יקרת, ועל זכר חפ, שקידש
בידי את שם הארץ, נבט מעתה ארץ, גדול ונהדר.

ידעתי אז כי עומדת אבי פנים אל פנים עם רוח המתנת התולדות.
החלוצת והנודת, שהיתה מקור הצלה ואמונה ועידוד לרבים, ובמתנת זו
היה יום וסטרויל עמודי-החור, הפועל והמפעיל, בתבונה ובשיקול דעת,
באשית-המיד של חירות וכבוד לארץ הנועת בלבנה, הלהים את חביו
ליים בגופו כל פעולה נודת ומסיכות, לא רק בתוכה, אלא גם בחתרת
יבחרות, בתד, הולנד ומעבר לגבולותיה.

אז ערב עונם בלוסדרכט ידעתי, כי יבוא יום ורוח האדם הצמאה
למשימות כהרים הבקש להציב לזכרה ולעדות את סיפור חיה של
האנשים האלה.

רוח המתנת

בביקורי בהולנד בקיץ 1945, סמוך לשחרורה מן הכיבוש הנאצי, פגשתי
הרבה את עקבות דמותו של יום וסטרויל; דמות חיה ונפרצת בקרב עירי
הנוער היהודי, העולת והדור, אשר אך זה החל מנה במחבואיו ומתלקט
ממחנות-העצורים — דמות של אחד גדול ופלאי קרוב ופשוט גם יחד,
שהרעף עידוד ועזרה, אף הציל צמיות — נתן חיי טוהר חיהם.

באותם הימים עוד חיים דני וטריים כל איתיה היסוד האיתנה שצברה
על הארץ הקטנה ויהדותה הגאה והאומללה, בפגשתי עם יום וסטרויל, דעייתו
של יום וחברתו למתנת תהילה, אף היא מחנכת ידועת-שם בהולנד,
שסיגנה את ביה ואת ארבעה ילדיה הקטנים לטען המשפחה האנוני הגדול,
שמעשים דומתו בשנות הכיבוש, נפגשתי עם שבת מבי התבורה הקטנה
של שותפים לפעולה, מהם פשוטי-עם יקרי-בש, ומהם משכילים ומסוכתים
ורתבי-אופק, ועם זאת ענווילב והמימדיה, ממעיידי-כרים ומרבי-מעט,
אשר בצנעה וללא בקשת שכר סיכנו את חייהם שעתיד-שעה במער שנים,
פשוטו כמשמעו, וכל ימיהם ולילותיהם כידע היו לפעולות תהילה.

נפגשתי עם יום וסטרויל בחות שלדי מעון עליית-הנוער לישעבר בכפר
לוסדרכט, מרכז המתנת והרצות בשנות הכיבוש, היא באה להיפרד מעל
קבוצת חלוצים בעצתם לארץ, כאם הנפרדת מעל ילדיה אשר לה נתנה
אך היקר לה מכל, ואיתה היה פראנס חרמסן, כהנרס ומידה למלאכת,

קביצת וסטרויל

העדיפות מפי חברי הקבוצה נגבו עליידי יום וסטרויל בשנים 1959/60,
זמן רב לאחר שתמה תקופת הבדיקה.

רוח החברים הסתפקו בעיון ישי כל העובדות, ואך מעטים מבניהם גילו
נמנרת להחזיק את הדיוור על המעשים שהיו לגבי ידים "מובנים מאליהם",
אזרים עיבו את הולנד, או לא היו מכנים לספר כלל.

יופ וסטרויל, הנפש הודת במתנת, אינו עוד בחיים.

עם זאת מתקבלת תפיסה באמנה על פעלים של החברים ההולנדים, מתוך
דבריהם המעטים ולפי עדות החברים שניצלו עליהם.

כיום קושי רב בהרכבה רשימה שלמה של חברי הכניעה היו אנשים
שהשתינו לקבוצת-מתנת אחרות ואשר שיתפו פעולה במער זקופה
אדמת או קצרת; היו שהשתתפו רק במנצח מסוים כלשהו, מטא ריהוקם
של הדברים, אפשר גם שנשמט מן הזכר שם אחד או שנים, למרות כל
אליה ניסנו להרכיב כאן רשימה במדב ידענו, של החברים אשר גאלו
חלק פעיל במעשה-ההצלה של קבוצת וסטרויל.

פרק ד / קבוצת וסטרויל

יופ וסטרווי
ויל וסטרווי
טינת סכבור
יאן סמיט
באוקה סונינג
פרדוקה קונינג
יאן למבק
אלי ואכרמן
אנס רוט-הירלינג
חיל סלומיי
פיים ון מאגן
חרידה לונג-וון מאגן
טינוס סכאבינג
סיני דהילנגה-רוטלינגה
בל ון דר אקר-אשר
בוב יסה
דינטה יסה
פראנס דריטסן
הני דריטסן
הנק ברוסא

Joop Westerweel
Wil Westerweel
Tine Segboer
Jan Smit
Bouke Koning
Franka Koning
Jaap Lambbeck
Elly Waterman
Ans Roos-Geerling
Giel Salomé
Pim van Muijen
Gerda Loeff-van Maanen
Tinus Schabliink
Tine de Lange-Rutlinger
Nel van der Akker-Aascher
Bob Jasse
Dientje Jasse
Frans Gerritsen
Henny Gerritsen
Hank Brusse

המרי שלנו

מדיניות המרי שלנו היד תוצאת מהכרה העצמה — להציל אנשים שזיהים
הנצים בסכנה.

לאנשי הקבוצה לא הייתה אידאולוגיה מגובשת; בחלקם נאמנו באופן
מקורי המניעים השמרניים היו כללי-אנושיים או נוצריים, שלא כאנשי
מהפכה רבים, לא פעלי אנשיי מתוך רוח של הרפתקנות, אל תורעין האטן
הצטרפו יהודים לא-יהודים. רבים מן הלא-יהודים עסקו עוד יחסית לטון
בפעולות הצלה על דעת עצמם.

היינו בני חוגים שונים, אך רגש הסולידריות היה חזק מאד. איש לא בוגד
בהבטחה, השלכת-השלים המגובשת והאידאולוגיה של החלוצים יצדו קשר
בינינו לבין צעירים יהודים אלה. סוד-עמידתם ואסונותם בהגשמת דרכם
השפיעו על כולנו.

יופ גמדן מאד אל אפיה המחושל של הקבוצה, וראה בשונו את המצב
הכולל של אופי זה. בקבוצה הזמן הלך והחזק המשותף שכינתו.

ויל וסטרווי

מעשי הצלה ומרי

(עדות. הכתיבה)

א

גדלתי באמסטרדם. בימי ילדותי התגוררת משפחתי במשך תקופה מסוימת,
ברחוב בו היינו המשתתף הלא-יהודית היחידה. אולי משום-כך לא למדתי
סעלים לראות את היהודי כ"אחר", בבדל מאתנו.

בסוף-הספר "דה ורקסלאטס" למדתי גם הלמדיים יהודים. בעלי ואני
עברנו בבית-הספר זה משנת 1930 עד לאביב 1940. שיעור ההוראה היתה
פרוגרסיבית מאד, מבוססת כולה על עבודה עצמית של התלמידים. הילדים
בילי במדע גם אחרי שעות הלימודים, וקיבלו חינוך לעבודת-כפיה. מכאן
גםל בית-הספר, "דה ורקסלאטס" ("מקום-עבודה") את שמו. ב-1939 נפתחה
כיתה מיוחדת לילדי פליטים מגרמניה, אשר התגוררו במסונוה שונים
בקרבת בילטהובן.

ומן יצר אחרי פלישת הגרמנים נפגשו בארבעה עם זמם מתלמידים
לעצמם ועם עוד אנשים. החלוצי בהכנת כרורת. שמטרתן הייתה לעזור את
ההילדים לכוונות ידעיות ולהתגברות מאשיבות.

בקיץ 1942 בילינו — יופ, אני הילדים — במהנה-קיק בבטון החלוצים.
היינו גם קבוצת תלמידים מבית-הספר "מונטסורלי" בווסטרדם, אשר יופ היה
מנהלי משנה 1941. כשהורנו לווסטרדם, מצאנו בדירתנו טענתה זרה.

היתה זאת משפחה כהן באמסטרדם. למעלה משבוע ישבו האנשים בביתנו
וציפו לשובה. מודאגים ומזועזעים. נתברר, כי ידירתנו, טינה סכבור, שבידיה
השקדנו את מפתח הדירה, איבדה את המפתח ללילה אחד בביתנו. המכונה
היתה להתעורר אל מעבר לנבול, לבלגיה. לרועיה-מבול העברה טינה ולא
יכלה להוריד דבר למשפחה כהן. החלטנו לתשאיר את המשפחה בדירתנו, כי
מחללא כבר הרגישו בהם השכנים, והמקום היה במרחק יחסית. אנוני עברנו
לתורים מרהטנים, ונשארו עם עד שהיה צורך לעזוב גם ארבע עבוד
חמישה בחורים מלוסטרדם. היתה זו הפעם הראשונה בה יכולנו לחר בטרור
אקטיבי לרגשי הזעם שמילאו את לבנו נוכח מעשי השיריד והפרת זכויות
האדם.

באוגוסט 1942 הוחל בזכנון פנימי של בית עלייה-הנותר בלוסטרדם.
לאחר מכן הלכה הפעולה להתחזקת מדי שבוע החכמה תהגה הקבוצה:
שוני סימון, סנהם פילנהוף, מרים ואטרמן, באוקה קונינג, יאן סמיט, יופ
אגרי.

עיקר תפקידי היה הטבעה טכנית-אמצעות בתעודת-הזהרות ההודות.
מסירת תלושי מתן ותעודות במקומות השונים, וניסוחים אצל הנערים

התעוררות במקומות מתאבדות. פעם בחדש צריך היה להביא לתם כסף תלמידי מוזון, וכן ספרים וחברות לקריאה.

היו פניות אלינו גם מצד הוגים אחרים. רבים ביקשו הערות והערות. רצו עזרה בגניבת הגבול, או נוסף למקומות מדבר.

בדצמבר 1942 נולד לי בן ובאלצתי להפסיק לשבועה מספר את השתתפותי בפעולות המהפכניות. לאחר מכן הצלחנו לזכות דירה שנמצאה בדיקת מול היצאה המחורית של החנות תרבות דבר זה הקל מאוד על פעילי המהפכה לסדר אלינו סמור לשעות העוצר וללון בקהילה. סבתא שלי ומחשבי מקלט לא נהנו לתחילת אשלתו אלא לימים מספר. כי ביתנו היה "תום" ומסוכן מדי.

עם מותו של יונתן בינואר 1943, אבד גם לי ידע קרוב, אישיותו נדחתה עמוק בחיינו. ההרמוניה הגדולה בין סגולותיו השונות והאינטליגנציות בה חי את חייו, היכאורו רשם בלי-ייסחת.

העבודה במסכה, והתנסויות חלופות בימים של צער ובריחה על שמוחה עזיקה על אותה תכונה ללא מלים, הקיימת בינו.

בחדש דצמבר 1943 נעצרתי בשעת נסיון לעתיד את לטי ודלסקוויץ. לטי הייתה כלואה בבית הכלא בסביבתנו בתור לאידיעה. ואנחנו רצינו לחלץ אותה משם. התקשרנו עם אדם אחר. באמצעותו חיל סלומיץ איש זה חדש סכום כסף גדול המורת סייעו להצלתה על-לטי. לי גראה כל הפנימי השוד, אך לא הייתה לנו ברירה. על פניה להפילנו בפה העמודי המרמנים פנים האלו משהחרימם הם את לטי והעבירו אותה ברכבת לירושלם, מקום מגוריה הקודם.

עזיתי ליד התנת-הרכבת עם שני זוגות אנשים. לטי יצאה מהחנה וכבר רצינו להסתלק. כאשר עצר אותנו המישה אנשי גיסטאפה. גם חיל סלומיץ נאסר באותו מסגרת. למחלנו לא נישנו המרמנים לביתנו, שמענו יכלו לראות את מעצמי. עוד קיים לכן הסתברו את ילדינו, כל אחד במקום אחר. גם יופ נאלץ להסתתר אחרי מעצמי.

במשך שישה שבועות הייתי כלואה בבית-הסתר בירושלם, אחרי-כן הועברתי למחנה פרנא. שם נשפתי במסוכנות למדינה. לשם כל ימי המלחמה.

עבודתי בבית-הדין למסוכנות גאה מרים ואטרמן באה לבקר אותי פעם, יכולנו לשיחה בינינו בתחתית. לא הסכמתי שההורים יאכזרו את עצמם בנסיון לשחררני.

כעבורה לי של מעצרו של יופ, לקחתי 40 בודרי חיינן והעבירו אותי למחלקת החוליות. שם יכולתי לדבר עם י"ם. על מותו נודע לי כיד לאחר

המעשה, אך אסור היה לי לגלות לצוררים שהייתי בקשר עם מחנות העברים. הסתירתי את צערי ובלעתי את המציאות.

בספטמבר 1944 פיצו הגרמנים את פוסט ושולחתי למחנה ראונסברוק. באפריל 1945 שוחרגו והובאו לשבועה משם תורתי לחילנד, ביולי 1945, ראספתי את ילדי.

ויל וסטרויל

ב

עבדתי כאוצר-הדין למלאכת-יד בבית-הספר העמלני "יד ורקפלאסט". תשתייכתי לחיג של יופ וסטרויל ובאוקה קונטנ, ותבסקתי עליהם לסייע בפניות של ילדי בית עליה-העור בליסד-כס. כמו כן ביקשתי לחפש מקומות מחבוא עבים.

ב-15 באוגוסט 1942 התחל באיכו הבית, ותוך שני ערבים רצופים הועברו 49 תרמילים לכתובות שונות בקרבת מקום. לא רצינו לשכן אותם על-ידי נסיעות ממושכות. כעבור וכן מועד נוסף מקומות מחבוא בעיר הגמל אימורד.

יופ וסטרויל הציע, שכל אחד מן הפעילים יטול על עצמו את הדאגה לאיזור מסוים ברדבי הכדינה. הבקר בקבוצות אה הכפרים והעדרות במת-בואם, יביא לתם כסף תלמי מוזון ועוד. תחילה נאלצו הפעילים להאג בצמצם לסימן תוצאות-הקצם של הכרי הקבוצה. לכן גדרשו לפדות 50 פלדין לחדש לאיש. מאוחר יותר עבר הטיפול בעצמי הסספים ליד ארנון ארצי.

ידעתי להשיג בקביעות תלמי-מוזון, בהציגי את השובר החדש. ככל שרב מספר התברים שעברו את הבולות, פצדו לרשותנו יותר תלמיים.

בתקופת הראשונה היה הכיסול בהספקה תעודות-הות ביד יאף למבק ולוצי. זו האחרונה דאגה למחיקת האות J מהכרטיס. בעזרתו של ואלטר ברגלייכט (שנהרג לאחר מכן), בהעזרה בהן תוחלפה התכונה היה צורך לצייר מחדש את ההתכונה.

באוקטובר 1942 הל העזרה הראשון — קבוצה, עמדתה 13 צעירים, יצאה לדרך לשוין, אך לא הגיעה אל מטרות. עד היום לא נודע כשר והיכן אבדו. באוגוסט 1943 עזבתי את בילסחובן, לאחר שבכרצת סטודנטים מאטרנס בפלת בפת ובשפה החקירה הונכר שמי, במספק כריסי מוזין.

כשע פסמים דובלתי אנשים לגבול המלג, אל הכפר בידל. שם עברו לידהם של יופ וסטרויל או של מאס וינצמילר. בדרך-הורה נהגתי ללון בבית משפחת ייזיקרן. בעיר אייזדליב. משפחה זו העמידה את ביתה בקביעות לישות הוסיקים למקלט.

במאמר 1944 נחשבה באמסטרדם הידיעה על מאסרם של יום ובאוקה. אשת איש מבול העבירה את הבשורה. יצאנו לאינדיזונבן ובאמסטרדם שוטר אחד הצליח לרשוף שיהא עם יום. כבר התברר ליום בשעת חקירה, שתעורר יחסות אותה נשא. שדחתה על שמו של אורה בלג, עליה לגרונ לו גלג רציני. היתה זו תעוררתו של "לה ליאבר" ("הארנבה"). שיום הרבה להזכירי במכתביו מן הכלא. איתו איש היו ברמק, והישעו אחריה כל הנסיגות לחץ את יום מהנהנה — נבשל.

יתר שב לורה דורלאכר יסקתי בחילוק הבנים מנחמה וסטריברק. כאשר באי לעבור את הרברים בהאג, בביתה של טיגה ככזר, אחרי שנתגלה הקשר לשחרר את יום — הייתי בדרמי לוסטרברק, כך נפלת.

בשלהי 1944 שובשה הפעולה כמעט כליל. המטכתי עוד בוחנת כרטיסי מוין, בערך 250 כרטיסים לחיפה. לאחר שנפסק בחלק מהכחות, הקדמתי יותר מומני להתנגדות הכללית.

יאן סמיט

ג

בתחילת המלחמה עברתי בתור נון בבית-הספר על בוקא בבילטורבן. בקיץ 1942 פנו אלי י"פ וסטרויל וזכרים ואמרתי, שאצטרף למבצע הצלת הנערים מלוסטרבט. לפניכן יסקתי על דעה עצי ביית מיוחדת ובפעילות ההגנה אחרות. גם ניהיתי למיט כספים, בעיקר אצל משפחות שבעצמן לא יכלו או לא רצו להחזיר אנשים. מצאתי מספר מקומות, ואף התבטאתי בביית כמה צעירים.

עכתי גם התבטאת אנשים לגבול הפלג, לעמים איתני איהם לליגה לילה אחרונה בחלונם בבייתם בין הראשונים שהבאתי לגבול היו עניי בנים מלוסטרבט. משרתי אותם לידי שוטר בינואר 1943. הם היו זרעשונים שהגיעו לספרד.

בדצמבר 1943 נעצרתי כתוצאה מהלישנה על סטריבט אחד. היתה אז אצלי אלה סכנות לוסטרבט (לוטי ורחשטיג), ואף היא נאסרה והועברה לוסטרבט בורק. לאחר תפיסה ברחה משם. אני נותרתי כמבור ששג טבועות. באביב 1944 הבאתי יתר עם יום וסטרויל, שתי בנות לגביל הפלג, אף הן מלוסטרבט. הולגו נעצרנו והובאו לבית-הספר.

י"פ ואני נשלחנו לסריגה פוכט. הצעם היה זה מאסר המור, ולא הצליחו לחלץ אותנו משם. אחרי ימים השלישי המטכתי יי נשלחתי כמבור, עם הסרנספורס האחר, למחנה אוראנינבורג. עם הנעלדים היה גם תנן כרסא. מפעילי המחתרת הכללית בראיתי היתה מעוררת, והוא נספר כמבור וזמן קצר במידה. כאשר התקרבו צבאות השחרור תוסף המלחמה, יאותנו העבירו

למחנה "דורמ" באמצעו לעבוד שם בבית-החרושת חתי-קרקע, בייצור ראקטות V1 ו-V2.

בדורת הנעדרנו ברגל לראינסברוק. הייתי במצב של אסירת-סוחות, והבניסו אותי לצורך החולים. בטרנספורטיוולים הועברתי למלאחוב. ישם שוחררתי על-ידי הרוסים. שכנתי זמן כמבור, עד שתלכתי במחלת העומפת אשר חליתי בה בזמן מאסרי.

באוקה קובינג

ד

עם פרוץ המלחמה עברתי נאדות באמסטרדם. גרתי ברירה משיתפה עם עד אחיות, אשר היו לזן ידידים יהודים רבים. בימי ימי נהגנו לקיים עברים את כל המצבים שרכישתם היתה אסורה על יהודים.

בשנת 1941 התחלנו להסתיר אנשים, מלוחמי מלחמת האזרחים בספרד. התלוצים שביקשת איבדו את אזהרתם, והגרמנים הופשו אחריהם ואחרי בעלי איתות זהה, ברוך "קומיסטים".

אותה שנה ראיתי כמו עצי את המצור על היהודים ברובע היהודי שבאמסטרדם, ואת התגורריותיהם של הפאשיסטים התולגים. קבלתי אז לביתי אשה יהודית עם שני בניה. אותו מצוד הגיע גם אז אחי, קייס רום. להצטרפות פעילה למחתרת. הוסל עליו לכיט לג-מגים בדרמה אחרי גברים וגברים ולמני את בריחתם. יחד עם עוד עומר חליט להגל במדינות חודגיות של הגרמנים, וזם הבניסו את היהודים לתחנה המעשרת התולגית שבכיכר יונס דניאל מארי, על-מנת להצילם.

התחלנו להצביד יהודים אל בית הירי שבאלקטאר, צפונה לאמסטרדם. בפעולה זו נעורנו עלידי גיסי עלידי טאר אחי. תורי שיהא פעולה בתוך החלמנות אנושית וקנאות דתי-נצרות. מביית הורי פוורו המסתתרים על פני מקומות שונים בצפון הטרדה, הפגתי במיכות רבות לצורך פעולה זו. הן בצורת הברות לעבודה זקן אצל מכרים מזגים נוצריים-יהודים.

אחי קייס ואני היינו בקשר עם ארגוני ההגנה שונים. אחד מהם, ה"O.D." ("אויסה-דעכט"), דאג להצגת הסודות-זהות עלידי גיבה או זיף. תחלתי דים שהסתירו יהודים לא דרשו תחילה תשלום, אילם כאחר יתר דאג האוה. לכספים. כמו כן המימו קרו לפעולות בלתי-לכאליות לעזרת למשפחות הקרבות.

"קבוצת ארונג-יאוס" התחילה לפעול ב-1942. היו בה יהודים לא-יהודים. לרוב אינטלקטואלים. הם עסקו בדבול והציאו עיזון בשם "ראטן-קרוד", שמיושו — רעל עכברים. חלק מן הסטודנטים פעל בארגון

שמאל-קיצוני, שטרנו היה בהארלם ובאלקמאר. הגרמנים פוזרו מארגון זה מאד, ורדפו את חבריה.

במארכ 1943 החליטה קבוצת ארונדיאוס להציע את כישוריה כרשמי האוכלוסין באמסטרדם. במבצע זה השתתף אחי קים, שהופר בינתיים לתפקיד מפקד במטת המספרה משם יכול היה לסייע למחתרת, ואף להודיע מראש על מצוירים. אני הפסקתי את עבודתי בבית-החולים והתמסרתי כולי למחתרת.

אחרי ההתקפה על משרדי מרשם התושבים (27.3.43) נסעתי להאג, בשליחות שונת. משם חזרתי לאמסטרדם ונמל מוחרת שלקחתיה מבית ידידה אחת, ובחזקת כל מיני מכשירים מסיכונים. חזרתי אל ביתי ושם נעצרת, לאחר ששלפנתי אל אחי כדי להודיע לו שלמי שעה אפשרית את ההשתתפותי בפעולות.

בזמננו שאחי ופעילים אחרים בפלי ביד הגיסטאפו, בשל פטנטות ואי-הזיות מצד אנשי המחתרת עצמם, כולם היו תלויים למדי חסדי נסיון, ולא ידעו לשמור על סודיות מלאה לא ביד, מי גילה את כתובתו. במטעם פומבי, בווכחותו של ראסטר, נשפט אחי, ואלתר ארונדיאוס ואחרים למות לי פסקו שנת מאסר ומוחרת פרד, והופברתי לקליף שבגרמניה. שם העבירו אותי בבית-הרוחת לנעלים. באפריל 1944 חזרתי להולנד והמשכתי את פעולתי במחתרת הכללית, למרות מצב בריאותי המערער.

באוקטובר 1942 חזרתי את גרעון דרך, והיא הביא אותי לבית-החלץ במילסטרט. שם פגשתי את קדד האנמן, לורה וסימון. קרע ריזולוגר. הם ביששו מבני כתובות להסחרת אנשים. התחלתי בחובלה ילדים של אנשי "החלוצים", יסודותי חברים במלחמת שונים בסביבות אלקמאר.

לא רציתי לגלות לחברים את פעילותי במחתרת הכללית, אולם רמתי על כך לגרפון דאגתי לכך שתחברים עוכלו להמשיך בפעולה במסרת ואיפשה, ולמסרה זו קשרתי קשר בין גרעון לבין אחי הנכור. אותה הקופה פנו אלי גם ילדים אחרים, ופוזרתי לכולם ללא הבחנה. תשובות ישנתי בבית-החלוצים, כשהיה צורך למסור את חזרי למערכי נג.

בהמשך לכישות הממיתית שבמחתרת הכללית, התרשמתי ממידת האחריות והסודיות בהן נהגו האנמן והבית. כנראה היו למדי-גיסון זהה רק אחרי שחזרתי מהנעצר, מצאתי גם בהתנגדות הכללית ארנון פסדני ודעל.

בתחילת 1945 נציגתי ממשלת של "הארגון לביקורת תפוזות-הזוחות". הארגון היה מחולק לקבוצות קטנות, כל הבחורים היו מצוירים בנשק. אני התגננתי שרונות לשימוש בנשק, אך פעלתי בכל-זאת ב"פילוגות-הכוח". ב-4 במאי 1945 נקראו כל חברי הארגון להיות מוכנים עם נשק ביד. שעה

הנקם הניצח. ב-5 במאי נערכו אספות בעיר והוכרו מצביהן. פאשיסטים חלוצים ואנשי סם. הולנדים וגרמנים הסתתרו בבתיים יירו של אנשי המחתרת. רבנות רבים נפלו. המחתרת החליטה לצאת לקרב נפרד מצוד על בוגדים, ורבים מהם נחללו. בו ביום שוחזרה חולנה.

אנס. רוס. חזר ללוג

ה

בראשית המלחמה עבדתי במפעלי-המים הממשלתיים. היה לי רבני לעבודה יחודי, שהתגורר בשכונת הרבינו לשוחח על העניין היהודי, והוא גם קישר ביני לבין קבוצת ילדים בעיר חזקום.

באוגוסט 1942 משוגעני צו-התקציבות הראשונים ליחודי, התחלתי בפעולות מזהרות. באמסטרדם ניסיתי ליצור מנע עם קבוצה קמוניסטית, כדי להשיג מקומות מחבוא. כבר אז התה לי כתובת קבוצת בעיר אידה שגמחו חלוצי-לוג. באותו מקום הסרתני 12 איט.

נעצרת בשעת נסיון להוביל אשה יהודית. ייתכן מאד שכלכחתי עלי-ידי מלשין. אחרי שנצרת באמסטרדם הגיסטאפו, הובלתי לבית-הכלא שבדרך אסטלפין. שם ישנתי למעלה מששה שבועות עד ששודרתי חזרתי למקום מגורי הקודם. וקיבלתי הודעה רשומה מסעם שירות מפעלי המים, שלא יורשה לי עוד להיעדר מעבודתי.

במקום מגורי נתפסו שני מסתתרים וחת בריר למדי, שהנאצים חיכו לפילה כלעדי כדי לאסור גם אותי. חסרת את המסגרת ועברתי לטר בעיר ביקסטל שבדרום הולנד. כעבור שלושת חודשים חזרתי לפעול במחתרת. בגליל לימכרדג באתי במגע עם אנשי מחתרת שונים. ביניהם הסוחר מחברבי פריסק, "הגברת אויגני" מפר סבנום. בספר זה מצא מקלט מאת יהודים ולא-יהודים.

אגב פעילותי תיארטית באתי במגע עם אנשי המחתרת החלוצית. גטלתי על עצמי לדאוג למכומית מחבוא עבורם בבראפטובלימבורג. הייתי תמיד בודדים, ליוצי אנשים ממקום למקום, דאגתי להעודות-זהרה וכו'. גם במחוז פריסלנד יבשירות-החיריים ילנונתי תצלחתי להציג מקומות.

אחרי מעצרה של לטי רודלסחיים גיסינו לשחרר אידה מבית-הסגור. לא בסחתי במאט אחיזים בארם שהחלשתי אתו לשם כך, אבל חומן חזק ואילי גם דעתי עייף טבדי לשמור על חוזי ההחירות ואמנם נפלנו בפח. יחד עם ויל וסטרויל נעצרתי ברוטרדם, והועברתי לבית הכלא. לאחר מכן הובאתי למחנה פיסט ומטה לדכא. הייתי בלא בוכא עד סוף השלחמה, וחזרתי להילנר עם קבוצת שבי-מלחמה משוחררים.

היל סלומיי

עם פרוץ המלחמה היה לי חבר יהודי, דונר, אשר נתפס בשעת המצור הראשון. כך תשתי עוד בראשית ימי המלחמה את הכנייה היהודית מקרוב. כשנצטוו היהודים לעזוב באגודתנו על הגדה, עזבתי גם אני את המקום הצר, להפגין את מלתי יהודי. על "עבודה" זו נעצרתי, יחד עם חברתי, ונחשדנו בגאמנות לבית המלכות. שלושה שבועות בלינה בבית הסוהר באמסטרדם.

ב־1942 נמשתי ליופ ולויל וסטרדל. מורי לשעבר, והצעת את שירותי לתפקיד מלשון. יום הפנה אותי אל פראנס הייסטן ואל אב מילינק, כדי שאכניס ללב בשיטת העבודה הזאת.

בעבור זמן־מה עברתי לגור בהאג, עם פים ון מאגן. ביתנו הסך לחיות אכסניית־מעבר לחברי ההסתדרות החלוצית, שברחו מפלוגה וסטרבורק. לעתים לייתי חברים ברחוב אל הגבול ומסרתי אותם לידי יופ.

אחרייך התלה עבודתו הקופת גודרים. בסיסה הגענו לכפר אחד במחוז איטרכט, והשחקנו בו ההגורנו אצל אשה שתורה מכתבה פוסט, וסיר אספה לגיחה 10 מסתתרים. כל אותה עת המעמתי לעסוק בזיוף נדירות.

תורה לוף

בחדש מארס 1943 ביקרה אצלי לורה דורלאכר, ובקשה לצרפתי לפעילות. אותם ימים עבדתי בשירות אספקת המזון באחד האושרים הכפריים שבשטח ייבוש ההולנד. ללא קשרים יחידים עלה בידי להשיג שם את תעודותי המסע והדרכות להמשיך אנשים. כדי שיוכלו לעבור את המדגה לארצה ולרחבה ללא הגבלות. לאחר מכן עזבתי את עבודתי, והקדשתי את כל זמני לפעולת ההסתדרות.

האנשי להטיסני מוזן והבאתי אנשים אל מעבר לגבול. הייתי נוסע עד בריסל ומסר את החברים לידי מאכס וינדמילר, אשר דאג להעברתם לצרפת. בארה תסייעת האלה נעצרתי יחד עם פראנס הייסטן ועם מאכס וינדמילר. היינו בדרבנו הורה, טבלגיה להולנד. למולנו נפלגו ביד "גרמני טיב", שגבו את הצירות המסוכנות את הכסף הצרפתי שהבאנו איתנו. שוחררנו והעונש הדידי שישל עלינו היה קנס על חברתנו סוודית.

פעמיים בסעתי לוסט־בורס כדי להשתתף בשחרורם של כלואים. עם שכינת עיבוי הרכבת שותקה הפעולה כמעט לחלוטין. מעתה עסקתי רק בחלוקה כרטיסי מזון לנחוצות השונות, בהתקנת מחבואים בסביבת אמסטרדם ובחלוקה מוזן וצריכתה לאמסטרדם באניה.

סינוס סכאבינג

א

עם אנשי "החלוצ" בארץ במגע ב־1943, באמצעות חברי יולה רודלנינגר, שהתגורר באמסטרדם.

לייתי החילה אנשים אל הגבול הבלגי. כמדין איסנהי מסתתרים בביתו ועזבתי בזיוף כרטיסי־מזון והצעות זהות.

נסעתי גם לוסטרבורק, כדי לקיים את הקשר הדו־לשוני. במפגשים הוכנסו בריחתם של השעת אנשים ששם. בשעות הערב המאחרות הינו למקוב גם סינוס סכאבינג. כדי להושיט עזרה. אך שנים בלבד מבין השעת המוצמדים הצליחו לברוח. לייתי אותם לאמסטרדם, אל ביתי, ששימש אכסניית־מעבר למסתתרים. סינוס נשאר לאור איתה פעילה בעיר אסן, שבקרבת המנהל.

סינוס דת לנגד—רויטלינגר

ב

הייתי חברת הסתדרות הנוער הסוציאליסטית באמסטרדם. בחוג שלי לא הבדלנו בין יהודים ללא־יהודים. ידעתי הרבה על שיטתיו של היסלר ועל תורתו האנטישמית. אהי היה יטב־דפוס, והחל בהדפסה עלונים בלתי־דינאליים. גם אני עסק במשלוח מחתרת רציני לחיות פעילה אז אני ולסרתי קשרים עם אשה יהודיה, שתחת חברה בקבוצה קומוניסטית. היא דאגה ליהודים מסתתרים, ואני עזרתי עליהם.

ארנסט אשר, חבר "החלוצ", בא לגור בביתנו והתידדנו. שותתנו רבות על השאלה היהודית ועל הציונות, ולמדתי להכיר את הבעיות. אינכס קישר אותי עם קארל אורסלאן, שהתגורר בייטסנקאדת, ביהם של יצאי הורקדורפ שבאמסטרדם. היה זה בתחילת 1943. שם השגתי את תלושי המזון עבור ארנסט.

התקשתי עם אדם בשם ארנולד דונר, שראג למקלט לרבים. הבאתי אליו ילדים ובוגרים יהודים. עשיתי היכרות עם לורה דורלאכר, והתחלנו לעבוד במשותף. ביהוד בשנת 1944.

אורי שארנסט עבר לצרפת, שסרתי דירה לעצמי ונתתי בה מקלט ליהודים וללא־יהודים. לבשתי בגדי אחות, כדי להגן על עצמי ולהסתיר את פשולתי. פעמים מספר סייעתי בשחרור דברים מוסטרבורק. יחד עם לורה, פראנס ואן טייט. הובלנו אתנו ארביים, כדי להקל על ההרשקות המהירה של החברים מהמדינה.

במדין קישרתי בין החברים וביקרתי אותם במחבואיהם. הבאתי להם תלשי־מזון, כסף ועזר. כשנאסרה גטיעתם על בחרים צעירים בקי־האסל (בהרי־גבול טנק צפון הולנד להריחת), הובלתי שני אנשים שלבשו בגדי נשים. עיקר החום פעולתי היה מחוץ דרגמה, כי שתי מסתתרים רציני.

כך עברתי עד שתחזר חולנה. הייתה בקשר עם עוד שני קבוצות, בנוסף על קשרי עם הסתדרות החלוצית.

כל וזן הלה אלה—אשר

פרשה טראגית

ב-1941 התגרנו בביהמ"ד החדשים, אשר קיבלו פקודה להתייצב במחנה עבודה בחולון. ב-1942 באני בגע עם קירט האבן, עסקנו אז בויף. תעודות זהות ובריטיש מזה.

כפי מר ליון מדן-בוש, מהנדס מארץ-ישראל, היענו על דרך לשוין. האנשים שהלכו בדרך זו השתמשו בנשיות שבדים, כי הקונסול השבדי בארפת יצג באותם הימים את האינטרסים ההולנדיים. בעלי בוב, דאג להשגת נירות אלה. היינו בקשר עם סבורותם בלשונות, אשר דרשו כסף רב. הם יותר מדי בתובת-הימים, ולכן נהפכו רבים. אף ליון עצמו נעצר בדורכש. הוא נמלט ובה אלינו, אך מאחר יתר נתפס שנית.

האבן נהג לעצור עמו שתי העדות. אחת מגיע אלינו בערב, לאחר התחלה העוצר. שמו בסתירה היה אוטנבורק. קישרנו בין האבן, לורה וסקינד ופראנס חריטסון. אחרי שגורברט החלים מעט ויכול לעצב את המבוא שבבית חריטסון, בא אלינו. כבר מסיגל היה להתחלה, אך סבל מדבאון גפתי. מנייתו הגיע אל באוקה.

במאי 1944 יצאנו למאחז-קים עם משפחת חריטסון. בעלי-קיבל צור התעבוב כעציו-צבא לשפיר, ירד למחנה. כעבור זמן קצר נעצר באור טרסט, יחד עם שני הברים מארגון-התנגדות החלוצי. נחזרו כל נוב מצאן מסמכים של הארגון, וחובילו אותו לגיס-מאפה. כעבור שלושה שבועות שוחרר. חברי למחנה האשימו אותו במסירה פרטים על אחרים, כי אחר שחרורו נעצרו אחרים מפעילי ה"ארגון לעזרת למסתתרים" (L.O.).

הספטמבר אותה שנה באו להיבדק בו שני סטודנטים חזרו לדירה וקשרו אוני בחבלים. רצו לירות בחוב, אך אותו רגע הקים חבר, שהסתיר אצלנו. בלתי אז ניסו לירות בשלושה. שני הגברים נפצעו פצעים קלים, וני פגעו קשות בזרוע השמאלית. לאחר ההתנפלות ברחו הסטודנטים המבוהלים. דינטיה יכה

סיחה עם פראנס חריטסון

שאלה: כתי ירדת למחנה?

תשובה: בינו ביערה של חולנה, במאי 1940.

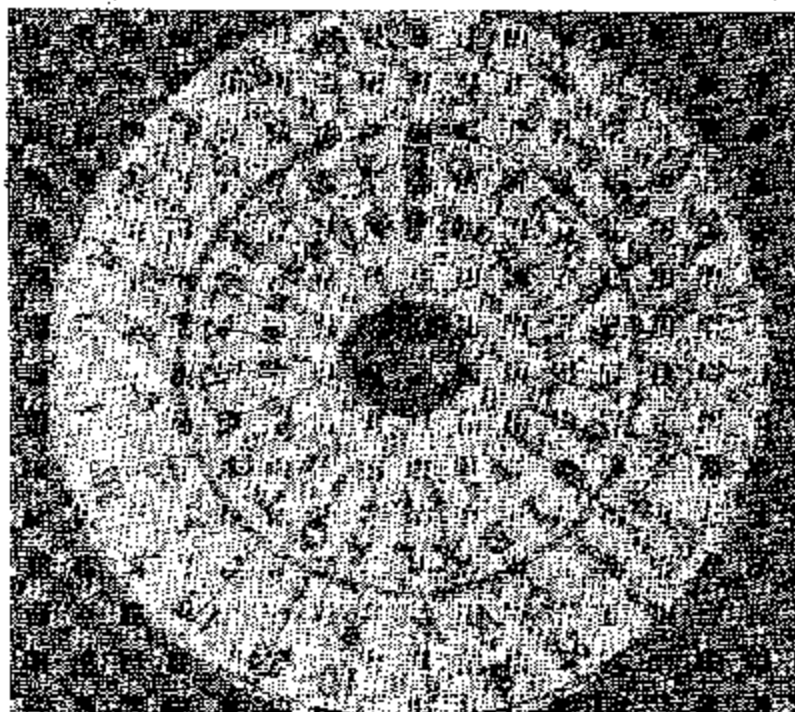
שאלה: הייתה זמן, בו עסקת בפעולה ליגאלית ובלוחמנית ליגאלית בעת ובעתה אחת?

תשובה: באופן מהפכי, עד מאי 1944. אחרי זה—רק בפעולה בלתי-ליגאלית. שאלה: באיזה אופן התחשפת והיכן הסתתרת?

תשובה: בעסקן מכובד, כשבחיקי בעלי-ספורט שחוררז וחלבושת שחורה, לכה גיבור בוסטרבורק. חרשים אחרים גדלתי שם, זמן וצבעתי את שצרי אפריל-בון, חבשתי מגבעת צגולת והרעבתי משקפים כהים, ולבשתי מקטון של יג. לכתבים הסתתרו בלוח-פנורים, אחר-כך במדון שמתחזי היה מחבוא תח-קרקע, עד לשחרור. מאי-כן כסכית וסטרבורק, בבית-מלון ובבית, במרחק 500 מטר מהמחנה.

שאלה: מי דאג לך ולילדיך במחנה חמית?

תשובה: דאגתי בעצמי והא דריסרז חוספת מוקי-בחרף 1945 עברתי ברנל אז כל חולנה כדי להשיג מזון, לפעמים טרחק על יותר מ-300 ק"מ. השתמשתי גם באופנים עם אופני-עץ ובגלתי-עץ עם גלגלים של מכונות.

שצור-יומן, פרי המצאתו של פראנס חריטסון

יורם קרמלי

יהונתן בכורי — עשיר

עשיר — יורם

יורם — עשיר

שאלה: מה היה פעילותך במחשבה?

תשובה: עסקתי בהדפסת ניירות, בזיוף חתימות ובהכנת חרטימים לגופות. ספלתי בארכיון בו נאסף חומר על גניבת הגבולות, כתובות ועוד. ערב ערב הביאו בוב יסה ואשתי וחברים אחרים עדומות של תעודות-הזדהות עצרין היה לשונותן. עסקתי במלאכה זו עד שעות הלילה המאוחרות. יחד עם האנבן המצאתי שיטה להפריד בילים עם חותמה מעל תעודות הזהות. היה צורך להשדוכם בתומר כספי, ועשינו זאת בסדרות. היו הרבה גירות של אנשים שנאמרו "השתמשו בצירופי גונים שונים להבטת שינויים בהעודות. סמם "אליהו" את תעודת-הזהות שלך כדי לעזור למישהו. אחרי הפורט העילומים ותקין החתמות הגיע תורב של הצירות "השבדים". בפניה גירות אלה אפשר היה להצות את גבול ויטה הנקטת המש חפוזות כאלה בליל ה-27 באוגוסט 1942, הלילה בו נולדו הנאומים שלך.

עבדנו צופן: מלה בת 13 אותיות, שם של מין דבקילאוינונים, שכתבו אותה בסדר הפוך.

בתוך שקר-הכביסה הציעדים לבחירהסוחר התקשרי תיבות-עץ קבוצת, ובהן ציפרון ונייר ל-9000 מלים, בנות 5 אותיות כל אחת; בסך-הכול 45,000 סימנים.

בדלת הראשית של ביתי התגנבתי מכסידרימון, אפשר היה לראות מהרחוב אם ביקר מישהו העיר, כל אחרי פתיחת הדלת עמד הסימן על "שכונה". אם כיוונו של המכסידר אפשר היה לשנות רק בנפנים, כך גיליתו ביקור של הסדר, במאי 1944.

שאלה: איך גירות עוד ניפת ל?

תשובה: קיבלנו תעודות-זהות אפקידים בעזרתה החלפנו את המספרים והוספנו מספרים משלנו, כלומר הוצאנו "סדרות" חדשות. את המזויפים הכניסו למחזור כאילו היו אמיתיים, והאמיתיים דופיעו כמזויפים. השתמשנו גם בהעודות שנבנו ממלתחות בבחיילספה ובקולוצ.

שאלה: ההסתהבה בפעולות מזויפות בזמן הכיבוש?

תשובה: לא האמנו בשימוש בנשק, וזה היה אולי באי-...

שאלה: מדוע הופשת קשר עם ארנק העלוצים?

תשובה: העלוצים חיפשו מעט אחי באמצעות בוב יסה, וביסמנני לזיוף ניירות עבורים.

שאלה: איך תורשמה על התבונה העלוצית והמנהיגיה?

הגיבה: הבחורים היו מאד בטוידים בעצמם, ובתחילה נתנו לך להרגיש

היטב כי בעיניהם אתה "נוי"... במרוצת הזמן נתחז יחסים המבוססי
סים על הבנה הדדית, ונפלי כל המתחשות. תחלוצים היו עצומים!
שאלת: מי מהחלוצים הסתחרר בביתכם?

תשובה: הראשונים היו לורה וסקינד וקורט האממן. לאחר מכן גורברט,
פאולת קאופמן, אמיל וינדמילר ואחרים.

ממאי 1944 ואילך נאלצו להסתתר בעצמם, כי הניסטאפו גילתה
את כתובתי אצל בנור אחת. הם ידעו את שמי הפירי מהכוח
להצלחתו של יום. עברנו לגור בקרית-מגורס, אחת קרין ששייכת
לנו בפגישת הפעילים האחרונה, באביב 1944. כדי לא ליפול בידי
אנשי שירות-העבודה, הסתתרנו את עצמי כאיש זקן. כך עברנו את
החלנו לארבע ולרבעה, והשתחפתי יחד עם הבחורות ב"מסעות
הרעב" בתורף תקשה האחרת, עד ליום המיוחל — יום השחרור.

שאלת: אילו מהביצים תבקנה נביתך?

תשובה: המבוא הראשון היה מתחל לספסל אשר שימש תא-צנעונים
לילדים. את המבוא השני בנית בסתיו 43. נכנסו אליי דרך פתח
החזקת, מעל למגורה בחדר-האורחים. עם פתיחתו, היה סלב
מתקפל יחד מן החזקת. היה בו מקום למיכת אתה. כאן הסתתר
גורברט כלילי זרעים רבים, אחרי הברחתו מבית-החולים. רופא
מהאלם ואחת הבחורות שהסתתרו אצלנו ניסלו בה.

שאלת: מתי ולאחז מטרות עברת את הגבול?

תשובה: רק לבריסל עם שמוס סאבינג, אחרי שהגינו אלינו שמועות על
משלוחות בצרפת. במסדה פגשתי את מאנס וינדמילר. בשוגגו
להחלנו נאסרנו שלדמנה "הודיגו" שרצינו להברית טבק, ושחררנו
בעבור 4 שעות. נסלו מאתנו את ספסל, אך התחזקנו לנו אחרי
המלחמה.

שאלת: האם השתחפסת בשחרירם של עצורים מבתי-כלא ומבדורות?

תשובה: כן, בשחרירם של שני בחורים פופים 161 מוסריבורק, בפזית
הברים אחרים. היעתי גם בשחרירי של גורברט לליין מבית
החולים. תיפסנו להברית את לורה וסקינד מהתיאטרון היהודי.
הצלחתי להיכנס לבית סטור, יחד כדי שבייה אשגב במרתף, אך
גיליתי שאין קשר עם הקומות העליונות. בנסיון השני עליתי עם
מנחם על גג הבית, ושכנני שם בחקוקה שלורה הופיע. לבתירת
נבלטה, כחוצאת מאימינו להצית את התיאטרון.

כמדין שירטטני מפור של בית-הסוהר באמסטרדם. ניסיתי פעמיים
לפתות דלתות בבית-הסוהר בהאילם, בעזרת מפתח נכסם.

לקראת השחריר היעתי בבניית מאות מקלטים בהם הסתתרו
סייסים מוצנחים. אנשי מחזרת ואחרים.

סבוצה יסטרלי בפגישת עם הנציא יצחק בריצבי (האג, 1938)

עליו — לפעילות חיובית. המשימה היתה: הצלת תלמי אנטי, תזקוממות בגד ירכי: מכונת האדם. מניעיו היו החילה כלל-אנושיים ולא פוליטיים-אדיאולוגיים, אולם במרוצת הזמן שוכנע בנכונות הרעיון הציוני כפתרון לבעיה היהודית. במסעו עם אנשי "החלוץ" למד להכיר את השקפת-עולמו המגובשת ועקבותיהם עשתה עליו רושם עמוק. בניחוחו הרבות עם שונו, עמו קשר קשרי-ידידות עמוקים, התליץ השנים רעוה על עתיד האנושית ועל הדרכים להשתחרר מאייצדק ומפריצות. יופ הביע את רצונו להשתקע בארץ-ישראל ובקיבוץ; אולם שונו, הצעיר ממנו בהרבה, הזהירו מפני צעד נבחר.

יופ התנגד תחילה ליציאה מחולנד, אך שוכנע בהכרח שבדבר לגבי הנוער היהודי, סייס בהעברת דברים לבלגיה, ואף הגיע ניוצני לצרפת. זמן קצר לפני מעצרו בפרד מקבוצת הבריס למחילות הפירגאים ואחל להם דרך צלחה רפליה כהירה אל ארץ-ישראל.

עד למאסר אשתו המשיך יופ בעבודתו בבית-הספר ועסק בפעולות בתחרות לפני שפות-הלימודים ואדריחה. בדצמבר 1943, לאחר מעצרה של ויל, נאלץ לנטוש את עבודתו, להסתיר את ארבעת ילדיו "להיעלם" מהחיים הסדירים. הוא הסוה עצמו יחמשיך לפעול במליא המרץ, דאג לקשר בין החברים בחולנד ועיר בגניבת הנבולות. באחד המסעות הללו, במאי 1944, נלכד בגבול יחד עם באיקה קונינג ועם שהי בניה מלונדרסט. יופ ובאופה הועברו לביית-הכלא ברוטרדם, ומשם נשלחו למחנות-ריכוז בנמסט.

כאן החלה תקופת העינויים והמבל, ורכו האחרונה של יופ וסטרויל. הנרמנים דאגו כי קוטג'יסט ומרדן מסוכן, שדיופשו אחריו זמן רב על שמו הברזי נפתח תיק ובי חומר מרשיע רב. בין היתר דאשימו אותו ברצח שוטר גרמני רק בקרטי עלה בידו יופ להוכיח את זהותו האמיתית ולספר עובדות, בלי לשכן את חבריו למתחרת. במכתביו מן הכלא ניסא את האגו לגירל החברים ולהמשיך הפעולה. למרות העינויים הקשים נשאר איתן ברוחו ועידד את האסירים והאחרים: מדקלם, משחק "שח עיוור" ומתכנן תכניות בריחה. החברים בתוך ניסו את הכל כדי להצילו; אך בעקבות מכתב שנפל לידי הנרמנים ובשלה תכנית ההצלה, מלשין מסל את הוזהב החברים בנאג והגרמנים עצרו את מרים ימגה סינקדוף, את סינה סכבור ואחרים.

יופ הועבר לעינוך, ידע כי קצו קרב. עוד קודם לכן הצליח להתראות עם אשתו, ששהתה במדגה הנשים בפיכט. ב"11 באוגוסט 1944 הועא מן העינוך, הובל אל מדוי למחנה ונרצח.

היו הוריה הרגירו את לב ילדיו בכל מקום בו דרכה רגלו האמיצה.

יופ וסטרויל

(25.1.1899 — 11.8.1944)

קורות חייו

יופ (יוהאן הראד) וסטרויל נולד ב"25 בינואר 1899, בעיר ווספן אשר במחוז חלדרלנד, כאחד מארבעת בניו של בעל בית-דפוס לא-גדול. האב והאם היו מתסדי כה נוצרית קטנה, שרגלה בין השאר בודדות הטבילות עד גיל הבגרות. במריצת הזמן הקדיש האב את כל כוחו לפעילותו הרוחנית והזניח את פרנסתו. כתוצאה מכך היתה המשפחה בפוני, והדבר גרם לא פאב למתיחות בין האב לבין בניו. יופ ירש את אפיו הקנאי של אביו, ואף התכסך עמו לא מועט.

הוא נשלח לסמינר דתי למורים, אך לפני תום לימודיו עזב את הסמינר והתקמך לחוראת עצמי בחינות אקסטרניות. בגיל צעיר נשא אשה, אך נישואיו אלה לא עלו יפה. הית סוציאליסט בעל גטירה אנארכיסטית, אולם הית טביע בו יסוד דתי עמוק.

זמנרית שמה בהידו ההולנדית, מעשהי המרדני המובהק הראשון היה מירובו לשרת שם כנבא, והוא נאכר בשל כך וגירש מאינדובסיה. גם לאחר מכן סירב לציית לצווים שעמדו בניגוד להשקפת-עולמו, כגון נשיאת השמדת-החור, זמלום מס עבוד איכנים וזור, התנגדות ואת הביאה אורו לא-פצם לידר ההנגשות עם השליטות ולטעור.

כשנות השלושים החל לעבוד בבית-הספר של קיס בוקא, "דה ורקסלאטס", ופעל עכ עם אשתו השנית, יל, כ"10 שנים. הית מרת ראשי ומחנך, והשפעתו על דיופיו ועל חבריו-לעבודה היתה רבה. ב"1940 עבר לרוטרדם, במהלך בית-הספר "מונטסור" שבעיר.

בבעיה היהודית נחקל עוד לפני הכיבוש, כשנפתחה בבילטרונן מיתח לילדי פליטים מרומניה. משגורו הגזירות הראשונות נגד היהודים, היתה בנרן. הונג וסטרויל הית בידדות עם משפחה ואט-אט, משפחה יידישית במפר לונדרסט שליד בילטוורבה, עם החילה הגזירות ההרומנים, כאשר ריחה אינדיה-שילוח על ראש הניכוי מעון-הנוער שבמקום ומרדיכיהם, פנתה בדים ואטרם, שחיתה בעצמה מורה לטעור בורקפלאטס, אל יופ וביקשה את עזרה. יופ ראת בכך הזדמנות לעבור מהתנגדות פאסיבית למשטר השנא

הפגישה האחרונה

בפברואר 1944 ברחו שניס-שנים מהמחנה והתמזגו עם שלם עד שבאו לקחת אותה החלפנו בגדים והתחבנו אצל משפחה אחת שעה וחצי חיכינו במתח רב בתחתית הרכבת, ואחרי כן נסענו לאמסטרדם לבשתי את הבגדים של פראנס התולנד, ואנשי הביטחון לא הירגונו.

אחרי שהיה של ימים באמסטרדם, הביאוני יום וספרדל ופראנס וריססן לתאג. אל משפחה ון מאגן, אצלם הייתה הכריסטיה של כל הזכרים ואף גמלאר מסמכי המהירות עורנו קצת בעבודה. לא נשבת את האנשים הנפלאים הללו.

יום ואן סמס הביאו אותי לעבול. בכל מקום פגשנו תמידים של יום, היא עבר אתה את הגבול, ומשפחת אידיש בלגיים קיבלה אותנו בלבביות וצאה מן הכלל הם חשבו שיהי נחמם, ושמוח מאד לראות אותנו לילה היו אימוני שדי. חזרתה צפויה סכנה עתה.

לא ישנו, חופ החל לספר לבי על משפחתי, אשתו, וילי, נאכרה, והוא החביא את מליון. הוא הרגיש שאף קצו שלו קרב וחוליה כל אותו לילה ויקלב מתוך ספרות המהירות התולנדית.

הוא המשיך אתנו עד לפירמאס ושם נפרד מעלנו, לפני יציאתנו לדרך. הפרידה הייתה קשה צליל, הוא דיבר בהתרגשות רבה וחינה את הפצע ואתרונה עיניים.

שאול זיגל

פרידה לרגלי הפירמאס

לרגלי הפירמאס, בבקתה רעופה, עמד יום בין צעירים ושלומה חברים. המלים המועטות שהשמיע באוזניהם נחרו בלב כלם כחיות גדולות:

"ימים אחרים בלבד הפרידות ביניכם לבין שחרורכם; עוד מעט תדורו על צמחת של ארץ הפשית, וימלאו את יעורכם: לבנו את ארץ ישראל וליצור מולדת לכל יהודי העולם. אני מאחל לאיש ואיש מכם הצלחה במפעל. אך אל-נא תשכחו את תבחרתם, שחורו להם יכולים אהם לצאת היום לחירות, את אלה שצמנו את מלוא כוחם, והא תרכיבם שהקריבו את חייהם עד היום, כדי שהרגלו להגיע אל שחרורכם. על כן — בני ארצכם. השליחו בכך את מפעלם לפי שראיתו הם לגד שנייהם. זכרו את שועי, את האנצון האת כל התכרים שנתנו את נפשם למענכם, זכרו את צעיר העול של הצילים יבנו את ארץ-ישראל כן, שלא יהיה שם עיר מלחמה, אלא עבירה ולחם לכל. אני מאחל לכולכם מעבר מוצלח אל החופש, וחיי אושר וחירות. משי חברים ביצורים

מוקדמו של יום והתכונן לשהיה

בחודש מארס 1944 הגיעה אלינו הודיעה על מעצרים של יום ושל באוקה. אחרי מאמצים רבים הצליח יאן סמס לשוחר פניס-אל-פנים עם יום במקום מאסרו, באמצעות שוטר של בית-הסדר באינזנבו. נכיון לחלצי ולסייע לבריתו בכפת העברתו לחקירה ברוכרם — נכשל, כי המעבירה בוצעה לפני המוצר הצפוי. גם "פלגת-כוח" שהיפלה החסיאת את משרתה. אז ניסנו דרך אחרת, לאחר שהביאו בסודם חפץ ידיו במחנה פוסק, תיש יאן, פראנס ומנחם מדמם להכנת אבקות, שבעזרתן יביא יום שמוקדם בקיבת — מתוך חקוה שישלח לרייזי בבית-החולים שברוסטרם, ובדרך יביתתו. אולם גם תכנית זו נכשלה, מאחר שתחת להפגיו לורי טרם אישפוזו במחלקת החולים של בית-הסדר, תכנית אחרת של יום, שראתה תחילה דמויות ובלתי ניתנת לביצוע, יצאה בכליאת לפועל בעזרת אחד הרופאים, ד"ר דיסט: הפגישה עם יאן, אשה שבערה אותו זמן עובדת-כפיה בבית-הרושת למסבות גאן בקרבת המחנה, בהתאם לתבי בית, הועברה למחלקת-רופאים של בית-החולים במחנה פוסק, לאחר שהצי ליחה להלות על ידי בליעת מספר רב של כדורי-היגין. כך נפגשי מרהק, כשגוריהתחיל מפרדיה ביניהם.

פגישה אחרונה היתה זאת, כי מאז שנכשל ניסון נוסף של חברי להביית, באפריל 1944, הישם יום לטובות ולחדשים בציון, אשר ממש יצא רג לזרבי האחרונה, גם חמס נגרם השלון עקב הלכנה. המלשין היה הולנדי בשם קארל כרגמן, שהגיסטאפו הצליחה להחלו בקרב החבורה, לאחר שאחר ממכתביו של יום מהמחנה של לידיה, המסמך ההשואה פרצה לדירתה של יונה סבור בהאג, שעה שהחכנס שם כמה מבני החבורה ואסירה את כל הנמצאים בבית: את טינה, את אחותה ריי, את מריס ואכרמן-פונקוה. יאף את כפל הבית, שהיה חבר הנא.ב.

מנחם, שהגיע עד לקרבת המחנה כדי להיפגש עם איש-הקשר, נאסר עוד קודם לכן כי במלום. יאן סמס ניצל, בהיותו אותה שעה בדרך לוסטרבורק, יחד עם לידה דוילאבר.

מנחם ומרים היו מעונינים לגלות את נהיהם וההודות, כי בחיר מורדים לא-יהודים צפויים היו לפסק דין מוות. אחרי 10 ימים במחנה וסטריכרס מלאו שניהם לביגן-בלון: שם שהו עד גמר הטלחמה. עליפי כר כה חבס: "אורי הננות"

ביטוי האחרונים

ביקר אחד, בתחילי בציון "פיליפס" במחנה פוסק, הפסה אותי המשיגתה ההולנדית בעישון סיגרית. על עבירה זאת נכלארי לשבוע ימים בציון.

"מעצר קלי", כלומר, נתנו לי בלילה מזון ושמיכה. היה זה קרוב לתג הפסחא 1944, וזמנה האחר היה חורף. אפשר וגם הכמפרטורה בצינור המשי פעה מכה, אך בזכרונותי בשמר קורא צימים.

התבוננתי מעט בחצי החשוף להלוטין, והנה הקיש משהו על הדלת וקרא בשמי דרך אשנורי-הצפית. נבהלתי, וניגשתי בזהירות לדלת. היה זה בוקר, אכיר "פיליפס" אף הוא. שאלתי אותו: כיצד יצא לפריז, ומה סיפר לי כי בזה הוא לנעול בעצמו את דלת תאו אחרי "כניול הצעורר" הומי. בדרך כלל הצליחה תחבולה זו, כי השומרים לא בדקו היטב את הדלתות ולא נעלו אותן על ביות.

אכיר שהצליח לצאת כך מתאי, יכול היה לפתוח את הדלתות של כל יתר האי האסירים. ביקשתי ממנו שלא יפתח את האי, כי הייתי עדיין חדשה במקום והפחדתי. כשסיפרתי לו על מה נעשיתי, גיחך והביא לי בפרור סינרית שגילגל בעצמו.

כרם גמיתי את הסינרית כאשר הקיש משהו על הסדר שמשמאל קלי של גבר שאל: "מי שב עליהם?" הייתי חשדנית, ועלינו צוית: "אשה".

"מה שמך?"

ואני: "מי אהתי?"

ואז שמעתי לחממתי: "יופ וסטרויל".

אשה, ילי וסטרויל, הגיעה לא בזמן למחנה שלנו, אך לא הייתי עיופה יושב בצינור. חכרתי אותי עור מקורם, אולם עברו 16 שנים מאז ראיתי לאחיינית קשה לי לשחור את השיתה הארוכה שניתלגה, אך את עיקר הדברים עזרתי זוכרת.

קורבני רצח לדעה מה שלים וילי הרגעתי וסיפרתי לי שהיא אשת-חל יתחברת יפה על החלצות. לזרות כונה נוצה העדיף. הוא שטח מאד ואי סיפר לי עד כמה הייתה לי למשעשע בפעילות-המחתרת. הוא הזכיר גם את ארבעה ילדיו; אחריהם שאלני כמה עבר עלי. עדיין לא גזרו אי את דינו, והוא היה עצור כניכול יעד להקריה. להסידיה שעמד לפני ציפה בלא פחד וברוח איפסימית.

במהלך החלצתה רחמי האמינות. הוא היה הנפש הדנה בהבורה, וכיקס לפורד את יור האסירים. ריף האשנב בדלת אירגן תרבות-השח וזמקה, הרצה על נושאים פוליטיים, היסטוריים וספרותיים, האץ בלו לשיר (בצמצום יורי בשירה). ויאלב סחור הפוצית "מצא" להזכר, וז כולם ימיגוט ווס. יכן הרבה להזכיר שיר בשם "דורות" מאת פריץ טינגן.

כאשר קרא בשמו של משהו לא נענה, לא שקט עד אשר גילה את סיבת השתיקה — אם מחלה או זכאון או סיבה אחרת כלשהי. כלנו השתכפנו בריכתיים שהנחלו בצורה זאת: לא פעם סערי הרוחות, כי הייתי פרבירב.

יופ וסטרויל לא נשתנה מאז שהכרתי לדאשנות. אילי התרבה מעט במשך השנים, אך הגודל-בורו בעת הויכית בשאר חליף ובלה. היה זה תענוג לשמע את התקפותיו על מתנגדיו, או את הללית והתרמות שהטיל מבשר לאשנב.

בשבוע והוא לא השהעמורני אף לרגע הטלצחה ביתה רבה. תחילה לשנו מלחם את כלי השחמט הדמקת. דרך האשנבים הכרנו על מחלכי המשחק — וכך התחילו התחרויות שהופסקו מדי פעם רק עלידי אורי-האחריה של הצינור ("היטמ-ס"). בערב הראשון, אחרי שגם רעש השומי ריב קרא לי יפ שאשנין את המזון שלי אל-הקיר, אטפס עליו ואפרק בעזרת כף-האכל את צירי התלין. הוא הדריך אותי בהוצאת החלון וזראת לי כיצד להילדן אל השלכת, כדי שאיכל לראות.

העליתי לבצע הרכיל "אקורבאטי" זה והכנתני בעין אחת, בפסית-מצח ובקיפץ שפחות מלכתות. אך לא דדוקתי מעמד באותו מצב אלא רגעים ספורים. נהניתי מן האויר החם ומן השמים הכחולים; גם זאת הבחנתי בריח האויר שגור מסורי הניל. ריח שמקורו בתנאים הסאניטריים המדי ירדים ומחוסר האפשרות לצאת לשירותים.

ערב אחד הצלחתי גם אני לפתוח את דלת תאי ולהיכנס לתא הסמוך. ישבו בו שני ערבים חדשים, בחורים צעירים שהועברו לפוכט ממחנה אחר. הם נירצו למוות בשון פריצה ללשכה בריטי-מזון. אותו ערב פתחנו עוד מספר תאים, ואז ראיתי את יופ וסטרויל במלוא-המחנה.

גוף-גיו לא היה לבן, אלא צהוב. בלוריתו, שהיתה פעם פריצה וכהת, נידלדלה לכדי מצפת לבן דליל. עיניו הקטנות, אשר היו גם מקורם שקועות עמוק בחוריה, נעלמו מתה לגמרי מהחת למצחו הכהה. גם אני נשתחית מאד; תחילה כמעט ולא הכרתי זה את זה.

הוא היה בעיניו מפת-פאר, היו לו מכת-עצ, שולחן קטן ושרפרף. אולי בזכות ישיבתו במצור-אדני, השטרפו אלינו עוד מספר עצירים, אינני זוכרת מה. דגו על האפשרות לחלק את הניכונים למוות, ואף זיכננו חכמה נועזת. אך ככלות הכל החלישי הנגרים שלא לבצע את הברית, מתוך חשש שמא יבולע לנו. הם יצו לשאת בעצמם באחריות על בעשיהם, שנחם הם החיים מאד, והאמינו כי אלוהים הוא שגור עליהם פווח.

אז הנשאנו להם כמה פיסות נייר, ליופ וסטרויל היה (כמובן) שיר של שפרון, הם כתבו מכתבי פרידה אל מישהותיהם, בהזון רב, כי היום כבר חדשתי. את ההתקאות נתנו לי, והטמנתי איתן בשפירי האיון, המגולגל על ראשי אחרי כל הדברים האלה נכנסני שוב להאינן, ואני בעלתי את כל החלית מנחתי (פרט לדלת תאי, כמובן).

למרות קיבלנו חבילות מן העלב האיום, רק הנדונים למות לא קיבלו

דבר. התקנו חבלים ארוכים מנייר-העטיפה החזק של החבילות, ודרך השלבים תשלכנו את המזון לתאית. המזון השפיע בצורה מזוהה על שני הבחורים המורעבים. מיד הכריזו כי זהו סעודתם האחרונה. הם צדקו. את רוב הצרכים הללו כתפילה יבשירה, ואף סיפרו בדיחות על עושתיהם ועל סניי גוריהם. כל זה היה מצחיק ומשחזר כאחד. בשאר התאים ירדה דממת-מוות. איש לא התערב בדו-השיח שלהם, גם לא יוס וסטרויל. אני משוכנעת שאף הוא, כמוני, הקשיב בנשימה עצורה. היה זה לילה מצריר.

למחרת בבקר האינו כי תאיהם ריקים. נחמה פורתה מצאנו במחשבת, כי צעדנו למחוז ימ-פיראט ושבעים, וכי הספיקו לכתוב מכתבי-פרדה. אחריו יום גלחת יוס וסטרויל לחקירת ה"מזכירים" היו במחנה, ויום נלקח אחרי ארוחת-הצהרים. שקט מוח שרר בציבור: שני גברים תוצאו לחורג, ויום תמסור את כולם בעדר. איש לא שחק או דיבר. את המלים לא הכרנו כלל.

בעצת שבע הבאנו את המלוצים, אך יוס עדיין לא חזר. השבתי שדאני כבר שכח לישון בפניה אחרת של המדגה. כעבור זמן נשמעה הדיקת השער במדרגות ודלת חתה הסטוד גסירה. רציתי להידרס מיד אם אמנם הוא הבא, ודמתי על הקיר. הוא שאלני בהמיה, מדוע פורני צרה, והרי השעה כבר עשר? שאלתי, כיצד עבר חבל, והוא ענה: "יטב". לא כל כך דאמנתי לדבריו, אך הוא הבטיחני לשפר למחרת את הכל. אהנו ערב היה רצון ושובור, אף כי לא חוכה במקרה. כל הצינוק נשם ליוחה כשחברנו, שהיא הולך לישון.

למחרת סיפר על החקירה, על המלכודת שביקשו להטמין לו ואין הצליח לעמוד על דעתו למרות האמינים, לשקר בשיטתיות כזאת שהאמיני בעצמו בשקריו. לדעתו, הצליח לבלבל אותם ואף האמיני כי חלפה סכנה שושר המיות שיהובכתי לו תחילה, למען הבאים גראה מערד, ראה את יוצמי כמי שיצא מכלל סכנה.

ערב צאתי את התא הגניב אלי יוס פתק כשביל אשתו. גם פתק זה מצא לי מקום בלפרי. למחרת באו לקחת אותה חבל באמד כבד, לא יכליתי להשביע דברי פירדה עובתי בטקט.

למעת משרתי את בלתי-האוכל המצחיקים. התוויו לי את בגדי. כמה רגעים פחדתי פה-לפניה, שמא יפספסו בשערי, אך חבל עבר בשלום. העובתי את המכתבים הנוצת נתתי לילי את הפתק המיועד לה. היה זה מכתבו האחרון, ומן קצר לאחר שובי למחנה הנשים. השלח החלוצים ראשי-עיר בוגר, הנמיל על כך הוצאו הגרעבים אסירים אחרים מן הצינוק וירו בהם. ביניהם היה יוס וסטרויל.

ה. ס. דה יונג ובר

יוס וסטרויל: מכתבים מן הכלא.

(בארס, 1944)

אלכסי היקרה,

מולנו בנר בנו הפעם. הנשים שבחבורה מלפחות, כנראה, את השירה. אני שמח על כך יש באפשרותי לכתוב אליך. זה עתה הועברנו, באוקה ואני, מבולבש שנינו בשישורת אחת. למקום טוב הנומן לנו סיכויים...

לפי שעה עדיין גיאת הכל במהפכה על הדעת, פחות או יותר, אולם אני מביח שבכל זאת יעבידו אותנו לפיכך. חבל על הצבדות שהיפסקה. ששן מה שגיתן לעשות.

אז מצרף תצלום, דרי אין לכם תמונה שלה כיצד, בהאג, יודעת היכן צולם — בבקרה שתמיו מעונינים בהדפסים נוספים. בהחלטקאן אפשר למצוא תמונות של באוקה.

אנא, הדדישו את כל השומות לבכם לסקומות שמעכשיו צויה להן סכנה: לועי, למשל, לא תוכל להישאר. אולי גם יבואו לקאטבורג לשאול על אורותי. לדעתי אין צורך לנקוט בצעדים מיוחדים עי, רק לעשות סדר ולסלק חומר מיותר.

נתפסנו כתוצאה מארעוריות מצוי. אני מצטער על כך מאד, אך אין לכך חכמה. האם אתם דואגים לילדים בני ערין?

ובלובם — תמוך ותחלכרה. באוקה ואני — כשהרענונינו היו צמודות כל כך — לתצנו ידים כל העת. באוקה אמר: "מה יפה הוא עירו של יאן קאפרט..." נחזיק מעמד יפהה בסדר, גם אתם מאמינים בכך, בודאי. ואנחנו מקוים, שלא תפקירו את הבהורות בשעת חירום.

ביטה פירדה לסולכם, אולי יונק ממשך. ואם לא נהראת עור, תהי העבודה הכשומתת פשעני קודש לכם לכל ההיים. ה יברככם.

י. פ.

חברים יקרים,

אילי הרצו לדעת פרטים נוספים. היה זה צירוף-מקרים מוזר ביותר, רק דברי אחד בלבד יכולתי אולי למנוע את העבודה שרצתי ישר אל הורג ורעויות הפתוחות של המארת. אך לא זה היה הגורם ביותר.

מה התברר? תחילה לא הבינותי זאת בעצמי. לסרבה ההטהון נוכחתי לדעת, כי ב"ספר תנול"י רשומה הארובת לנירות". לזה יקרא ביש-מיל, לא קל היה לארובת המדומה לחקית את סימני מזלחה של הארובת האמיר. הית לפיכך נאלצה, בלית ברירה, להפיר מעליה את הסכנה. הדבר המשמח החודר היה, שלספר היה מה לעשות אמט.

הדבר הגרוע ביותר היה, ששלושה הקצנים שהלכתי בעקבותיו של אבא-ארנבת, עוד ישבו באיתו המקום לאחר שלושה רבועי השעה — קשה להגבין מדוע — וכי בלעדו, שנים מהם הסירו מזל את המסות שעל פניהם, אף על פי שלא היה כל סיבה לעשות זאת. עכסיו נעשת המצב מסוכן למדי, בשתדל לעמוד בו במעט יכולתו.

במקרה וניאלץ לבקר את הרקאן¹⁰, גרצת לפנות אדוניה. האם טראנצן יוכל לקחת זאת בחשבון?

מחנות מידכם יתקבלו ברצון, גם לבנים נקיים, מפיל עשוי אולי למלא תפקיד, רצויים גם ספרים. עשו בראית עיניכם, מאד אני מוכנה לשמוע חדשות מכם, אל תשכחו את יום-הולדתה של וילמין שלנו¹¹.

חזק! אמצו

יום

חדשות אחרונות: עוד חשבוץ אסע לרוטרדם, יבואו איתי במשיין לחיטראדיסינגל¹². האפשר לעשות דבר-מה? אעמוד על המשמר בכל מקום. נסייג להגניב לירי פתק עם תודאות.

(ברכה)

חברים יקרים,

היום אני נוסע לרוטרדם, בשעה אחת אחרי הצהריים אחיה שם, הבוקר כבר יצאה קבוצת ברוודת לדרסה צטונת¹³, באיקה נשאר באינדוהובן. עד מה הכל מתחיל לעזוב, אך רוטרדם עלולה להיות אני? קשה הרבה-מה הפתעה גדולה עלייך יאן¹⁴, וזה זה רגע בלי-ישנות. תהנהו דעתכם לדר-המיסול¹⁵ ותשימו עזרה במקרה הצורך? אסור שהיכר ידחה יתר על המידה.

לכולכם ברכות מקרב לב. אני מעונין מאד לדעת את התרחיש בהרים, ומה שלום לטלנד¹⁶. אל יפול רוחכם. בטוחני, כי שנינו בדע לעמוד במבחן ולטאה בגורל טופל בדלכם של אלפים מה רבים. שמרו על שער שלכם

יום

יקירי,

דבר הדבר לנו בהחלט הוא חדרי-למפנים. לכאורה הדבר מה פשוט — עלינו לשכוח, אך מוטב היה אילו צידנו כל אדם המועד למאסר כסיפורי מעשה שלם ויטורי, מלומד — שפע של שמוץ וכתובות, שהמשתרה תוכל לבקר בהן באמת. כמוכן לא ימצאו שם דבר, מלבד אנשים המוכנים לחזור ולספר את הסיפור. אני נהני במצב אידי, חיק עבה על אורות מוכן בידם, ועלי לאשר את הכתוב בו או לחזמה מעל לכל ספק את התיפ, אפשר,

כמוכן, לעתוק. במקרה זה יקבלו את הכתוב בחיק. אבל זה בלתי-אפשרי, כי פירושו של דבר — כדור.

בידיהם תיק קימוניסטי שלם, קארל, ניהוד, הרשע את שמו הברז בכל מלג מעשים ימים — חבלה, ועד ההתנגדות, אפילו רצח שוטר — עד שלא יכולתי לעמוד על כך בשתיקה. אך זה-יהיה אחר כך?

עמדתו ללא-הפסק מיום תמידי, טעה שנים, עד ליום שבת, שעת אחת עשרה, כשידי כבולות על בל, ומט המון ליום — ארבע פרוסות להם דקת ובקבוק זה שעת שלא נזכרת, השליכו אותי לתא חשך. בו אפשר היה אך ורק לעמוד, חזיתת, כבלו אותי ומקומה שפך והפסילו את כל בגדי מעל לראשי — יכך תקרובי אחרי כל תשובה יכולתי לעשות לבצירה או לעליפת שום. הבוקר הודיעו לי רשעות, שיהיה עלי להפיע בפני בית-דין, ויאלצני אם ברצוני למהוב מסתב מדידת לאשנות. לאחר שהתחלתי לכתוב, הפסיקו איתי לחקירה נוספת, עכשיו הונח לי קצה, אך ביום השני שוב צפויים לי אותם הדברים, הרי אחס יודעים כי לא אבגוד בכם, בכל התנאים ובכל העיבות. בזאת אני בטוח ואיבדתי לדעת? באפשרותי לבצע זאת, כמו ידענו היקר¹⁷, בו אני מרבה להתרחק בימים אלה, עדין עומדים לי כותותי בלילות אני מתגבר על סתירות ועל מיתושי ראש, כדי שאוכל להפיע שוב לחקירה רצון פחות או יותר, ואני רוצה להחזיק מעמד.

יכפת: מה מידכם לעשות? אתה, יאן, הייתי יכול להתחמק מהרשעת בללות כזאת. אמנם, הייתי כבול ברובלי, ואי-אפשר היה לי לקפוז, אך אילו היע שם מישור, היה הדבר פשוט ביותר...

כאן, בשעת הטרגדיה? זאת היא דרכי הטובה ביותר, אמנם, יעבירו אותי ביום, דרושה לכך מכונית שאפשר לסמוך עליה, ואתם צריכים לקבל אחרי, לא מיה לי פגא, כמוכן, להביט סביבי בשעת העליה או הירידה מן הרכבת, ואם לא נגליח בדרך זו?

ראו: הבוקר הקדשוני כמה שעות לנפון לחבר סיפירי-מעשה, בו אני נוטל על עצמי את דם האחריות, ואני מוכיר בו כל שם, הכל בערך גבון, שרט לשמות (על יאפ פיסר¹⁸ לעמוד על המשמר, שלא יפול בפני) טעניה, יוחר מאשר אי-פעם, ינידי יחד לשמות אלה, ומאד הייתי רוצה, שאוכל בכונה "לבגוד" בכם — כלומר, הייתי רוצה לומר: "אין ברירה", ולנקוט בשמות ובכתובות מציבים, כי אם לא כן, יהיה עוד יוחר גורע בשפת ביקור המשטרה יגירו להם, שהאיש הנדק באמת מתגורר במקום, אבל הוא או היא לא הופיע בימים האחרונים, כי, שייצור הרועם, כי הפרטים שנקסרו היו נכונים, אלא שהקבוצה כולה ידעה למחזרת.

דיושים לי: 1. יאפ פיסר באמסטרדם; 2. שתי בהורות באמסטרדם; בית יהודי כמיכן, ולא בית דה. 3. הלורה באוטרלס, ילידיה, מורת, חשבתה

פשוט: מרים ואברהם, ואז הייתי רוצה לומר, כי את לאפ וקריטיות⁴⁴ אפשר להשיג רק בטלפון, ודיברו: שהם, ארבע פעמים שבועות, אסור שהשנים יהיו באורחים או נשואים, כי הרי לאפ פיסר הוא "ארי" ב. בהור בשם לאן סביב. 5. אדם בעיר סניק.

התיפצו בתיכם הדר והרדפו לי דבר עד עם ראשון בשב. ייתכן שאעמוד שוב להקירה ביום שני, ואולי לא אחזור לכאן בזמן הקרוב. למען השם, אל תחברו מעשיות מסובכות: צריך שארע להיכנס בפרטים בכל התנאים, וזה הדרך הנכונה, בה יקל לי במקצת.

קיים דבר רציני שיעברוני לסבנינג⁴⁵, ואז הכל אבוד. פה מתחשבים עוד בדעל המטרת החלוצית, אך שם נמצאים האדונים רק בעם לבין עצמם. גם לא מן הנמנע שיחלש על הסברה למתנהיריני נרמני. נשמע ונראה, לאן ממפרט הוא מלוח באמי בודכי. עוד מספר שאלות: איך הענינים ב.ס. ובו? ⁴⁶ האם זה נמשך עדיין בסביעות?

קבלת חפנים פה היתה באמת נוגעת עד הלב: טפיל יצא מן הכלל, ונכונות רבת ולי עשתה כאן עבודה נהדרת. הכל מדברים בת האם לא שכתם את יום הולדתה? מאד אני רוצה לעמוד דבר על הירקן החביב שלי⁴⁷. שם במצאות יומי בנות גדולות, אבא, החישו חשבותכם. מיטב הברכות.

9-1

יקירי,

מה בפלא היה לשמע מכולכם חשתי כאילו נמצא אני במדינתכם. כה טיב היה לי, ישוב החזקתי ברוחי, כמה התקרבוני איתם לרעהו במרוצת הזמן. עכשיו אני רוצה לכתוב לכם מעט על עצמי. מישים, זה צורך נפשי אין זה נכון, יאב, שראש וגם מריסיה, שאני עומד וחווה באור הנגות רק הצלב לבדו עומד על ההר. עד הצלב הזה אין אדם מסוגל להגיע אלא ברעפים נדירים בלבד. דבר זה נפל בחלקי אן, בשכתבתי אליכם בפעם הקודמת. איתו רוחה, אמה חכמי-שולמים. בימים הראשונים עוד נמשך המצב הזה — יום ראשון, יום שני ויום שלישי — בהם הייתי כה מאושר. לא היה קיים כל הא — רק מרחבים חיו, הלל, וקראתי, קראתי הרבה, מפליא הדבר, איוו הספעה מפיסת יש לשפר במקרים כאלה: סטרויבלס, ביטל, הספר הגדול על ויל דרן, איבסן.

מריסיה יאב ידעתי, כיצד נוסה אני להשיב בפסוקים מתוך כתבי-הקודש בימים כאלה, הפעם היה זה: "ישוב בסתר עליות, בצל שדי יתלונף, כמה מורחית מקורות במלים הללו: מתבקש לכך לחי של מוסיקה דתית או, מוטב, המיתת חים.

ואכנס, יקירי, בחוקה מעין זו מתנסה האדם לעתים נדירות, עם התמרון

של יום רביעי בא, כמובן, המפנה. זה שלרשה ימים ומחצת אני ממשלה פני חולה, בת צמתי יומיים, ירדתי מעל פסגת ההר שלי, ואני כה אנושי בגת-שמנא שלי. אני מוכר את ידי, ויש שאני נאנק: "אבן יהוה רצון מלפניך שתעביר מעלי כוס המזרים זו" — ועדיין רוחה הדר צד לאותה וביקות שבתפילה, "לא רצוני אלא רצונך עשה".

יכנה — רבות מחשבות בלב אדם. כיצד נתגלגלו הדברים ובמה שגית; בכל זאת היה עליך לקפוץ מהרכבת; ואין הביאוד לכך להצטרף הצהרות טפשיות — שאתה רוצה לצאת מפה, אבל אתה רוצה לעשות זאת בכוחות עצמך; אזור שידריך יסבנו את עצמם למענ, המצב בלארדכי חמור למדי — ואזה שוקל מאה אפשרויות, שאחת פוסלן מדי, הן, כמובן, ויש לה אשת וילדים וידידים, ורצונך לחיות, למאול.

ככה זה, אני אדם כה פשוט, לשלם אל תעשו אידאליזציה טאשיזם, את הימים המרים האלה עלי לעבור, ולהחזיק בהם מעט. האם לבסוף בכל זאת יתרחק גורלי, ידידים יקרים, אני אלק כגבר, לא זה הקשה ביותר, אלא קשה-הבניות: הדרך מתגשמת למגולורא, אולי מדיבר רק בסבוצות מספר, אך מי יקל ראש בתקופה זו?

אתם תוכלו לעשות רבות למענ, אולי לא תוכלו לשחררגי, ונערה לכם לומר על כך, אתם יכולים לעמוד לשינוי לעודד את רוחי, כזאת כבר נוכחתי, צר לי מאד על שנאלצתי לנזק את סכתביכם אחרי שקראתם פעם אחת. היה ברצוני לשפרם כל ימי.

לפראנס או לאלס,

אחרי רואים אפשרויות כדלקמן:

1. דרך מדי החיל, על אף כל הקשיים הכרוכים בדבר, אני מעדיף שלא ללכת בדרך זו, אולם אם לא יוצר קשר עם החץ, אלק בה לא אחכה.
2. מאור מצובדי מסעל-פליסכ, דרך זו נראית לי הטובה ביותר מתנאים הקיימים, אצל פיליפס עובדים רבדים אנשים מאיגדוהוב, נדמה לי שמספרם לא גדול, צריך לברר זאת. דרושים במקרה זה: תלבושה מלאה וטובה (גם נילים, מנועת, מפיל עליות), אובנים, תעודת-זהות ורשיון-עבודה של פיליפס. התעדינו, אם דרוש עוד משהו, ייתכן שהבוסים⁴⁸ וואן יחד פוכנים לעזור, אם לא תהיה אפשרות לקיים את המנע באמצעות הדין, מוטב להזר קשר אתי במידינו, אי תשאול למקברים שבמחלקת החולים; עיניהם בעריה לחילים בחלימים פיר, יש לנהוג זהירות, חשוב לשים את הענק תד שבוס ימים, עד כה הצלחתי למנוע את גילוח ראשי, אם החפצים הדרושים יגיעו אלינו, יסחדר כל היתר, רצוני היה להעמיד משהו בתחנת ו, בימים המתיאיימים, אפשר גם בלי זה, כמובן.

כה, גם כסף הוא דבר חשוב. נשארתי בלי פרנסה, אולי ניתן לעשות קודם נסיון ולראות אם אפשר להתחנך עם זמורות מזויפות ולבדוק את המצבים?

3. כפועל, אולי דרך זו עדיפה, אך בדבר זה אתה בקי יותר ממני, לכן דרשים ודאי אותם הדברים שתזכרתי לעיל.

4. אפשרות המתייבשת הכנות גדולות מדי. אפשר להסיע אנשים במכונית הגדולה של הצלב האדום, בדרכה חוצה זוהי המכונית העכססה אל תוך המנהל. ימביאת חבילות ביצי חמשי בשבוע. אולי — בארגונים הגדולים. אחת הסיבות העיקריות למאמצי לצאת מכאן היא הרצון לארגן בריחה רצופה מן המקום. איום לדעת, כי כה רבים מוצאים להרג. השבוע שוב הלכו תשעה אנשים. הימים היינו להצילם. דבר נורא הוא, שכת הונחנו את הובחנו מכיוון זה. עדיין אפשר לתקן הריבה.

מסרה על עצמך. מעבי מצין ואני יכול להיות כאן לעד ולמשכן לכל מיני אנשים. רצוי שאלם השלה בתקופה צרכי איכל וכיצד כאלה, אין לי מאומה, והאחרים דואגים לי מתוך יחס חברי כל כך, שמאד היהי רוצה לגמול להם על כך.

אולי ידעתם כיון עז רצוני להישאר במגע מהמיר אתכם, לדעת כל פרט יפרט, ושכן להיות שותף פעיל...

ידידים יקרים ונאמנים — הנה אני נכח כה הרבה, ורגשותי העמוקים שלוחים אליכם.

5. אפשרות גוטפוט: לראו שיהיו אותי באכזב לאנס. הביאו אותי הקבלנים⁹⁹ "צירות היו צל הנח, וזוא היה בסדר גמור. אפשר להתעניין. היום שים היו פה מרוסרם, כדי לכתת אותי. תרופאים סיכלו את המזימה, אך הענין דחוף.

הידה⁹⁹ היקרה,

מדב שכתוב אליך פעמים בשבוע, ואח העביר את המכתב לאחריה. יש לי בקשה אליך: יתכן שאביו של ליאן¹⁰⁰ יבקר אצלך בימים מן הימים. אולי יחד עם חברי חבל מאד, אם ימצאו את הדלת נעילה, אינני יודע באיזה טירה תובלי להתחשב בהם, ואיך אפשר לדחש סמך דבר כזה, אך יש להנח כי הביקור ייערך בשעות הערב, ואז אולי יהיו בבית. על כל פנים, ראיתי צורך להודיע לך על אפשרות כזאת.

אנא — הגידי להג, שמצב בריאותי רופף במקצת, ורופאים אמנם משתפים פעולה בכל הכבישים, אך הם עושים זאת, כמובן, אך ורק בשטח שלהם. אני שמח שהוא המליץ בפני על אותי רופא¹⁰¹.

מריטה צריכה לדעת, שאני מודיע לך על מצבי פעמים בשבוע. בזה אפשר להסתפק במדומה. אחיה מרוצה, אם אשמע מכם באותה הדירות. את החבילה הקטנה קיבלתי בתחתית של כל אשר בה. מסרי לאלם את תודתי עבור המסלות. הכל הגיע בסדר, בגדים יש לי כאן בכמות מספקת. אם אפשר לו, לפראנס, רצוי שיודרו בסידור הדברים שרצעתה ועוד דבר חשוב: עלי להיצר כאן מצב של צפיפות יתירה, שהאנשים פשוט יעזבו את המקום. כדאי שיימצא בסביבת מספר כתובות, אליהן אפשר לפנות. דרושים בתוך הארחה טובים, למעשה בתוכניתם כמעט בודאי לא יהיה קל, אך רצוי שיידע את הענין.

מסרי עוד להג טעלי להיצר פה, מבחינה רפואית, עיד כשלושה שבועות. נשאלת השאלה, אם אדם בריא יוכל לסביל זאת זמן כה רב.

אני דורש בשלום תיאה ובנה הקטן¹⁰², ובשלום שמינה¹⁰³. ולשמוכם כל טוב, ונקות, להתראות בקרוב.

לדמותו

ספרך מרוקן בלשון נשמעים הדברים. האיש, שאך לפני שעות נעזות ישב מאחורי המכתב שנחזר המנהל, או עמד מיל כיתה נערים, מברית בדמיוני אשר חברים ומלוה אותם אל מעבר לגבול ההולנדי-בלגיה. מה רבים תזכרם שהעברם!

בכל המצבים שמר על שלווה. לא רק דבריו ומעשיו השפיעו עלינו, אלא אישיותו כולה. הוא התחם בסובדקראש לכל תופעה בעיניו, וסרת להבין כל אדם. אולי על שום כך רחשנו לו אמון רב כל כך. יופ האיש לכל איש, הבין הכל, וימיד מצא עצה או מוצא.

מי מלבד זק היה ממשיך בעבודת המחברת לאחר שאסרו את אשהו, לאדר שנאלץ להחביא את ילדיו ממש כילדים יהודים, כשהמסורה רודפת אותו ועלולה בקדחת-מאסר? מה חש, כשלא ניתן לו להמשיך במשלתי ידו? מה חש, שעה שתביט מרחוק אל בניו בחדר-הספר, אשר מטעמי בטחון נאסר עליהם להראות בוגר כשעבר, מוסה בזק ובמשקפים, כמין מימס, על פני בינו של, ללא יכולת להצין פנימה?

יופ, שידד למחברת מרצונו, נעשה בן-בלי-בית בדייק כמובן. אף על פי כך, שלא כרבים נאמנו, לא רחש שגאה ציורה. כיצר היה על הולשחם של אחרים, שנגרשו ונתפשו למעשי-אלימות...

"החלוצ ההולנדי בכאבק"

הגלישה אחרת עם יום

לסדני שאנחנו, והברים הצעירים יותר, החלטנו להשפיע על יום השבתה. מעברנו הסדני, רצינו להקל עליה באהי אל חדר-עבודתי בבית-הספר, אולם לפני שיכולתי לבחור בנושא, פתח היא ואמר: "מה פה? הרי החיים בבית-הספר הם שהחולתי בעבודה הנחתה? לא יכולתי לשאת את העול שראיתי סביבי, לא ראיתי כל טעם בעבודה החינוכית עכשיו, זהו חלתי לפעול כלילות למען ההתפתח, מה שאת עולה צמודתי ביום?" את הצעתי לא העליתי באותה עת.

ביום פוגקתה

המסורול המינך

בבית-הספר על סם מינסטורי דגל וסמליל בפעילות עצמית של המלמדי. יום יחד אתם הוציא עיתון-ילדים, הקפין בית-דפוס בו למדי הילדים כתיב בקו, פיתוח דו-הסדר והלוקה-עמית, כשיחיה שתכננו בשעות הצעירות היה מעשה אתם על נושאים רבים כגון בעיות אינדיבידואליות, גוף האדם, או ניכא היסטורי כלשהו, השתתף בשיתוף ילדים בני גילם שונים, והם סיכמו אותו לאחר-מכן בתערובות מאלפות ומינימום יפים, מקובלים בצעירים, שנכתבו לספרים מבטי.

היו "שיחות ראשית-השבוע" שכללו לרוב מופעות מיניקאליות, הצגות חלומות חרשים, ואסיפות-חלומים עצמאיות, בהן נתמבלו החלטות עקרוניות המועדות להוראה בבית-הספר ולסדרים בו, וזאת "החנות" לרכישת משימות-לימוד חלומות, היו טיולים לאסטרונום ולדור-הכוכב, מחפשי-ליק ופעילות ספורט, דגש רב הושם על אגודה ודריאה המשתתף, והללו מצאו את כוונתן במחנות גדולות.

כל אלה היו חלק מפעילות, אי ליתר דיוק מפעילותה העצמית של הילדים, ברוח היתה מינסטורי: עבודה עצמית המעניקה לילדים צרכי-חיוב, הערכה הדדית האישי והחיצוני המשותף.

מסורול, במדע דרב, היה מדרבן את כולם לפעילות, על טענות מצד הורים, שילדיהם נזקקים מדי שהאחריות הרובצת עליהם הופכת אותם גם כיליות, ענה וסמליל: "כדי דם הורים המצפים להם; מתוך עמיה עצמית ומחשבה עצמאית יגדלו להיות אחרים מורלים בחברה."

כאשר נתמנה מסורול כמנהל בית-הספר, ציינו לקשיים ידעו את אישיותו העצמית והבלתי-פחדנית, אולם הוא חזק גם לדקטריה לאת-הם. להקשיב היטב, והיתה זו אחת מגולותיו אישיותיותיו, הוא ביקש להגיש למבנה משהו בין החלומות וההתקלות: כל צד יבטי את דעתו, יתור כרי

הדין תמצא העמדות המשותפות, וזה סלד מכפרה, וזאת גם הפלה מרות של הרוב על המיעוט, בעיניו קדמה החברה לפרט, אולם לא על תשבוו ופשוט הפרט, אלא על-ידי שילוב הכוחות האינדיבידואליים למעשה החברה.

זכורה לנו הרצאתו המאלפת, באוקטובר 1943, על "רופש והכונה פני" סוף, שבפגדת בדברים על כרעו, והופש היטבי האינדיבידואלי במספר תעני שיתף של ישיבה-התורה, משטר זה עמד לרצונו בניגוד לרצון אמיתי, דבר שבושים אותו מלכעלה אינו מחויב עם המושג דכירה, מאידך — לא רגל גם ב"הורות ללא טיגים"; יש להפש יחס גבין בין הורות לבין משטר; רופש אינו המקור, רק משמעת פנימית המורה עשויה להביא סדר לפרט ולחברה, וזאת הדבר הרצוי.

לכל אדם היה צריך בעיניו בזכות עצמו, הוא שגא את דיוקת הברית למעמדות, כאב לו מאוד, שתלמידים כה רבים בבית-הספר המקצועיים בהולנד "נשארים" לשנת נוספת באותה לית, ההוראה בשיבה מינסטורי אינה מכירה ב"השארת" תלמידים, כששאל אחד העצרים: "כמה על הילדים העצלים?" — ענה: "אין ילדים עצלים, אם ילד מתבטל, סימן הוא כי שישתחלמורים אינה נכונה, או שהילד טובל מהפרעה נפשית."

המלחמה והתערבות באמריקה במהלך חייו ופירורה את היותו, אדם זה איננו הוראה, הספונטאני כל-יך, האינדיבידואליסט המובנת שהתקומם לדרישה לקרא הערתי-הות, שראת באורק הערצי גרמני-עצמי לתלמידיו, שתלש בכס כרוה "ליהודים המבטא אסוריה", שהתפרס כנגד כל הסבל ואי העוק שחבא אתם המלחמה והמבויש — איש כזה לא יכול היה שלא לבוא לידי התנגדות המורה שב המצוינות; מכונה היה לצייר בידי המדוכאים והנורדיים, כלי להתחשב בסכנת הצפייה לו אדם בנה, מן החכמה היה שיכונט עם מבוש ועם שירותי-הבטחה האלוריים.

יברים באזכרה

בבית-הספר בוורדמ

דיוקנו של איש הבר

זו יסטריל היה אדם נמרץ-קוסה, אי ראשו — ראש נבוא, זו שערות לבנות, מתמזרות לכל עבר, עבר את מבטי מרוב קל דיכדכו נחת הית, וצלילו הורד קול הפעמון; אף לחשו נשמת בנדריו, מבט עיניו התמלילית אפורה מתחלף היה תורר: פעם היה, ביקורת — פעם מאחרת; שהים מבטי המנה תיחד, עזים מבודות, אז סרקאטי — תכל לפי טעב רוחה מעולם לא היתה רואה מבט מינפס; לא היה זה מדרשו על יפ, אנו היה גדול ומחוכם, פיי קטל, אך צמרץ להפליא, חקוק בו רישומו של סוג לוחט.

קופתו כפופה מעט, כאילו מבוצצת, אך לא היה בעמידתו זאת אף שמץ של שיפוף. אורבא — הוא נראה כקצת חרוכה-הפד לשלה את חציה בכל עת. ידיו דחיות, אצבעותיו כצרות, הרושם קטנים ובטעות קראה היו מרגישות את דבריו ורגשותיו.

דבריהם נחרו ובענין היה כהרף העיניו: הוא היה מעמיד את קר רגלו בשלמותה על הקרקע, שלא כשאר בני-אדם, המציגים תחילה את העקב ורק אחר כך את הרגל כולה. כאילו בועט היה בקרקע.

זהו רישום ראשון לתמונתו של יוסף וסטרול. קרי הרשום עלו באקראי, פחית או יותר, אך בעצם אין כאן מקרה. הנה, בקום אלה כבר מעטירת דמית שופעת כוח — ולכך התכוונתי במיוחד. כוחו לא נבע ממכח אחד ויחיד, אלא היה חיצאה של תחמודות הכחות הרבים שהתרוצצו בשרבו. הוא הטיל על עצמו משמעת מנימית על-אנושית כמעט. דרישות לא מעטות הועמדו בפניו, והוא נאלץ להרכיב את עצמו כשטחים רבים. והוא השיג את מערתו.

כל ימיו לחם יוסף וסטרול נגד עריצות ונגד השלטת כרות בכוח. חש חס, כביכול, מפני עיבוד פיס, אייכות לסור הצדה מפני יריב, בין אם היה זה אבן, מחר, השטרה או תבועה גרימני. אחרי המריכות בבית, שמקורן בהפיכה הדתית של ההורים, באו ההתנגשויות בבית-הספר, ובדוד בסמנר למורים; אף על פי כן עמד בבחינה ההסמכת להוראה ולהנהלת בית-ספר. אותה חקופה בתרשם עמוקות מן הסוציאליזם. הסוציאליזם שלו דתי היה, ולהעיקר זה נשאר באנק כל היין.

לגבי יוסף וסטרול לא היה קיימת מחיצה בין דיבור לבין מעשה, חזקה גם שעה שסיים לשרה בצבא, "מליציה" — כך כתב אותה שנה — "מי יכול להעלות על דפתי דבר גבוה ומסור מזה? כל מה שאומרים להבטית באמצעים כאלה, חזקה עליו שיהיה רגון וכושחת מסדרו".

איש לא עמד בפני כוח-השכונות שבאמונתו העמוקה דבקה זו הורגשה, למשל, שעה שהיה פותח מפרש את כחביהם של הסופרים האדוברים עליו במיוחד: פונדל, מולטאטולי, רוסו, דרימטה רולנדי-הולס, ופדבר אנדה ירינתארט הש"מלי. ספרים לוחמים אלה היו קרובים אל לבו במיוחד, כי בהם הכיר את עצמו.

כשהביא בפני תלמידיו יצירה כלשהי, נהג היה ליתב אותה אל מצאורה היסוד ולחדרר בלבם את התכונה, שלא אותה מותר לפניהם, אלא עדינות המאובות מן החיים. שולם חזויות הגדול המשהק בבפרות הריחו על-יומני, וכן גם שיטותיהם של השליטים ועל העריצים. העזות שביקשו לחלות את רינתארט שוות היו בעיניו לגרמנים שאמרו לרצוח את הנשיא הצרפתי. את כרי שיתו היה מביע במסקנותיו: "שעוריהם המעשים המתפירים הנעשים

בתקופתו, ידיו, תשמש לנו הוכחה נוספת לכך, כי אכן אגדת רינתארט אגדה קלאסית היא".

יוזאור אופייני לדרשו בהוראה, אולי תקולץ ביותר, ניתן בלדרי מפקח אחד, שאמר לו: "אתה תפקיד הגורל ביותר, אך המורה הטוב ביותר שבין המורים שלי, בכל זאת לא החזיק מעמד זמן רב במסגרת המקובלת של ההוראה הניתחית, הקולקטיבית; הוא חיפש לו שיטה שיהיה בניה על יחד התחשבות באינדיבידואליות של תלמיד. שיטה מעין זו מצא ביהדות התלמידים — דה וקפלאט" בבילטמבון, ולאחר מכן ברוטרדם. בבית-הספר של בוקא ניתן לו לפתח במלאה את כשרוניתו למורה-מתחנך.

באורח חיים עדיין לא היה מלחמה בחולו, אך פליטי גרמניה כבר החלו להגיע מעבר לגבול. יוסף דאג לקליטתם המאורגנת, דאג לכך שתלמידים ילמדו, במידה האפשרי — ארי מתנד היה פעולת-סעד זו, שנתקלה באותם תלמידים בהתנגדות לא מעטה, משפטי שמירה על הנייטרליות של תולד — טוב היה בה כדי להעמידו על כך, שיסוף וסטרול היו אידיאליסטי מעט, אחד מאותם אנשים אשר מלכתחילה מתעבת צנחיה למעשה.

לא היה בה, באהבת-החולות שלו, אף שמץ של סנטימנטליות או של זיוף. הצו אשר תבע ממנו להתנגד לדיכוי באשר יתקל בו, גם כאשר לא הוא הנפגע, היה צו הנובע מעקר-נפש. בתחילת 1941 כתב: "חש אני את עצמי עיתון-לשעה עם כל בעיה שבועתם ביהודים, אלא אם כן אתן ביטוי, קבל עם רצון, לשליחתי במעשים אלה".

באותם הימים עדיין בקט עמדה על התנגדות פאציבית, אך כאשר חויבו היהודים להתקב לעבודת-כפייה, וכאשר נקראי לפנות את בתיהם וללכת בדרך המובילת לכליונם, כפי שתברר לאחר-מכן, ראה צורך לעבור לפעולה של ממש. או אז קם יוסף וסטרול, עם כמה מצאמני, ודיוקן את בית עלייתי הנוצר בלוסדרכט מירטבית. פעולתה של קבוצה וסטרול מכוננת תחת להדי שבת עזרה ליהודים בלבד. יבכך דתה זאת קבוצה הייתה במיתה.

התלמיד שהגיעו אלינו מתקופת טעמיה, יש לראותם אולי כמדות האמנות ביותר לעיסור הנפשי. בדבריו על "הצלב ההוא", של נולגולתא וגת-שכבא שלי — איך בכך שמן מחילול הקודש; יש בכך מילוי הלב שאין למעלה הימנו. כך דיבר אדם שאמר לתלמי את המסקנה האחרונה מדרך חייה. כי יוסף וסטרול לא היה מן המדרנים שמביעים את מניחים נפשיים רגשיים, או לאומניים. לגבי דידו לא היה מעשה ההתנגדות אלא ממש; היתה זו מלחמה למען ביי-אדם. יותר מאשר נגד בני-אדם.

לעיתים היה מביע תפירה גדולה על אנשים, אשר התכחשו בימי המלחמה לדברים שהגלו בהם לפני-כן. כאילו ניתן להסיבות החיצוניות להשפיע על השקפת-עולמו של אדם. הוא שאף להחזק אדם ישר ובין-תורו, ובה היה

עד רגעיו האחרונים, ידוע, כי ב־11 באוגוסט 1944 הלך לקראת חצות ללא-
 חת, כפי שקיבל כל ימיו ללא-חת את פני הודים.
 לא בהולנד בלבד, אלא גם בישראל רבים היו ידועי של וסטרויל, במדרון
 אחד הדרים, בהרי אפרים, ישנו יער שזוהאליים נספחו ב־1947, וקראוהו
 בשם "יער וסטרויל". שם, מתחת לארבים, הקימו מצבת-אבן לזכר תאיש
 שהקריב את חייו למען הצלת בנער יהודי — מדברים ההודים על אותה
 מצבה. אותם בני-נוער התבגרו, וכיום חיים הם — והור חדש עמם — חיי
 חירות, אם גם הור כנוונה כנגד אימים על הופש זה. בהוכס היה גם כתי
 הצעירה של יוס. שנישאה לנשיאלי רומני שמעמם הם האנשים, שתכאירו
 אדריהם ירושה בה עשירה קרובתו של יוס וסטרויל.
 בימים אלה, בהם רגנו את יוס שחורנו, מוטב שנשאל את עצמנו, אם
 לא הסקרנו ירישה זאת ולא כצואתו שלו. בלבד המדובר, כי אם בצואתם
 של כל האנשים שלא נדעו מפני הפיכת דעותיהם למינים ומפני תוצאות
 מעשיהם, יזולכו ברחם עד הסוף, ככלי לנסות צמח.
 כל מי שהכיר את האיש הזה, מטרהקוסה, העקוב, שלא ידע ורחשה —
 ישתדל, לפחות, להשיב על השאלה הזאת תשובה כנה.

ה. ג. ון-מאגן

(הוצאת בטלוציות ההולנדית)

ערב בכלא

שעת הרהורים תרשית.
 לעת דמומים יספור.
 ותר קורן מתוכי
 ושיסף את כלי באור.

כלא. בתלים ארבעה.
 מןעול. ומשחת מתום.
 מאחור. מאחור כבד מאר.
 ומאור הדולק עמום.

פרשמי פסי בתפלה.
 קצמתי עיני מלראות.
 מזהב תחומי יסורי
 עדי את הנצח תרות.

יתום, ובדידות אכזבה.
 אין פשר. אין משר. אין קול.
 נפשי המואלת סחוקות.
 שלוח מבקשת פכל.

שעת הרהורים תרשית.
 שקיעה. והאפק חור.
 קרן-ערבום דקה
 ונחשת על כתל עור.

הפכל! הפכל! הפכל!
 של קרן פורע חק.
 שנפס נתן למרמס
 והפס חושב פציטק.

שעת הרהורים תרשית.
 קבר לילה ידו. ליל מלח.
 תלחך אשר מתוכי
 שיסף אחרי צה מאור.

עיני בשמים תוחות.
 תיש מענה כם. בישו
 תלש בתלים שפפכר
 תשובה לאשר אבקשו

רשריש צמרות פפראם.
 וקול פאזני מצלצל.
 פנפ-אנשות פפרום
 מכוח הריש-חורש צליל.

ורזיר מצצן צינאים
 אל עולם מאיחר וענף.
 געשקים בקרני ופדצים
 חננים שאני אותם.

פרק ה' / דה אונדרדויק

אחת לי פכשי הייזשן
אם אמות, או אסיפת לחיות,
אור פלא גדול בי נבקה
ועשרתי, עשרתי מאד.

הנה הם, הנה הם - כל יצוי
לצדי הם עומדים בשורה,
בליחד צעדנו סול צר
אם הדרך הזאת הישרה.

שעה תרחוקים תרישת
ולילה ארץ מאפיל.
הזמר אשר מתוכי -
שטף שטפני כליל.

הנה הם יצוי רעומי
החלמות, מאירוח המבט.
הז שמו פלב רעומי
כי לבא הולם באחד.

יופ וקסנויל

עברית: יעקב אורלנד

מחסה ומסתור

"אונדרדויק" פירושו: "צלילה", וכוחו, כהולנד הכבושה - היעלמות
מעל פני המים לגבי השלטונות הגרמניים.

רבים היו ה"צלילים": בראש וראשונה יהודים, אך "צללו" גם פעילי
מחתרת הולנדים, וכו' בתוריהם שקיבלו צורה חיצונית לעבודה בגרמניה,
במסגרת ה"ארבייטסאינזאץ" - אותה שיטה, לפיה גויצו הגרמנים את כוח
העבודה של הארצות הכבושות לטובת מאמץ המלחמה הגרמני. יש האומרים
את המספר הכללי של ה"צלילים" עד סוף 1944 כ-300,000 איש, מהם
כ-25,000 יהודים.

דיכוי ה"צלילה" שונות היו ומגוונות: משיכה במחבואים שנכנסו כמיוחד
למסדה וזו העד להסתפקות בהחלפת כהונת ושם - לעתים בבולות אותה
עיר בה חי האדם עד אה רבים הסתתרו במתחזה הכפריים, שהיו במחיים
יוחסית, והיו כפרים שלמים ש"התמחו" בהסתרת אנשים.

לא כל המשפחות שהסתירו יהודים עשו זאת מתוך אידאליזם. היו שעשו
זאת עבור בצע-כסף, היו שעשו זאת מתוך "אדיאליות" את - בתקנה
שימליחו להעביר את היהודים, וביחוד את ילדיהם, על דמם. אך תרוב
הסתירות את היהודים מתוך שנאה כנה לכובש הגרמני לשיטות הדיכוי שלו,
ומתוך חש-צדק עמוק וזכור לחירות האדם.

גם כשהגיע אדם אל מחבואו, לא בא עוד לרוב אל מחבואו. כעבור

הקווא קצרה או אריכת נאלצו רבים לגדור חלואה — טיפוס כבעלי-
 הבית שלם בשדור בשני השלמות או אף נאסרו, או בגלל אי-ההאמה
 ואי-הכנות תדירות שבחגלי בתנאי-המחנה הקשים בהם היו הן הסתתרים
 (שצויה הייתה להם סכנת-מוות, אם יחשפו) והן המסתתרים, או טיפוס
 שלסתתרים לא צמר אומץ-לבם להמשיך במתן המחסה.
 לרבים מחברי "החלוץ" היו שנות המלחמה שנות-הדודים במחבוא
 למשנה, באיור לאיזה, כמקפחת למשפחה, מעטים היו בני-המול שצאו
 בית ידירות, אשר העניק להם מחסה ומסתור במשך כל ימי המלחמה.
 כ-40% אחיו מן המסתתרים התגוררו בחולנד שלפני השלטונות הבריטים
 וגולים נהרגו, כנידולה של יתדות ותלגה כוללה מודעה, הוצגו גילוי מבין
 26,000 יהודי חולנד שצויה בהיהם לאחר המלחמה, נצלו 15,000 חירות
 להסתתרותם.

ממחבוא למחבוא

א

באוגוסט 1942 היבואני לביילסטיין אל ביתה של חלנה ביקא, מצאני שם
 את מרגוש רהנאסל, אף היא הובית לוכדותם ימי המסתתרות הראשונים היו
 דורשים בכל עם כל פלגלי-חולת נאלצו לפלוח אל עליית-הגג ולהתחבא.
 משם התנאי לאוסטרט אל משפחת פוטליס, כדורו שם שלושיה חדשים,
 ועזרו במשק הבית בעלי-הבית נהנו בנו המבנות, אך אחרי שיצאו סירבו
 להתורו לנו את במדכו שנשארו בביתם, התשלום עבור המחסה היה 50
 פלורין לנפש, יום במסרו להם כרטיס-מזון עבורם, אצל חלגרים רבים
 נבקלתי בנידור קנאה כלמי "היהודים העשירים", אף בעלי-הבית שלנו לא
 נקרו מכה, אך הדבר לא הספיק על יחסם אליהם.
 אז אוסטרט נאלצו לפזר באופן סדאומי, נספנו על דפת עצמנו ללוח-
 דרכם, אל מרים ואסרמן, החבאנו אצל אשה גרישה בביילסטיין, אם לפני
 ילדים, תצדנו במיקר ודורו של אנטיון גדול מעשריני היו יאן כמס
 ובאיקה מנענו שם שבעתי על כותו של שופר וכל צאתם של אחרים
 מחבוינו לעזרה, רק מאחר יתור נדע לי כי באסתר ולי בדר מלודורכט
 בא להסתר מאחור, לפני צאתו לדעות את גבול ספיה.
 בראשית 1943 עברתי אל ביתו של באוקה ברוונקאן עיליד בילטהובן,
 באוקה הדביא המיד חורים בביתו, במסך על שילוחו בסתרתה, הוא היה
 חן של איסר מפייסלנה, ולפני המלחמה נכלא על סירובו לשרת בצבא.
 על אף בריאותה הייפפה ודרכה הגדולה לבחלה, הישיבה איננה פראיקה

לשגל בכל מחברים, ששמו בביתם במחבוא חתונ, באוקה גילה ענין זה
 בצינוט ובחלוציות, תוקף מאד את החלוצים.
 כעבור הדכיים עברתי לאיינדייבן, אל בארון ון היקון, שעמד במדרס
 בחברת יפליסטי, אשר הייתה ארובלית-פנים, אנשים עשירים היו אוחזו
 שיכנו בקרוב-מגורים, ועד ילד יחדיו קטן גדלו בביתם, עם שלושות ילדיהם
 הם, ון היקון תרם לצרכי חגוגתו.
 עזרתי במשק הבית, כשגברה סכנת הגיושים הזרתי לביתו של באוקה.
 אחרי-כן חלתה אסתר, ואני ניהלתי את משק ביתם.
 ערב אחד, בשלח 1943, כשהייתי בבית לבד עם באוקה ועם שני ילדי,
 פרץ פנימה אנשי הגסטאפו ואסרו את שניהם כפי שגורע לי אחרי-כן,
 מסרי צהר מרבוץ לעבודה את הבתוכה, כשהוצע עלי לזה.
 חובאני לבית-הסוחר באוסטרט, תפוצת-הדעות שלי נבדקה ומצאה מוצפת.
 העברתי לאוסטרט, ושם נכלאנו עם יהודים רבים, מיניהם מתו ביקורת
 קשת על החלגדים שהחבאו אותם, או על ילגדים שהלשינו עליהם.
 לשימחם יכולתי אני לספר טובות בלבד.
 בשלחתי בקביצות-נשים לוסטרבורק, ונכלאני ביצריף-השונשורי, באיקה
 כותרי כעבור הדש בקירוב, בראשית מארס 1944 עלה בידי להיסלט
 מטרנספורט ולצאת להפסקה.
 שוב הלכתי לביתו של באוקה, יחדיו לקבלת-פנים חגיגה בעתה, ולמחרת
 — אל בארון ון היקון באינדוהוב, משם עמדו יום ובאוקה להעבירני לבלי-
 מיה, אך באוקה ביקשני לחכות עוד שבע, עד שיעמד הוא עצמו את הגבול
 ויבנה את הדרך, מינה זאת הצוית הגבול מה נאסרו חם, באוקה, תיאה
 פלמיכר ודור דירקטור.
 (כפי שגורע לי מזהרר יום ובאוקה מאני בדיקוח מהצירית בגבול, שעה
 שישבו בבית-הקפה עם שתי הבנות מלסורכט, אותן אצרי להעביר את
 חבורה, חם חלול באחרתה, הוא הלך לפני הבנות תעסר בכחו וכן קצו.
 שתי הבנות יצו חזרה לבית-המסד, אל באוקה, ופליטן נאכר גם הוא.)
 גמארתי אצל משפחה ון היקון, כשעובדי את הבית דאנה משפחה ון היקון
 בבית-הגולים לשער הירוב, כשעובדי את הבית דאנה משפחה ון היקון
 לצויתו בכל הדעות.

ב

אחוזי גוסטל גוסטאום, פאול הנכניג ואני חובאנו פליטי שוטו לאמסר
 כדרם המעורר בריטוס אפייס, שבילה או חפכה בבריטלנה, העטיר את
 דירתו לרשותנו, בגלל אי-הודות מעד פאול נאלצו לעזוב את הבית כעבור

שלושה ימים. אהרן הדייקר, שבעלה בלעה עליידי הגרמנים מכוניות, נבדלה מניכוחנו במית ואיימה בהוצעה למשטרה אם לא נסתלק מיד. ואכן עזבנו את הבית ונדדנו כל הלילה בהוצה אסטרדא. התחבאנו מתחת לגשר, ליד תחנת הרכבת המרכזית. מאול עזב אותנו, וכפי ששמעתי באחד במקום ציבורי ושילח לואסטרבורק, זכרנו את כתובתו של אחד ממדייני לוסטרדא. יג' באסטרדא, והלכנו אליו. ימים שהיו בבית-החלוק בטלסטראט, ושכחנו להוציא שוב בין הברכה. אחריכך הובאנו אל כתובת אחת באסטרדא — ארבעה ששה שבועות נאלצנו לנדוד שוב.

יום אחד ביקר אצלנו יופ וסטרוול. הוא צלצל בדלת שעה שהיונו לבדנו בבית. נאמר עליו לפתוח את הדלת, וגם לא הכירוהו. הוא שילשל מכתב פנימה. קראנו אותו, ומבער לחלון ראיתי אדם צומד בחוץ. כשהסתלק, יצאתי לחצאי ומצאתי, עם פני ליאו. הוא נכנס עמנו הביתה, ואני קיוויתי לפגוש את כל צוותי. יום הבטיח להוציאנו משם.

אם למבק הביא אותנו לדורן, אל בוגה-מכשירים. הוא היה אדם הגון מאוד, אך לא בו אשהו. היא בוגה היתה לאחד, כי בסופו של חישוב אנו גרמנים. יהודים הולנדים היתה באכסניה ביתר רצון. הדי שילמו להם כמון רב. אך כמות האוכל שקיבלו ועומת היתה בעבור חדשים בחפכו כמה יהודים בקרבת מקום, ונאלצו להסתלק. כעבור שבועיים נוספים הורנו היצורנו קיבלה המשפחה, עלינו להגדיל את הכנסותיה. עוד שלושה ימים: גבר, אשה וילד. הלכו כלשה חדשים, ושוב נאלצנו לנדוד.

ומכירה בלינו כבידה של אשה בעסקה בספסרות בשוק השחור. שם נפרדתי מאחותי, שהועברה למקום אחר. אני יצאתי שולטת שבועות אחריה לרוטרדם, ועשיתי שם איבנה חדשים כפונדקיה בביתו של צלם. עברתי קשה. יופ וסטרוול חזרו לבקר אצלי, וגם אני ביקרתי בביתם. בן ביקרו אצלי מרים ואסתר, אלי ואסתר, תל סלומי ואשתי. גם את אדונית שהתחבאה באסטרדא. הייתי מבקרת. שם ידעתי ליל-אמים אחד, כשבאו אנשי הריסאפו לחפש יהודים בבית בו לנתח למלי, נראתה חשודת-הוצאה שלי "משכונת" בעיניהם. אני שויפתי בצורה מרועה, משנאסרו ברוטרדם לסי רודלסחיים ואחר כך וילי יסטרוול, על פי הלשנה. הוציאנו יופ מיד.

אך גם במקום החדש לא חשתי עצמי בטוחה. בדצמבר 1943 נסחתי לאסטרדא, אל אנשים שכרובתם היתה ביד. התברר, שלאחריה משפחה היה בן קומוניסט, והלה גודת כמה ימים קודם לכן. מוכרחה הייתי לנסוע הלאה. נסחתי לדורן, ושם הביאה אותי אלי ואסתר לסבנום שבלימבדג.

כפר זה, המאוכלס קאמוליס בלבד, נתן מחסה להכחשים הכים מאר יהודים ולא-יהודים. כ"קאמוליס" נאלצתי לבקר בכל יום ראשון ככנסיה. הבום מחבוינו מצאו שם מקלט בהסתר הומן.

ג'ה אצל איכו ועיר, שהתחס אלי בחיבורה. עברתי דרכה במשק, ומרמזתי במידה רבה. האיכו ניסה תמיד להביאני חתן כנפי אמרתו. סיפרתי לו תרבה על ארץ ישראל ותוא גילה הבנה, אלא עבבאר ממנו לחשיג כפד יתנו יהודים לאיכרים. עם הליתי באסטרדא ונוקקתי לרופא. גם בו אפשר היה לבכות.

החילה יעבתי במיטת אחת עם בתו של האיכו, אדר כך ניהנה לי פינה צרה, ליד המכתב. מאחר ונמצא בכפר מלשין אתה, זכינו למצורים תכופים. לפעמים נתללו מסתוריים.

יום אחד קיבלתי מכתב בעילוי-שם, שהוקיעני ליהודים. היתה ביד העודדה-זרות טובה, שקיבלתי ממקוריה-הישוב המקומי, ובה נרשמתי כחור שבת סננים. אך משתגע מכתב עני בעילוי-שם ובו איום בהוצעה למשטרה, עזבתי את המקום.

עד כה ועד כה הלכתי תהיה וקרבה. ג'ה אצל איכו בוורדס. אך לא חשתי עצמי בטוחה. וביקשתי לשון לסבנום. אלא שתחבירתי לא פעלה עוד, ורצתי ברגל עד נימכון. משם לא יכולתי להמשיך. מצאתי מקום לינה, ולמחרת בבוקר יצאתי לירממוגה, בהן התפגזות. שם מצאתי את אחותי.

שילמית (סופי) ניסבאוב-יערי

ג

משעבתי את לוסטרדא ב-1942, עברתי הוריתי בבית-הילדים של הקהילה היהודית באסטרדא. הילדים היו בבני ששה שבועות עד בני של שנים. לפני המלחמה שימש המוסד כעון-יחס לילדים יהודים צעירים.

כשרוכזו היהודים הנמורים לשלוח ב"שאנבורני" שמבול למוסד שלנו, טיפלנו בילדים עד צאת המינספור. פורנו (כל המגל היה בסדר הענין) להוציא משם ילדים לחתביאם אצל הורים-מאמצים נוצרים. אני הבאנו את הילדים למקום מסוים, ימשם ראנו להם אחרים. מקצתם היו ילדים שהוריהם נפרדו מהם מרצונם, שלא לקצתם אתם למחנה. היו גם ילדים בלא הורים שנגדלי עליידי הגרמנים במחבואים.

בפעולה זאת נסחתינו במידה רבה עליידי מר וסקיגה, מנהל השאנבורג, ששיטת פעולה עם קבוצות-מחבואות הולנדיות.

החילה ג'ה אצל משפחה יהודית, לאחר מכן בבית-הילדים. בקיץ 1943 נערך טיפוד גדול. כל ילדי הבית הועברו לוסטרבורק, ואני בנייהם.

ידעתי על הפעולה הצלחית-ליגאלית של "התלח"ץ. האנמן המציר בו להם-תחר ופעל לי להכין הצלחים להעודת-זהות, אך לא רציתי "לצלול", כי הורי היו בארץ-ישראל ונסונו שמרנות שקיימת אפשרות של החלפה עם

אורחים גרמנים. מספר נשים ישראליות באמת יצאו את הולנד ב־1942, ביניהן לאה קצנלבאן.

בוסטרביק קיבלתי סרטי־קלט, באמצעות הורן, ועלייתי כך נדחה שילוחי. גם תרשתי לעבוד מחוץ למחנה.

היית לא הייתי רכושית עם ההלוצים, יכולתי לברוח מהמחנה מבלי לגרום לשילוחי־עונשין. ברחתי בספטמבר 1943 והובאתי עליידי לורה ומרים הארמן ליהלזרסוב, ומשם לדוטרדב, לביתת של לצי וירלסהיים. נשארתי שם י"ק לילה אחד, וזה הציל את חיי. למחרת נעצרו כל דיירי הבית.

עד סוף המלחמה הסתתרתי בסבנום, על גבול גרמניה, תחילה עבדתי בפונדק המקומי, ששימש תחנת־קליטה למסתתרים. בסבנום הסתתרו גם סטודנטים, טיסים של בנות־הבית ועוד. היה זה מרכז של עבודת מחתרת. עד מהרה עברתי לביתו של הגרמנאי, וביליתי בי הדשים אחרים. אחר כך באתי לביתו של איכר ואצלו שהיתי כשנה וחצי. עבדתי בכל עבודות משק הבית והגידול, וקיבלתי שכר. את הכסף מסרתי לארגון, באמצעות אלי ואכרמן עבירות. אצלנו הארגון דאג לי לכרטיסי־מח, ותרשתי כתושבת הכפר.

האיכר ובני משפחתו נתנו לי יפה מאד, כמעט כל איכר הסתיר משהו. הכומר תמיד בלוי מעל בימתי לקבל את המסתתרים, ידעו אשר ידעו. אף־על־פי שלא־ישים אלה לא היו קשרים מיוחדים עם יהודים, צורו להם ברצון, וההחלף תמיד שהכירוהו לפני המלחמה היה בוחרי־בהמות, אדם ישר מאד שכל חבפר חוקירו, עיבדה זאת תרומה הרבה להקניית שם טוב ליהודים. עם סיום המלחמה עלו מכתובאות בכפר שלושה־מאות איש בקירוב. הכפר עצמו מנה עשרות אלפים נפש.

חבריו היו נפגשים איתי לשבועיים, כערב, במחבוא שהתחלן עליידי ואלטר פונגסקי ביער. שם התונו חכמיה לעתיד, כגור שנתפש אתרי ומלי. רמת ילדים יהודים ונשים למשפחותיהם. כבר אז ידענו, כי מספר מאות של קאמולים מחבון לצור את הילדים החבויים אצלם.

איתי אישית לא תרתי בענין זה. אחרי המלחמה נלה האיכר נתן רב מקומות חלי, במזרח ובצפונה. אך בימי המלחמה לא שאל אותי כלל על עבדתי.

בשלושת החודשים האחרונים שוכנו אצלנו תמיד חיללים גרמנים. גחשכתי משותת, אך האיכר נאלץ להתחבא בביתו שלה כדי שלא יישלח לארבייטס־אויבואד" בגרמניה. בדרך זאת ניתן לי למחל לו מעט על מעשיו הטובים.

השתחרר בא בנובמבר 1944, לאחר שלשה חודשי קרבות בסביבה. סבנום כמעט ולא נפגעה.

חברי מליסירבס — לומי ביול, סופי, יאן וגוסטל בוסבאום — ואני, החלפנו

מיז אחרי שתורר האסור לתפש אתר ילדים יהודים החבויים בסביבה, כדי להשיבם לחיק משפחותיהם במהירות האפשרית. בעזרת ידיד יהודי שהיה אף הוא חבוי בסבנום, פירטנו עיתו־ילדים קטן מטובל, ותלכדנו אחת לשבועיים בין ילדים אלה, לאחר כדעתי הסופית של הגרמנים מהחזו בית־ילדים בדרך. בסבנה שהעמל לרשענו עליידי מנפחת בדרך, אספנו למסד ילדים שער אותה שעה לא נודע קרוביהם, או שנעלמו.

עשויים הינו להקים מוסד בית אחרי שתורר ליסגורג בהצלחה רבה יותר, אלא שאז חסרו עדיין במוסדות היהודים הבנה, אמצעים ואנשים.

לא בכל המקרים היתה הוצאת ילדים מדי מאמציהם קלה וקשה דב היה בהשגתם של ילדים אלה להחיות ולקשר עם העם היהודי. בכך עזרו לי הרבה חיללים חנונים בצבאות בעלות־הברית, ואחריו־כן תילי הבריגאדה. אחרים מן הילדים שמצאתי תועלו מיד ארצה, כשפילתי אני, ב־1945, קיבלו חנה חרי אשר את הנחלת הבית לידהם.

לילי קסבר־טיכו

ד

בנובמבר 1942 התערתי עליידי אלי ואכרמן אל משפחת אוקסגר באפלי דורן, היתה זו משפחה נוצרית־אורתודוקסית, הקרובה בהשקפותיה הדתיות להשקפות הדת של זוף וסטרויל. אצלם נשאיתי נשנה וחצי, עד מארס 1944. אבי המשפחה, יוהאן אוקסגר, היה נושאי־מכתבים ככנ 55, ילו אשה ובן אחד, בן 18, מצבו הכלכלי לא היה מזהיר, ואין להניח שהנעדר מהסתרת יהודים בשנות המלחמה האחרונות. הוא עשה זאת מתוך שנאה מובהקת לגרמנים. לא פעם הכריז, שאם יתפס, לא יהיה מוכן לשאת עיב מעשי־השפלה מצד הגרמנים, ויעדיף את המוות.

יום יום היה יוהאן אוקסגר מתפלל לישועת היהודים מסבלם, כל פעם לאי גוסס חדש. פרי המצאול הוא פעטים רבות השתתפלי בסגישות השבועיות של החוג המצומצם, אשר היה מתכנס בביתו של הגב' וסטרויל ואחותה. שורה שם רוח "הולנדית" טיפוסית, רוחם של שואפי חירות ורעמאות, המתנגדים לכל עבדות ותלות דתית. יש וחשתי את עצמי כעוזף להתנגדותם של ההולנדים לעול הספרדים בתקופה מלחמת שבנוים השכנה.

אין לאמר שהמארת שלי לא היה טובלני, אם כי היה רואה זאת בעין יפה, אילו התוצרו היהודים המוגדרים בביתו. הוא ידע כי לעולם לא יעליח לשכנע אתי יאף הבין חמדיך את השקפותי, אולם בניני היידי הולך בדרך לא נכונה. מתוך נצחיים ותמים התיחס כחיוב לכונם של היהודים לארץ הקודש, וראה בכל מאורע התגשמות גבואית שבמקרא. עד היום אני שומר על קשר עם משפחתו (הוא עצמו נפטר ב־1955).

עובדיהם של האנשים, שנאלצו לשבת יחד תחת קורת-גג אחת ללא אפשרות יציאה כמיטת (היו כצבים לשעה קלה בשעות הערב והחשיכה), הלכה וגברה. היו כבוסים בשל דברם של מהרסן (כגידת חלוקה פתוחה רדיו וכו'). אלי ואטרמן, שהביאה לידיעות משאר החברים ואף העבירה את מכתבי אלהם, רכזה לי פעם על אפשרות של העירה לארגוניגה, דובר באגידה העונגת בנמל רוטרדם; אך בראת שסיכוי זה צלח בתורה.

במאוס 1944 הוציא לי יום וסכריל לעבור לצרפת וקיבלתי את הצעתו מיד. ערתי זוכר את המכתה אתה, במטבתה של משפחת אוקסבר. יום עצמו העבירני לבלגיה, ארצי ונצרה אחת מלוסדרכט, רוח אהרנפסט. שם קיבל אותנו מאכס יתרמילר ודאג להעברתנו לפריס.

אלי עזר (לוד) בהן

ה

כ"ב ביולי 1942 בקראתי להרצב לשילוח בברוכספרט הראשון שיצא את הולנד. ההלטה שלא לצית, שכן ברור היה לי, הידוע לתקופה שביליתי בברוכספרט, שפירושו של השילוח — מלת אותה שעה סביר צדיק חבירו, אנשי הירקורם שגרו אז בייטסקאדה, כי צריך לצית לצו, ואכן ציתו רבים. הייתי מסודרת בדעתי לחלוטין, ונבצר ממני לשכנע את חברי. לצו לא נענית, אך מה לעשה לאחר מכן — לא ידעתי. רבים מתכנני לבקש השילוחים (הייתי גרפיקאית) הציגו לי מילט כביהב או במקום אחר, למסור גיאווי לקבל את צורתו של אחד מנהגיהעבודה שלי, הוא שיכן אותי אצל מנהלת העסקים שלה, הוספתה לעבוד למצו, אך כעבור שלושה חדשים נאלצתי להסתלק. מצאתי מחסה בכיתו של קצב בואנדררט, ושם נאלצתי לברוח, עקב חיפוש בכיתו.

ידעתי כנראה אחת בלבד: של לאה צנלסון, תשליחה מארץ-ישראל, בשום כתובת יהודית אחרת לא נחתי אמת. בביאי לביתה, פגשתי שם מכר ידוע, ונבחרתי מאד. אך הוא הביאני אל ביתו, שהיה בכוח יהסית מאתר שהיה "מוגן". מר אחר, מנהל-עצום הילודי שיקר אצלו, הכיר בכוונות לתת לי מחסה, ביליתי שנה בביתו שבואנדררט.

רשמיית עימשתי עונות-יבית, כר אחר ביקש להמרות במשהו את פי העיר-מים. באחר שאני הייתי "עוזרת", ניהנה לו הודמנית לתת מחסה ליהודים ביכפים — זקן ולוד (אילו הייתה עוזרת הולנדית בבית, היה מסתכן על-ידי כך יותר על המידה).

ידעתי היה אדם חביב, אך לא הצלחתי להגות את דעתי אשתו, בעלת-בית, שהיה שפוטטני טוב, המזוגני הכופית לשיט, באחת ההפלגות הללו, בחברת ידידי, נטל בחשאי את העזות-הנחות שלהם, יאחת מהן גפלה בחלקה.

במהצות 1943 שכנעתי מר אחד מידעיו של מר אמת, כי גם הוא מבקש לחת מחסה ליהודים, על אפס ועל המצב של הגרמנים. מיד הודעתי שאוכל לסייע בכך. התקשרתי עם ידידי הוותיק, ורנר רוסמן, אשר הכניסני עם גורברט קלייט, באופן זה הודעה את המצע עם ידידים וחוקים: קארל אורר סלאן ולדור ויסקנה.

מטעמי בסתיו נאלצתי לעזוב את בית אמת, בסמיו ובסיוע בני-הוגו בקלסרטי במשפחה אחרת, משפחת קאלוניסטס אדוקים. גם שם עבדתי כעוזרת-בית וקיבלתי השלום הגון. חכופות נכעתי לאמאמיהם, לבקר אצל החברים. הגברת הארס הייתה נותנת לי כרטיס-ביגוד ומזון בשביל גתבאים אחרים, ואני מסידי אותם באמצעות קארל אוררסלאן למחשבת החלוצית.

מרים ואטרמן-פינקהוף, שקיימה קשר עם ויטסקאדה, נוצאת פעם בתעודת הזהות שלי ונתנה אותה לתיקן. באחת מנסיונותי לאמסטרדם, במאי 1944, נאסרתי. עלה בידי להשליך את כרטיסי-המזון שברשותי, אך תעודת-הזהות שלי עוררה חשד.

נכלאתי באמסטרדם, ואחר-כך הועברתי לגינת-הסחר שבסכבנינגן, השוכן רים החולגדים שהביאוני לשם כירבי להגיה לי להמלט, מפני שהששו לשלום משפחותיהם: "יש לנו נשים וילדים".

בבית-הסוחר "אוראניהטל" הממוצם נכלאתי יחד עם נשים הילונות שעבדו במחשבת, נוצרו חירותניה יפים (לאחר המלחמה קיבלתי מסתה מאת אחת מהברות לכלא). כעבור שבועות אחדים עלהוני הגרמנים ליטורבולק, אל ציף-העגשיון.

חות פרנקל — ביהאן

בשלהי 1942 הציג לי קורט האנמן שאהדייב לשרת בצבא האנגלי, וייתכן שעל סמך התחייבות זאת הימצא דרך להעברתי דרך ספיר לאנגליה עוד באותו מר. עאלני אדם לא מוכר לי (אחר-כך גודע לי כי עמו וילם מונדר-ריאן, מאלטאלו), אם רצוני לרדת למחשבת. כדי שאחרש לו אמת, נקב בשם משפחת יהודית מוכרת לי, הסכמתי.

בתבור, כי וילם מונדריאן נשלח אלי על-ידי חברי מאכס ריטשילד, שכבר "צלל" בעת ההוא. מאכס ביקשני בשעתו להודיע לו אם אנדקק לסרבאו, ובעקבות השוכתי שלה אלי את האיש.

ומינמה קודם לכן גבתי ביומתי העזות-הנות מן הפועל השכיר שעבד אצל האימר שלי. כתבתי לגורברט קלייט כי יש בידי העזות-הנחות, וכי צריך לישנות בה את השם. הוא ביקר אצלי, לקח מדי את התעודה, ואף התחזה לידי.

ה"צליחה" לא נראתה בעיני רק כאמצעי להצלת החיים, אלא גם כדרך לקיים הכבוד העצמי, עליית התנועות סבילה זאת ניתן לי לבטא את רצוני, אפשרות התחלה נקשרה תמיד בועתי בעליה ארצה לארץ סיום המלחמה.

מתוך דאגה התחל בפעולה מלמטה שלו. וכפי הנראה לא היה לי בראשית עבודתו כל מגע עם "החלוק", אלא עם יהודים באמאנו בלבד. ב-1943 הביאני אל איור בפריסלנד, נשוי ואב לשלושה ילדים. האיש היה קאלינינסקי, שובא גרמני, גם כרובין התביאו יהודים, במידה חברים שלגו, המדובר המקומי, טגול בית-הספר וכיצא באלה סייע בפעולה עברתי כפועל בשוק, והסתובבתי גם בכפר. נחשפתי מסודרת לאגרנטמיה, המשתלם בעבודה מעשית. שלימתי דמי-החזקה, 5 מילדן לשבוע.

במאד 1944 צווחתי את המסוב, מפני שמחבואי בתולה לנאצי שטר לא תרם משום עברתי לכפר אחר ושתיהי בו שלושה שבועות. כאן ביקרה אנלי לראשונה לוחם דולל, והציעה לי לצאת לצרפת ולספרד. לפנייכן היה לי מגע עם מונדריאן בלבד.

בסתר לאמאנו, לוינסקארה, והגעתי לשם בליה, באופן בלתי-עשוי פושתי את קארלי אורסיאן, כנחם ומדים פניקתה. עם הזרונה קביעה היצאים לספרד, וקיבלנו תעודות זהות חדשות.

ואב הירשפלד

1

כשפרצה המלחמה, למדתי בבית-הספר לקצינים בתל-אביב. "סתבתי" אקדמי כעבור זמן רב מסרתי אותו לקורס ריגול.

כשהייתי בלכשרה, רציתי להפסיק כל גזירה של הגרמנים, למשל — מסירת האופנים, הסביבה הוהבה (בתעודת הזהות). אלא שארגון ראשון אילצנו להסביע את ההתחמה.

בספטמבר 1942 געתי לבדיקה יסודית, לשם שילוחי למחנה-עבודה. כעבור שבועיים נאסרתי עליידי שייסרים תולגרים, אך בליה עליה בידי להימלט. לפני הבחנת הצלחתי להתקשר טלפונים, מתוך הבנתו בו התחזקה עם וי כחן. הוא התגבר בתוקף לבריתות, למרות זאת, חשיתי לי אחריותי מקום עבודה במסד לחולי-נפש באסלרין, במרתם הגיעה לשם גם רי אשתו, באסלרין השגתי לשנינו תעודות זהות מאושרות, עלי-פי עצמו של גורברט שליין, את חפציו וחיתוים ביחד שמדנו חמיד בקרבנות, כשהקימו הגרמנים את המוסד והוציאו את החולים ואת האגל בכור, ברחו, רי ואני.

שהינו ימים אחדים במשרתת הלבנים ברחלרין, אחריון מצאתי לנו דירה בפנטיון קטר בווסטריין, ובה גרנו עד אוקטובר 1943. איש לא העיק לנו בעלת הפנטיון קיבילה אומנו בלא שחד, ומעולם לא שאלה אותי

למוצאנו. נחשבנו כסאודוסים, בעזרת המיטרה גרשנו לשכונת בווסט. פכיתו כפועל הקלאי בתורה מעשית רשמית-למחצה, והשתכרתי כרי מחילת.

אסתי רי תחלה לפעול בארגון מהדרת סוציאליסטי תולגרי. מראה לא היה יתור, ועלייכן יכולה להתהלך באופן חפשי. היא קיימה גם קשרים עם "החלוק" ותביאה את אמיל גליקר אלי לזוכה, פלי-מנת שאסיע לו "לצלח". רי טיפלה בעיקר בילדים יהודים.

יום אחד נאסרה רי, עלי-פי הלשנה, ונכלאה ב"שאובורג", המלכיה היתה יתורית, כשיתפה פעולה עם הס. ד. מכר שלגו, שעבד שם ביוגראמ, הכירה — והיא שוחררת תכונה 500 גולדן. בעזרת זוכי תולגרי הצלחתי להוציא מהדרת של רי את הפציה ואת החיבורת המיופנת מהיר ברשותה.

קורס ריגול נתייע אלי לזוכה וסיפר לי על עבודת "החלוק" ועל הפברת חברים רבים לצרפת. אז ביקש ממני את אקדמי, "נענית" לו קורס נאכר פעם בבול, אך כחומר על-ידי אנשי הס. ד. במרידה השל עליו להתייגב לפני ראש הכפר במקום מגוריו (למעשה — מקום השרות). אותו ראשי-כפר היה גאצק איש הבסוב, עלה בדעו של קורס. שאני אשלטן אל הס. ד. במרידה ואצמיד פני ראשי-הכפר. זכר עשיתי במרמית גרמנית ביוגר שאלתי, מה עלי לעשות באותו ריגול. התשובה הייתה: "עלה אותו לעבודה". כך בא הבול על מקומו בעולם...

10.10.43 חצינו אני ואשתו את גבול בלגיה, בדרכנו לצרפת.

מרדכי (מאבס) בון

ביער

הייתי בהכשרה בדרת. יחד עם חבר הכיתתי מהביא ביער, במערת-יער קטן, חפרנו לנו בור בגיל של חצי דרך, וריכזנו בו לאט-לאט ספרים שונים.

באחד באוקטובר 1942 עברתי להתגורר בו, נעוץ או מצור על יהודים יוצאי-הונגאריה, והחלנו חבר נוסד להצטרף אליהם. במפנו של דבר היינו 6 חברים במערה היער הנסן.

בדור שבת ממחנה-עבודה דאג למזון בשולי היער חק מטעים, ושם נגבנו פרי. שארנו במקום חודש ימים; כשנידע לנו כי הגרמנים עומדים לערוך תפיש — הסתלקנו נסענו לדאצטער, ושתנו שם יומיים בבית-החלוק. חברי קיבל חתומת במהדרנאט. אז אני נאלצתי להסתתר, באשר לא היה לי הותמל-מגן. ארגון ההכשרה שלח אותי אל משפחת יהודית, ואחריון

אל משפחה נוצרית. לא יכולתי להשאיר שם חשב חמשתי מקלט. הביאו אותי ליער, בו שרר כ-30 איש. כלם היו יהודים, ביניהם גם חלוצים. הייתי שם ימים, ואז גילתה אותנו המשטרה ההולנדית ואסרה את כולנו. הגרמנים הפעילו לחץ על המשטרה ההולנדית הצבאית, וזו מצדה לחצה על המשטרה האזרחית. באותו מקום הסתתרי גם חברי הטרזרת קימור ניסטית, ואף הם נתפסו. גם עסקו בפעולות חבלה, ומשום כך הובאו כולנו לג'אמפאר, ונחקרו בקשר לענין זה. לא יכלו להוכיח דבר לגבינו, ועלינו הכניסו לבית-הסוהר. משם שולחנו לוסטרבורק.

שארל ויגל

משרפת-הלבנים בטרזרלה

א

ביום הראשון לפלישת הגרמנים אמרתי: זה יהיה סופנו. הייתי מצוץ ושכבתי במיתר-החלון בראונטר. היינו גרגשים מאד, דוחנו ריח עליון. יציתי לברות אל מעבר לקור-האיכל, כדי להגיע לאנגליה, אלא שבגלל הצבי נבצר ממני לבצע זאת. בפרוץ המלחמה עם פולין העתיק הסניף בראונטר. מנימוקי בטחון, את מקומם של חברי ההכשרה ששכנו מערבה לקור-האיכל, באזור הגובל עם גרמניה, אל מעבר לקו זה. עתה ניסה רו כוון להעביר גם אותנו, אך הדבר לא עלה בידו.

משכבשה הולנד, לא הורשו החברים ללון בבתי האכילים שלהם, אם נמצאו שם בערות בבית, כחשש "חילול הנוצ". מאז לנו כולנו בבית אחד. בית זה פחד בשטחה של משרפת-לבנים בטרזרלה, שמנהלת, מר וילדשוט, ביקש לעזור לנו בלב שלב. בתי-החרישה לא פעל אותה הקרפח. כשהתחילו המצצרים והשילוח אל "מחנות-העבודה", עלה בידי לחמק בידי השוטרים. לא רחשנו אמן לתותמות-המגן שבמעוזותינו, וכשהתחילו על אפשרות של בריחה, לני במחבן. ראש המשטרה הכפרית באיזור טאלי-הע, מוחרר אותנו מראש על סבת מצוד, עליידי הודעה מלפניה למר וילדשוט. בזה בנו הלשון: "החללה כפרה עזה, קשור יפז את סירתי". ראש המשטרה היה ויגל דובב.

באוגוסט 1942 נולד בנו אריה, בבית-החלים בראונטר. הדאגה לבטחונו של הילד הציקה לנו מאד. הואיל בביתה של משפחת וילדשוט, שעמד ליד ביתנו. לעתים הייתה פאני יוצאת כלילה מתוך הבחגן בו לנו, והילכה לבית הסניף, להיניס את הילד. אחת שעה גרו עמנו הרבית קאס, שררן בבר, קורט בנימין, יוהן פריי, קורט בגימן. היה הראשון שצאלץ להסתתר.

סידרנו מהבוא בתוך משפחת הלבנים, בקצה חפלת הצפון. שארבה היה כ-50 מטר ורחבה מטר אחד בלבד. אי-אפשר היה להודקף במעלה "הדר" המגורים. היה מתחת לצוהרי-האוויר. פ. וילדשוט היה מביא את המזון, ואנני דאגה להעביר לקורט את כל הדריש.

משפחתה הסכנה והברת, התלשנו כולנו לרדת לאותו מחבוא. ביקשנו מלורה ודולאכר למצוא מחבוא לבנו, לפי שלא יוכלו לקחת את הילד עמנו. פאני הקדימה לגמולו.

ב-1 באפריל 1943 קיבלה לורה מידינו את בנו אריה בחגגה הרכבת של דאצטר, ומסרה אותו לידי הגברת תיאא ללייד-סטופר מאימירן. לא ידענו את המקום ואת שם האשה; רק כעבור חודשים אחדים נקשר קשר באמצעות מר וילדשוט. בספטמבר ניתן לנו לראות את הילד בביתה. אחרי כך הייתה הגברת קליין מביאה אותנו לסרוולדה לעתים מוזמנות. מר וילדשוט היה מניח את הילד בתוך שול ומביאו אל התעלה, כדי שנוכל לבלות עמו לילה. לפעמים היה מעביר את פאני אל ביתו בשק, על גבי מריצה, כדי שנוכל לראות את הילד.

משה (מנפרד) רייב-הולד

ב

פעם אחת, כאשר עמד מנפרד להחזיר את הילד לידינו ההולנדי, הופיע אחר הפרעלים במקום. מנפרד התחבא והילד בורסוהריו, ורבו לו לשחק. כשעה וחצי לא חוציא הנו, והרי היה בן שנה וחצי בלבד!

הגבית קליין טיפלה בו באופן יוצא מן הכלל, והוא גשאר בביתה כל ימי המלחמה.

במחבואנו דלק אור-חשמל, יום ולילה. ריח פרצים עזה נשבה בתעלה תמיד. ימינו היו על-גבי מדגני קש. חמיד היינו שחורים מפית. מים, מצרכי מזון וכל שאר הדברים הנחוצים הביאו לנו מר וילדשוט, כשלא הבחין בכך איש מהפועלים הגרים במקום. היינו מנסלים במחבוא. כלילה היינו מרבים לצאת החוצה, ובינו יסבדו לשעמים שעה קלה על-גבי החגור.

מר וילדשוט היה אדם כגון ארבעים, צעיר, שונא גרמנים. כבר ב-1942 יצא לנו להסתתר. אין מלים בפינו להאר את גדל צערנו וידיכיה לבו. הוא לא מחד כל טובת-הנאה ממעבנו. את המצרכים קנה בספק שקיבל צמר לויסון, שתמן במחירת החלוצית. בשנת האחרונה החל מנפרד להשתכר למחיתונו מסיית צמיר-כבשים, שמכרוהו באמצעות האופה המקומי. מר וילדשוט היה חבר ארגון-מחבלת הולנדי, ובשנת האחרונה למלחמה היה מעל במחיתה. הוא הביא ל"חור" שלנו כמה מקלטיררין ואקדחים. פעם אחת, בשלהי 1944,

הביא לינהיאר אנגליה, אשר שלחנו אותה לשאת דיווחים על המצב לאמנתו על מועד התגבש המדינים נודע לנו מן הדבר.

האנו לדיווח דבוביכס, מאן בניסחנו להתבוא ועד הסוף: נאמרים על נולדנו מן, ויכוח בהולמנט הבריטי, שידור "גרמניה דופשית" מקאנאריס, שידורי אוראניה וצוד, היינו בעודכנים, ודענו מה אירע ליהודים, את הידיעות היינו מעבירים למר וילדשוט.

בספטמבר 1944, לאחר הקרב ליד ארנהם, האמני כי הגה כבר בא השתתרות מצדדי דץ החפזת ראינו להקת של מטיכים ושל צבחים גרמנים. האכזבה הייתה מרה.

הגרמנים התחילו לפרץ את הבמזורים לאורך האיסל, יחדיה את דתה בשטח המשרת, סיבה את חיינו ומנעה מאתנו את חופש התנועה, מר וילדשוט נאלץ לברוח תדירות יחדיה בספלו בנו. אור חשכל לא היה לנו עוד, ערב השחרור התגוררנו בחדר שבועות בניה האופה.

עם הידיעה הצבא שחרור צפתה, נסענו באיטנים כדי להביא את בנו. היה קשה מאוד להרע לאומדות, אי בעזרת ההתנגדות החלוציות הצלחנו לשמור את הבן.

פאני ריינהולד

הבונקר

הרחק משחרר המישור הגדול, ללא גבעה, ללא תולדות, אין קץ ל"פולחן" ההולנדי, הנוף החדגוני, שאינו טשטשה, מראה את היר וטשטשה עלי רגש של אבדן, קשה למצוא מחבוא בגוף זה, אין בו דרים, רחבה אי יערות עבר, הם העשויים לתחת למסחר, הנף גלוי לכל מבט עין, בא חייב האדם ליטול ליצמנו מן הדי חטב בכות, כפי שנאלץ הוא להציא מידיה את לחמו.

עמק מוחת לפני האדמה טמן ה"סחלפלסאט", המתבוא, וחי מחילה החיקיקעית, כמיהה טען אדם, מוסר עד שאין לגלותה, אף שוכצאת היא בכמור למגורי-אדם, עשרים מדרים ארבה, מטי חמישים רחבה וסטי גבהה בקצה משטח באורך של שלישית מטרים, שתקרתה גבוהה בוצה מטר מן המבחרה כולה, כאן אפשר לשבת על גבי ארגו, אך לא לעמוד בקומה זקופה, מכל מקום, אין צורך להתכופף כל כך, משעה זה ישמש "דודי-מגורים", ואילו המעבר העמיד — חדר שינה, חז במיטה שוכבים, אין צורך לשבת בה בכל שוורת כמטון השיכת גמורה.

מסתחלה עקרה יתחי העלוג, היתה דחצנו איתנה לתפש דרך-העלה בכל

מחיר: בקרחתנות היפשו אשוריות, שכן לא רצינו להכביר על התנועה. בלאורחתי היו החברים ימים במקומות המחבוא שעמדו לרשותנו, כל חבר היים היה לברוח קודם-כל בעצמו, דרך לאחר שכלו כל הקצים — לבית אל התנועה, המצוקה היא אם הושיה, ואנו ידענו את מעמדות הציאה לפוליה, ותבה הוצע לנו מחבוא שחית, בדברי המציע: "לא משיכה ביותר, אך מוגן מפני גילוי וסוכ מגידוש לפוליה, וכשכבר יושבים ספנים, אין חשש נורא בל-כך, ואכן התברר לאחר-כך, שאין הענין נורא כל-כך, יאכל מקום — עדיף על שילות, אך משראינוהו לאשונה, גרענו באימה: לעומחנו געור פתח של מבהרה אפלה, ציה וכוהמת, לא שיעשענו עצמנו באשליות: ידענו כי המלחמה עתידה להתמשך, ואם רצונו לעברה בשלום, חדת עלינו להי שאר כאן, במקום שהיא גרוע מבית-סוחר של ימיה-הימים, מצבנו חסלנו על עצמנו מאסר זה.

רצינו להיות, פעם בני רצון-הימים הטכני של כל הבחואים — ודרי צדינו לא חיינו כלל, כל השנים עזלפו לא חי אלא הכנה מיגעת לעתיד, רצינו לחיות את הפתיד וליטול חלק פעיל בעיצובו.

לילות רבים צמלנו בניקוי המתבוא, וחולים היינו לשם, מצודים במטאטים וביצוע, ומתיגעים לאחר מגירת נפש מצחינה אחרי-כך נגשנו לסתום מקומות אחדים, כלילות לא-אירח, ושאנו אבנים עד הפחת, שילכלנו אותו למטה, ובפנים גררנו אותה, בשפיפה, כל זה נעשה ללא הבח, אף לא לחישה, כשכלי רפאים נצו הדמויות הלוד יצבו.

הביעה שעה גדולה: החקן קורחשכל, היה אור, צתה התחילה החקנה תנאי המגורים: שהצלאות-לש, שמיכות צמר, מזודות עם בגדים, כלים, ספרים, חנור לתורה, מארי טוניה גדול, המחבוא לבש דוחי-הימים, חמימות של מגורים, האם היינו עליו, אפילו להחלנו להכביר, עמל כה רב השקענו בהתקנתו, ודרינו מקלשנו האחרון, הנכון לקבל את ציננו.

בינתים החמידה האוירה בחוק מיום ליום, עד שהיתה ללא-נשוא למראה מנותגת של נרמנים והכווצו אנשים כפתה, למראה מדים היו מסתתרים, יומם ולילה ארבה לנו הסכנה המקלט, על כל מטרענותו, העניק לי מעין הרגשת שחריר, טמון היה עמדי באדמה חומות עבות אצמו כל רחש, שעשוי היה לחזור לבאן מן העולם החיצון.

גימנים הראשונים שקעתי בחודמה של אפיסודיותות, תור שינה זאת החלמתי מכל לילות-המגורים, ממתת העצבים עד לקצה גבול היכולת, אחר בא הצורך ליצור לי כאן מסגרת לחיי החסירות, להלק את חומק, בבוקר כמתי, ביטלתי לי קפה על גבי הכירה החשמלית, וסעדתי פת שחריר, אחרי כך למדתי לשונות: עברית, צרפתית, אנגלית, משעה שהיט-עשרת המרחש המאורז המרכזי של היום: שלוש בקשות לפי הסדר המוסכם — ואני עלה

למעלה הרליה נפתחה ואור היום הודר פנימה. איש חסדי בבוא לו את ארחת הצהרים ושאר מצרכים. בזמן לזמן הוא מביא משיטת טריות ומחל לוק עמי דברים קצרים — המלים היתדות תוך עשרים וארבע שעות: "פה חדש בחור?" — "כיצד אתה מרגיש שם, בפנים? היה חם?" שוב נפעל הפתח. אחרי הצהרים אני חוזר אל הלימודים יקרא. מרבה אני לקרוא, ומבטל את התחבנותי להגיע ליצירות שלא התפנית לעסוק בהן: גותה, שילר, לסינג, המשוררים הפולוסופים הרבנים ויכנס לעין יסודי.

לעתיד, כששקט ועלות שוררים מסביב, רשאי אני להתהלך שפה אחר שפה, ללא רחש, במעגל הכפרות יותר גתנת לי האפשרות לסייל מעט בלילות באחד הצמח. הרי זה ענין נפלא, אך יש בו חסר נכבד. אני נחוג וחרות מרובה.

אשר יחסי הוא פרק בפני עצמו. בלא הברייתר חציע להצללה. "באחד שהרנו זה את זה ימים המים כל כך, לא אכל לעמוד בין הצד ולהתכונן במתרחש". אמר. את הסכנה שהוא נוטל על עצמו ביטל במחירי. "אין לדבר על הדוקת טובה, הרי זאת חובה". אכן, היו אלפי אנשים בהילנד שעמדו לצידו, עזרו לו כמיטב יכולתם, סיבנו למענו את וייהם: אנשי ידות, סטודנטים, אך בעיקר אנשי העם, איכרים מהשורה, איכרים תועלים. אני ריחשתי להם כבוד והוקרה, להם ולשכ אשר סביבם, יצא.

הסנה הדישה גיעה תקופת חרישת האדמה. ערב אחד נשמע הנקישות המוסכמות שלא בשעה היעודה. מה לרה? — הגיע חבר, ועמו בשורה השדרור קורב. צונן ומעט זרם אוירי-הלילה אל הוך מתבואה. התנועה לא נחה ולא שטחה עד אשר מצאת דרך לחירות. בי תלוי הרבה לעלות על דרך זאת וללכת בה. שוב יש ביכולתי ליטיל את גרלי ביד. ולפני שנת וחתול היה למציאה. למרבה הצער, לא כל החברים זכו לכך. מצי חברים ניצילים

מרכז ההסתתרת 1943—1945

עד ינואר 1943 פברתי במרכז היהודי לחולי נפש שבאסלדורף. ידעתי כי הגרמנים צומדים לחסל את הכיסד, והתכוננתי לבירור בבוא השעת הנחלת המוסד תבעת ממני שלא לנטוש את החולים — אך עמדתי של השתתפות ציפי ונדיע לי על מועד היציאה, וכמה ימים לפני התפטרתי יצאתי לאאסלדורף. "החלוק" דאג לי למקום-מחבוא בעיר הילדורסדום. כרצ חברים מהגדרותי אצל הולנדי נוצרי, שהתנה לו אשה גרמנית. הוא השיג תעודת-זהרה לזוגי רינו, המורת השלום. מאוחר יותר נודע שעבד גם למען הגרמנים, ואחרי המלחמה הוצא להורג בת"י בוגד. שמי היה איזק מז.

בסזיו 1943 הגעתי לאאסלדורף והתחלתי לפעול במסתתרת. יכולתי לחסד ומבב באופן חפשי תוך שימוש בתעודתה של חברה אחרת, יעודיה להצעה, אשר בריאותה היה דמיון גרמני⁶⁵.

אחרי מעברו של יוס וסטרוול, באביב 1944, ערכו הגרמנים חיפוש בדירה. בעלת הבית התחילה אותי מדוש. היו לי הרבה מירות במקומותיהם בורות, אולם הגרמנים לא מצאו דבר.

כל ה"פאטנטים" להסתרת היצירות היו פרי המצאתו של פראנס הריסטן, אשר התמחה בסידורים מסוג זה: מתבואים לתפצים ולאנשים בתוך דירות, הסתרת מכהבים לחברים בתוך כל מיני חפצים שנשלחו למתנה וסטרוורק, כעביר ומן-מה שכרתי דירה באוסטרסדורף ונדיתי שם עם יאז טמית, אחד מתכרי ומסתתרת החלוצים, בוריה זו נשארה עד אחרי המלחמה.

הייתי כל הזמן במרכז הארגון, ובדירותי נפגשו חברים אשר פעלו במרכז לגבולות עם החברים הפעילים בחולצה. ניצר קשר אישי הדוק בין כל החברים, יחידים כנוצרים, הקבוצה החלוצית עצמה לא השתמשה בנשק, אך קיימנו קשר עם קבוצות מזוינות. באמצעות קשרים אלה שודרו נורבוס מביית החולים, וכן נרשנו עבירנו גירות שונים, עליהם ארגפלות מזוינות על משרדים. השתתפי גם בהסתרת חברים מוסטרוורק. יחד עם פראנס ויאז, קיימנו ישיבות רבות על תארגון. בעצם ימי המסתתרות נפגשו החברים הפעילים בערות חלדולנד, ובילו שם כמה ימים יפים. זיתה זו הפנישה האחרונה. כי זמן קצר לאחר מכן נעצרו רובם, במקומות שונים.

משנצחו חברים כזה אחר זה, נשארהי כמעט יחידה בין החברים החולצי דים (נשארו גם הרי אשר, אלי יאטרמן, קארל אדוואלדן ולני דהיינב).

ההיפסות בקביעות עם יאן סמיט ועם טיגוס סטאבניק, אלא שאחרי יריב השלישי המסורתי אי-אפשר היה להגיע עוד לדרום, ושולחני נעמטמה למחנה פריבלנד בלבד.

אלי ואטריין

ב

מעמד קשרי עם "החלון" וביקורי המרובים בבית-החלון שבטולסטאט, הכייתי את כל החברים באמסטודם כיון שלא נאלצתי לעזוב כוכב, קל היה לי לסייע בעבודת המהתרת, היה בדידו לזכור גרימל וכך יכולתי למסור את תעודת-הזוהר שלי ללורה ודולאכר ולהקנות אף לה רופש תנועה. דאנתי לגדבאים שונים, ביקרתי אצלם, סיפקתי כסף וכרטיסי-מזון וסיוע באלה. באמצע 1942 יצאתי לחסרתה בהנהלת משקי-בית אצל משפחת לייסון¹ בווסטפן. היות והיה לי הופש-תנועה, הרביתי לנסוע למקומות שונים, ביקרתי כדי שבידו באלדן, בבית עליית-הנוער.

לדעתי, לא היתה חכמה נוללה לגבי הילדים באלדן² ב-20 או ב-23 באוקטובר 1942 נאסרו כל אנשי אלדן ושולחו לוסטרבורק. מאותה שעה ואחריה את עזרתה שלחתי לחברים בוסטרבורק הבילית של מיר ולבייש, בהמכתת של משפחת לייסון ושל איכר הולנדי עד אילדת-ביום מותם. אדם זה היה מצרטי-מזון רבים בשביל החברים, והתמיד בכך למעלה משנה.

במאוס 1943 נאסרה אף משפחת לייסון ושולחה לזכט, מצאתי לי מקום עבודה בטולא, אצל ירין, והוספתי לעלות יחדיו חבילות לוסטרבורק, באמצעות הידבראס בדאונטר, את מצרכי המזון קיבלתי מידידים הולנדים. בינתיים החל קורט רייזינגר לבקר אצלי לעתים תכופות, והסיל עלי משני כוח שהותו שיפליי חלקיה בחברים שהסתתרו בטר-לילה ובאחריהם. לזי חרבי ריזה תיד בתנאים עליבים ביותר, ועד אמצע 1943 היו מבוזקים מתחברים. חסדים היו כרטיסי-מזון, מלבושים, כסף, לזי הרחקה מהחיריהם היו פנינים מרודים, הוא — סכר-היום אצל איכר עשיר, ששלם עבור החוקרה של לזי וורנר בדרסטי מזון. גם רוח שטיין ילדה בן ביולי 1943, בבית-חולים קאמולי בדאונטר. ילד זה הוחבא אצל הילדים, קאמולים אדוקים, ובילה את המלחמה בביתם.

השחת מר לייסון עצור בפוכס, קיבל מתגרמים רישון לצאת אחת לשיבוץ לרגל עסקיו (הוא היה סתרי-סמכותים), בעל מחשבים גדולים וקשרים חשובים. כדי בואי, פנשחל אותו בארנהם, והוא היה ייתי לי כסף כדי יכלתי למימון פעולות המהתרת שלי. תעבורתי אלפי גולדנים ללורה ודולאכר. הודות לקשרי עם איכרים שונים מצאתי מקומות-החבוא אחרים. השגת המחבואים היתה קשה מאד, הכיפות הדרושמה, כי עזרת ההולנדים יכלה להיות רבה יותר, היו שגילו אדישות; לעומת זאת בלטה עזרתם של רבים

קיימתי קשר עם החברים אשר הסתתרו עדיין בהולנד ובסטרמי איהם באופן קבוע. החברים הפעילים בצרפת הגיעו כדי פעם להולנד, וחברים נוספים גשלו בהולנד לצרפת.

בקיץ 1944 נחפסו רוב הפעילים בהולנד יבצרתי, פעולת המהתרת נפסקה, וניחר רק לזאוג לחברים בהולנד עצמה. ב"חזיר הרעב" 1944/45 היה הכרח לתוכי תלושי-מזון, לא כסף תלדסם וגנבו במחזות-השדה, החלפנו אצל איכרים בגדים או חפצים אחרים, חמירה מזון, לכסף לא היה ערך.

את האמצעים הכספיים לפעולה חשגנו מכל מקוריות; גם יהודים, גם לא-יהודים חרמו כספים. ראשי ארגון דאונטר, רו בהן ולויסה, מסרו סכומי כסף גדולים לפני נירצם. גם מן המהתרת ההולנדית הכללית קיבלנו עזרה מסוימה, אך רוב החברים קיימו את עצמם בעבודתם, כך נמשכו היברים עד לסיום המלחמה.

לורה ודולאכר-גורן

הטיפול במסתתרים

א

עוד ב-1941 באתי במגע עם יאן למבק, שעבד באמסטודם, במפעל בו נרצח בפברואר שביית-המחאה נגד רדיפות היהודים. עזרתי ללמבק בזיוף תלויות יבחיפוש מקומות מחבוא למסתתרים.

באוגוסט 1942 השתתפתי בחבאת הילדים מכית עליית-הנוער בלוסטרבורק. לשם כך יצרתי קשר עם קבוצת כטידנסים מאומרכס, באפלדורן ביקרתי לעתים קרובות אצל הגבי וסטייל ואצל אחיהם.

עקב מעצר הירי, ידדתי באביב 1943 למתרת, אך המטכתי בפפולטי-הסטר ובדאגה לתעודות. עזרתי גם בחיקוי טביעת-אצבעות, מאחרי יותר סייעתי לפראנס תריסטן להתקין מקומות-החבוא.

אחרי מעצרים של ויל וסטרויל ושל חלל סלימי, ביקרתי תכופות בכפרים סכגום וריינפורסט שבמזון לימבורג. במקומות הללו הסתתרו מאות אנשים, והיה צורך לזאוג להם.

בקיץ 1944, משנאמר על כל החברים להיפצא בדרכים, נסלתי על עצמי חלק מעבודתי על חיי אטר בפרסלגה. אז לא היתה לי עוד כתובת קבועה, ולכתי פעם נכת ופעם נכת, התקתי ביד באמסטודם על שמי הברזי, ובו גרו 8 אנשים. אחרי מאסרם של יופ ובאוקה, במאוס 1944, נאלצתי לחסל בית זה.

שלא ילמדת לקבל פרס, בעיקר מן התוגים הדתיים. הכרחי משפחה, שניסך על 9 ילדיה הסתירה אצל 5 ילדים יהודים.

הידיעה על מאסרם של חברי ההנהגה בפריס יצאה מכתה איתנו קשות. כל העבודה שהוקמה עוב לא יכלנו לסלק חברים אל מעבר לגבול.

בסתיו 1944 הייתה הבטיחה המכרזת — מזה, אחי בתצית הארץ עברנו באופנים. כדי להשיג מצרכים, יום אחד נסעתי בלחית רות שטיין, כשהגענו לאמסטרדם נבצר מאתנו להמשיך, כל הגענו לאפס-תכונות, פניתי לזכרקה המקומית, הצנתי את דרכיני הרמבני וביקשתי רשות לנסוע ולאה במכתריה של הצבא, קיבלתי רשות, והשתמשתי בו עוד פעמים אחדות. (פראגס ויף אחריכן תעודות מסוי וז), כפי שנודע לי אחריכך, גשאה רות במיוחדתה נשק בשביל איגוד-מחנות הילדים.

עליזה בירב-אוס-מנדל באום

עסקתי בהובלת דברים לאזורי-גבול, וקשרתי בינם לבין הפעילים שעסקי ישירות בהגירת.

היה לי מאבק קשה עם המשפחה ההולנדית אשר הסכימו את חברינו, הללו בפניי עלידי להציעו להוציא את החברים מהולנד: הם ראו בכך ענין של כבוד, חור ההצלה נקבע עלידינו לפי התזופות ולפי גודל הסכנה, בה היו החברים שרוצים.

ברוטנדרם החוקנו בית מחתה-מקבר, תחילה היה זה ביתו של ייפ, אולם מטעמי במחון עברנו לבית אחר.

מדי שבת או יום ראשון נפרכו פגישות בין החברים הפעילים, במת-ספרו של יופ ברוטנדרם. אחרי הפיסתי על יופ היינו נפגשים בלוסדורסט, אצל משפחה שהכתינה את מדים האצטון ואף אבית.

עם מעצרו של מנחם וצריח הובתתה עלינו מכה קשה: אף-על-פי-כן המשיכנו בעבודה, אני הייתי אז בדרך לארסלנד, וכי ניצלתה.

מספר החברים שנותרו בהולנד הלך הצטמצם, כי רובם עברו את הגבולות. באחד הימים ביסיתי להחקשר עם פקיד, שהיה מוכן לספק לי פרטיסטינות, לא מצאתי, וביסיתי למטרתה, הם סאלו להותני הישיבו בסיסי עליפי העידתי הייתי פסיד בדואר, הפיד אחרי ואסרונם, נמצאו פני ברשימי מוזן רבים הותמות לזיוף, גם יחלומים אחרים, את התעודות מצאו, את היחלומים לא. אמריה טאני מוסק בשוק השחור, השוטרים הציקו לי להימלט, ביחתי מבנין המשרתה פניתי אל ילד שגמרה בודדי וביקשתי להביאני לביתו. קיבלתי מחסה ללילה אחד, לאחר-כך חובר לי, כי כמה מן השוטרים צננו לי לברוח בכונתה תחילה.

כך המשיכתי לעבוד עד ספטמבר 1944, כאשר פרצה שבייתה הדכמות (אשר במשכת עד לשחרור), גוהקתי מיתר תיקי הולנד, התחלתי לאסוף אוכל במחון פריסלנד, צבתי מאיכר לאיכר והבאתי את המזון למקום מסוים, אלי ואסרמן הצליחה להגיע לשרסלנד באופנים, והה העברנו את המזון במסגרת-מישא למחון צפון-הילנד, למקומות המהבוא של הבריגד.

היך גסיון לארגן מקומות-מעבר לחברים שנמלטו מסטרבורק, פגשתי בלוסר שביקש להשפיע על היהודים להשיר את דמם, לא טעט פרוטסטאנטים וקאטולים פעלו במחון זה, אך הם לא חצי רוב באוכלוסיה ההולנדית.

אחרי השחרור חזת צורך לחשוב על לביטמאציה של הארגון שלנו בענין המחנות ההולנדים. ה-O.L. ההולנדי (הארגון לעזרה למכתתרים) היה מצויד בשק אשר הוצגה ממסטים אנלויים, חולק תעודות-מכס ליהודים ולהולנדים שהיו כשרים בעיניה. בעיקר צסק דאגין בחיפוש אחרי פאסיס-ים הולנדים, על-סנה להענישם. קיבלתי מדים תעודות-מכס ובצורתה נסעתי לוסטרבורק, לבדוק את המצב, מצאתי שם רק חברים מעטים, נסיונות הבריתה מוסטרבורק נבסקו כטעט לגמרי לקראת סוף המלחמה.

נפתלי (הרי) אשר

בשנה האחרונה למלחמה

16.5.45

חברים יקרים,

בגלל יסלתי לטלא ספר שלם, אך אסתפק בתיאור מאורעות אחרים. ההמשכות הארגון שלנו תחלה במאי 1944. בזה אחי זה גהפטי תברינו בפריס ובהולנד, בעקבות מאסרו של חבר אחד באו גרמנים גם אלינו, דבר שיא תיאורונו לעצמנו מעולם. ידידנו יעצו לנו להסתלק, ובראוננו כי הסצב הילך ומרמיר — התלסנו להיעלב מהאופק.

הצי עם הילדים גרו שבוועים בקרן-מנורים. אחריכך עברנו לצדף עץ, במדל של 4x4 מטר, אחרי שהתארגנו מצט, הפכו את כל חבית כדי רבע סיבוב, כי כל השכנים הציצו בהלכותינו. במחנה השכנו את הדידת למעון גאה, ואז באה לביכיר "הסוף" פאולה: היא הניעה מפריס כדי לסיך את הני ליום-הולדתה. לדאבתנו לא היינו מסוגלים לעשות דבר למען נאנו (קידט ריילינגר) וידידנו, כי לא היה כל קשר, רחשנו שבמקרה הסוב ביהור גיעז לאוטוויק, חמן דצר אחרי זה — מבחם ממטח, הכל נהרס.

היא ביקשה שלא בבו, כי לא הייתה עיד לדבר, אאום הסכמנו לעזתה, אך כעבור שבוע השגנו רשיון-נסיעה לברנדן, דרך פריס, כעבורי בית-החרושת לאחרונות, זה היה ב-16 באוגוסט, ידעתי-דבר שיפרו לנו כי מצב-הימים אסירים

פוליטיים למצ, וכי כל המסיעה היא בגדר שגויה. כל המאמצים נעו לכן לשוא. בנותים קרו זה דברים מועזים: ידידים נפצו ונפצו ידידות על חיסול וסטרבורק. ביקרתי עם, יחד עם בחורים מיעדהההגדוה. הכוונה הייתה לפוצץ את פסי הרכבת. אולם אחרני את המוצד. קשה היה לשאת את כל זה.

מלאי המזון הלי רצטמטצ, והגרמנים התריפו את הביקורת על תיבי הגיוס לעבודה. בגובהם נעצר את קריקה. אדם הביט שנפגשו עמו לפני שנותנים. אחריכן ניסו עוד להג את סקטריקולאס, בצרימנו. למרות מצביהיה בעקבות מעצרי של אפ, הצליחה המסיבה. היה אמנם קר מאד, כי לא היה לנו אפשרות להסיל.

היה ו. היתה או בויסט, והיא "חבתה" מהאיכרים כל מה שיכלה. המצב הלך והתמיר, יורר ויורר. שמענו על אנשים שמתו ברעב בדרכים. המצודים לא פסקו, ואז היה במקצוע חוש, שלג היה זה לט: בכל מקום החקינו מחבואים ומקלטים. טעה שאלל לורה וגל דאנו למזון, עסקנו אנו במניות מאת מחבואים הוחקו עלידי ימינו. יאן בן ועל יד.

בשלה דצמבר ובחורף היתה חולה, ומאז גידלתי לי דקן יפפה. כל בוקר היה צור לטפל בהם בצבע לבן, ונמנעם בגביה ובשערות. לזה נוספו מגבעות עגולות מעקפים עם שרשרת זהב. מלל-שליש, טעיל שחור ונעלי-פאר. כל החבורים טעיל 10 עד 15 בל 50-60 נתפשו והשליחו לעבודה בגרמניה או במקומות אחרים. פעם נסעתי באיפנים, מחופש כ"כיש שחור" לפי הגדרת בתי; הכביש היה חלק ואי-אפשר היה להשתמש במצודים. התאמצתי להיר שאר באוכף, והנה נתקלתי ב-6 גרמנים. היום ולא יכולתי לעצור, צילפתי בכל הכוח, ובה התנודד לעורכים. אחי מהם צעק: "ראו את היקן הזה, איזו תבוסה". הם צחקו במחללה, ואני צחקתי לא פחות.

לא הספקתי להכין תצנים עם זקן להגדרת-ימות. עד שגילחתי שוב. בכל זאת הצליח המסית, והפעם נחלפתי מסכנה במרחק של 10 מטרים מעבודה. אולי, כל הורה הלכו לפרוסלנד, לא באופנים, אלא בגזק עגליה עם גלגלים גרמנים. הגרמנים היו בעלים בדרנים אופנים, נערים וגברים. ומעל ליאש, כל העת — אש תזמלל. מחפשי מוק רבים נחרו, כמה סבל ראיו בורכים! לא ביי-אדם, אלא שלדים מחדעבים סחבו את עגלות הדי. רוב האנשים עזי את הדי לדרנסה או לפרוסלנד. כרגל (200 עד 250 ק"מ). בצדק קראו אנשי אמסטרים למסעות האלה "מסעות המוות". רבים יצאו בעגלות אי מהמה, ואחד מהם עומד על המשמר, לבל ינכזי הידיהטרף מאימללים אלה.

גם אנו השתמנו ב"שילוב" אלה, בקושי רב השגנו מעט מזון. שתיים מינינו בעצם לבהמת: סלק, תפוחי-אדמה, גזר. מישהו מחר לנו לחם בצר

60 פל. זאת היתה הצליחה גדולה לעומת אחרים. שהיו אך ורק מסלק ומגור. השתרכנו בבאפנים רבים, ורגלנו מעלות המורות בנעלים הלא-גומות. לא מצאנו מקום-לינה, כי המטרת לא עזרה עוד לאלפים הנמצאים בדרנים. להסוף מצאנו מעפחה עגית, שהכניסה אותנו לביחה. ישנו בכל מיני צורות ובמקומות שונים, אך ישנו למדת המשכנו לאמסטרים עם המשא היקר. בדרך אירעה תכלה והעגלה ההמטטה היפשו עזרה, ונפלנו לידי נובל שגב את רוב האוצר שלנו ואף מחר את צמיגי האיפנים. בקושי הצלנו עק אחד, וכך הגענו לאמסטרים.

במשך כל החורף נאדך לוח ערכנו מסעות ארוכים וחצינו את גדר האיסל הליך ושוב. במאס נסגר אנשי של האיסל וערכו עם ביקורת הרופה. המעכנו בחיפוש מונן אצל איכרים, ואן ואני עמלנו קשה כדי להשיג מעט תפוחי-אדמה, קמח ועד. עכרנו בשלום דרך הביקורת בגשר. פעם רצו לעצור אותי כבשרי-לעבודה, אך החשודה עלי שורה אמה, בין תפוחי-אדמה הסתרו שיפון, אך למולנו לא גילו דבר, אלא הצליחה לארגן סירה בפרוסלנד והביאה תפוחי-אדמה, שעורה, בשרי-חזיר, שומן ורסקה. לורה אספה 500 ק"ג שעורה בדרנסה. את כל המטעי הזה הובלנו דרך אמסטרים בתלת-אופנים. אולי חלמה מן המאמץ וקיבלת נעויר-מזון עד לשחרור נאלצה לשכב.

קרה נס. למדת האיסור הגרמני חדרו מצאיות אשורות רבות לשטח הניבוש — שלוש המחוזות הלא-משוחררים — והביאו דברי-מזון. התרשנו ונכינו: איכל ללא הכוונה עצם החליקה ארכת שמועות אחרים, אך הבסתון שהמזון ישנו — הרגיש. אחריכן הגיעו סאות מפצצים גברים והורידו דבילות מונן במצותים. איזה מראה נחרר. וב ססו. לאיטם. העבור שבוש גבנוה גרמנית אי עדיין אסור היה להניח דגלים, כי בכל מקום שרצו אנשי ס.ס. נסעתי עם בתי באופנים, והיא החזיקה דגל קטן שהסתהא תפרה לה טוב ששמענו בעפת אנשים זמרים והורדנו את הרגל, כי שמענו אדרי-כ שחרגו 3 ילדים וזקן שהיו מקושטים בצבאי-אוראנית...¹¹

ועתה הגיע השלום, והור 4½ חדשים השתנה הרכב שוב יש לנו השמל יגא, והרכבות פוצלות. הגרמנים גבו את כל העיד מהרסבות. המזון ביותר הוא שאנו. שהיו מצודים בויירות המעולים ביותר, וקופים עכשיו לתעוזות ליגאליות וכל דבר במשך מי כמה מבחקופה בה התקנו חסל בפצמנו...

מלך אשתו של יופ, התחיל טוב לצבד בבית-ספרו של קיב בוקא. ידה ויקפלאטס. באיקה קוננו שוכב עדין בביד-החולים בברידה, ומצנו קשה. אני בהתנן בשלומם ומצפה לייצות. כל טוב למולכם וחוק.

להתראות בשלום

שלכם פראנס

הנידונים להשגדה

אחרי הגירוש הראשונים ב-1922, שיהודים רבים עדיין הלכו אליהם ללא התנגדות, החליפו הגרמנים את שיטתיהם. עלייה חיונית מבית לבית ומצילים ברחובות העלו בהתאם לרצונם נוספים. התוצאות היו, כי יש למלא את תכולת הגיטו כדי שביע בשבוע.

יהודים נכחו במחנה "הימיוס" שביניהם הועברו תחילה לבראזיל: אנשים בעלי-שם במדע או בתים הציוניים, בעלי אמצעים או אף ציגים וחוקים. במחנה זה היו עם משפחותיהם בתנאים טובים יחסית, עד אשר הועברו אף הם מידתה.

מחנה אטרספורט ומחנה גלקום היו מחנות-ריכוז "מערביים", שנועדו להולנדים וליהודים כאחד. במחנה האחרון התאגדו אנשי הס. הולנד דים במעשי אכזריות: הצעירים נכבדו היטב, הורעבו, פונו והומתו.

למחנה פריסט הגיעו בדרך כלל אנשים שנחשבו בעבריות על החוקים הנאציים, שנתגלו במתבואים, אנשי מותרות ועוד. "היטלרבייס" שביניהם נעפטו לענשי מאסר בגרמניה או הוצאו להורג. השאר הועסקו בייצור המלחמה של מפעלי "ציליפס" (מסיבת גזו ופחד).

מחנה וסטרבורג היה מחנה "יהודי טהור". מחנה זה הוקם פיר ב-1938 על-ידי ממשלת הולנד עביר פליטים יהודים מגרמניה, שחררי להולנד.

באופן כללי לינאל, במיוחד אחרי עליית הברית, הגרמנים הפכו למחנה ריכוז והתמקדו בו כמחנה-מעבר לפני השילוח במחנה.

איובי השילוח יתוף כהרבי-ראבוקלס מעל ראשי הכל, ואך מחי מעט הצליח להימלט מיד הנור. נסיגות ההצלה על-ידי התמקדו ומסדות יהודים בארצות נייסראליות ובארצות-ישראל לא יכלו להיעזר אלא לקומץ אנשים ואף זה לזמן מוגבל. בעלי הויות והסרטיקאטים הגיעו בדרך כלל למחנה החילופין בברגן-בלזן או למחנה "הימיוס" טרויצשטאט. ביוני-1944 הוחלפו 300 יהודים מברגן-בלזן בשווייץ גרמנית, והועברו לארץ-ישראל; טיפה בים העכור של כליון והשגדה.

הבריחה מהמחנות הזתה אפשרית רק במידה דומה, כל חגיפת הכיבוש עשו המחנות והחלוצים המחנות הכללית בהולנד נסיגות להצלה אנשים מן המחנות. במאמצים רבים ובחירות רבה, כדי לא לגרום לפעולות-תגמול מצד הגרמנים, הצליחו לחלץ כמה עשרות חברים ממחנה וסטרבורג. בודדים הצליחו להימלט ממחנות אחרים. האם שיתק לתם מולם, או שהיו נוצנים יותר? קשה לקבוע. אולי הועיל להם כושרם הגופני שרכשו בהכשרה? אפשר אולם מספר הקרבנות, בני כל השכבות והמילים, עולה הרבה מונים על מספר הנצולים.

גורלה של אלדן

א

ידד עם וינר אחלפלר ניהלתי את ההכשרה באלדן על-ידי אינהם. הניכים היו בני 15-17, ולמדו חקלאות גננה.

חכמים הלימודים כללה את כל המקצועות, כבני-הספר, טרחנו לשוחות לחינוך אופי גורמאלי בכל האפשר. לא סבלנו ביותר מן הכיבוש הגרמני. ההגבלות שנגזרו על היהודים לא הכבידו עלינו הרבה, שכן היו חיינו סגורים במעגלים. באספקת חיינו תלויים בעיקר במעמנו. ככה קיבלנו מן "המרכז" להכשרה מצעצעה.

החברים המוגרים באלדן הריעצו עם וינר ועמי על האמצעים שעלינו לנקוט במקרה של פעולת גרמנית נגד הברית חפשינו מקומות-מחבוא בסביבה, אלא שהחפשים לא היה שיטתי.

מאסר רייכנברג מארגן דאגנר, שהיו לו קשרים, הבטיח להוחרגו. טיקרה של סכנת מאסרים, ואף-על-פי-כן אירע מה שאירע: ב-3 באוקטובר, 1942, ניסו בו שולחו כל יושבי מחנות הפבחה היהודים מהולנד לווסטרבורג.

הקפיטל אנשי סה. את ביתנו. הולחנו ברגל לארמנו ושילחנו לוסטרבורק. כמה חברים מצאו עוד לפניהם דרך בריחת אל מעבר לגבול. לפי הערכתי, הובאו בימים ההם לוסטרבורק כ-10 אלפים איש, וכמעט כולם שולחו עוד באותו שבוש לפולק.

כל קבוצה אלהן שיחררה תחילה מגורש בהשגחתו של צר טאמסון (מנצחי לוסטרבורק הוותיקים), שכבר היה מחנכי. סבורים היינו, כי בחזק מעמד בקבוצה ובכלל כך את המלחמה; תנאי לוסטרבורק לא היו מן הקשים ביותר. אך בספטמבר 1943 סוּחו כל המורים מבני 21 ומעלה לאוסוויץ. אנו, הנשארים, קיבלנו סרטיפיקאטים, ובזכותם הובאנו בספרואר 1944 לברק-בלוק, לשם חילופין. אף שם שרר ליסוד מזוים בין החברים, אך מצב היות היה קריר יותר. ב-30 בינוי 1944 נסעתי בטרנספורט-חלילופין לארץ-ישראל. רבות מתבוננן שלנו צורף למסע זה, עברנו במכת את אירופה ותורכיה, והגענו לארץ ב-10 ביולי 1944.

לניי רה כרונן-לורי

ב

כשהחלל בשלהי 1940 ליסד מרכז הכשרה לשכבה הבוגרת, בקבעתי כמחנכי. כמחנכים נוספים נקבעו ליני רה ברוק, ואלברד פיסט, פרי רונג' ברג, אריסט קיסמן ומארי פייגרט. שלוש האחרונים נספו בשואה. היו במקום 35 צעירים בקירוב, שהעברו מלונדון וכדומה, או שהגיעו להכשרה בבודפשט. עסקנו בהכשרה חקלאית מקצועית. היו חני תרבות פנים, באיירה "ארץ-ישראלית", קיימני מני ער עם לונדון, חאורה וארצין האנטי.

כמדויק באלה נחשבה לפקד ה-J.C.B. בראשית 1942 השגתי בעזרת ארגון מחתרתי דולגרי העידה-זרות מופת, כדי שאוכל לרדת למחנות יחד עם חברים באלון. אותו זמן חסיה הנהל אלון, ביאומות, מקומות מחסה אצל חלוצים בסביבה. מקומות אלה היו מופתים לחברים הפליטים מגרמניה, שלא היו להם חיים בהולנד. ומימה לארץ מכן נערכה ההוצאה עם שושי וגם האומן. מאוחרים היינו בדעה, שחנינו עלייתה-הנוער חייבים להסתתר. כל הנהלה תחייבה לעשות את ההכנות הדרושות, וקבע, כי לוסטרבורק "תצליח" הראשונה. סבורים היינו, כי אלון נמצאת למי שעה מדויק לתחום הסכנה, מאדד שיושגיה חקלאית, אשר הובשת לחם בימים שהורד מן "הארביטס-קאמיוניאלי", אלא שנתבאר.

כששולחתי לוסטרבורק באוקטובר 1943, הודעתי לאשתי שלא תצא בעק' בוח. במחנה לוסטרבורק יצרתי "קבוצת הכשרה" לעבודה בחקלאות. לא היה לקבוצה מעמד רשמי כללי דווק, ואף על פי כן נעמד ליסודה הפעילה.

בהיותנו בסוואליס לעבודת קשה, הרוקנו הנרמנים לפי שעה במחנות. במרוצת ימיים התרחבה הקבוצה, כאשר הצטרפו אליה חלוצים נוספים שגעצרו והגיעו למחנות, וצעירים בודדים, שלא היו לפני כן חברים תנועה. עזרה רבה של חברים נכחה. קיימו פעולות-תרבות: "שיעורי עברית", יריעת ארץ-ישראל, תילדות תצפ. יהודי, שיעורי חקלאות.

הליכוד החברתי האחד של הקבוצה גרם לכך שהברים, בעיקר מחנכים, לא יצילו תודמניות להימלט לוסטרבורק, מפחד הצווש הקיימני שיוטל על הברים. ובתוך חשש לערער את קיימנה של הקבוצה.

באמצעות ציפי, שהיה הידיק של הוועד-ראש, שלחתי מבחנים ודרישות רבים לאמסטרדם, שם דאגה לנו אשהי אלה לא רק עליית מעלות מצרכי מזון, ספרים ודיומה, אלא הפעילה גם את המוסדות האחרים במקרה של סכנת שילוח.

כאשר הוצאתי ב-2.11.43 לטרנספורט, נמלכתי ותחלחלתי במחנה עצמו. אחריכך נישמתי כהרש כחושב המחנה. ציפי או עליה בירנבאום סיפקו לי חלוצים קיסמן ופידות מניפות: תעודת-הכשרה, תעודת-זרות, הותמח אישית של נמקה, בפקד המחנה הנרמני. אמרנו להשתמש בתעודות אלה בטעת החל. ואנכם שיענו בעזרתן למאכס וינדאליד לעזוב את המחנה, יום אחד לאחד בואו.

הייתי כלול ברשימת 4 שם בניה-חלילופין הוצאים לארץ-ישראל, בה נכללו מרבית הברים. אשהי, שהגיעה לוסטרבורק ב-20.6.43, ובכללה ברשימת 2, שתקפה נשבר אחרי ביטול תקפו של רשימות אחרות — וכך הייתי מוגז לזמן ארוך יותר ממארי מדרשי קבוצתנו, אשר שולחו לאוסוויץ ב-14.9.43.

תחילה לא ראיתי כל סימני בריחת לקבוצתנו. אך באוקטובר 1943 נשי לחתי למשך ארבעה שבועות לאמסטרדם, לעבוד בפנימי ביימי הוועד-ראש שפחה, באמצעות עליה בירנבאום קשרתי עם מנג עם מנהל פינוקיה ועם המחנכה החלוצית וכך גודע לי לראשונה על האפשרות לבצע פעולות בריחה נרחבות יותר.

בברנו שבאחד הלילות ידענו אנשי קבוצתנו את גדר-החל, יצלו בתוך על מסיאות של דאורמאכט ויבשיכו בתן למקום אחר. כשהורתי לוסטרבורק, נמשכו הימים על נושא זה. יום אחד לפני השעת העידה הניפה ידיעה, שאין אפשרות לבצע את הפעולה, הטלפון הודיע: "אין שולחים מסודות" כי עבור ששה שבועות, ב-11 בינואר 1944, נשלחו רוב חברי קבוצת ההכשרה לברג-בלוק, ובכיתה אני ואשהי.

בברג-בלוק הייתי אחד משני המנהלים של השירות הטכני ב"שטרנולאגרי", הוא גרבה "בעלי הסרטיפיקאטים", גם במחנה זה שמרה קבוצתנו על הליכוד ככל האפשר. חלק גיכר עבר באותו "קומאנדרו" — במחנה, שנים מחברינו

עבדו בקרייטאשורים: היוצג הערובין ואפרים קולה. סמך לסיום המלחמה ייצגו שניהם במחנה ריכוז ליד המבורג. רוב חבריהם האליטות נשלחו בסרנספורט-הולנד לארץ-ישראל. חבר "החלוץ" האנס שטיין ואסר במחנה, נשלח לברנו-בלון ומשם בסרנספורט-עושיין. אחד משוכני המחנה הלשין עליו באוני המס. עשיית הרבה בחברת אר ורד כתן.

ב-10 באפריל 1945 הוצבתי לשלוח בודדות, יחד עם שאר חברי קבוצת "המכשור" ב-25 באפריל שוחררנו על-ידי הרוסים למ סרביה. הרינו להילבד. זכיתי לראות את הייט שפיטל וארגסט החדש בברנו-בלון. הם הגיעו בימי המלחמה האחרונים ממחנות-ריכוז אחרים, ונפטרו שם. מכלל 42 צעירי אלה נצלו 32, ו-9 מהם הגיעו לארץ-ישראל עוד בהקפות המלחמה. על-ידי החלוצין או כמעפילים. 21 חזרו בסוף המלחמה ממחנות הריכוז. חבר אחד בשאר כל ימי המלחמה בחולצה אחת הגר לאמריקה הקרובית, ואחד נפל בשורות המאבק בצרפת.

ורנר אתלפלד

קבוצת ההכשרה במחנה

א

זאת ועשרים חברים נבחרו לאחריה קבוצתנו בוטמריק. חברותנו איתנה. החילה רבו הקשיים: נפגשו כאן חברים מקיבוצי-הגור ומההכשרה הבודדת, אבטי זימון פולישיים שונים, האנשים גרו יפבו קודין, וזו בצורה לילית עילוף, שעה שהכל כבר ארוז אח תרמיליהם וציפו לתורם. במחצית ציפנו איש איש לרשימות, אף-סוף וזו הללו מגיחות, וטנים-יטלות מחברינו כלולים בהן.

כבר הם ליד הרכבת, אך למולנו גטצא לנו עדיין טוה טוב במחנה, אנשים רבי-השפעה, לעמים מפקד המחנה עצמו, אנשינו דרושים לו, לעבודה בקולאורה חסלילת בטישים — הרי למדנו לפעולה. האכן הוחזרו הבחורים אל הצריף, אולי להיות ידים וברכיה: כך ידעה הקבוצה בעזרתה צעיר ושכחה, עובי ומצוקה. סבורים, שטורים אלה יצרים קשרי ידידות שאין להם קיום בחיים הרגילים.

משלוחים הגיעו, משלוחים הצליגו. זה שנה אחר כלואים במחנה ידענו היטב, כי יום אחד יגיע תורנו. "אמנם הגיע היום: לעולם לא נשכח את ה-14 בספטמבר 1943, שוב עמד מיינספורט להשליג. קיוונו שהכל יאמר לנו פנים שכן אב' מונגס על-ידי עבודתה, לא היו בידינו והב' יהלומים צי

מאה אלף גולדן, כפי שהי בידי העשירים, כדי לקנות לנו את החיים עד בוא תורם של אלפי היהודים האחרונים. נבצר מאתנו לתת סימניות ומצרכי מזון למקיי-הרשום, מפני שהללו לא היו ברשותנו. חסינותנו הייתה העבודה ואירוח-חינו: המאמץ לעזור ולהקל ככל האפשר, כך קנתה לה הקבוצה ידידים שגמרו בכל זאת.

אנו, שלא הגענו לגיל 21, היינו פטורים מן הפתח. על יסוד 590 רשימות-צליה לנוער הוצאנו לפני ימים אחרים מרשימת המועמדים לשלוח. אך חברינו המבוגרים, שעמדו לנו בעת צרה בעצה ובמעשה, שעדיין המשיכו בקיום "ההכשרה" ככל שניתן לעשות זאת בתנאי המקום, שולחו, בערב יום הסרנספורט וצאו לאורך הרכבת, עשרים בנים ובנות.

כדרך תילים בתנית, האמנו החברים שכל רע לא יאונה להם. הם ידעו שהכל צפוי, אך לא האמינו בכך, לא רצו להאמין. גם לא ידענו-או את הנעשה בפולין. אילו ידענו את האמת, היו רבים מצויים למרוץ דרך אל החירות, אפילו היו הסיכויים קלושים ביותר.

רבות הן הסיבות שבגללן טעש כל כך מספר החברים שנמלטו. אחת המידות היא זאת: על כל ביחשה שנחלחה, טולחים הגרמנים עשרה חברים אחרים בסרנספורט-עושיין. איש לא רצה בזאת, רק לאחרונה עלה בידי חברים אחרים להימלט, מכלי שהוצא לגרמנים עולה לשושים.

פעם נוספת נודע לנו, בערב, שאין עלינו לחשוש. בשעת לילה מאוחרת עמדנו בחי-הרצאה, עישנו בישיבה בול-כיגיה אחד ודוחחנו. לפנות בוקר הגיעו הרשימות, איש-איש ישב על מיטתו והקשיב, שם אחר שם בקרא. תכופות שוב הרשימות הלילה, כדי שאנשים לא יספיקו לעצול להצלחם. רוב החברים כבר ארוז את חסציהם.

אנו ממהרים מחבר אל חבר, קשה לנו להאמין, כי אכן ערה הדבר. הבח קרב הרגע, כי יאלצו לחברים לצאת את הצריף, איש-איש עוכד ימשוחה עם ידידיו. אחרים מתאמצים בצריף בוכים, אך טיד הם מלאושים, כדי לא להכביד על היוצאים. עלינו מוטל להביא את המטען האישי אל הרכבת, מזהוג בכל המשלוחים. זרי זה השירות האחרון לחברים, שעתה לנו הגיע רגע צאתה של הרכבת. מטען פובר על-פניה במדצת, ואנו מביטים בה ודועש חנה את התימה בלבנו?

עלינו להסתלק, לחיבת-יד בתפוז, אחרונה. אני רומזים להם מרחוק, וזילים רצים ברציף וזעלים את הקרונות. טרידת הקטר, והרכבת מהחולצה לנוע לאיטה, החברים שרים "ההקות" ו"תזקנות". אנו מנסים להצטרף אליהם, שלום ולהתראות. האמנם נחראת אי-פעם?

"החלוץ ההולנדי במאבק"

COMITÉ INTERNATIONAL DE LA CROIX-ROUGE

GENÈVE (Suisse)

Service Hollandais
FD/IV

1570 DEMANDEUR — ANFRAGESTELLER — ENQUIRER

Nom - Name JEWISH AGENCY

Prénom - Vorname - Christian name

Rue - Strasse - Street

Localité - Ortschaft - Locality JERUSALEM

Département - Provinz - County

Pays - Land - Country Palestine

Message à transmettre — Mitteilung — Message

(25 mots au maximum, nouvelles de caractère strictement personnel et familial) —
(nicht über 25 Worte, nur persönliche Familiennachrichten) — (not over 25 words,
family news of strictly personal character).Message of 3.8.43. You have been registered on
exchange list for immigration in Palestine

Date - Datum 16.8.43

DESTINATAIRE — EMPFÄNGER — ADDRESSEE

Nom - Name JEWISH AGENCY

Prénom - Vorname - Christian name

Rue - Strasse - Street 3, a. Joodische Raad, H. J. de Graaf 368

Localité - Ortschaft - Locality AMSTERDAM

Province - Provinz - County W

Pays - Land - Country Hollande

REPONSE AU VERSO ANTWOORT UMSEITIG REPLY OVERLEAF

Please write very clearly

4102

אשרורטעזאקט, פונעם עי האלם האדם

באנוסט 1942 קיבלתי צו-התייעצות למחנה-עבודה בתל-אביב. נדרשתי קליין
הציע לנו להסתתר מעל, וצאתי עמי על-גבי אופנים. לאחז הבחינות
המאמיות.

בעודי בדרך, השיגנו אותנו לטעם אשהי במכונית והוציאה כי זו כח
הבט בשיחה כלפונות שאחריה, מאחר והוא, רן, ערב בחייו לפני והרמנים
שהברנו יופיעו כולם. הרמנים הבטיחו לו להחזיר את החברים לבתיהם.
הורתי על עקבותי ונסעתי למהנה-העבודה מנסעתי. לטעם בשארה בבית.
מנסעתי השבתי חלוצי אחד על קרוב לטעם ואשרים יהודים. העבודה הייתה
קשה. המון מיעוט, הורשינו לכתוב מכתבים, ישומרים לא תוצמדי עליה.
ניסיתי להתקשר עם גורברט, אך בטרם הצלחתי בכך הביאוני הרמנים
לוסטרבורק, ב-3 באוקטובר 1942. עוד באותו עם הוציאו לותרים הלונדים
את לטעם מביהא והביאו את אותה לוסטרבורק.

השליכנו לקבוצה-החדשה קיבלנו סרטיספאקט-החלופין על-ידד הצלב
האדום. עבדנו בחור, באיסקר תפוח-אדמה. זכרמה עברתי בסכנא-שינום.
ליטה עבודה במטבח בבית-החולים, במטבח.

הסטרבורק נמצאו שני אנשי ח.ב. כלכר: המפקד יעלישו. כל יתר
הפעולות הארגוניות, כלל ההכנות למשלוח, הרכבת הרשימות, החמנה
הרכבות וכיוצא באלה, נעשו בידי יהודים.

גליה, כי קרובה דשילות עם קרובים קרובים, התחזיק אחרי כל
טרנספורט אל המחנה. שיעתי, כי ברכבת נמצא סתם המפקד, כי אחז
הטרנספורטים נשלח לרינה.

בגלל האיום בעונשים לא רצינו לבריה. כשעסקה נסיון לשחרר את כל
החברים בבית-אחת, כבר התהו בידי העור-הדור מדייפה. חנאין וכשל.
סיגמפורט גדול ובו חברים רבים משלנו יצא לשולין בסלהי 1943. כשג
הקפה של אחז מרשימות המופגדים לעליה לארץ-ישראל. (רשימה אחרת,
היא רשימת-החלופין, עדין הייתה בחקפה).

אחז מדייפון, שערב במסגד הרשום בוסטרבורק, מצא מכתב של הצלב
האדום על רישום פלוגה לים לוי ברשימת-החלופין. הוא רשם בתעודה
את תאריך-לידתה של לטעם, יד כמר זה שוב נפטרנו משלוח. וכורני,
שהמפקד פטר נערה משלוח עליפי בקשת, רק בשל יפיה.

לפני יצאתנו לברגן-בלזן נערכה שיהה בין דברי ההכשרה לבין כמה
מראשי התנועה הציונית. נושא הדיון היה: האם ללכת לבריגאדילון, היה
אומר — להאמין בהילופין לארץ-ישראל? החלט ללכת לבריגאדילון.

אמרנו לו

לאתר כחברי התכנית הוצעה האפשרות לבנות לא זיה עליו אלא לעבור על פני המסגור האחרון. דיוקא כאן אבר אומדל לבן, ואלי גמסן לשון אל חבריו הנדונים למנות. הוא שב, לאחר מכן, כשצא לחירות, נאלץ ללכת בדרך מסוכנת הרבה יותר.

ואף על פי כן עדיין החברים עובדים, לומדים עברית, עורכים שיחור.

הלילה הזה — ליל-שילוח הוא. פירוש הדבר, כי לא גרסן בשמים את הצדק יוצא מפד הצדק, יקרא את רשימת היוצאים בטרנספורט, ישמע את גור-הדין. הדממה השוררת כאן הלילה — משהידה ידע אני בהאות כי אין איש ישן, סכן את הכל מכעירה השאלה, תורו של מי יגיע הלילה.

שקעתי במעין תמימה קלה. זרקור צולף על פני הצדק שלגו, מקלע מחדל לטרסה. בלילות כאלה נערכים תמונות בסימול-ב-בית. אני מאחל למלט הצללה, ומקוה כי משימכו תעלה בידו לפתח עולה האור, ומאקד הצדק מופיע בלחיצת שני נדארכים וטלגרים. הוא קודא את שמור האומללים, שיפודו מעליו בצור שפת קלה. אף על פי שכל אדם יודע כי גם הוא עלול להיכלל ברשימה, יורדת עליו קריאת שבר בצליפת שוט.

הפעם ייפודו מעליו כמאה איש. על אף הזמן המועט שעשיתי יחד בצדק, נקשרת בינינו מעין שותפות-גורל. הצפייה למוצא שר של הקורא מלחם יסודי-לב. אני עוזר לשכני, העולף עם המגורשים, לארת את תרמילי-הגב ולסדר את הוויית הלוחות ביציאה. אשת לו ותינוק, כל דאגתו — אם יעשו למשפחתו לחילות אלי.

כל האנשים שנקראו בשמותיהם מתיצבים בשורה, והנודארכים מוציאים אותם החוצה. בעד הדלת הפתוחה פורץ אור הלילה חקר אל האולם. מרידה קצרה, ושוכ דממה. הללו שהוצאו יצאו אל תרבות בלחית שוטרים "ירוקים", חובשי כובעי-פלדה וחמושים בתחומקלעים דחוסים. כעבור שעה שמעתי את שריקתו האחרונה של הסדר. מתי יגיע תורו?

למחרת תורו הכל לדממה, ללא שינוי. כל נחיתה נראית לנו כהלוך שגור.

אלא שתכנן, לוס-היהלומים, אינו יוצא עוד צמי לעבדה.

מפי הברכים ניצולים

הבריחה מן המחנה

כיוצאה מהדממה החדשה בפלו מ'1943 ואילך חברים רבים בידי המסטאפו והועברו למחנות. בוסטרבורק הברכה קבוצה גדולה, חל הדות לבקשות של החלוצים בעבודה חקלאית החזקו זמן ממושך יותר במחנה מבלי להישלח מרחק.

ימים ולילות בוסטרבורק

בשמונה של הפרובינציה ההולנדית הניחת דוכנה שוכן מחנה בוסטרבורק. מוקף שדות-אברש ואדמת ביצות משהידה לפלוא העין אין רואים אלא את האדמה הויבורית, העוממת, הרוצפת איפת אישים הצרות אישים בבודדות ומדולדלות. מבודד הוא גם המנהל, מתוך צורה קלומסרים מן הכפר הקרוב.

הרכבה הכבדה אותנו לחרך המכונה פנימה הקלה די שמקלים על הנידונים לשלילה. מעשהידי יהודים היא; הם שכללו את המסילה מתוך-האלן עד הנה.

היה ערב משכנסנו לצריפתו, והאור הקלוש גילה לעינינו תמונה מסגורית: בין המשכנים העליונים נמתו תבלים, ועליהם הלחים כבכים למיניהם. בכל צמדה ישבו או שכבו אנשים. רובם עסקו באכילה, ליד כל משכב הלוי תרמילי-גדול. עליו מצוינים עם בעליו וכתבתו. ליד שתי הברות הגדולות, הניצבות באמצע האולם, בתאסף קהל רב, המכה לכדי חר צעקות ותביעות-ידיים. מי יבשל הראשון על הכירה. כל טיפוס וזהדים בהולד מציגים כאן: טיפוגאים, דוכלים, בורגנים ועניים, פועלים, ודומה, כי אין לכל אלה דאגה אדרה אלא הצורך לבשל על נבי הכירה.

הראו לנו, להערים, את משכבתו. ההצלחה האירה לי פנים, שכן ביתנה לי מיטה "בוקמה העליונה", שם האויר רצי לנשימה. שכני הוא ליסטי יהלמים עזיר הוא מתבצא יפה בכל. הנה כיבי את האור, דממה עמוקה נשתררה באולם. התכרבלתי בשמיכות שהבאתי עמי, ועקעתי בשינת מחור אפיסת-כוחות.

אני עומד עם פורקי הפחם אצל בית-החודים. העבודה קשה מאד. אנו הצעירים, שמחים כי ביהמים ניתן לנו לעבוד; העבודה מסייעת לנו לשכך את האימה מפני לילות העלילה.

בערב אני מבקר אצל החברים. המורים בוסטרבורק קבוצה ממוכדת. הם עובדים בחקלאות ובמלאכה שונות. חייב אני לספר להם על שירידי התנועה ביוק. הם דבקים זה בזה, עוזמים לצדק ולשמיחה. אף על פי כן מעיקה עלי התרשטה, כי כולם השתנו עד מאד. האופטימיות שלהם נעלמה, והמה הרבה מאי-הלב ומכוסרת-הפעולה. כשאני מדבר על ארץ-ישראל, הם מסתכלים בי בהמיהה. שוב אין הם מאמינים כי יגיעי ארבעה למשרתם. כל זה ענה מהם והלאה. הריהם הבירה שבה אחרות לחיים ולמוות. הם לא יניחו לאחד להימלט ולהציל את נפשו, שמה ייעלחו בשל כך מוקדם יותר. האין הם יודעים, כי באחד הימים יישלחו כולם כאחד?

תכניות הצלה רבות תוכננו עלי ידי פעילי המחתרת, ואמנם הצליחו למלט מספר חברים. תוך סיכון חייבם, ידעו להוליך שולל את המשמר הכבד המסתתר על רכבות המנוע ולהוציא אנשים ממש מחתה לציירניהם. בשיתוף פעולה עם קורט ואלטר, שזיה בתג הקטר היוצא יום יום את המחנה, הוכנו עבור המועדים לבריחה ניירות ובגדים אחרים. לורה דורלאר, פראנס הריטסן ויאן סמיט פעלו מתעבר השני והעבירו את החברים המשתחררים באופנים לתחנה הרחבת הסמולה. ששם גססו הללו אל ידיהם בפנים הארץ, עד לסירוקם הסופי או עד שהוברחו מעבר לגבול.

א.ה.ר.ן הבריתה

תוכננו להוציא דברים רבים מסטרבורק. רצינו לחנוך את הבריתה. כפי שידעו על התכנית הוצא וביררו את שעת חילוף המשמרת. אחד השוטרים ההולנדים שיחק פעולה. אותו לילה היינו, פראנס ואני, ליד המר המיוני לאת. אך הקטר בתגלית והגרמנים הפשו בוויקור. השתחררו וברחנו מאחראים להליצים בתוך המחנה. ביניהם מדריכי אלדן, התגננו לנסיגות הבריתה. לא שיתפו פעולה עם החברים בחור. בכל זאת חיכנו עם קורט ואלטר בריחה בקבוצות קטנות. הוצאנו את החברים שהיו מועמדים לשליחת כל ששם כבר נחשק משימת יושבי המחנה, ולא היה חשש שהגרמנים ינקטו בפעולות עונשיות. פצריף העונשין אייפסר היה לשחרר, וכן עלך האנמן אל הבלתי ידוע...

פראנס ואני הוצאנו חברים מסטרבורק במשך כל תקופת הגירוש, כלומר במשך עד סוף המלחמה. גם קורט ואלטר נקשרו עד הכות, והיה אתו קשר מהמדי.

פעם, ב-1944, שחררנו שני דברים העברנו אותם באופנים. פראנס לקח עמו חסד, ואני — ביחד, מדסר הולנדי ראה אותנו בדרך לרכבת צדדית. הוא הורה לנו לעצור, ושאל לאן אנו פונים. עניתי שמחפשים מזון. לבחור לא היה תעודת ראיתו שהעובר אינו נאמן לנו, והחלטתי להשגיב על הרגע ואנושר שלו. אמרתי שרצינו להציל את ארוסי מתחנות, והצלחתי לשדלו שיחן לנו להסתלק. נתתי לבחור את האופנים והלכתי ברגל. בהתנת הרכבת נפגשנו שוב כולנו ונסענו לאמסטרדם בדרכי עקיפה.

לורה דורלאר

נסיבות תכלה והברחה

עזיתי בהוצאת 16 חברים מסטרבורק. על פי רוב יחד עם לורה דורלאר. סמוך לסיום המלחמה רצינו להוריד רכבת-מירוש מן הפסים למשרות ואן התקני פצצות-זמן, אך הוסק עד ליציאת המשלוח קצר היה — רק 15 דקות.

טוב היה לדעת, שלורה נמצאת בקרבת המחנה. משראנו שאייפסר לבצע את תכניתו בזמן קצר כל כך, חודנו. או החלטנו להוריד רכבת אחרת. קיבלתי מפתח-מיונות כבד ופיהרתי למסילה היתת, נמבון, שמירת ליד הפסים — וכשהמכשיר השמיע קצת רעש, הצבה שומר המסילה את ראשו. לרבע נעצר, והמשיך בדרכו. יום חדש בא לעולם, וגשם שוטף. הול יורה. בראשי נקרו משובות עונות: המותר לבצע את המשימה? סתם, בתור מותא, לסכן חיי-אנו?

הורתי אל הפסים והשתחחתי. שכנתי כמה מאות מטרים מן הכביש, לאור היום וללא מחסה. במרחק מה — תחנה, וכולי חמתי-איתרים ודומה. שומרי המסילה לא נראת לעין, והתחלתי מזרז את התבילה בה היה המכשיר. עלי. הרבל ניתק באופן פתאומי, והתפץ: נשמש מדי לתוך הכול. ההתלהלתי, כי בדיק באותו רגע נראו מביון התחנה שני שוטרים ריכבים על אופנים. אך את התקרבה, מכשירם שמאלה וימנית השיתה כיניהם תופסות מדי פעם. הם תצו לעוברי, אך לבסוף נעלמו מן האופק.

מעולם לא הרבשתי את עצמי קטן במרגע שהוא. כחשבותי הראשונה היתה לשוב ולארוח את התבילה להסתלק מן המקום. אך מה יהיה גורל השניספורט? התלשתי לבדוק את המצב לאורך המסילה הפסים השחרצו, מבהקים, ונעלמו החש. באופק, אני תשובה להורתי. כה שומרי-המסילה פיהק לעומתי וראה משרעם כלשהי. זימיתי לשמוע את המלים: "עססן זקן". תוודי-האיבר לא הרגישה בטאומה מן העומד להרחסה, ומה יהיה על הרכבת ועל כל האנשים והמלפחות וסבלם? הורעיל הניבר? מנין לי לדעת זאת — האם מכרח אני בכלל לדעה? ברור לי רק, שאני בביחתי לעשות מאומה. תכל אופדים שהמלחמה במשכת כל-יך ושהלחם גרוע... מושבותי כתבלבלה.

לא היה איכפה לי עוד. אך משחר ען צריך לעשות. עלחתי בטב חסדי לכל העברים ועליתי עם המכשיר על הפסים. המלקחים נסגרו, ובתנועות עצבניות הורקתי את הבורג עד שנסגר לגמרי. בפסתי כמה בפיות, עד שלבסוף נחשק החפץ השב בין הפסים. כמעט בלא-ידעת עברתי את הבוק וססתי באופנים שלי לאורך הכביש.

היה דהפת אחי בעיון המדגה הבתנתי בשבעה שוטרים אשר שגרו ליד המחנה, ומיד האיתי את נסיעתה. בסיכום הראשון טוב התחלתי לטוט. כאשר ירדתי מן הפסים, היתה השעה 7.05. ב-7.13 העביר הרכבת. האמתן ואעקוב אחרי המתרחש. בשום אופן לא: זרקתי מעלי את הסטרטוג'אט ואת המפתח. הגנתי למקום המפגש הכיוער עם לורה. היה עלי להכות. שור שעתיים, עד שהמיע ברכבת. גרמני אחד התקרב במבט חודר. אחרי בתור צעיר ובדיו אדמה. בבית-הקפה סיפור לי, שהרבה בחורים ברחו ממתנות

העבודה, ומכאן הביקורת המובחרת. השבתי לבטח לא להיכנס בעיית. סוכסוף הגיעה לזרת. היא סיפרה שהרכבת עברה בלי תקלה בערב ראיתי אותה בעצמי: קרונות כהמות, שורה ארוכה, ובהן ילדים, נשים ונחות, אביז. אמנות וקנים. הכל היה, אפוא, לשוא והשול יוסיף להתקיים. בדרך גס נשארי כל המכרות בוסטרבורק. כעבור ימים ספורים פרצה שביטה תרכבות, וקשה היה להתקשר אתם. באופן בלתי צפוי נשלח באוקטובר 1944 עוד סרנספורט לגרמניה. הצלתנו להציל את גרמני, שהוצא מתחנתה בקרין קטן, מחפשי כמלה הגיע לכיתו של איכה, ובשם המסור באומנים. באסן החלים לאסיר לאט מבעיטה שקיבל במחנה זוכט.

בערים חיפשו דרך חדשה להכריח חברים מתחנת, במקרה שהגרמנים יתחילו בהשמדת גמורה של העצורים. קורט ואלטר גילה תעלולי-בית בעברה מתחת לבריחה ולגדרה-החל אל מחוץ למחנה; קורט התעלה היה כ-50 סנטימטר. הוא ניסה לעבור דרך הצמוד והצלחה לעשות בו כבוד דרך. הוא החליט, כי בשעת הרחוק אפשר היה להשתמש בדרך זו, למרות הרים והבזץ שהצטברו בצידי.

כדי לבדוק את מידת האצורה, אשר נר אל קרש קטן והשימו דרך התעלה, והנר יצא מתיבה במרחק מאתיים מטר בעזרת דולק. כל זאת עשה קורט, כשהפזיקים נסביו. בשדה הסתיר מזוידה, ובה בגדים אזרחיים. במקומה מאחורת ירד הרכבזי קרינית מתקפלת על שלושה גלגלים, אשר התאימה לקורט העצור. הכונה היתה שתהדר ישב בה על גבו ואחרים יושבו אותו דרך התעלה. למולג, לא היה לנו צורך להשתמש בה אחרי השחרור צבענו אותה אדום.

פראנס הרייטסן

נהג הקטר

א

בזי יסטרבורק תועלת אוראניה נכללה מכללה לקרונות, כדי להעביר למחנה את המכרות המובאים באניה. באופן זה אומרים גרמנים לשחרר רכבות למען מאמץ-המלחמה לקרונות נוחץ קטר, לקטר — נהג הקטר נמצא במקום, אך נהג עדיין אין לו מינוי נזון בדי מנהל-העבודה שלה. רבים קיוו להיות הנבחרים. מה נפלא הדבר לצאת יומיים את המחנה, ומלבד זאת תימצא האפשרות לסייע במשהו לחינוך הקיבה... יתכן גם לפתח באמצעות תפקיד זה עסק של ממש, שכן אנשי המחנה משלמים ברצון יבצין יפה עבוד מצרכי מזון. אכן, זהו ענין כואב.

אך תבחר שנתמנה להגיד דרך נאה יותר לניצול תפקידה. קורט ה היה בחור שקט, מציני לכת, על-פירוב האמתו עובר; הוא לא צוחר כל חשה. איש לא יכול היה להשלות על דעתו, כי במורנו מנחות ארבעים העדות והנה העשיות לשמש לארבעים חברים מנחת אל החירות. הוא היה איש הקטר בין הארגון בחוץ לבין החברים במחנה. ששכרו להחליט, נוסף על כך ארגן במחנה את כל המרש לבירות. הוא לא נרתע מפני שום סכנה. הייב מסייעים לחברים לברוח, מבלי שיורגש העושה עלידי פקיד היישוב. כך הצילו את החברים הנבחרים מנגישות. על אף הפצרותיו סירב קורט להצטרף אל החברים, בטענה שעבודתו במחנה לא הושלמה עדיין. לו אנו חושבים מורה על בריחתם של ששה-עשר חברים מוסטרבורק.

"ההלוצית ההולנדית בסאבאק"

ב

על סמך עבודתי בהיראה בבית-ספר מקצועי, הייתי צמוד מן הגישה לעבודה. גרתי אצל משפחה יהודית, השתתפתי בפעולות סניף "ההלוצית" וכן הייתי לבקר בבית אנשי ה"יושרותם" שנפתח לאחר מכן.

בתקופת שבין קיץ 1942 ועד סוף אותה שנה החלו חברים רבים יורדים למחצית, ביניהם של "ההלוצית". הסיוע ניתן קודם כל לחברים שלא היו מוגנים על-ידי חתומת ה"הולנדית", כי בעלי התחנות נחשבו כמתחזים לפי שעה נדוני לסכנה. אלא שבשעת מצור פתאומי באסרו מדי פעם גם בעלי התחנות, כשלא הגיעו לטרנספוזיט יהודים במספר הנדיע עלידי הגרמנים. לי כלחברים רבים אדירים, היתה חותמת-מגן, ב-26.543 קיבלתי צור שילות, אך לא התייצבתי לשורה נעדר מצור גדול, וכל מרכזה של אמסטרדם חוקי נוחסם. אנשי הגיסטאפו עברו מבית לבית. נהגתי להשליח ליסטרבורק, יחד עם קבוצה גדולה של חברי הכשרת-וירינגן. לשעבר, היינו קבוצה מיוחדת שעבדה בשיחתי-חוז ושהחריצ לפי שעה מן השילות בנורת, כמנוו בציני אלדן שהובאו למחנה לצנינה.

כשנכללה מכלול-רכבת צרת ושלחתי לעצור בחקוק הקטר, ואחר-כך גם לנהוג בה הרכבת, שהיתה מורכבת מקרונות-שפיכה, נעה בין המחנה לבין התעלה הקרובה, מרחק 5 ק"מ בקירוב, ותחתיה הלקת-הצר. שימוק זה הגן עליה תחתית לי נסאותי ביסטרבורק עד לשחרור.

כבר ב-11 ביולי הגיע אלי אישור מטעם מחלקת-התגורה של ה"הולנדית", כי הוצעתי לחילוף עם שבויים גרמנים בארץ ישראל, עלידי שגרירות שייץ בברלין. עד כמה שידוע לי, קיבלו כל חברי הכשרת וירינגן הודעה כזאת. במאבן ידוע, נשאו וניהם של אנשי וירינגן גם בוסטרבורק אופי של קבוצת-הכשרת. עברנו בקביעה סגורה, קיימנו פעולות הרכבת, שיעורי

עברית (המורה: מנחם ליטמן). חיי חברה, מיראזל ובה: זכינו אפילו לחסי כביד מסוים מצד אנשי הס.ס. את "מסקיבה" בצריף שלנו — בדיק 60 — ניהלה תגברת לאופר, שהייתה ממונה על משקיפה בודינגן. היא טיפלה בנו יפה. בהמשך הימן שולחו יריב החברים בטרנספורטים.

ב־12 ביולי 1943 נשלחתי מהמחנה לאמסטרדם, כדי לפרק את המבנות בבית-הספר המקצועי. בו שימשתי קודם לכן כמורה. לפני בויטסנקאדה, בדירה של חברים שנשארו באמסטרדם, בשעת שיתוף-בית עם חברי "החלוץ" במחברת הצפוני לקביע שר בינם לבין וסטברבורק, שכן עברתי אז בתחנת-הסינון החדשה הכוסות גם בלילה. אפשר היה להיפגש בקרבת מקום. בשדה, כך נוצר בעבור זמן קצר המגע הראשון בין אנשי וסטברבורק ואנשי הארגון: אלס (לורה דורלאבר), פראנס הייטסון, יאן סמיט, גל אשר, לני דהיינג, טיטוס סאבינג, מנחם מרים, כן הסתייענו ציפי שרגל, אשר הוהירנו, בן השאר, על פינוי המסד לחלינגפס, "אפלדורנסה בוש", שני איכרים, שחיו בשכנות למחנה וסטברבורק, נידעו על ידינו. העברנו מבתיים, מצריכות, כסף, תעודות מזויפות (העודות והות, רשימות לעזיבה המחנה), בפתחות לדלתות קריגות-הרכבת "מסטיירציר שונים, העשויים לסייע לבריחה מהקרנות.

ניסיון לארגן את הבריחה מבלי שיופעלו עונשים קיצוניים על הנאצים. על כך נאלצנו לדכות עד שנכללו החברים חמורעמים למריחה ברישית השליטה בדרך אל הרכבת היו חברים אלה חומקים בחשאי מהעזרה ופגמים לבית-השיעור. לאחר שהפליגה הרכבת חיי כל הבורחים נפגשים במקום שנקבע מראש. כאן בילי את הלילה, ובבוקר יצאו את המחנה על-פי רשימות-הציאה מווייטס. בחוץ חילו להם במקום מיסכת חברי המחנה. על-גבי אופנים שבאו הבורחים למקומות מחמוצ מרוחקים מהמחנה, רוב החברים קיבלו עוד בתוך המחנה העזות-ההות מזויפות. ניסיון להציל מהמחנה מספר רב של חברים בלילה. בסיוע אישי-משמתי הולנדי, נכשל.

לאחר ספטמבר 1944 לא יצאו עוד טרנספורטים מוסטרבורק. חדשים אחדים לפני גמר המלחמה הכירו מנהלי-המחנה גרמנים רכבת להפלגה. יום אחד נשאלתי, אם יודע אני להגיד גם בקשר גדול, פחדתי שאאלץ לנסוע ברכבת זו לגרמניה. אחר-כך גידע, כי הרכבה ביערה להעביר לגרמניה את החפצים והנומים שנעמדו בוסטרבורק. ימים אחדים לפני השחרור נאלצתי לסייע בהסעת רכבת זו לתרונקונ, אך משם לא ניתן לה עוד להמשיך. חזרתי באופנים לוסטרבורק, וכאן הניעתי השדרה.

קורט ואלטר

אל החירות

א

הנעתי לוסטרבורק ב־26 בנובמבר 1942. כעבור שבוע שוחררנו מצריף-ההתנשן והוצגנו לעבודות-החץ. גורתי בצריף מספר 64, בו גרה גם כל קבוצת-ההכשרה.

העבודה: קצור עיני אבדע, פינוי הצידר מבית חוללינגפס באפלדורן לאחר גירוש החולים. אחסי תחדישים שנשדדו עליהי הגרמנים, עבודה חקלאית בתחום המחנה. בדרך זאת קשרתי מגע עם עליה בירנבאיים. שפעלה כמנעם "החלוץ". ציפי היה מלמדנו על המאורעות המתרחשים בחוץ. המנימה דובר על בריחה כל חברי קבוצת-ההכשרה מהמחנה ורידתם לכתחתה. נערכו הכנות: תצלומים לתעודות וכדומה. עלי חיסל לחפש פירצה מתאימה במרד-החיל. כרע האחרון ביטלה הפעולה. זמן קצר לאחר מכן שולחו חלק מחברי קבוצת-ההכשרה (הבוגרים מבני 21 ומעלה) בטרנספורט לאוטרפ. ביעה: הינץ ברידלנדר, ארנסט קוסמן, פרי וצתיה דונברג, לודביג הופמן (היחיד מרשימת זו, שחזר).

לא ארכו הימים עד שהגיעו אישורי-ההספיקאציה. ובכרטיסי-המהנה שלי הוסבעה "העזרה הכחולה". כיד התבאנו מרשימת התיכני-השילוח. החטל עלי ועל שאול יגל לבנו מאחד המפקדים הנאציציאה מהמחנה, כדי שאפשר יהיה להדפיס החורים בוספים על-פי דיגמתו. כעבור זמן קצר הגיע אלינו צדור העזרה כאלה.

מארטין אופנהיימר ושאל יגל היו הראשונים שיצאו את המחנה על-פני התעודות החדשות. פריט סיל ואני התייצבנו מרצון לטרנספורט לטרונקונאט (פברואר 1944). כשעמדנו אל הרכבת, ניצלנו את כרטי הורז של "שירות הסבלים" והמקנו מהעזרה. עוד באותו יום יצאנו את המחנה בעזרת תעודותינו. לנו בחוץ, ובבוקר נפגשנו עם לורה ופראנס, שהליכנו משם. הגענו באופנים לאכן, ומשם ברכבת להאן. מצאנו מחנה אצל חדרה יפים ון מאנר.

כעבור שבוע בא אלינו יופ וסטרייל, מחפשי, מרכיב משקפים ומגדל שפה. והודיע לנו כי נוכל לסתע לצרפת.

הרמן איסליאנדר

ב

בראשית 1944 הרכבת קבוצת יוצאים לספרד, שנמנה 8 יתדים ו־8 לא יתדים, אשר גדיפו עליפי הסכם עם ארגון מתחתה הלנדר. בין הלא-יחידים היה ביגה, ובאשרנס באסרנו ברכבת. הובאנו לסכבנינגן, לבית-הסוחר של

הסם. הקרינו לא הקפידו ביותר, טענו כי קינז את העדות והותנה מאלמנט, וישי להטמן לי טלפון באמצעות אסיר שעבד עמו. אסיר אחר, זקן הולנדי יפה נפש, עזר לי להתגבר על כמה זמנה מצבים קשים. כעבור שבוע נשלחנו לוסטרבורק, בקבוצה צומצמת.

בפברואר 1944 נמצאו כמה חבריני בנמל, בחדר מן העבודה לגיטימית. מפקד הסם, בהג, שהיוו כפופים לו, הורה למחוק את הסימן S (המסמן את אשיר קבוצת העניינים) מתעודותיהם. אני פראנס פולאק הודענו ל"אגודת החברים" בוסטרבורק, שגם אני נמצא באותה האגודה, אלא שצבענו קדים היה על סמך זה מחק המפקד במקום את ה-S גם בתעודותינו, וכך נפטרו מצוקת העניינים.

לפני אחד הטרגסטרטים לארשויז קדתי מנצ עם קרטי ואלטר. הוא אמר כי מצויים במחנה רק ארבעה מקומות בהם אפשר להסתיר חברים; לכל היותר ניתן יהיה למצוא שני מקומות נוספים. היה עלינו להוציא 10-12 חברים. פראנס פולאק ואני התחלנו לחפש מקומות מחבוא. בציד בית הספר מצאנו מקום מתאים. לשם נמלטנו, 6 חברים, אני המקסי מהטרגסטרטים בדרך לרכבת, מתוך שיד שגשגמר על ידי אנשי האו"ם. מלפנים ומאחור, בעתרים בא אלינו קרטי ואלטר עם אחד מדידי (דוד רוטש, נספה באוישוויץ). חולקנו לשתי קבוצות. פראנס פולאק, לטעם סיל ואני קיבלנו העדות ארמיות, המקנות זכויות ציאה מהמחנה את הלילה בלילה בבקעה, מחוץ למחנה. בבוקר הגיעו שלישיית החברים הנוספים. הופיעו לוויה ר. ופראנס תריסטן, ואחיהם — יאן סמית. הם הביאו עמם שמונה זוגות אופנים. נשאלנו, אם אנו מוכנים לבנות מחדש לברית לצרפת. השבתי בריג.

ואב היירשפלד

2

1 במארס, 1944. כמעט ארבעה שבועות אני נמצא במחנה; יותר, יום ר, ה"ז במארס, יוצא טרגסטרטים. אני ידע שאיתה שם — אם לא יענה בסיני הבריחה שלנו. האם נדרש לכך אומץ-לב מיוחד? נראה לי, שאין בכך משום מעשה רב, משאדם עושה בסיני אחרון לוכות בחייו.

כבר היה בדינו למצא שנים, לכל תיבור שלושה חברים מטרנספורטים קודמים. הפעם יש צורך להוציא עשרה, שגבי עשר ואלי יותר. אך מי ומי? כיצד נבחר? בחברים אנו יושבים בצד 12/3, בתינו הרשימות, שקדמים בהרחקים כבדים. עלינו למחוק אנשים מרשימת המיועדים לבריחה. רק שעה יכולי להיעלם. יודעים אנו, כי גם מספר זה גדול מדי, אך יש הכרת לבטוח. כדאי אנו מחקים חמישה שמות. האם נבחר? ודאי שלא, אלא שאין מנוס מן הבריחה.

ב-10 בערב אנו נפרדים: עוד העבודה רבת. הכל היה בלתי צפוי. בשעת בוקר מאוחרת נפוצה שמעיה על טרגסטרטים. בצתרים אושרה השמירה. ראשית כל היה צורך ליצור קשר עם החוץ. החברים שלחו מברק: מוגן שזה עבר צהורה ולא ברור כלל אם אנחנו נשלח.

אני חזר אל ציירי כדי להתכונן. עם ה-5 לפנות בוקר, מפקד הצדק קיבל והעלה את הרשימה וקורא אותה. 23 אנשים מדידי צריך 82 יוסטן היום לארשויז. ארבעה מהם, שלושת חברים וחברה אחת, מבקשים לנסות את מזלם. ארבעה מבין עשרים ושלשה אין זו משימה קלה להעלה מבלי לעורר תשומת-לב גבוהים שוטרים יהודים, ושמותינו נקראים מחדש. כל אדם הנקרא בשמי נוטל את צהורה יצא את הצדק, מתעצב כצורה בחוץ. אחר כך מסבכים ליד שמו: "צורף לשיחה". כעבור עשר דקות זוהה הקבוצה לעבר קרונות המשא.

אז הרמלי מסתחל לחדר, עומד בן את הרמלו של פראנס, גם ליצי האחרים צוהרים משלחם. לפתע ראיתי כי פראנס אינו כבר המל. הסור בתחיל לנת על-ידי הצדקים אל הרכבת. בפניה של השביל אני שומע להישא: "עכשיו שני השוטרים היהודים אינם משגיחים". אני יוצא בהחגב מהשירה ונעלם בין הצדקים. במחירות אני חוצה שבילים אחרים, נמצא חוד דקות ספורות אל מחבואנו: צריך ביה-הספר, פראנס כבר כאן, ובד מגיעים שני האחרים.

החלק הראשון של המבצע עלה יפה, אלא שאין הוא הקשה ביותר. אנו יושבים בכיתה ומחכים. האווירה מתוחה: האם יבחינו בהיעדרנו שעה שיבנו את האנשים ליד הרכבת? היגיעו האחרים למחבואם? אם יבחינו בבריחה ויחפשו אחרים, התלכטו להחגלות ביד. אם לא נעשה זאת, יישלחו ארבעים איש תחת כל אחד מאתנו — הוא אומר מאתים וארבעים איש, בטרנספורט צומצם.

החדר מתמלא עשן סיגריות. בעצבנות אנו מציחים סיגריה בסיגריות. בה אתר זה אנו מציעים בשלנו. בתשע חצי יינעלו הקרונות, הרכבת חפליה לחדרה. היצי עובר לאיסר. המתוחות מגיעת אל קצה הגבול.

לפתע — קול צעדים קרבים. אנו נדדקים לפניה חשוכה הצעדים מתרחקים. אנו נוסעים לרוחה ויחורים למקומותינו. הכל משחללים להעמיד פנים שלווה, אלא שאין זה קל. שריקה אנו נסאייגים. דעה נשמעות נשיפות הקטר. לאט לאט כהלגלים 25 קרונות בקר, ובהם כ-800 חורים, אל מחוץ למחנה. התחיל המבצע אל הלא-נודע...

בחדר דק בצדק ביה-הספר יושבים ארבעה חברים ומביטים זה בזה.

בשעה אחת מילל הצופה הסקטורצרים. הכל חתום מן העבודה לאכל
בזרימיות. תילת נפתחת, ובנוסים עני חברים. הם מסתרים על שני הכותלים
הנוספים, שנחבאו בעתה, תכל בסדר, ואפשר להתחיל בשלב הבא.

עלינו לצאת את המזנה מה, ושני האחים יצאו כלילה. נחפזו אנו
פרטים סרבליצורים בחד ברינו המוסים. איש איש מקבל כרטיס עצום
הרור עזר מניין, אך אין הדבר נסתר. ארבעתו חתום את המזנה הנראה
בשעת ההתחלה באילו ספק חיים מגיעים אל הזקק, המתנהל בראשו למראה
התעוררת התהווה והנחיה לו לצאת.

החלום לעבר הצור של אינר, במחצית הדרך — דורשה קטנה, שני
עזרינו הנינו אותנו ומסייעים לנו לבנות מערך סוכה טאטוחים צעירים.
לאחר מכן הם עוזבים אותנו ורבים לעבודתם. אנו נשארים במחבוא עד
למחרת; אחר כך אפשר לסיל מצב בין העצים. דוד בא אחרי חמסות,
כדי להפוך מעלינו פס. נישפת אנו להצצים חיים, מציצים רבים זה בעיני
זה. אחר כך הוא פונה, סגלי להסב את ראשו, וסב אל מעבר לסריהתיל.
באחר יתר, משהחסיך כליל והכל חוזר מנבחרתם, בא גם קורט. אני
נפסע עמם במקום הפועה, השאר נשארים במחבוא. הוא ממלכל את ידי
ושמה על הצלחתו, הוראותיו קצרות וביחוד: את תילת נשפה ביצר.
בנוסף ב"ב 6.45 ביום, עלינו להמציא במקום מסוים. אנו מברכים זה את זה
כלילה שוב, ואני חוזר אל הבית.

היה מקפידה נשפה; התחלה בתחנות, אחד כך היא גוברת, לבסוף יורד
סלב, אנו עוזבים את העיר ומצאנו בקצה המפוסטה, שרופה למחצה. היה
זה ערב וילית חקשים שידעתי מעודי, אך בשעה 6 נשכת הכל, אנו יוצאים
לדרך. בטור צופים והתרחק, במנצחים בכל רשע ביוהר, אנו צועדים לאור
הקלוש של הירח השוקע. 6.43: העצו לנפחת המסגה. יושבים עדי דקות
מאחורי תל, חמת נמשע קול צעדים, מיד מבריקים בשיש המיוות המנסחות
דרבן, אשה וגבר, מצהלה כבושה אנו מוצקים איש אל תודעת יענה, אלה הם
ליתת ופיאנס.

מיד המיתו גם ארבע דמויות מכיוון המזנה: שני החברים הוותיקים,
מלווים עליהי פאל וקורט. העלמה רבה בחפזן מיליפית חדשה אתרוות;
עד כמה הוראה סכנות, ואנו מפרדים משני המסייעים אין כרבים בוצרים.
לחיצת ידים, איש איש שוכן בהתרחות. השנים חזירים למחנה, לעבודתם,
ואילו אנו יוצאים מבוקר המאפיין אל הירח.

מאחרוני ניהור עקבות שיבוטו במורה עליהי הסלג הירור, ושהיבר
אתרים, שדים אלמים לרגע מבריע בוציו.

"החלוץ התולדותי במאבק"

גורל חברים במחנות

ב"מחנה החלוצים" בברגן ביזון

המרכזפורס שלנו יצא באמצע ינואר 1944. תודלה לא ורי החנאים גרועים
במיוחד, אך אררי צאתו של טרנספורט-החלוצים, באמצע 1944, הודעו מאר.
ארגון עמל החלה בתיון, אחר כך במעבדה, כמבואי-שנים של הסם.
בתחלה לא היה מובת צבורה, אך קביצת המעבדה החליטה לעבוד, אני
עבדתי במטבח, בהנחה נפוחי ארמה, הליכוד החברתי נחקים כל עוד ניתן
הקיימו. נעלמי שיחות והוצאות, וניסנו גם ללמוד עברית. קיימנו בית-ספר
לילדים, אך שדברד באטר עלינו. ככל שהורע המצב, הלכו והתפזרו חיי
החברה. אי-על-פייכן שמרנו אל המון של חמט ביוניו, והוא עסייע לנו
לשבור בכל המזנה הלי והמלא, והמצב הורע בהתמדה.

זמן קצר לפני השחרור, ב"ב באפריל 1945, הועלו טרדי היסטורל-אגרי
לרכבת, ואמר לנו כי שולחים אותנו לסריינשטאט. חצינו את גרמניה
לארבה ולרובת, בתנאים איומים.

בעבור 14 יום שחררנו בסריינ עליוני הענא העדים, ברכבת שלגי
יצאו 1700 איש. קרוב ל-1200 הגיעו לסריינ, אך גם שם נפטרו רבים.

רו כהן, שהיה במחנה עם אשתו, גילת פנילית משעטת בלבד, התחילה ניסה
לסוור להצרים אחרים, עליהי שיחה אתם. משתם כיום של רו ואן בשל
המחזור בסיון (שהכל הניסרו ב"ב), גרבריי חברי המסירה ביניהם לפייט
להם, במיוחד בלחם. זה היפרע בחללו ממנות התבנים, ובחללו נגנב
מהמטבח, בו עבדו אחרים מתברני-הברותינו. תחילה בירכו אן ורו לכל
את הלחם כדלמה, וססנו עליהם כמעט בבח את קבלתו, למרבה הצער,
בבר לא ניתן להצילם.

לרעה לוי-זילמן

באוסטרי

בדצמבר 1942: עצרו כל יהודי ארנהס והובאו לסטריברק (חבר),
היניו שפיטס ואני, חשבונו על ידידת למחרת. אולם המעצרים הפזיזו
(אוינו). במזנה היינו חברים ב"קבוצת-ההתשה", עבדנו בהלואות, בעיקר
מחז למחנה. לעתים נשלחנו בקבוצות של עיגים-לדשה לעבוד אצל
אחד האיכרים. אי-על-פייכן לא היה כל להיטלט, כי בזמן ההוא לא היה
הקורה מבחן שארונות כל צרכה.

עד לשילוחי לא ביחו תבנים משלנו, פיס לקבוצה שעבדה בפינו היאפל-
ן ונצשת בייש. התגוררנו 70-80 חברים, בברק אחד, כל חנה אי צייני
עניו שתיים למחנה הצטרף אלינו, במידת האפשר.

ב־14 בספטמבר 1943 נשלחו, החברים הצעירים, לאושוויץ. אמנם ביקשו עבורנו סרטיפיקאטים, אולם הללו הגיעו באיחור. כ־40 חברים, מהם 12 בנות, נסעו בטרן-בהמיר. בשעת הפרדה שרנו את "התקווה", יחד עם החברים שנתנו. בוסטרבורק, מקבוצה זאת חזרו אררי'מן 10 בנות ושני בנים.

באושוויץ היכנסו כל הבנות לבלוק הניסויים. בין כ־500-600 נשים ששכנו בבלוק זה, בי השתוללו ד"ר גלברג וד"ר וירץ, נמצאו כ־250 נשים מהולנד. הנאי החיים בבלוק היו טובים מהנאים בשאר הצריפים. היה יותר מזון, והנשים לא הוכרחו לעבוד. סירבתי להת עצמי לגיסים, ולכן נשלחתי בקיץ 1944 לבייקנאו. גם כמה נשים קומוניסטיות מצרפת לא נטו לערוך בהן ניסויים.

בבייקנאו אפשר היה לתתנים רק הורית למול, עברתי בקבוצות-עבודה שונות. בעבודות כשות כגון סלילה כבישים, איסוף תפוחי אדמה ועוד. את הבחורים שלנו, כינויהם היינו, שלחו לבומה. שם היו הנאים איומים, ובמעט כולם נספו. חור שבוועה מעטים. היינו חור עם עצירים אחרים לארשוויץ. אך נספר בברגן-בלזן אחרי המלחמה.

בסלזן 1944, בהתקרב הרוסק, נשלחנו לברגן-בלזן. ברכבת שם היינו תחילה במחנה-אחלים, אחר-כך בצריפים. מדי פעם הצלחנו להתקשר עם החברים ב"מחנה הכוכבים". בינואר 1945 הגיענוי שמועה שמפקד אושוויץ יבוא לבלזן, והתבררתי להישלח משם בקבוצת-עבודה בבית-ההורשה לתחישת בואלד-ויבל היעני הצרור.

יש לציין שבדרך כלל לא החזיקו ההולנדים מעמד במחנות. אולי היו ימים ואפוצנטרים יחד על המידת, וגםנו טחו מדי לגורלם.

ב־17 (לוח) ולד-שנירמן

במחנה טרניינשטאט

בספטמבר 1944 נשלחתי בטרנספורט לטרניינשטאט. יחד עמי נסעו מושנה ואנפרר ליטן. שיפנה היתה בשעת הרכבת טרנספורטיונים, שאמרו עלי כי אנשים בו הסענה בעקבות בעליהן. היא נפתחה ונרשמה לטרנספורט, ובשל מחלתה נבצר מהני לתוהיד.

כשהגעתי לטרניינשטאט פגשתי בירידה מהולנד והלכתי לביתה, בלי להירשם כלל. מכרתי כמה דפצים תמורת לחם, וכך התפרנסתי שבועיים, עד היישום. אררי'מן עבדתי המידת מרק אצל מכרת, אחות שארונותה מצויה, באולם בו בוצעו נימוחי הפלה מלאכותית.

פחדתי מפני שילות, מפני שנקעתי את רגלי. אלא שאחות הולנדית עזרה לי לתפלים את החקלה.

עוד סוף המלחמה נשאיתי בערניינשטאט. כשהניעו הטרנספורטים החוזרים מארשוויץ לטרניינשטאט, שבתו ובפגשתי עם חברתי. נחיקת פאולה קאצמן, שחת ניתן לי למינס לה.

עם סיום המלחמה התרחקו היהודים ההולנדים שטרניינשטאט. מן הימנהרתי. כלומר מן הפליטים שהגיעו להולנד לפני המלחמה רצונם היה, שהללו לא יהיו כלל להולנדים.

פאולה, אני יצור ירידה הנענר להולנדי בעצמנו, בלא סיוע דרך מחנות שונים וחרת התגברות על קשים רבים.

היה פרגקלי ביהאן

רשימות מראיינים בלוק

28.12.44

משמרת לילה. הטעה 10 בפרב. 122 גוים עיישים וחוזים משתורמים על עבודתם. תכונות. בשעות-ערב אלה מתנה כל איש עולם בפני עצמו, באולם המואר-למחצה מסעמי הסכך.

אינו יודעת מדוע דווקא הלילה הכל חידר בחריפות כה רבה לתדעתי; לא טוב להימצא כאן בדודוריושים. כות מיעב להיות ישריים ברופרי מחקבת ונשמטים מצב בו אנו נמצאים במשך רוב היום והלילה. מצב בו אינאפשר להתרכז בדבר זולת המחמור במחון.

אמס: עדיין ניסיתי לספר לעצמי את "גריסמאן ואנשאפה". ספר שהיה פעם "מכתב-הקורא" שלי; אולם לאחר שלוש דקות כבר הפסתי את עצמי תולמח על שפועית חומה או בודמה לכד.

הערב נשחגת הכל: טוב אני יודעת שאני בן-אדם, בעל לב העובר על גינתה, לב המסוגל עוד לאתר ולשנוא בלבד.

בפליכרתי אני מביטה בעינתי משיאל: זינסה, פייטראנית ונוסלאבית, בת 17. משהו וחר ביטונה — שצרות בחירות יפות ועינים כגון החבלת השודרת, המעלות על הדעת את כל הדושים שבשלב, רק לא קומוניסטית עיקשית. אנו כה מיסירות להבין אשה לרעותה, בשפה הכין-לאומית האילמת. בעצמ, אני מצטערת על כך, שסיפרה לי בצרפתית עילת דבריתה על חיתה בחרי.

ידע לי עד מה היא חולה. השחפת נטלה ממנה את אמה ואז אתותה, ועתה נהונה גם היא לשליטתה האכזרית של זו, וכימים ואתותיהם היא נוחקת חרבה רב. בעוד ימים אחרים היאץ לעבור למחלקת-החולים; משם ישלחה במקרה אחד לבלוק מס. 10, ויניחה שם עד שתפנה את מיטתה למורה הבא. כל זה יאריך ששה שבועות, לכל היותר. אך בטוחני שלא חמות נחה, כי היא אינה יכולה לגוץ, על אף כל רופאי הסס.

זינקה קטנה ויגרה — שדות רבן ועצים ברוח, הרים ויער, הבית הקטן, בית אביר; בעינינו אני קוראת את כל הדברים האלה בצורה כה משכנעת. בכל חרף צור, האם אני אהבתי? אולי כל הצלילים איבדו את משמעותן האסתטית. איננו שלמים עוד בעולמות ובמורדות שבלבנו, ואנו פגועים עד אי-גבול.

זה התקופה שבין ההתמלך ובין ראשי השנה, אשתקד, בכלא פוקס, ניגנו את הדרגו להגדל: תא-שער; אך ילדנו קט לתאר לעצמנו את השלילה שבתא... מה לא היינו נותנים בעד שבוע אחד בתא. שבוע אחד לא להאבק על חיך, שבוע ללא מסדר, אולי כתוצאה מכך שבוע ללא שלשון, החותר יום יום מזה גאונות.

תידת לאל: סוף סוף אדעקם החקפה מן האיר. מאחר שהמקד, כי עלי-ידי יוב הם מגיעים בעצמם שטונה וחצי, ואין אני מסוגלים עוד לומר על תוספת-שינה זה המכוננת היפסק, מנורות העבודה שלנו כיום, התעוררה האחרונה אמית שלילנו להצטופף במרכז הצרף, היאיריהים לבשו בחפזן את מגילתם והשו למללטים, רק המפקח נשארה. כמה שלילה בעלטה האין-סופית של הלילה, אין איש מרצה פה, לא משום שאסור, אך מי ידע שזה ישר את היכט, שהוא בחזקת מותרות במחנה? הרוב כבר גרדנו, רק בובי האשה-היידה, המצפשה תמיד מחסה בורעותיד, שדבה מלחשת על אנני מרשם למאכל שפלי להנינו בשובי הביחלה.

וטוב הוא עומד לפני בבחירות בלתי נמחקת: המושג ההורס איתנו והמקיימנו, הדבר שאכיר לנקוב בשמו, אשר אי-אפשר להעלים ממנו — ה ב י ת :

אן, למקצת מטוטלמה, קהתי-הושים, האינו מבחינה בפלה "בבית" הניחבת פליק בכל הניבים והלשונות? האינו רואה כיצד מבטה מלה זו את כל הקירות, את כל שילחנות העבודה? האינו מרגישה שהמלה "הביתה" מרעייה את קצות האצבעות שלנו: הבית הוא הדבר היחיד המיצע מאחורנו לרצות אותך ופש בחשיבה עמוקה יד למחנה המטושטש הודרת התבונה, והיא מוזהרת מפני תוצאותיו של מעשה כזה.

הבית הוא הכוח, בעזרתו תבנה זינקה את המוית; הוא האיצטלה בה אנו נרעפים במשך חמש שעות מסדר-העונשין, "הביתה" הוא הכוח הדוחף אותנו להיכנס לצרף ולצאתי וקוסי-קאטה על אף הכרחות הצרעב, "הביתה" ממל בחוכו את כל החום ורביבות-הנפש, שמדובר בהם בכל הסיפורים והשירים, יאף-על-פייכן; מה משמעותו לגבי כל אחד ואחד מאתנו?

האזר גדלק פתאום וסודף איתנו שוב למקומהינה, אך אפילו מלות-הנצח של המפקחת אינן יכולות לעבור את שילון אי-הרצון העוסף אותנו. רובנו

מכולן ישנו שינה עמוקה ומבדדים לחזור לחיים אלה, שאננם חיים כלל. חיים ללא חירות דומים לנשימה באויר מורעל. לפתע מתמלא הצרף מעטת עבה של שבתה: איבד לעבודה, לקומדיה מבחילה זו, לזרפרף חסר-המעטת המעטת לילה לילה את גבך במשך 12 שעות, למשניות עזוור, המקללים אותו טיזוך ריגותם הם.

ואנחנו עומד צריח "מיוחס", רוב העצירים, בני כל האומות, סירבו לפני ימים אחדים לקבל את היפרמיה¹⁹. רק הצענונית והיהודית ההונגארויות הסכימו. מה אחד; הראשונית: — מפני שלא היה להן סיבה לסרב, והאחרות — מתוך פחד.

שחים מהן מסודרות לעבודה וזה לשלי. הן ידעו שבעוד ומרמה לא תהיה עבודה לשלושתנו, הן מנסות בעז לסלק אותן כל-יולן אחוזות פחד וקשה לעצמם זאת. קשה לי להתגבר על רוגזי לנוכח התגובה.

אפילו עתה, כשאני כותבת, הן עובדות במסורפות, על-מנת להשיג שבהי גדיה מהמשיבה — שדחת-ידי. מה נוגה הצגה זו, ראשית, אשיג אותן אם אעבר שעות אחדות, שנית, אוציא כמה מכשירים מקערה מוכנת, ואף-על-פיכך לא יסלקנו שני מבחיות-העבודה הממונים עלי.

מי ידעס הוא גימרי בלתי-עצבני, בן 25, לו אשה וילד ב"היימאט", ויודיה מה. ההנצחתו החליה בתשאי, אך הגעתי לכך שהוא נוקב בעת בשמן ואינו מבין עבודה לאלמונית.

מי מגניב בא מצלים, והוא יכול היה להיות אדם מצוק, הוא נציג-אל סוציאליסט נלהב, אולם מסכן. לפני ימים אחדים, כשהיה עלי לסחוב קצרות עם מכשירים, לחש על אנני: "פדאי וילי, ברצון הייתי מסייע בידך, אך חביתי שאי-אפשר כאן", עניתי לו, מיה מוכיה שהוא האסיר ולא אני. הוא מצא לנחוק להראות לי את כרטיס-המפלגה שלו, ולא הבין בשום פנים ואופן, שאין לי דרך-ארוץ בפני דברים כאלה.

אך לעולם לא יאשימיני בחבלה, אפילו לא הערב, כאשר החזקתי פתוך פיוור-הדעת, את האמפרמטרים זמן רב כדי אצל המגנט, הם מצביעים, במקום של 9, על 3 ואפילו על 0, גם אנו כך; מצמצמים אנו אל מגנט ענק, עוד מעט יורו מהונגו על 0, ואיזה כוח בעולם יוכל לשוב ולהרימם?

מרוס אני מבצעת את העבודת הזאת? האם אני מבחלת? אינני סבורה כך (אננם אנו מולכים את עצמנו שולל פעמים רבות כל כך), אדבא, דחף ההתקיימות בוער בנו, והוא הולך ונובר בכל שאוילים כוחותינו.

הקיום משדו, הפך אחד בכל השבלה, שאני מתבטח: — כן, בעזרת העבודה שלי, היא יקרה לי מידותיים רבים; דרכי הראשונה היא אל נקודת האור הקטנה והחמימה הזאת, בכרני את ידי הקפואה סביבה, אני נושאת הפילה בלהבת מנורת העבודה שלי, מטשות וסמל.

לעולם לא אוכל להסביר להם בבית, מה היה זה עבירה בפרט שוב שנה חדשה, אחיה לבטח בבית. הילדן זה?

הילדים אמנם. והיו, ואור, וחום, אלוהים. מדוע אין שבתה'לם מלאה בחשבי על כך? האם אנדרה לי היכולת לשכוח? והצניעות לקראת זה, הלוא היא הדבר היחיד המביאים אותי ואם שאר הערים, אולי חולפה עלי בעת של שירה הגינית ליד הדארקניום שלה, ושפת דאזי חולפת על פסגות-פנק ופל מאהבה הנלווה. סדינות הוגה בביתת שבארטה יבשרה'ת אם הוכל לשוב ולהיות עם ידידת משכבר, יראה היא, אך האין כללי כך? האם הפחד מפני החיים השחידים אינו אוכל בנו עמיקות והוא מנגינת-לואי לכיסופינו? אני פגועים כה עמוק בנפשנו, כה קרופים ושטרפים. עדיין ביכלתנו להעניק אהבה לתברותנו לגורל, אולם היכן נמצא אותה אהבה ברופה רמתמדת. עתה'ת מסוגלת לטור את כפשונו, חים שישיב ויעניק לנו את הרצון להיות?

איש בעולם לא יוכל לתת לנו אהבה כזאת, וידעת אני עכשיו בבטחון: הקרע בין לבי לבין נפשי לך ויצימיק. בפני תמצא את שלושה בהתחמה שלח: ה'כ. מה נואב פה לזרחר בים, בריחמוס-הנגזח, בין גדות של היל ויקרני מחושמל. א- מה יהיה על לבי? תמצא מנחה? ואולי קיים אישם אדם הרוק מבני?

אני חנה עצמי כאותה ילדה שאינה מאמינה עוד בסנקטיניקילאס, אך רוצה היא להאמין בו, בהתקיים היום הגדול, בכל מחיר. גם אני אני רוצה להאמין! מגורת העבודה הטובה שלי, ע' כה וכה תהי חברתי האמנה והתחמה.

ויל וסטרויל

פרק 1: בין גבולות

ראשית הדרך לצרפת ולשווייץ

בשלהי ספטמבר 1942 הודע לי שוב, שנוצא מהילוד עלימנת להחיות נתנב הצלה לחברים. כחודש ומחצה שהינו ברוסרדם, בודרת גיסת על מכה שכבוד, פסק אם ידע איש-זה, שהיה חבר המפלגה הנצינאל-סוציאליסטית החולגנית, כי בברתו נמצאים ששת יהודים צעירים, השכנים, על כל פנים, ואין רק את שרשן, כצאנו יומיים לחפש ברהבי הילנד אחר מריצה מחבית לחברה "החלוקין", ואיתו שיצאתי לערור קניות ל"משק-הבית" שלנו.

לא דרשק באתנו התגוררה משפחת וסטרויל, וזכר נהג לבקר אצלנו לפניהם קרובות. באותם הימים הוגה היסדר לידידות העמוקה בינו לבין שושן, וידענו בבית עשות יפות של קירוב לבבות ועל הבנה הודעת. ביססנו לנהל את חיי-החכטר שלנו חור שמירה על עריגות וחנניה. קיימנו שיעורי-עברית וקראנו הרבה. יופ נתן לנו כפרות חולגניות וחייבנו עלינו את הכופיים האחובים שלי, כנו המשוורת הנרייטה רולבר-הולסט.

בכל זאת לא היה קל להתחזק בבית את הנערים, אשר הוטל עליהם להתהלך כל היום על מדונות רגליהם ואסור היה להם להקים רעה. לכל ישיבות השכנים, גם בימור המקומית נהגלו קשיים, ורבים נאלצו לנהל מכסות למקום. הגרמנים החלו בחיפוש-ביית וברור היה שלא אוכל להתחזק אז כלום כהולט לאורך ימים. על כן דוחלט שישונו יעבור את הגבולות וינסה ליצור קשר עם התנועה בבליגיה ובצרפת. יהודים רבים

הצליחו להגיע לצרפת ולשווייץ, ביניהם גם הלוצים אחריהם, שיצאו על דעת עצמם. לעומת זאת ידענו גם על כשלונות רבים, כשמבריחים מקצועיים מסרו את בני הסוּס ליד הגרמנים, המורת תשלום כסף.

ליום היו קשרים בבלגיה והוא ידע דרך בה ניתן לחצות את הגבול בגליציה. ב־2 באוקטובר נסעו למרחו לימבורג ובו לילה עברו בגל את גבול בלגיה-הולנד. היה זה אותו לילה גודלי בו נעצרו על ידי הגרמנים, בכל החבר המדינה, 15,000 יהודים קשישים. ביניהם היו גם הורן שחינו וכן רב מדי ולא רצו לעבור למקום האמבטיא שחיכת להם בסכיבה.

לנו אצל איטר בלגי ידענו: ולבחרת חיפשנו החבורה לעיר לויבן. בה חיכה לנו כתובת של סטודנטים, מכרים של יום, כתבו מיד להבריגו בהולנד ומסרנו להם דיווחיטובן.

בדרך נחללנו בשוטר בלגי ששאל לגירויטובן. היו לנו תעודות הולנדיות מזויפות וכל כעין דרכון מטעם הקונסולים השכונות בפריס, עדאנה לכתובת הולנדים בצרפת הכבישה את ה"דרכונים" הללו הרפס הארגון שלנו בהולנד, התחממת היתה כמובן מזויפת. הסוכר אשר לנו שהעודותני אינן מספיקות לשהיה בבלגיה, יועץ לנו להימנע ממגע עם משטריהגבול הגרמני. כליבן מצאנו קורה וג וקבלנו הלשימות, אולם אחדים מהסטודנטים הפלו ביד הגרמנים והכתובת שוב לא היתה בטוחה. המסכנו לבריטל חיפשנו עם קשר עם התנועה הבלגית. נחבר, כי רוב היהודים מסתתרים בבתיים וכי רבים ברחו. שים התקרב אליהם אינס תדישות ותחושת הסכנה החריפה, לאחר שטעטנו מצע את סעם החופש. אצל יהודים של יום מצאנו חדר, והתחלנו לחפש מבריה שיביאנו לצרפת. בבית-גלון מופקד מצאנו אדם אשר מוכן היה לחת לנו, תמורת כסף רב, כתובת בעיר סור שבקר התחיים בין צרפת הכבושה לבין החלק הדרומי, ההפשיט. את הגבול בין בלגיה לצרפת אפשר היה לחצות ללא קשיים יתירים. ברכבה לפייס שוב נברקו גירויטובן, אך הכל עבר בשלום.

בפריס נשארו רד לילה אחד, כי רצינו להגיע מהר לדרום צרפת. אך בסור נדלנו את האכזבה הראשונה. יתרה מחצי יום הישגנו את איש-הקשר שצריך היה לסייע בידנו לחצות את קריתתחיים, אולם לא מצאנו שום מקום מסוכן היה להסתובב בפיתח-גבול זו, והחלטנו להורר לפריס.

ידענו את כתבתו של יצחק אשר יתרה, והוא קיבלנו בסבר פנים יפות. חרשים מספר לפנינו עבר הבר החלוצי, האנס סטילמן, אז פריס, והוא אשר מסר לנו, אחרי הגיעו לשווייץ, את הכתובת הזאת את כתבתה של משפחה הולנדית-יהודית בדרום צרפת (משפחה זאת עזרה לנו רבות בהגיענו לשם).

באמצעות יהודי זה מצאנו קשר אל מבריחים אחרים, ולאחר שהיה של

מן ימים בפריס. בהם נהנינו מעם מאוצרות האמנות של עיר נהדרה זאת, חצו את הגבול בין שני חלקי צרפת. גדולה היתה התפעלותנו מתנאי החיים החדשים, בעיקר מן האורות הרבים בעיר ליון. הרי חיינו במקדש עמים במנאי האמנות וצוורי-לילה.

בבית היעד היהודי מצאנו גליון של "דבר", העיתון העברי הראשון מזה חמש-שנים. פגשנו ביהודים מכל ארצות הכיבוש, פליטים כמנו, אך עצינו היו נשואות למשך עם התנועות החלוציות ועם שליחים מן הארץ.

במשך הפדראציה הציונית בליון מצאנו את מארק יארבלום, איש פועלי ציון, נשיא הפדראציה הציונית ונציג הסוכנות היהודית, שעבר אותה שנה בראש הארגונים היהודיים בצרפת. יארבלום התגבר מלכתחילה לשיתוף פעולה עם הגרמנים ולא רצה לפעול בידבראש. בפריס היה ברשימת השחרור של הגרמנים, שהיפשו אחרי מלחמה כלואים בלום ואחרי משפחות נכונות, כגון משפחת רוטשילד, יארבלום עזב את פריס ימים אחדים לפני הפלישה הגרמנית, נחתה פעל בדרום-צרפת.

לפי פקודת הגרמנים הקימה משפלה וישי יודבראש, וכל הארגונים היהודיים נאלצו להשתלב בה. גם ארגוני ההכשרה נאלצו לפעול במסגרת הישיבה זו. אולם הם הקימו כעין מחלקה מיוחדת בתוך הארגון הישיבה בשם "האגף השטרי", אשר עסק למעשה בפעולות בלתי-לגאליות למען הצלת נוער וילדים. גם יארבלום נתן יד לפעולות אלה, בעיקר על-ידי חצו כספי.

בחד יארבלום היו כספים מהגוינוט ומארגונים אחרים, כגון "ועד ההצלה" האנטי-נאצי. שם יהודים פוטר והימן, נציגי הקרן הקיימת קרדיט-היד בצרפת, קיבלו רשות מהגוינוט ללחץ כספים מיהודים אמידים, תוך הבטחה שסכומים אלה יחזרו להם לאחר המלחמה בדולרים. רבים נענו לבקשה, והדבר העיל גם למחתרת היהודית בצרפת.

יארבלום חקטים כענין לבעיהתו ועזר לנו לגייס כספים למחתרת. בתקופה מאחרת יותר נאלץ לעזוב את ליון, כי הצרפתים הגרמנים גם סוד חיפשו אחריו. הוא עבר למרסיי, בה עזר ליהודים להגר לאמריקה. כל עוד היתה אפשרות לכך, יאחר מכן פעל בגרינובל, עד לבריחתו לשווייץ באביב 1943. גם בהחתו בשווייץ סייע למחתרת שלנו בעקיפין, על-ידי שליחת סכומי כסף גדולים למחתרת היהודית בצרפת.

סימן ליום, שלח הקרן הקיימת בליון איש-הקשר עם הפדראציה הציונית לנוער, יצא לנו לנסוע אל-מרכז תנועות הנוער הציוניות בדרום, בו ששה גם חברי הולנדי בשם זאק קלאוויגר. בעיר מאהס מצאנו את מרבו האופים היהודים בצרפת ואת מרבו הפדראציה הציונית. לנוער מצאנו את ראובן כמון¹⁷. זאת שמעון האמל (שאמו), הראשון פעל ב"אגף השטרי" הנ"ל

היה ששקט כמקד בכפר הסמוך, דאג לי לתעודות זהות צרפתיות ואף רשם אותנו בפרטסת המושבים.

בתחילת נובמבר גסטתי לבדי דרך כל צרפת לעבר הנמל השווייצרי. אחרי העיר אנטואן תחנת-גבול מול זיבט, היה עלי לעבור לאיטובים אשר יבאני עד הנמל, ושם אמצא את המברית שיעברני לשווייץ. ברמבת לא היקח ביקורת-תעודות, אולם בטונן עמד עומד ליד התחנה כל הנוסעים הישנים. לו את תעודותיהם והיה עלי להגיש במהירות. איתן פניתי לראות לו את הכרטיס הצרפתי או את "הדרכון הטבורי" בו הייתי רשומה בשמי ההולנדי. ידעתי כי חברים אחרים הגליחו לעבור עם התעודות האלה, והכחשתי לטובת הדרכון השבדי. השוטר התבונן בנייך הלכן ובי, ואמר לי לבוא למערכת. לבי תלם בחוצה, וידעתי שהגיעה שעתה אם יתקרובי וימצא אצלי שתי תעודות שונות, אחת אבודה, ביקשתי ללכת לשירותים, ורשתי את התעודה הצרפתית. הנדאריים הצרפתים החלו לחקור אותי. הם שאנוני על מצבי. בצרפת, אמרתי שאני סטודנטית ושאלו נוסעת לדוגלת השוטר: את יהודית, ואת רוצה לברות לשווייץ. אני: אינני יהודית. השוטר: איך ייתכן שאת סטודנטית, ואיך מדברת היטב צרפתית? אני: אני לוריאט דרסב ואחת יכול לבחון אותי בתיקי דת ספר מאת רומן ז'ולאן, והוא באמת נתן לי לקרוא.

על שאלתו היכן התגוררתי לצרפת, נקבתי בשם הכפר בו השגתי "אחרות", ואמנתי לו שיוכל לטלפן לירידי לאפריקו. הוא אמר לי להמתין בקרד הסמוך, והתחיל לטלפן. עד היום אינני יודעת אם טלפן באמת. על כל צדים אמר לי שהכחישו את סעגתי ושאני משקרת. חשבתי שהכל אבוד וראיתי את עצמי כבר במחנה-ריכוז, אולם לאחר התייעצות נוספת הודיע לי שאני חופשית ללכת. אחד הנדאריים הוסיף שאני לי כוח לחשוש בבקורת נוספת ובקריצה-צין אמר: "שלחי לי טבק צווייצרי".

צמדה לפני הבקורת להשיך בדרכי ולסמך על איטובים של השוטרים הצרפתים, או לחזור לליון. ידעתי כי שאר החברים יבואו בעקבותי עם אותם תעודות, ולא כלום ישחק המול כפי שסיחח לי, עליכן החלטתי לשוב לליון. אילו היו גרמנים במקום, או אפילו צרפתים אנטי-יהודים (היו רבים כאלה, שהרעונו יהודים במחנה גיר וריבסאלס), לא היי משדירים אותי אלא משלחים אותי לנחמה חזרה, אם כן, לתרגמה-הרכבת וקניתי כרטיס לליון. אחד השוטרים שראני בלן, הצטרף אלפי וניסה עוד לשכנעני שאסע בביון התפוך!

אותה נסיעה גרילית נערכה ב-10 בנובמבר 1942, יום לפני פלישתם של הגרמנים לדרום-צרפת. לגתי לילה אחד בליון והחלטתי לחזור אל ירדי. ההולנדים בלה מוידורו ולהמתין שם לשעתה שישי הגיע בינחים להולנד,

ועסק בהסתרת ילדים שהובחרו ממחנות-הריכוז בצרפת. רשמית עסקו הוא (הברו) בעבודה תעמולת בגמנות. שאנו היה אחראי לאחת מחוות-ההכשרה של הצופים היהודים.

בראשית המלחמה חל לצופים היהודים 11 חוות-הכשרה בצרפת, ולי-אורי — שתי חוות. ביולי 1940 החליטו במרין והאגל להפוך את החוות למרכזי הכשרה מקצועית חלקאית. שניהם היו מגויסים בצבא צרפת, וידעו להשתמש בנשק. בקיץ 1942 החלו הגיווישים בצרפת הצפונית, שנמצאה תחת שלטון הגרמנים, ויהודים רבים עברו לדרום-צרפת, או החל בפעולה מחתרת ענפה.

תנועת הצופים היהודים הייתה קשורה בתנועת הצופים הכללית, ושמרה על קשריה עם תנועת זו גם אחרי שנאלצה לרדת למחתרת. בקרב החנועה הרבנה ויכות על תפקיד המחתרת היהודית. תהילה היכיע לטיבה מאבק בהיד צרפת עצמת, אך מאוחר יותר החלט לתפוך בבקורת לכפרה חלק מן החברים הצטרפו לצבא רדגול באפריקה, דלקם עלה ארצה בתוך חנוות של הצופים היהודים נצרכו אימנים צבאיים ואורגנת מעין חנוה עצמית לשעת-הצורך.

בהגיענו למואנק, בעלה אוקטובר 1942, הייתה עדיין המחתרת היהודית בראשית צעדה. בראש דאגנה עמד הטיפול בילדים ובנוער. בעיקר עסקו בהברחה ילדים ממחנות-הריכוז שהוקמו בדרום צרפת ליהודים "חסרי נתינות" ¹⁰⁵.

פנינו אל מנהיגי התנועה והסברנו להם את נאמנותנו. ביקשנו עזרה חמית ומעשית, לכשיגיעו חכרנו לצרפת (ראינו שהנחיות שלנו אינם טובים, היו ימים בליון, בהם התחלכו רעבים ולא הייתה לנו קורת-גג ללילה). תחילה לא התלהבו אבני המחתרת לעוטס חוסס, אך סינמן-לויס רשאנו תבטיחו לתפוך בנה אצל חברנו מוולנד לא מצאנו אוון קשיבת. היא לא האמינו בכל תכניתנו. ביקרנו בחוות-ההכשרה שבהחלת הכיפר פנדי בטארה ובחנה של שאמי בטאלון, והרגשנו את עצמנו טוב "בבית", באוירה החלוצית ששררה שם.

משקיבלנו הבטחת מתנועת הצופים והמכות מספית מיארבלום, החליט שיטו לחזר להולנד ולחיות לחברים על הנעשה בצרפת. מליון-כהבנו לנתו שואלב השווייץ, וביקשנו שוב סיוע כספי ועזרה לחברים שיגיעו לשווייץ. ודלסנו שאעבור לשווייץ לבדי, ואחכה שם לבוא יתר החברים. חברים שהקדימונו סיפקו לנו בתונים ביחס לדרך אל טינבר לגבול.

בליון פגשנו את החבר בינשכין, שחי עם משפחתו בכפר לה מוידור. בקרבת קלמון פראן, הם היו יוצאי הולנד, ומקורבים ליהודי-שואב לני בריס. התארגנו ימים אחדים בביתם, ושם נפרדה משפחה יהודי מצבא

אחרי יום סיפור לי חבר הולנדי כי החזירוהו פעם משווייץ ופסב מספר, ולבד היה לבד עליו מאד.

שמואל הגיע בשלום לפרוס ומצא שם שלושה חברים מההכשרה ההולנדית. אחד מהם, שרגא אנגל, רצה להמשיך לבדו לשווייץ, אך הוא נתפס עקב חשדנות האחרים, בנידון, באו ללית והצטרפו אליו.

בצהר, הגיעה הולדה. 1942 גענו ברכבת זמלאה ספת לפה לאנמאס, בכיות לגבול השווייצר-גרמני וידותיו היו מעולים, אולם תצפיותיהם של שני האחרים היו גורפות למדי. הם גם לא שלטו בשפה הצרפתית, וכאשר נשכחה ביקורת ברכבת סמוך לאנמאס, נבלה התורה בפת. הבחור שלה, שמראהו היה יחודי יחיד, עמד במקרה במסדרון, אותו הצילו תעודת הזהות ובתמיכתה מחזק שהוצא שניהם על שם אחד, יתבטחון שרכשתו לי בבחור הרבים.

באנמאס שיכסנו עצה, אני הצרפתי שהפעם לא אחריר ציד על עקבותי, ואמשיך בדרך לבד. שמעון מנגל לא הסכים לעזובני, ותחלטנו שדבחר יסאק כדי לעשות למען הצלת חברתו, אחרי רגע כמעט דופיעה, להפריענו הולנדי, הנחזרת הצרפתים שיתורה, אולי כשל הופעתה דגאה, או אולי טעות ערכית... שוב שיחק לנו מזלנו, ובבית-קפה אחר המנונו ללילה בחדר שלוח.

אחרי הצאת צא הגנוי-המבורי לדרך, מרחק שמענו את פעמון-הכניסה משווייץ, גם מהעבר הצרפתי מפלצלים העממונים והאנשים חוזרים מתפילות הניחמלוד. שלום על פני הצולם... המבורי שחת, והוא מרגיש את עצמו כח בטח עד שהוא נתון קולו בשיר. לאחר כמה מאות מטרים הוא מראה לנו את הגבול ואומר לנו להמשיך בעצמנו, או צועדים בזהירות, רוצים להתרחק מהגבול. עוד מעט יאיר השחר, ואז יבחנו בנו ביתר קלות. אולם השומרים השווייצרים שמנו את מלוינו מרחוק, וכעביר כמה רגעים הם צועדים אותנו. הגפני לשווייץ, ארץ גיטראלית באיריאה הכפרית, פנינה שקטה ובלתי-ממשית בעינינו. לאחר הכינוס של השנים האחרונות.

למרות שזעזענו על הגבול, אין מהזירים אותנו, אולי מפני הגיהמולה, אין שמחה בלב, כי לא שכחנו את הנותנים מאחור ואנו יודעים את האחריות הכבדה המוטלת עלינו.

הפנימה והצלה משווייץ

בתקופה לשווייץ, התקשרתי מיד עם נחן שואלב, השליח היחיד שנותר בארץ. זה רבין עניו אליו מהולנדי וזמן הדרך, על-מנת לתבטח את סייעו לפעולות ההצלה שלנו, אולם עד כאן לשווייץ לא השגנו ממנו שום עדות ממשית. פתח בחברר לי, כי שתיקת זאת לא היתה טקטית. לא בזן ולא התנועה בשווייץ לא היו מוכנים לפעולות בלתי-ליגאליות. אטת, ששווייץ

ותיכן שם הכניות להעברת חברים נוספים, כשמשו על התמורות הפוליטיות בצרפת החליטו לנסוע פעם נוספת לדורס, על מנת לברר את המצב. מן הדרך כתב לשווייץ, כי לא ידע שלא הצליחי להגיע לשם. אולם כשרים מצא ידיעות ממני וכעבור ימים אחדים הגיע דרומה, הוא היה לבוש מעיל-בשם וכובע "באסקי", דוגמת כל הצרפתים. החלפנו חזיות, ומפני צורך לי על המצב המחסידי ותולך בהולנד ועל גירוש הריי.

לאחר כל המאמצים של הסכסוכים האחרונים הצליח לשהות מעט בקוץ דור, ויחדיו בלינו שבוע שקט בגוף הנהדר של הרי מרכז צרפת. בהם, החברים עשו לדיעות מאתנו, ואסור היה לשהות בהיבוק דים, שושר החליט לרדת לפרטיביאן אשר למרגלות הפירנאים ולהתעבין באפשרות של בריחה לספרד. מודע לו על מקרי בריחת מוצלחים של צרפתים ועל אחרים, אשר הצטרפו לצבא, וההגיל או לצבאות אחרים של בגווי-הברית, האם עלינו ללכת בדרך זאת ולשלוח את חברינו למלחמה? האם באמת בגי-בריתנו הם אלה, החוסמים בפנינו זה שנים רבות את הדרך לארץ-ישראל? שדשו נכה גם לפתרון זה, אולם יופ, המאציפיסט הטושבע, ואחרים — התנגדו.

בכל זאת דעתי היה לברר את כל האפשרויות, כי בימים אלה כבר נודע לנו על אירעונות של ממשלת שווייץ לכל פליטים בה רבים, לא פעם היחזרו פליטים מהגבול, מבלי שמשמרת-הגבול השווייצרית יתעניין, מה הגורל הצפוי להם.

בפרטיביאן פנת שוענו לקונסול ההולנדי, אולם הלח לא נהן בו אימות, אולי בגלל מבטאו הגרמני של שוטר, אילו היה ממתיך במקום ימים מספר, היה מצא שם פליטים רבים, ביניהם גם הולנדים, אולם הסבלנות לא היתה מחבונתית והוא מיתר לטלון, למרכז הצופים היהודים והמחתרת הציונית. הפעם מצא ארון קשבת אצל התנאים הצרפתים ויחדיו הכינו תכניה מוצלח: שושר יעביר את החברים מהולנד דרך בלגיה לצרפת, ובצרפת יקבלום הצופים ויטפלו בהם עד להמשך נסיעתם לאחת הארצות הגיטראליות. חבר בשם שמעון מנגל נסע כאיש-הקשר בינינו לבין הצופים. גם את ענין הנמירת סידור עישו, והוא לקח עמו דוגמאות רבות של תעודות כדי להודיען בהולנד.

שוב נפגשנו בליון, למרת העורה מצד חברי הפדרצציה הציונית, בעיכר מצד חברי פוהורילס וסימון לוי, לא מצאנו בית שיארה אחרנו, וכלילוח האחרונים לנו במודעו ההבועה על חבילות קפה, החלט ששמעון מנגל ילוח אחרי אל הגבול השווייצר, והוא ידאג שם למברית.

כתבנו לנתן שואלב ילאחי וביקשנו שיפעל נחצד השוא, כדי להגיש את החזרות מהגבול. ב-11 בדצמבר נפרדנו שוב, כשפני שושר מועדות להולנדי.

הוא ארץ בעלת משטר דמוקרטי ופיקוח מעטתו קפדני על כל צעד ושעל יש לצפות לביקורת, במיוחד לגבי תחומים הורס. פליטים רצינים היו להימצא רק במקומות קבוצים מראש, ולכל נסעה משכונן לקבוצה נדרש רשיון מיוחד.

ברור שגם לנתן שואלב, בחיר נתן זה, לא היה דופי תמיכה מלא, והוא חשב למעשה אולם אפשר היה להיעזר בעזר היהודי הסלמי ולמצוא את הרבים הנאותים לביצוע פעולות הצלה לאכזריות הגדולה לא מצאנו שום מנגנון כזה, וראיתי אל נכון שאין לצפות לשום צורה מסוימת בהכרח חברינו. האם היו כל מאמצים לטוב? האם צריך להכניס חששות אחרות? התייעצתי עם אחי ועם שאר הכוזרים ההולנדים שנמצאו אותה עצה בכחזר עבודה בשווייץ. הם היו נתונים לדעות של הקונסיל ההולנדי, יבבר אנו בהחלטה 1943 לחצו עליהם לעבור לספרד ולהצטרף לצבא בנות החברות. תכנית זו בוצעה באמת, ובסתיו אותה שנה הגיעו דרך צרפת לספרד ומצאם לאנגליה. את דרכם בצרפת היה עליהם לפלס בכוחות עצמם, כי זו לא הוכנה מראש, יבבה מהם גפלו בידו הגרמנים לפני הגיעם למסרה. כתבתי להולנד על מה שמצאתי בשווייץ, ויעצתי לשובו להתעניין בדרך לספרד, כי נודע לי על אפשרות לעלות משם ארצה.

עדיין נסע עצמם אחדות הלך וחזר בין הולנד וצרפת, דהל בהעברת חברים לצרפת. בסוף ינואר 1943 נפל ביד הגרמנים, בשעת גיסון להצות את גבול בלגיה-הולנד, הם מצאו אצלו כסף ומסמכים והעבירוהו לבית חלא שבעיר ברידה, על מאסרו הודיע לחברים בהולנד על ידי פק שחציה לחבריה מבית-הכסדר, יומיים לאחר-מכן, ב-27 בינואר, הודיעו שלטונות בית-הכסדר על מותו ומכרו את גופתו לקהילה היהודית בבירדה. הוא נקבר בבית-העלמין היהודי במקום. כל זה נודע לי רק לאחר זמן, אך למעשה ידעתי כי זה היה גורלו.

היה בתכניתו של נתן, הוא גם כתב על כך לנתן שואלב, לבא לשווייץ ולברר בעלי-פה את אפשרויות ההצלה. בשל מותו הפתאומי נתבטלה תכנית זו, ונכלל חלק מהסקה בפעולת ההכרחה כל הקשרים עם התנועה בצרפת היו מרוקנים בידו, ורק כעבור זמן התאוששו החברים בהולנד והתארגנו מחדש. היה זה קירט ויילינגר, שהמשיך בעבודתו של שווער.

ביניהם גיטתי לקיים משווייץ את הקשר עם האומן ועם החברים. האומן היה מדוכא מאד עקב מותו של שווער, שהיה ידידו הקרוב. הוא כתב לי מכתבים מספר, את האחרונים במקום המחבוא, בו נאלץ לשהות זמנית. הוא פסח על הבחינה לחזור לפעילות, אולם כיום הספיק להגשימה, נתפס ושוחר למסגרת.

גם טהדים יבבהם פיקוחה הגיעו מכתבים, אולם לא כל הדואר הגיע

למחתרת עם המעצרים הרבים. בשלהי 1943, נפסק הקשר עם הולנד כמעט כולו. נודע לי על מעצרים של חברים נוספים, וקיבלתי אפילו מכתבים מחברות וסטריבורק. הרגשתי תוסרת-האמת היתה כבדה, רצוני לעזוב את שווייץ ולשוב לצרפת-החלד וגבר. אלא שלא עשיתי זאת והמסכתי לפעול משווייץ, כמיטב יכולתי.

מלבד משורר-החלוד, פעלו בשווייץ, עוד כ-10 אנשים יהודים: המשורר הארץ-ישראלי, בהנהלתו של ח. פוזנר, הגויניש, הקונגרס היהודי-השולמי, המוסדות היהודית ועוד. כל המוסדות הללו פעלו בנפרד, ולא פעם זה בניגוד לזה. כולם עסקו בהצלה, שלחו עליהם לארצות הכיבוש, העבירו כספים ותבילות, הולמח אנשים ועדה משולשת לתיאום פעולות ההצלה, אלא שיתוף-הפעולה בין חברי תועדה לא השביע רצון, כספים נעשנו ממוסדות הארץ-ישראלי, מאנגליה ומאמריקה (הסיכנות היהודית והנציונל).

באוגוסט 1943 הגיע לשווייץ ליאו שווארצשילד, חבר "החלוד" מהולנד, ובכניסתו רשימה מסתתרת של 83 חלוצים הבלואים בוטריבורק. התקשרתי מיד עם החבר פוזנר, והוא שיגר מברק דחוף לסוכנות היהודית בירושלים, בו ביקש אישור להקצבת סרטיפיקאטים עבור חברים אלה. ברלס, שליח הסוכנות, שנמצא אז בקושטא, פעל אף הוא למען הצלת החבריה. האישרו לסרטיפיקאטים המבוקשים הגיע באמת ונשלח באמצעות הצלב האדום אל החברים בוטריבורק. אפשר לומר כמעט בזאתות, שחלק מן החברים נצל הודות לסרטיפיקאטים אלה.

שווייץ, כארץ גייטראלית, תרמה חוליה מקטרת חשובה מאד בין הארצות הצורות-שבאירופה לבין קושטא וארץ-ישראל. מהחכתבות בין ברלס והשליחים האחרים בקושטא לבין המוסדות שפעלו בשווייץ אנו למדים על נסיבות הצלה רבים וצוננים. באות סרטיפיקאטים, חשינו, לאחר מאמצים רבים, אצל ממשלת המנדט, ובאמצעות הצלב האדום נשלחו האישורים על כך לארצות השונות הצוננים בהולנד תלו תקוות רבות בהשגה סרטיפיקאטים לחוקרים. רשימות רבות של "ציונים ותיקים" (שביניהם היו, כמובן, גם טמם יהודים). נשלחו למוסדות בשווייץ, והם העבירו את הבקשות הללו לקושטא ולירושלים.

אולם מן התכונות הנלד מחברר גם שהגרמנים שדחקו את משורר ההצלה רד-למראית-עין, וכי שוב ושוב שלחו בעלי הסרטיפיקאטים למחנות-ההשמדה ורק אחוז קטן בלבד, ביניהם ציונים וחלוצים בהולנד, הגיעו ל"מחנות-ההצלה" בברג-בלון. ביוני 1944 נשלח טרנספורט של 300 פנצרים דרך קושטא לארץ-ישראל. המורה קבוצה של שבישים גרמנים. את רובו של הטרנספורט היו קשישים ונשים, ביניהן 12 חברות מ"קבוצת הקשטא" שלנו. לא ברור לחלוצים, כי הרבים את הרשימה. ההחלטה הסופית

היתה כנראה בידו הנרמזת אנשים יקרים, כמו כהן ומשפחתו, בשארן במחנה והועדו שם ברעב.

במשך כל תקופת ההשמדה נעשו ניסיונות להצלה ולדים, ארנץ, עולי חולון בארץ, בראשותו של מרים דה לאן, פנה להגדלת סאלר ולממשלה בריטית בבקשה להזיר עלייתם של ילדים יהודים מחולנה, גם דבר זה לא יצא לפועל, כי הגרמנים לא אישרו עליה מארצות מערב אירופה.

כל הישיבות והבכורות לסרטיסיקאטים וליחות מחולנה עברו דרך שווייץ. סכירות על המצב הצבאי בארץ זו, לפני חיסול היידישקאט ואחריו, על הנאי החיים במחנות השונים ועל מבחי ההשמדה, נמסרו על ידי שליחים בקושטא. כמוכר העברו מכתבים מפולין: מכתבים האחרונים של פרימק, ידיעות מצביה ליבסקין ומאחרים על מצבם ועל סבלם, גם מכלובסקי, מהונגאריה ומצרפת הגיעו מכתבים, בדרך כלל עם השליחים, שסוגרי לארצות אלו עלידי נתן שואלב ואחרים, בהגיעו לשווייץ שמעתי לראשונה על מפשי הגבורה של חבריני בשליח, והצטרפתי צמר רב על ששימו לא היה צורך, ולא יכול עוד לשאוב כוח מכוחם.

גם סכומי כסף וחבילות הועברו עלידי השליחים, לא היה לי קשר ישיר אחרם לא היה לי חלק בחלוקת הסיוע לפי הארצות והתנועות. ענין זה נתון היה להחלטתם של הועדה הממשלתית, בה היה נתן שואלב נציג "החלוץ", אה הכספים שקיבלתי מקושטא למטרות הצלה, מסרה לו ידעתי שהכספים הנשלחים עלידי יארבילוב למחתרת היהודית בצרפת מגיעים גם למחתרת שלנו. אך בידו שכל הסיוע החמיר שנאסף במאמצים גדולים עלידי המוסדות באמריקה, בארץ וגם בשווייץ עצמה (בענין זה היה חלק העיקר לסאלי מאיר, יהודי שווייצרי עשיר), היה כאן וכאסא לעומת הצרכים האמיתיים של חבריני ברוב הארצות המבוישות.

מקושטא ומן הארץ לחצו על נתן שואלב להרדים את מירון "החלוץ" בידיה לצרף אליו חברים מתנועות אחרות, אך הדבר לא יצא לפועל מסיבות שונות. בי הפצירו לנטוש את עבודתי כמחנכת במעון-נוער ולעבור באופן מלא לפעילות מרכזית, אך גם זה לא התגשם, עם זאת, הקימוני בשווייץ מחדש את הנועת "הבונים".

מקום עבודתי שהיה בקרבת ריגה, ניסיתי לפעול למען קיום הקשר עם חבריני בצרפת ובארצות תאורות. עמיתי בקשר מכתבים עם קורט ריילינגר, עם מאנס וינומילר ועם אחרים, לשמחתי קיבלתי אפילו ידיעות מספרה לאחר שהחברים הראשונים הגיעו לשם, מפהם נודע לי על אפשרות ממשית של עליה ארצה, והיה בכך משום נחמה פורתה על אכזריות כה רבת ומכאיבות בין חברי המחתרת שלנו.

עדינות סימון-כוכב

נסיון שנכשל

בתשעה שילות של יהודי תרומתנו למחנות-עבודת בחולנה התחלתי לרקום תכניות בריתות יחד עם חברי ואפ שפיץ, אחת ההכנות הללו — להחליט במסגרת — נכשלה.

ביוני 1942 קיבלתי מיד אמנון כהן (איש "הברית-עולית") שתשתדל לגרש "חוליות", ידעתי על אפשרות להגיע לשווייץ, באסל עלי לספר את הדבר, והחלטתי לעשות את הדבר לבדי. החברים בחולנה הכשירה באסן ידעו אמנם שיש בדעתי להחליט, אך נשיצאתי את המקום לא ידעתי עדותן גם אני את הדבר.

יצאתי את דאנוסר בראשית אוגוסט 1942, ובסעתי דרך בראבנט אל גבול בלגיה, בשם הראשונה לא עליה בידל להציעו ועל כן חזרתי לאמסטרדם, אל חבריני, לא היו בידי כל תעודות מניפות, אלא תעודת-הזדהות ההולנדית, הנוסעת את האות J.

ביד באוגוסט חזרתי על נסיוני, והפעם הצלחתי ועברתי איכרים בלגים הביאוני לליבת-לילה במנזר, למחרת עזרו לי אנשי המנזר להגיע לרכבת הצרפתית לבריסל, ומשם — ברכבת האכספרס לפריס, לא נערכו כל בדיקות בימן הנסיעה, בתחנה הרבה הצפונית בפריס נבדקו חפצי הוואחרתי.

לא הכרתי גוף חיה בפריס, ידעתי רק שעלי להגיע לפונטון שבגבול שווייץ, במקרה נקלעתי לרובע בו גרו יהודי פריס, ראיתי שתי נשים עונדות כובע, שדיברו צרפתית והונגאריה, פגיתי אליהן בדברים, אך החליה פתחו מפני, לאחר מכן נעצו לי ומסרו לי בחובת של אישה יהודי מהונגאריה, אלא נאציה זה ביקש לברוח עזר באותו לילה לציפת של וישי, היות הגרמנים ערכו סעוד על יהודים, בדי-שטל מצאנו לי מקום לינה.

נערה צרפתי, עונת-בית, מסרה לי כתובה של מלון בו ניתן לי לשכוח ומניסת אותה שעה היה המסע הנסיעה כרוך במכונה מצאתי דרך להגיע לחולנה את מקום הימצאי, בדצמבר 1942 חסיע לפהע עזשן, ועמי שנים עלושה חברים מלונדרכה, הם לט בחור, ולמדת נסעי דיומה.

גם לאחר מכן הייתי מלק חברים עימדיהם, שנשלחו עלידי שושה באחד הימים באו אלי איס לונברג ואפ שפיץ, אשר רימו בגבול עלידי אחד המברחים (את כתבתי קיבלו אצל חבריני באמסטרדם), גלו עליהם גם ידע נחנם ודן זיל, ון דן זיל ואפ שפיץ ביקשו לשוב לחולנה, אך נאצרו בדרכם, עני האחרים נשארו בצרפת. קיבלנו כסף ממר רשאפורט, שקשרתי עמו מנע בפריס, שוטו הביא מחולנה חפצות מחיפות לאיס עלינו, וב-25 בדצמבר חצי שניהם את גבול שווייץ, גם אני עמדתי לקבל את העודותי כעבור ימים אחדים, אלא שבינתיים התפרצה המטמרה במלח

ואסתר אותו יחד עם 12 יהודים צדקתם. לאחר מכן נודע כי בעלת המלון פעלה בסוכנת הגיסטאפ, והלשונה על ידיה היהודים.

בהיותי במשטרה הופיעה העוורת. טופנתה אותי בשעתי למלון זה. למפן האמת, הוזהרת אותי בעוד מועד, שכן ביטחון להצילני — אך אני לא שמעתי בקולה. ענה מסרתי בידי כמה דברי-ערה, לדברית עמיתי להישלח לדראסה, גם כהאז צדקה.

בהיותי במחנה הגיעו אלי דברי שוטר: "שילוח פירשו מוות". מרע זה ואילך הגיתי בנדידות. בינואר 1943 קמפתי מקדון הרכבה שהכניסה אותנו מבראנסי לפולין. בהדגת הרכבת במץ ירו שוטרים צרפתים לעברי לעבר נמלטים אחרים, שוב נאכרתה.

השיבו אותנו בקרני מיוחד, והמספר נדע בנו ביד קשה. כשיצאנו למלא כלינו כים באהר התחנות, הורתי לקרן אחר, בו נמצא כ-60 יהודים. בהגיענו לברסלאו, קראי הגרמנים בשמי, שלקחתי שאר תמסת היהודים שקפצו אחי במץ, נורו כחנות.

אנשי ה.ס.ה. הבראנו לאושרין, לאחר מקלחת תמס קיבלנו בגדי אסירים, ומאפרים שקענו בורעותינו. האיש שקיעץ בורעתי את המספר, הכריז: הגינו חברים למשחק בעיר מולדתנו. הוא סיפר לי על המחרחש באושרין, וכי אשלת לעבדות, גם מזון נתן לי.

דומה כי ההכשרה בתולנו תרמה הרבה לעמידתי בעבודת הפרך, בביקר ה-23 באפריל 1943 שוחררתי בבאראנה, עליה האמריקאים.

שרגא אגל

ארגון הבריחה לצרפת

בסיון 1942 החלט בשיבה משוחפת עם יופ, ששימו מקבל על עצמו לעבור את הגבולות. קביעתו לתפקיד זה נכפה גם כן, שמיאנו היהודי והטבא הרמני שלו סיכנו אותו יתר על המידה בתוך גבולות חולצה. מוכיעות הראשונה הביא עמי שמו "צוריתנופה", ואז ראיתי לראשונה את הספסים הגרמניים הצבאיים והצבאיים-למחצה. נירות אלה שימשו להשגת פרעלים עעברו בביצורים לאורך החוף האטלנטי. שומי הביא מגרפת גם תעודת-מסע ופמך על חשיבותה למטרותינו.

מקביל לעיליתו של שומי בקשנו קשר עם חולית-הבריחה קיימת. מאחר שלא היה לנו די כסף התקשרנו עם יהודים בעלי אמצעים והצענו להם מי כל משפחה תיטול עמם על חשיבותה חבה צעיר. האמנו במזמנוהם של המבריחים ומסרנו לידיהם את טובי הבנים והבנות מלוסדרכט. הקביצה

לא הגיעה מעילם להעזרתה, ולאחר-מכן נזכרתי שנמסרתי עליהם. המבריחים לבריגים, תמורה תשלום. איש מהם לא חזר.

עיקר עבודתי במחשבת-היתה בחולצה צמחית. בתרונות הצהרת השתתפי רק אחת לשביעיים. עבודה זו היתה קשה במתינות עצומה ובסכנה רבה, ולא הייתי מסוגל לבצעה לפחים תכופות יותר.

מקדון המחשבת נעשה עלידי גורמים שונים. בחולצה טיפולתי אני כהשגת כספים מאנשים פרטים, מוסדות וארגונים. בצרפת היה זה יצינו של קרנז ריילינגר, הוא ראג לי להוצאותי והכוחות שם. לינס וסכרול היו קשרים בבלגיה, וגם מטש השגי כספים. פעם העברתי עבורי לבלגיה כסום גדול בפראנקים בלגיים.

האקרה החברים בצרפת לא היתה קלה במחינה כספית. היו הוצאות נפוצות, אוכל ודלי, תכופות חומרי הבדים לפולין, במסרה לשלוחם לספרה, והדבר לא יצא לפועל, או היה צורך לחזור ולפורם במקומות שנים, והדבר היה כרוך בהוצאות. על ולי כלכלה בשעת הנסיעה יכולנו ליתר, בצורה רוחה מיוחדת, אשר יכתה את הנסע בנסיעה חנם ובקבלה מארמים משקים הגרמני. כפרים והגוררתי בלון ללא תשלום, עליפי פקידה-אכסון שקיבלתי במעמד הצבאי אליו פניתי בענין הספסים להצית תנבול. עליפי נאיהרתי הייתי מהנדס צבאי צעיר, העובד בחיל-האוויר. דבר זה הקנה לי מעמד מכובד ואפשר לי למשל, לאכול במשעדות מפוארות יתר עם קרס ריילינגר. היינו יהודים שהסתכמו בלבוש אורחי בין מאות קצינים גרמנים. הגבול בין חולצה לבלגיה היה קשה במיוחד לעובר. היו בידינו צייתנועה משום ארגוני קבלים שגהנו "חופשת-מולדת" לשווליהם. נירות אלה איפשרו את חציית הנבול בין בלגיה לצרפת ללא בעיה מיוחדת. לא מן את גבול בלגיה-חולצה.

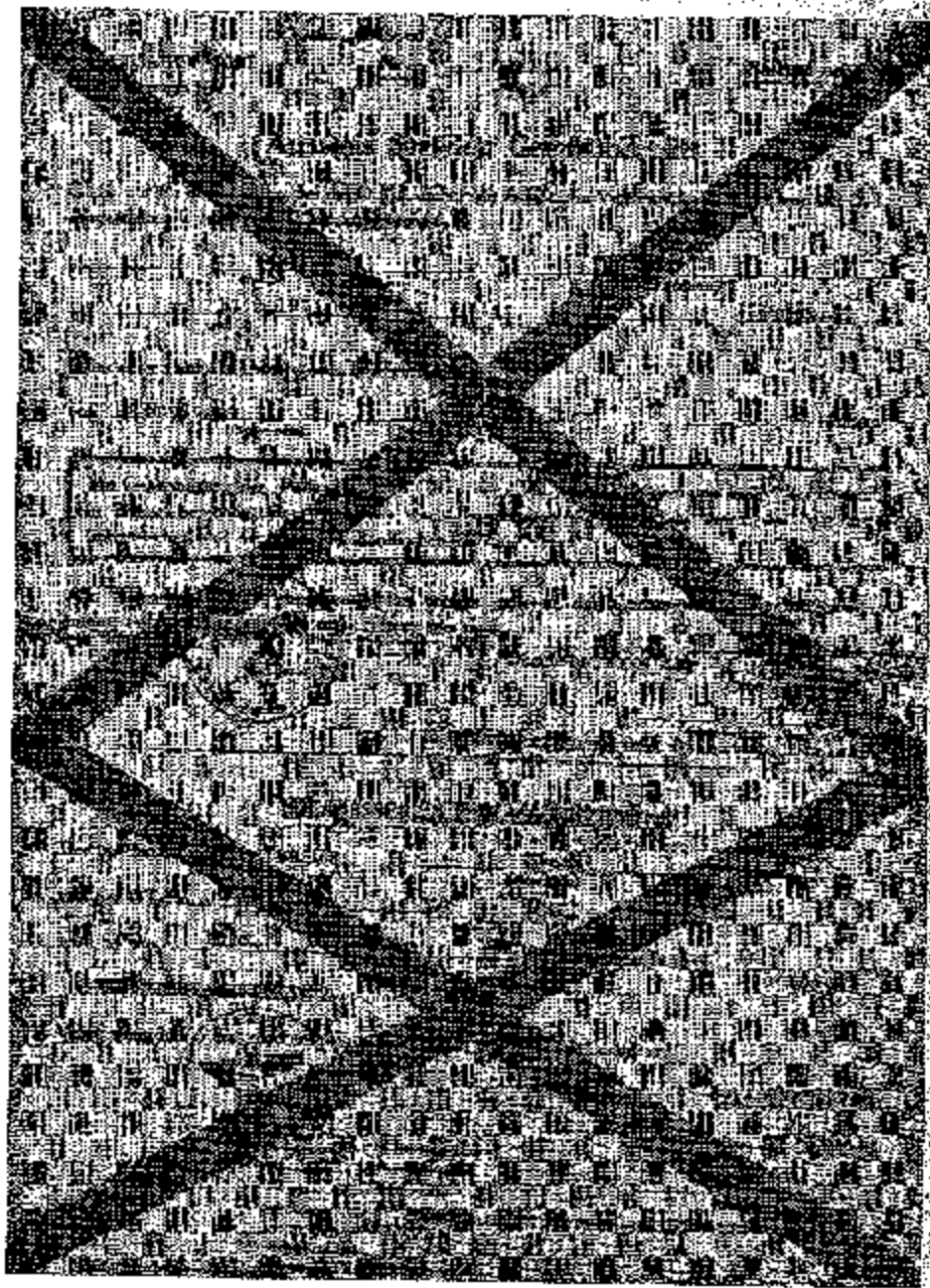
לכן העברנו תחילה את החברים ב"דרך הידיקה": נסענו עם הכוזרים, שליו מצוידים בניירות הילנדיים מזויפים. עד לתחנה הקרובה לגבול, ימשיך הלכנו בדרכים שלקלות לנסדה-המצבה, עלמדנו להכירה מפי גבייהים מקצועיים. תצינו את הנבול ברגל ולירנו את תברינו עד תחנה היכבת הראשונה בבלגיה. מכאן נשלחו החברים לאנטוורפן. עכירה זאת עשיתי אני, יחד עם עוד מספר חברים. באנטוורפן הועברו החברים לידי התחילה הבאה, שפעלה בבלגיה ובצרפת. פעם בשבועיים נפגשתי בבית-קפה באנטוורפן עם קרס ריילינגר ועם ולי (ארגנט הודע). מסרתי לידיהם את החברים הייתה להולנד באותה דרך או בדרך שונה, שתחת קצרה אך מסוכנת יותר. הייתי חולך באחת משלוש הדרכים הבאות:

(1) בודל. האקום נתגלה עלידי יים וסכרול, הוא המשיך לפועל בשנתם זה גם כאשר היו כבר בידי נירות בלגיים. בסוף 1942 גרס יופ

באגודתו עם מברית מקצועי בשם "הליאבר" בעל בית-קפה ממוקם, וקיבל ממני את תעודתו הכללית. שם זה רשם גם בגירסתו החלוצית המופיעים, ובר שהיה לו לרועץ כאשר נחפס עליידי הנרמנים במעבר בודל¹⁰, גם הכלני עצמו נחפס עזה שהעביר לניס מחברתי לדרום צרפת. בתקופה בה לא היה לנו ערוץ ארגון טוב ומסודר, האיש נאסר וגורש לתחנת-ריכוז בגרמניה, ושם נפטר.

(2) חינקן, מקום זה היה בעיני מוצלח יותר. נהנתי לקחת חוג אופנים עד להתחלת-הרכבת של ברידת והעברתו כל פעם שני הברים הלכתי עם האיפנים ביד, עד לנסות המוחות בקילומטר אחד מהגבול שני החברים הלכו אחי בכביש הראשי עד אותה נקודה. לאחר מכן פניתי לשביל צדדי סמוך מאוד לגבול. אני הלכתי בראש השנים אחרי, כשאנו שומרים על מרחק של 50 מ' בערך זה מות היינו מגיעים לבית-המדרש קטן ליד הגבול, לרוב בשעת הפסקת-הצהרים של משמרת-הגבול. רכשנו לנו נסיון באחזקה העשה בסביבת והקפדני לזאת שעה שהמשמר בעדר. הייתי ממאיר את האופנים אצל הסכריחים, ומעביר את החברים ברגל לבלגיה. לאחר שהגיעו להתחלת-הרכבת שם, הייתי חזר לחולדה. בפעם האחרונה עברתי במקום זה עם שלושה חברים. ההבר השני לא עקב אחרי החולד לפניי ונסת מן הדרך. השלישי הלך בעקבותי, והם הגיעו ישר לזרועות הנרמנים. אנחנו, שנינו, הגענו בשלום לבית המברית, ושם בודע לנו על הפיכת החברים ועל כך שגילו נדחת. הגבירי את השמירה בגבול ונאלצנו להמתין עד החשיכה. לא ידעתי עוד למקום זה עוד קודם-לכן בעצמתי פעם עליידי שומרי-הגבול החלוצים, אך הללו שיחררו אותי מיד, כשהייתי אז הימצאי שם ביומקים "סכריים".

(3) הנקידו המעורבים ביותר — גבול בראונט עם בלגיה, בשווייץ. היינו ניסיון ברכבת עד ברגן-אופיז, ומישב באימונוס עד פוכן. אחרי חציית הגבול היינו צועדים ברגל עד לאפלן, ומשם בחשמלית לאנטוויפן. היה זה אזור של יערות, והוא היה בזה לאסתר קבוצה גדולה של בודחים. בין העוסקים בחברתם הברים לבלגיה היה גם הינו פרנסל. הייתה לו תפעה לא-יהודית ומבטא גרמני-אוסטרי, בו השתמש בחופשה. הוא נחפס בעד החלוצי של הגבול, עזה שהוביל קבוצה גדולה של חברים המעדיים בביירות של פועלים חלוצים¹¹. באותה סבוצה, עדייתי בין מארנגיה, היו שני פריקים גרמנים. לא הצלחתי לברר את מקום-הימצאו של הינוץ לאחר מאסרו, עד שנפגשנו בצריף-דעושין ביסטרבורק. אני עצמי עדייתי מעריף זה וסולדתי לברני-הלון במקום לאושרין. נודות להעברותם של בפלי העפעה במחנה. יכולתי לכתור בעוד שנים שיצטרפו אלי, ובחורתי בחינקן. במקום האחרון מביגן-הלון קפץ הינוץ בטרדיץ מחרכבת, וכך ניצל.

העדות-העשה ורשיון לחציית הגבול ליפועלים חלוצים

בשלב מאוחר יותר ניתן היה להצות את הגבול ההולנדי לבלגיה עם נדירות מתאימות. קשה לי לקבוע מתי דווחו בכך, וזמני כי בסתיו 1943. את הטכניקה הזאת למדתי לראשונה מאדם שלא היה חבר בארגון, השפוטחי בסריק. הוא למד איתי בשבתו בבית-הספר ושמו היה אמרסם הילדסהיימר.

המידות אשר באמצעותן חצו הפועלים ההולנדים את גבול הולנד לא ניתנו לידי, גשום שנדפסו על נייר עם סימני-מים, דוגמה תיגיד עליך מדפיסים שטרליכספ. העדות אלה הוצאו על-ידי מחלקת מידחות במסח הכללי של הצבא הגרמני בסריק. הפועלים היו נאצים למחלקה זו עם צווי הגויזה ממקומות-העבודה שלהם, ועל גבי הצו — אישור מטעם חידות הצבא המקומית. בפריס נבדק הצו, ואם עמד בביקורת, צורף אליו רשיון מיוחד להצית-הגבול.

אני נהגנו לשל השיטה הזאת: בהולנד הכינוי כל פעם תעודות-הזהר מורפות לששה צעדים. לסטרה זו יכולנו להשתמש בתעודות אישיות שפג חוקשן בהולנד מכבר, אלא סדרי זה לא היה ידוע עדיין מחוץ לגבולותיה. קיבלתי תעודות אלה קפלים רבים עד שהיו קטנות מאד, והכנסתין לתוך קרעיתיה של קופסת חמאה. בסריק ציירו חברי הארגון שלנו "צויות-הזהר" במקומות-העבודה שונים, אשר הדפיסוהם בפעמים במכונת-כתיבה על טפסים גרמניים גרביים. צויות-הזהר לכל בקשה למסליל הגרמני בצרפת לאסתר לנטיאוי לנצח להולנד הלך ושוב, את ההיתכח בצויות-ההוצעה הטביעו החברים בסריק. בעיקר עסקה לולי במלאכה זו.

לאחר מכן גישתי אני אל המחלקה הניהנה רשימות-הופשה, כשבדי צויות-הזהר על נייר וצד 5—6 צוים על שמות החברים, להם הכינונו את העודות-הזהרות בהולנד. הצדדי שאני בחיפשי-מולדת יחד עם דוברי, והם ביקשתי להסדיר עבורם את נדירותיהם. הסיכון היה בכך, שרמשרד פול היה להתקשר טלפנית עם סוכן העבודה, אשר בביכול הוציא את צו-ההנציה לחופשי-מולדת. ידעתי כראש שהכנה אישור-ההנציה להולנד האדיר ימן, והייתי נוהג להשאיר את הניירות בלשכה ולחזור כמך לשעם יציאת הרכבת להולנד. קשה שלא היו להם באשרד הספסים המתאימים האפקדיה נאלצה להדפיסם, או שנכחה לי טפסים דיוקים, פעם שיכחה אתי על שהבאתי העודות-הזהרות כח בקויה, שעה שאחרים נתנו לה לרבייה, נדירות מקומיים ובלויים, ולא לא ידעה, כמובן, שתעודות-הזהרות שלי היו מורפות ושהדיו בהן בחרה יותר.

כד הייתי מקבל את הרשיונות להצית-הגבול, מכלם שוב קשלים מרובים, ודורו ברכות-החילה להולנד. בהולנד ציידנו את החברים במידות אלה, ונוצר הרעם באילו הם חוזרים והצעתה מחפשת-מולדת ונוסעים למקום

מביתם בצרפת. המעבר בגבול לא היה כרוך עתה בקשים מקומיים, אם כי נחתה המיד מסנה בחציתו בכיוון המפוך, מבלגיה להולנד. כאן עברתי פעמים מספר ביקורת קשה על-ידי קצינים גרמנים ממשרד-הגבול הגרמני, כשבתיקי מלאי של תעודות מורפות, רק הוצאת לתעודות המפולות, להעמדה פנים ארשות ולמתן תשובות ענייניות לחוקרי —

השימוש במידות המורפות הגיע למסדר, שידגמו אולי באופן הסובב מורה עליידי המורה הזא: קורט דילינגר נסע פעם עם קבוצת חברים לוייז, והצאת את הגבול שבין שני חלקי צרפת בגלוי. בחד החברים היו נדירות עם התחמקת ה"צבאות" הג'ל: באותה רכבת נסעה קבוצת פועלים אסתיים, ולחם לא היתה ההחמקת זה המשתנה עצרה אותם בשל העדר החותמות, שלא היתה אלא פרי המצאתנו.

היות ולא נראיתי כיתוד, יכולתי להמשיך בשמלה זמן רב, וגם הכסחי לי כסדון יצירה של חופשה כחוצאה מן הסכנה שהייתי נתון בה באופן מתמיד.

קרוב ל-70 חברים שהו כפועלים במקומות-עבודה שונים בצרפת, ובסך-הכל הברחנו לצרפת 100—150 חברים.

מנחם פינקהוף

הפעולה בצרפת 1943—1944

בראשית 1943 הלכה אדמת הולנד ונתלהמה: צפת בעיקר שאלת גורלם של החברים, שהיו מוגנים עד אז עליידי תעודות הוידבראט. נראה היה, שאם די מקומות מתבוא, וכי לא כל אדם מסוגל לבלוא עצמו בחד לזמן בלתי מוגבל. רק חברים בודדים הצליחו להגיע לשווייץ, כמה חברים העברו עליידי שושו ורופ לצרפת, אך שושו לא היה יחד. הית הכרת לגלות דרכים חדשות. היעילה תכנית לעבור לצרפת ולעבוד שם אצל הוורמאכט כפועלים גולנדים.

במא' ובינוני יצאו הקבוצות הראשונות, בדרכים צדדיות ועקיפות, והועסקו בעבודות ביצורים בחוף האטלנטי. באוגוסט פנה "ויקטור" — קורט דילינגר — לצרפת, בטלוא התבואה השתער על מלאכת הארגון. גם ארצסט דהש (יילי) ומאכס וברמילר ("יור") גויסו לפעולות.

העכרת הוקלה במידה רבה משתלחה העכרת "פרנספורטים של פועלים" מהולנד לצרפת, על סמך תעודות מיוחדות, שלוש פעמים הוכתרו נסיעות אלה בהצלחה, בפעם הרביעית נאסר היגן פרנקל, מובילן של הקבוצות.

על אף הסלונות הנודדים, פרק ה"עסק", והתעוררות מילואו את תפסיד יפה. הרגשו את עצמנו חשבים יחסית, השתכרנו יפה, ובטל ישרה העבודה בעינינו אי כשהתחננו ככה, החלטנו את מקום העבודה, אך התקרה לעבוד למען הגומנים ויכל אותנו הרבה.

לכן הישנו גם מקומות עבודה אצל איכרים, אך הצלחנו בכך רק בחיפה מוגבל; חברים מעטים כלבו עבדו בחקלאות — תחילה בעמק צרפת, אחר כך בדרומה.

כשהי אקטובר 1943 יצא קרט למסע קצר לטולו ולגרנובל, והיה את כל קשריו של שושן, שבענו על אפשרות לצאת לספרד בעזרת ה"א.ו." ("ארמיי דיו") — "הצבא היהודי" — ארגון ההתחזות והצינויה בצרפת. ההיכריות ההדיות בטולו הקלו על העבודה במידה רבה. התחלנו בהעברת החברים הרומה; אלא שלא בטהרה ניתן לנו להגיע אל ארציהבתירה שמעבר לחרים הגבוהים. הקבוצה הראשונה נאלצה לחזור בגלל הגאי מוגר האיר, הם הצטרפו למסד הרטים. אחרים לשורית המאלי, גם קבוצה שניה נאלצה לחזור מן הימים כלצומת שנאה.

רק בסוף פברואר 1944 יצאו לדרך קבוצות נוספות, וכמו נפתח לנו שדה פעולה חדש: ההעברה לספרד.

"ההלוץ ההולנדי במאבק"

מוסטרבורק לצרפת

זה לנו שבוע מחוץ למחנה. בעינינו היתה זמן רב מאד, האנשים שנתנו לנו מקלט מפנקים אותנו כפנק מלחים קטנים. זו לנו ההודמנות הראשונה להיפוש עב אנשי הארגון ולעזוב אתם ההתחזות בשאמה עייף ומדוכדך מן הפעולות הרבות והמסוכנות ומבקש לצוה בעט, לא חמצא מקום יפה לפר שביתת של הרה ופיה ון מאון. סביהם צעירים מאד, אולי בוגרים מאדנו בשנותיהם, הם נכסים להצביק לטולנו, בכל האפשר, הרגשות בית. כאן יכולים הכל להשיח את לבם ולספר מה אירע להם במשך השנים. שיחות אלה משמשות כעת לנו תחליף להיי המשפחה, את הכל הקריכה, כדי להפיל אנשים מדי הגומנים.

כאן אנו מצוהדים עם לדה ופראנק. אנו מכירים אותם, שכן קיימו מצע מתמיד עם המחנה, והם נהנוצואנו מתוכה. פראנק מספר לנו על הכנייתו אחרי שלא יתיר עוד חברים בוסטרבורק ובהולנד, וכל ימצאו. כבר בצרפת, אז ישע לפולק, כדי לסייע שם. כאן שמענו לראשונה טה עופים אנשים אלה, ומה כבר עשו, מי היה מעלה על הדעת, כי לדה ועור חברים אחרים

הכנה בעלי של אחד ממגדל השמירה המזוינים את. וסטרבורק, במרחק נקודת אחרות מהוקיפים, כדי לקבל את בני החברים שיפרצו את גדר החיל; מאתה לדה נתפסה בהכרח אחד החברים. עלידי שיטר, ביקשה ממנו לאסור אותה במקום הבחור, והאריכה לטולו עד ששיחרר את שניהם?

שוחחנו גם עם יאן, ערב אחד הלעי יום, יום שבה תרבינו לשמוע עליו. והייתה תור מן הפירגאים, הון ימים אחרים העביר שני בחורים מהולנד אל נקודת הציוף של היצאים לספרד. הוא עופע אופטימיות, לאחר מלחמה נבקש הוא לנסוע לארץ-ישראל, ואין הוא יחיד בכך. המורים אנו על הכתה הים השופע מאדם זה. ארבעת ימים וארבעה לילות היה בדרך, ודיןק שערז פניות לשוחח עמנו. נוכחנו, שרבות משענותינו בוסטרבורק כלפי הארגון לא היו מוצדקות, לא נשכח לעולם את השענותים שעשינו בהכרח יום.

עתה בא שינוי, אף הוא הולנדי. הוא יביאנו לבריסל, ושם יקבל את פנינו פור. בדרך ברבה טיפוס לשאר על כור. פעמים רבות נהפס, אך המיד חצילת להשתתרה ידענו כי היה כולא גם בוסטרבורק, אך לא האריך לשהות שם. שעות אחדות לאחר כליאתו נמלט, אז לא ראינו אותו.

נסייענו עברה בשלוב. ביד הגענו לבריסל. כעבור שעה בא כור אל הוליון שלנו, ולאחר התלפת ברכות שקענו בשיחה ערה. ירדנו לשתות עוד כוס בירה, ומיד — למיטה, שכן לבתית היה עלינו להמת בשעה מוקדמת בתחנת הרכבת. למחרת נפרדנו מעל שינוי. די בבמה שעה שאמה עומת. בחברתם של אנשים אלה כדי לקטור עממם חידות, כאלו הכרת אצמם שניה. יכבר קשה המרידה.

בדרך סאלנו את כור על החברים. וכור מספר: על-פירוב עובדים הבהורים בקביעות קטנות, הם מרוצים, הוא מקוה כי במהרה יהיו הכל בספרד. אני ריאה שלא היה לי כל יסיד להשיע מוצני ניתוק הקשר עם החברים, יש הניעו אפילו ידיעת כון הארץ.

לאט לאט אנו קרבים לגבול. כור נותן בפיו את המעצדות, המלות איתו ככל מסעותיה אנו יורדים, עתה עלינו לעבור בחשאי, כור מכיר את הדרך, הוא רץ קדימה, ואנו — בהמיסים מטר מאחוריה. לאדר חצי שעה אנו כבר בצרפת, במהרים אל הגיר של האיכר המכיר את כור. האוטיבוס שצריך להובילנו אל תחנת הרכבת — מלא. כור מחליט שנפסע על הגג, וכך אני נוסעים בסערת-שלג, וערים שידים עבריים.

אנו הפשיים, מפתח נתונים כל מחשבותינו לארץ-ישראל, ואנו בטוחים מוצע לשם.

"ההלוץ ההולנדי במאבק"

בשליחות המחנות מהולנד עד איטליה

באוגוסט 1942 נבחרתי מקשר בין היודים ראש באסטנרדם לבין מחנה וסטרבורג, הייתי עוזר לפעולות ההצלה של חברים כהמחנה בין השאר, סיפקתי ל"הולנד" ניירות ופספורטים שתורמנים בכלום היהודים בוסטרי בורק, אשר לקחתי איתם במשיכה, חברינו העתים בהם לכל מיני מטלות. כן סייעתי לארגון המחנות ההולנדי "פרוי נרלנד" לקשר קשרים עם אנשים במחנה.

באוקטובר 1943 בוטלו כל הפעולות של היודים ראש, ומפקדים חשבו לוסטרבורק, אני עזיתי לו במחנה ובדחתי משם. כנחם פיקהוף העביר אותי ועיד מספר חברים לצרפת.

החלפתי בפעולות קשר בתור צרפת, ויפשוני מקומות צרות, והעברתי אנשים מבולגריה לצרפת. המחנות היהודית בצרפת דרשה מאתנו פעילות בצרפת ובמקומות אחרים תמורה הצורה שהגשמה לנו ממני דרשי לפעל כאיש-קשר באיטליה. בתור סאמית חתנה קבוצת יתורים שהיו בנותנים מהפולם החיצון, וקבוצה שנית נתקפה בהרי האלפים, בצלב האדום ביזאנצ נמצא אדם, שידע דרך מאיטליה לשווייץ. מתפקדי היה לרפס עליהם צרפתים בדרום, כנבול איטליה-צרפת. שהיה אלה היו בידי הפרטנאנים האיטלקים, חטל עלי לטפל בילדים ובזוגים ולחפש קשר עם קציני-משטרה איטלקים שניתקו מהארגון. תפקיד נוסף היה לחפש את הקשר עם אנגליה עם שווייץ.

נסעתי פעמיים, מצאתי את הפליטים בחרים והבאתי להם עזרה ואספקה הפרטיזאנים תפסו אותי, אולם תמורת כסף הסכימו לטפל במשפחות ובילדים, לכן החלטנו שלא לנהיג לפי התכנית המקורית ולא העברנו את הילדים לשווייץ, וילקתי כסף למשפחות, וסייעתי לגייס את הצעירים למחתרת המזוינת בצרפת או לצבא שחנה באפריקה (דרד ספרד). הסתה בטולות הדליט להשיע על הכדורים לעבור לספרד, ואני דאגתי לגיירות הדרושים.

אחרי זמן וחלו הגרמנים לפעול נגד הפרטיזאנים. הביטוי גרמנית ובשהגשמי לעזירה אלה, שאנשים משתתפים במסעדה על הכנחיתים, משיצאמי לדרך, פגשתי את הפרטיזאנים והיבלתי אותם לקראת הגרמנים. התפתח קרב, וגם אני השתתפתי בו, ורקנו רימוניידי על הגרמנים ורינו בתחילת-לעם. הפרטיזאנים ניצחו, אך נסוגו כאשר באה תגבורת גרמנית ככלל נהגו לפי שיטת לחמה ועזרה.

נשארו באיטליה, וישנתי שוב במסעדה הגרמנית. סיפרו שם על הרג בחבריה "החלוצ" בגרמניה, בחזרת מברלין אשר היו בהרי איטליה.

ניגשתי שוב למספרות היהודיות ומסרתי להן כסף ופרטיזאנים, ואף בריבוח בצרפת. נסעתי לפירנצה ולרומא, מילאנז את השליחותי וחזרתי לאזור הפרטיזאנים, שב נאסרתי עליידי המשטרה האיטלקית הפאשיסטית, לא רצו לחבר בניירותי הגרמנים — ניירות מטעם הגיסטאפו, בהם התעתי כסומות-חש על חלי-האזור. הם החזיקו בי והכוני קשה, ונטלו ממני את האקדח שקיבלתי מידי הגרמנים. הם חשבוני למרגל אנולק, כי גילו את חיק הניירות שהיה עלי להעביר מרומא לצרפת. כן נמצאו את תעודת הזהות העזיה שלי וטפסים ריקים שונים. חיפשו עיד, והיוו לקצין איטלקי חידוש ורמנית.

ביקשתי לקשר אותי עם המפקד הגרמני, זה תפחיד אותם : החזירו לי את כל הניירות. הקצין סילפן באמת למפקדה הגרמנית וסיפר בי-חשב לגלות מרגל-אנגלי. הגרמני אמר שהוא מכיר את האיש, וביקש לשלוח אותי אליו. יצאתי לשם בלויית שני חיילים איטלקים אשר לא ידעו אף מלה גרמנית. העמדת את כל הניירות הכפולים, פרט לשני צוית-מבועה ריקים תמורת האמינים. המפקד הגרמני ביקש את ניירתי ולא מצא בהם שום העשרה חלונה על כך שלא החזירו לי את המד, והגרמנים הביאו לי את הכל.

תחיתי לפרס חמישים לפני מאכר הפעילים משרתי דירת לטאני ולחבריה.

פרשה מעצרים של החברים הפעילים בפרוס:

יום אחד, באפריל 1944, באה הגיסטאפו לחדרה של לולק לחפש את מאכר יצמדילר. בתיכנסם מצאו את כל החברים טאכיים סביב השולחן, ועלו מפורים כל הניירות. נאסרנו כולנו: נאני (קורט ר), ולק לולק, שני חרמן ואני.

כבול אותנו יחד, להוציא את סווי, הוציקו הגבורה והשפירות לגיסטאפו בשתי מכוניות. שם הפרידו בינינו, אני הייתי עם קורט ריילינגר, בתור זמנוק הד לולק וולק קורט בלע את ניירתי האיטלקים, וחסינו להקדיר. בהקדיר הראשונה סיפרנו סיפור זה, בו האשמונו חב מאים שישב כבר בספרה הגרמנים נהגו באדיבות. את האקדח והכדורים לא מצאו במלון. כי בעל המלון שהביאם, לעזית זאת, מצא כולה על מזוזה שנמסרה לעמירה בהחנות היבנה, במדוי לאססון דפצי הצבא. הם לא לקחו את הסיוודה מיד, והקרינו ביחס אליה רק כעבור חמש. בינתיים נעצרו גם פאולת וכוה מישחו הלשין עליהם ועל אנשי מחדרת צרפתים ואנגלים.

לפני מאסר, רצה מאכס לשחרר את החברים העצורים, הוא כתב מכתב לבאנז, אך מאכס המכתב היה בוכר. הגיסטאפו הזמינה את נאנו ודיכית אותו לכתוב מכתב-חשובה. הוא ניסה להוודי את מאכס, אך הלה לא הרניש בדבר, והיה סבור שהכל כשורה.

החקירה והנחלה לפי תוך קבוצה: וילי, אנן, ואנו, לול, סוזי, את וילי עינו קשת מאד והוא בילה אז שמונהו האמיתיים ואת זהותו היהודית. אנו ידע על כך, כי הוא שימש שרת בבית הסוהר והקשיב מהפריזור להקרתו של וילי. אני סתרתי את סיפורי של וילי ועמדתי על שלי, כי לא ידעתי על הוראתו. על כך ספגתי מכות ועונותי. לבסוף אישרתי שאני אלפרד פרנקל, כורט אישר את דברי וילי, ולא הוכה גם את לול ואת פאולה עינת באנו הציע לי שאנצל את ידיעותי המקצועיות, וכי נעזיחני נגר בבית הכלא בפרן. ככלא זה נשארו עד אוגוסט 1944, ואז הועברנו למחנה דראנס, הגרמנים הפכו בינתיים עוד חברי מחתרת על ושמם. חברים מחולג השתתפו בפעולות חבלה ובפעולות-תגמול נגד בוגדים יהודים. חברינו ארכב אשר, פאול ווקף וליא ויל הגיעו אף הם לבית-הסוהר בפרן הגרמנים גילו את הלשר בינם לבנינו, והוסיפו לשנוא אותנו, בעיקר את כור, חבר צרפתי אחד מה כתוצאה מפיוניות. בדראנס הבנינו אתנו וילי לצינוק, ואת יותר העבריים לבית-הסוהר. את הבנות השאירו במחנה. כעבור 6 ימים הוצאו 50 איש ברובת האחרונה מדראנס, והיכו לקיון גרמניה. פאולה הסתתרה במחנה, חיפשו אחריה. כעבור חצי שעה בערך מצאוה, ושלתו גם אותה. ניסונו לברוח בדרך, קבענו תור לקפיצה — צרפתי עם הולנדי, אולם הצרפתים ברחו בלילה והשאירו את ההולנדים מאחוריהם. כאשר רצינו אחרו לקפוץ, נצורה הרובת וכך אחרנו את המועד. המאפי עוד פצעי את הפסים כדי לעב את הרובת, ועל כך רצו הגרמנים להרוג אורנו. הם החליטו לחסור קבר, אך באו התערב קצין אחד מחיל האיר, והם נאלצו ביעבה. אחד השומרים היה יהודי בשם גיסטאפר.

בספטמבר 1944 הגענו לבוכנאלד ועם השירדו בינינו את פאולה שלוח הלאת קורט וילינגר ביצל וכא לשבדית עיבד לפני גמר המלחמה. וילי מת בבית-בולן באביב 1945, אחרי מלח. את מאכס הפכירו למחנה בסביבת האניבר, והחזירהו במאס 1945 לבוכנאלד. הרנו אותו בארנספורט האחרונה יום לפני השחרור ברחתי. הכתרתני ביערות, עד שפניתי לאמריקאים. הם שיפלו בי והעבירוני לבית-חולים. משגלי היה 44 קילו, חזרתי להולנד במאי 1945. ההולנדים הבניסוני לבית-הסוהר, עד שגילו את זהותי.

אלפרד פרנקל (ציפי)

מרכז המחתרת בפריס

קיבלתי הודעה מציפי, כי יש תכנית להעבירני לצרפת. לצורך זה בסעתי תחילה אל ביהו של פראנס חריסטן בהאילס. פגשתי שם חברים יהודים

ולא-יהודים שפעלו בארגוני, והתרשמתי עמוקות. לראשיתם נהגלו לי מקדי הפעולה של הארגון. אותה שעה גמרתי אומר בנפשי לעזור גם אני, בכל שידרש, ומתוך כוונה זו יצאתי לצרפת.

בינואר 1944 העביר מאכס וינדמילר אותי יעוד חברה לבלגיה, ומשם לצרפת. את שני הגבולות הצינו ברגל. בפריס שכרתי חדר במלון קטן. נפגשתי עם כורט וילינגר ואדנסס הירש, כריכוז אנו הפעולה, וכן עם בטי בריין, ציפי פרנקל והאנס ארליה, שסיפק לנו כרטיסי-מזון והעליה לגבול. כסמלים גרמנים שהיט, שכן עבר אצל הוורמאכט בתור הולנדי בימים ההם. תחלו להעביר קבוצות חברים לספרד. קבוצה אחת כבר יצאה, אך נאלצה לחזור מפני שמורה-הדרך שלהם נורה.

בדרךם מהלנד לפריזאים עברי החברים את פריס, ואנו סיפקנו להם כרטיסי-מזון, תעודות, מגורים, כסף, בגדים וכו'. באלה, של-פריזא ידענו מראש את מספר החברים שיגיעו. מפריס היו נשלחים לטולח.

במרתצת הזמן החלט להטיל על החבורות את הרשטת העזרת והשירה לבחורים ואת עבודת הקשר. הפעולה בעשתה עליידי בטי בריין, משה לגנד, פאולה קאופמן (שתתחילה לפעיל אחרי שנתסבג), פריצי אוקלאדק עבדה בבית-דפוס גרמני וגנבה משם תעודות רבות. היו בידינו הונגיות מזויפות. ההתמצעות נערכו בקביעות בחדרי, ובו גם הוחבאו כל התעודות, מכונת הכתיבה ואפילו האקדת שקיבלנו. מיד ה"א.ז.", מן הוצאי לציני, שלא עסקנו בהתגדרות פעילה לגרמנים, בהבליחת נשק או בריגול, ולא שאמנו לכך. דעתנו היתה בחוכה אך ורק להעלת החברים, ובמאורח יותר — להעלת חוג רחב יותר של יהודים.

בסעם בשם ואפנו אלינו תביעות, אשר קידש סרת תמיד להתחמם מפנינו. במקרים מעטים בלבד נאלצנו לגמול ל"א.ז." מידה כנגד מידה, ולעזור להם במשימות מיוחדות, כגון עליונותו של ציפי פרנקל לאיטליה.

בפריס זכינו להרגשת חירות ובסתון, וכן נהנינו מחיי-חברה. את החברים שעברו בעיר הבאנו לאפרת, להיאסרון, לקולוצר וכדומה, ואכלנו אתם במסעדות.

מסעתי בטחון היו החבורים הפעילים מהליפים הכופות את חדריהם. סרחנו לשלוח את החברים לדרךם במחזרות המרובות, ולפעמים עשינו לילוח כימים בעבדית. תוך מחצית השנה בה פעלנו, עזרנו לחברים רבים. כסף השגנו מהלנד, מן המאפי היהודית בצרפת, ומסכרי-עבודתם של החברים. באחד הימים משי קורט וילינגר מוודה מלאת מסמכים ותעודות לשמירה בתחת-הרובת, ואר תעודת ההפקדה והמפתח מבר ל. יטבני סולנו בחדרי. ואחר החברים מילא שמוח בטפסים במבונת-כתיבה לפתע הקיש על הדלת פתחנו. הופיעו ארבעה סיכני גיסטאפר בלבוש אורחי, ואקדחיהם ילופים.

הם היפכו בחדר, טעמו את כל המסמכים וכן את תפוצת ההפקדה של המזכירה, ואכרנו, אך פלה בידנו להדבר שלא לגלות מאימם, לשעזו שהנני פועלים דלגדים, והמסמכים הם רשיונותיהם הם לא במאז כל שמות ובחובות.

אותה שעה נסתייב מניחוק, כיצד נפלה כחברי נידוי הניסמאפ. לימים נהברר, שאחד החברים עלנו שנשלח לשווייץ נתפס בגבול, ובשעת החיפוש נכללו במצאה הכתובת.

החשלבנו לפיתוחה הפוליטי בסוף 1944 נדקדקו בלי הרף, תפיד בחיזוקת המעשרות שיערת שאמנו קשורים באנשים רבים, אך תחילה לא העלו על הדעת שיהיו אננו בשעת החקירה הוכינו, ועניינו, אך צמדנו בכך גם כשאיינו לידות בנו.

בגית-הסודי קשרתי מנע עם החברים עליי סימנים שונים, אך יכולנו להדבר רק בקושי רב. חקירנונו נמשכה שלושה חדשים, הגרמנים היו סבורים שאנו מרגלים למען אנגליה ושייכים לרשת ריגול גדולה.

כעבור שלושה חדשים נודע לי מפי אשה שהובאה לתא, כי אנכי הניסמאפ ידעתי את שמוחיו ואת פעילותנו הממיתית. היא הייתה נוכחת שעת שארנסט הייז בשבר בחקירה, למחרת הודיע לנו קורט, בשעת הנסיפה לחקירה, כי גם פאולה וכאכס נתפסו, במר בהם סוכן שהנסיפה להוציאנו להפשי, אך הקליט אח שיתופיהם עמו.

בניגום העדילה הפלישה של בנות-הברית, ב-8 באוגוסט שלחוננו לדראנסה, במחנה חירשנו את הקשר בינינו.

בשלהי אוגוסט נשלחו שני טרנספורטים לגרמניה, סוזי ואני נשארו בדראנסה. כעבור ימים אחדים נסגנו הגרמנים ואנו יצאנו לדפשי, הגיע עד ליניל במכונית של המשקף, והסיע אותנו גיטור לעקוב אחרי הכסבה בה הוסעו חברינו, אך הדבר לא עלה בידנו.

יעל (לולי) אקדורס-בורשטיין

מעצרים ונסיגות הצלה

א

לאחר סלטולים רבים הגעתי בקיץ 1943 אל פראנס חריטסן בהארלם. בביתו מצאני את קורט האנמן ואת לורה ויסקינד, האנמן, שבידיו היו כל החומרים של המחתרת ההולנדית, לא יצא מן הבית בשל ריצוניותו היהודית, יחד עם פראנס פסק בייזר ניהודת יתחבון חכניות שונות. פראנס הטיל גם עלינו עבודות.

כאשר הונחה נורבית קליין בבית-החולים, נאלצו כל החברים לעזוב את ביתו של פראנס: רק אני נשאיתי ושימלתי בנורבית, האנמן, עבר לרוטרדם, לדירתה של לצי רודלסהיים. ביקר עוד פעם בהארלם, ואנו ביכשנוהו להישאר אצנו, ווא סירב, וכעבור ימים מספר נהפס.

בסתיו 1944 עברתי לצרפת, וכן קציר לפני מעצור החברים הפעילים. אותה שעה היה מאכס וינדאליז בהולנד, ירק מעטים ושאריו לעבודת. חששנו שמאכס יחזור לחדרו בפריס ויתפס עליהם הניסמאפ, עלינו האמת לו בתחנות-הרכבת, אך מאכס כבר ידע על מאכס הסעילים מפי תיאן סבאנינג, אחיו של סיגוס, שבא מהולנד לפריס יום לאחר המעשה. מאכס שוב הביא עמו נדירות גרמנים וסידור דוומה, לחלק חברים ש"נחשקו" אחר שלם העליחו לעבור לספרד, הוא הביאם לליון, ושם היכו להודטנות חדשה.

אני והמבוריה האחרות חשבנו לגדות מפריס, אך חזרנו בנו. הלכתי לגיסמאפ וביקשתי עבודה סיפורית שעברתי קודם-לכך בלשכת-בניה. בפריס וואן, וכי ברצוני לנסוק בעבודה דומה בפריס, הצלחתי, הציתי להודיע היכן נמצאים החברים שנאסרו, וקציתי שיסדרו אותי לעבודה במחלקת המטפלות באסירים, אולם הם הצביחוני לסחלקת הביצורים בפריס.

הגרמנים הפכו גם כיום פרטים לבתי-כלא, וביקרהי בעם, במחלקת הביצורים נמתי בהפקיר אחראי, והתחלתי למסור תכונות-ביצורים לשירותי הביון האנגלים, דרך הולנד. אחרי פלישת בנות-הברית אי אפשר היה להגיע להולנד או לגרמניה, הידעתי שאני חוצה להתחנן עם נתן סולונד, המטיס בחייה המהירות, ותור חצי יום קיבלתי את כל העדירה והדושים, וסעתי להולנד וכסרתי העתקים של ההכנות הצבאיות שנבנתה את התכונה המקורית התחלתי לקטונ, לשני בטיפוחי קארל אוריסלאן מסר לי את כתבתו של קצין-הקשר עם האנגלים.

הכרתי פייזיסור גרמני בשם בינובורג, שהוציא אנשים מאושרין, האחרת לבית-החולים, פסנו העליאו את נורבית קליין, תחת חבירה בארגון מתחרה הולנדי ואחיה, סטורט בקלן, סרע בידיו אותו פריפסור, נפגשתי אחר באמסטרדם, הוא הצטיח לפייע לי להגיע לאשוויץ ולקבל שם משרה, בחקוק שאפטר היה להלל פעילות-הצלה בטקס, זה היה ביוני 1944.

חזרתי לפריס עלימנה להיפרד ותבאיתי נדירות חדשים, מאכס הכיר בינתים שני אנשים, בשם שארל ריבן וילידיה (אולנד צירינגסטן), הם נסעו שהם משירות המודיעין האנגלי, וכי הם מכנים לעזור בתברחת חברינו בבית-הכלא, תלורה זאת הישו חכניות גרמניות, כתבנו מכתב לכורט בפרן, הם העבירו אלינו את המכתב והיא ענה, תשובתו הייתה כתובה הולנדית, אבל באותיות גרמניות, משהו לא היה בשורה, לא ידעתי כי שני

האנשים הם סוכני הניסאפ, בחברת, שארקינג מיקרופון מותנת לעולות
בית-הקפה לידו בפשט.

השלמתי את ההכנות למסעתי לאיטליה, ומסרתי את תדרי לעריק גרמני
שחברתי הביאותו אלי מסיקום עבורי. בדרך לתחנה פגשתי את שארל
הוא מסר לי מכתב בשביל אדם באמסטרדם, וסימניתי לו לפיהם אוכל
לחיות כשנאמננו. ברגע שנפרד ממני, אחרוני הבינוני מיד שרדו ברגר,
והאשמה הגרמנית הציעו לי לעבוד למענם תמורת שכר דב (4000 פראנק
לחודש, חדר הינה, חוצאות ועוד 10,000 פראנק תמורת כל "ראשי"). הם
חיפצו את שאר החברים — את מאכס, משה ואד לינויל, אותו פרב אכר
את מאכס וחלל בן התבררם הצרפתיים, ביניהם הגרי פוזרליק, חבר
הפדרציה ליוער והשחרת הציונית, אשר קפץ בדרך סן הרבכה.

העבירנו לבית-הסוה ששוכן בביז פרסי כפרים. הקדנזי ופינו ארני
קצת. לא גיליתי דבר, טענתי שאני יהודית-למוצא, והחלתי לא ידעו
הגרמנים שמכרתי תכנית לאנגלים. אי אחר וחברים הצרפתים מסר עלי
פרטים לא גבוהים, אולם קראתי אחריו בפרוטוקול שלו, והדפתי לכסר
בעצמי על מעשי.

בבית-הכלא בפרו תקרו ארני כל יום שני, ושוב שינו אותי קשה. וד
מוציאים אותי ליום שלם לניסאפ, ומדורים אחי בערב.

הגרמנים ידעו על פעילות המחתרת שלנו, תחת לחץ של ציונים, נאלצו
החברים לגלות דברים מסוימים, אולם הם ניסו שלא למסר אנשים אחרים
או לגלות מקומות. מסרתי כתיבת לא כוונה של פראנס, וזה אחד הצימני
ליד חבר צרפתי גוסס וידע שאספר את האמת עליה. ראיתי שהוא אבד,
ולא מסרתי כיצד דברתי את הפעילים, אמרתי כי ראיתי את מאכס וקורט
לראשונה במסעדת ותי הם בינוני ונחמ. כראותם שאני נכנעת, הציעו לי
הגרמנים והעבירנו לדראנס.

לדראנס הגעתי באוגוסט 1944. הייתי במדרג רב כמה ימים. האמריקאים
התקדמו יותר ויותר, והגרמנים ברחו. מפיק המנהל רצה להוציא את כל
היהודים, אך הוא קיבל רק קצין אחד, ובו דהם 50 איש — ביניהם גם את
חבריה הסתתרת במחנה, אולם היהודים הלטיני עלי מתוך פחד שמעשה
זה ייעלה במקומי. שולחתי לוימאר, ביקשו להעבירני לבוכנאולד, אך
שם לא היה מחלקה לגשים יהודיות. יעבתי בבית-הסוה ב"ימאר" ופגשתי
שם עוד שתי נשים יהודיות, אסירים מבוכנאולד עבדי בבית-הסוה ויכולתי
להתקשר באמצעותם עם חברי במחנה. מסרתי לשלטונות שאני חולנית
נוצרת, וקיבלתי תעודת על אסירה פולנית. שלחו אותי במקום למאכס,
ובספטמבר 1944 הגעתי לאיטליה. עד נובמבר נשאיתי בבירקנאו, אחר
העבירני לברק-בלו, למחנה האסירים. הרוסים כבר היו בסביבה, ראיתי

חבר מן "החלוצים" בהולנד, שעבדו בתור ענלון, וחברה שזעזרה יחד עם
מנהל ומרים טיקהוף. הם היו במחנה-החלטה בבלדן, בו היו התנאים טובים
יותר מבשתי עם מצבם ובקשת עזרת לאנשי המחנה שלנו. לא הכל נעט
לבקשת זו, אבל היו שהביאו לבחוריות במחנה-האסירים מוזן ובגדים.

כעבור שלושה חדשים שוב העבירנו למקום אחר, עבדתי במית-הרושה
לפצצות. אחרי פסח הוספנו למתיישבאט, נסיעה שארכה 10 ימים. שם
נותרו כ-20 נשים בריאות, רצו להשמידנו, אך איחרו את המסד: העלב
האדם מברז. הביע למחנה, וכך נשלנו. ביום השחרור ערני "מפקד"
האומות" בסרוינישטאט, בחברת, שהי שם הרבה יהודים נבחרים מהולנד,
עכנו רשימת נפרדות של הולנדים ושל "סרוינישטאט". את שמות
ההולנדים הכריזו בדרך, את שמותיהם של האחרים — לא. הבחורות לא
ידעו לאן ללכת, כי לא ידעו את השפה.

פגשתי בסרוינישטאט של העלב הארום חבר שהכרתי מצרפת, והיא הציע
לי לנסוע איתה. אולם פרומסד כהן, ראש היהודאט לעיבור, ופרומסד
מאירס התנגדו שאסע לפני ההולנדים, גם בחלוקת החבילות קיפחו
ההולנדים את האחרים.

נסענו, 40 איש, במכוניות העלב הארום. בהולנד הבניכרנו למחנה-קליטה,
וכל מי שבא במחנה-הריכוז קיבל 10 בולן, יעצו לנו לברוח מהמחנה, ורופא
הולנדי אחד צור לנו בכך.

משקלי היה 37 קילו, אולם כעבור 3 שבועות יצאתי שוב לצרפת ועבדתי
בארגון עליה ב/ מהחברים המגורשים חורו ציפי, פאול וולף, קורט ריילינגר
ואני חיתר בספר. את קורט ריילינגר פגשתי באוגוסט 1945 בצרפת; זמן
קצר לאחר-מכן נהרג במאונת-דרכים בהולנד.

הפעולה בצרפת נמשכה. היה תכנון לסדר מקומות הסברה ומגיים לחברים,
ולחשיג להם תפודות ליגאליות. קיבלתי גם אישור על השתתפותי במחנה
הצרפתית וההולנדית.

באולדת קאופמן-ילד

ב

בי-1942 עברתי לאמסטרדם, ושם התחלתי לעבוד כיועץ בבנין המרכז
להכשרה מקצועית. האנמן ושושן הסילו עלי שליחויות שונות. לאחר חיסול
המרכז להכשרה עזבתי את אמסטרדם והתגוררתי בביתה של משפחה דתית
נוצרית, עם נדבין רייך.

אחרי הקופה כבי נעשו גסירות ליופי רשימות לעבודה בצרפת ושאר
העונות; בן היכן טופס לאישור "חופשית-הולדת", צריך היה לבדוק את
מידת העלמות.

בנובמבר 1943 נישתי למשרדי המפקדה המקומית ("ליהורים זכוכה אכורה") — ובידי האישור והחתימה הנסיון הצליח: על סמך אותו טופס קיבלתי תלשירי-מוון. מעתה ידענו שאפשר לבסוף עם אישורי-הוצאה, וטרנספורט של אחד-עשר איש יצא לצרפת.

בצרפת מצאתי צבורה במפעל הכנית של הוהרמאכט, באופי שליר-רוואן. הממונת היה בציונאליסטי-הולנדי. כצביר שלוש-עשרה נהמנית טנהל-צבורה, והיתה לי אפשרות להדפיס תעודות רלוונטיות לצירן כלנספורטים נוספים. בביקורי במשרדי המטה הראשי בפריס הלכ לבני החוקה, מי המידות שלי היו-נקים וחדשים יתר על המידה. אולם נהקבלתי בטפחית-עידוד על הצדק ובהערה: "הרי לך החלוצי הראשון הנשוא אתו נחירה נקיס". בכל-האזאת נחגלו הוויזים, ונאלצתי להישאר בפריס. באביב 1944 ראיתי לרשמית-מסע וגם לידי חברים בדרכם מרוואן לצבורה. עברתי ללא קושי אז קיי-החיות (בין צרפת הצפונית והדרומית), בעזרת תלשי-הקבוצה הליהורים של אנשי הוהרמאכט.

משנה-השכ המסב, הועברו הליהורים למפעל-בניה צרפתי, והתסקו תחילה כחוטבי עצים. עד מהרה ידעתי להסתיר בעבודה משרדית בחבאים נוחים. עם מצורם של הפעילים בפריס חשבו להלשנה, אולם הדבר לא נחאסר. ניסיתי להמשיך בפעולה ובדקתי את כל הכתובות של ארגונינו בצרפת. בנוורמאנדיה מצאתי אנשים שהיו להעברה לדרום, הגיעו גם חברים חדשים. מטה לנדא, מאכס ויצמילר ובטי בריץ החלו אף הם בהובלת חברים. קבוצה הפעילים באה במגע עם צעיר אחד, שהציג עצמו כבן-אנגלי שהתנה בצרפת. אדם זה הבטיח הרים וגבעות (כל המשתתף בפעולת-הצלה כיהודי — יוכרז אזרח פלשטינאי...). קיימה מגישה, בה דעתה-ראשי תועת-המחללה הצרפתית והחדית. אצטנינו נכח מאכס ויצמילר, כולם נעצרו.

רציתי לקחת משה את כל הגירות המסוכנים, ביניהם הכנית הרמנים להגנה על פריס, שפאולה הצליחה להשיגה. כן התכוונתי לבקר למחרת היום במקומות השונים בצרפת ולהחזיר את החברים. הגעתי לבית-המלון בפריס — ושם חיכו לי אנשי הגיטטאפו, ואקדחים בידיהם. תחילה הצלחתי לברוח דרך המדרגות. לאחר שהצלחתי את אקדחו על האיש שעמד מאחורי נפגעי בכדור ברזל, רעוד הספקתי להיחנב לחור בית, אך לבסוף נפצתי. גם הינן גולדשמידט, שהתכוונתי לפגוע באיתי מלח, כבר נתפס בידיהם. החלה פרשת החקירה (שיטות שטניות, כנון כיבוש גדלי סיגריה בכף-היד, חליה ברגלים וצור). לבסוף הוכנסנו למחנות, יאני כפות לחינה באוויקים. הרעברנו לכית-החילים של הוהרמאכט הוויזים למחלקת האסירים. שם חבשו לראשונה את פצעינו. מאזנו בו חילים גרמנים הגונים למדי הסבה הגיש לנו מנת כנולות.

הדקדקתי פעמים אחדות, כל פעם במשך 5—6 שעות. הצמדתי פני הם, והגרמנים לא הצליחו להציל ספי דבר. למחלני ראתה הגיטטאפו גב את העבודה האמיתית היחידה שהיתה ברשותי כמוזפת. וכתוצאה מכך גרעני מנה ואחרים מטערה. לבסוף שילחוני לביכנולד, בלא-יהודי.

הרעברתי בקבוצה של 1500 צעירים, תחת משמר כבד של 3000 אנשי "המטכסה הירוקה". בחניות הצעיר מכות-ידיה, וכך מנעו מהמאכל, שביקש להלצנו, את האפשרות לכך.

בחום המלחמה, במאי 1945, הורתי לצרפת במשאית צרפתית-גרמנית, והגטרסתי אל אשתי בפריס.

האנס אדלר

ניפת, 10.10.1944

(אל עדינה בשווייץ)

— — — גודל לנו, שכל חברינו שנמצאו בליאזים במית-סוחר ליר פייס. חלקי-מאתנו העצרו ל"רויסטאנס" הצרפתי, והותוותה הכנית לשחרור את הכלואים. שחרורם של באנו ועל זילי נראה קרוב מאד, וכל-החנות נעשו. אנשי ה"רויסטאנס" אמרו להיכנס לבית-הכלא בעזרת מטכסם-הוויזים, כשהם לבושים כמי גיטטאפו, ולהוציא את חברינו ל"חסייה". אלא שערב הפעלה נמש. נחפסו כשלושים הבדים. היתה כמעט היחידה שנשארת חפשיה. לצדים אני חרעבת, כי מוטב היה לי להימצא-עמם. כולם נתפסו. כל חברינו נכעלו ב"רויסטאנס". מאז קיימתי מגע עם הצרפתים. ימים אחדים לפני שדריר פריס הלכו בחורים מן ה"רויסטאנס" ליראנטי, והתעורר עמם את לול, סווי הברה אחת. מצרפת. חידה של "הכר" יי, שמנה 500 איש, שיחידה את המחנה כולה. מנה יסיריהם של האסירים מלאה היתה. אמבטי-קרח, עשירים וארבע כפיפות-ברד, מכית ושאר שיטות נאציות. אחד החברים מצרפת, שנמצא ברשותו צופן, הוכה עד מות, נססיד לבדו אחרי 24 שעות של עינויים. הכל עמד בעינויותם להפליא. אך למרבה הצער, לא כולם שוחררו. שבו לפני בוא האמריקאים, שילחו את האנשים.

לפני שבתיים יצאתי בלוחית שני חברים וסגן לא-יהודי מאנשי ה"רויסטאנס" להפש אותם. היתה ברשותנו מכונית של E.J.L. יי, ומק-מח הצלחנו לעלות אחרי הרכבת שהסיפה אותם, אף הגענו רק עד ל, בה נשויים. עדיק קרבות.

מטה לנדא-ריטלר

התעניינותי שדבריהם אינו כטורה הלכתי לתורה של סוגי וראיתי שהתורה
התורה עליהם הגיסמאפ. במקרה גשתי את מכת לנדא ואת מאנלה קאופמן.
ועד זה יום לאחר מאמר החברים הצעירים.

החלטנו שמישהו יסע לחולנד כדי להודיע על האסון, ואני נסעתי לטולות
עלמנות. להודיע את החברים הצעירים בבואי לטולות, ונדע לי ששערו גם
שם את מארגי הברחה.

שיב התחלתי לעבד בהעברת חברים לספרד, אולם היו כשלונות שונים.
ב-18 באוגוסט הוצאנו שתי בתורות מראנסי (את לולי ופרי). הראנסי
היתה או בדיי העלב האדום, והגרמנים עוד היו בפריס. השתתפתי בקרבת
לשחרור פריס, ונשארתי בה אחרי השחרור. עם גמר המלחמה בהולנד שוב
הקמנו את המגע עם החברים שם והעברנו מספר אנשים לצרפת. מסת
יחסי חזרו להולנד, באופן בלתי-לגיטימי.

יוסף (אד) לינויל

ב

באפריל 1943 עברתי את גבול בלגיה-הולנד, יום וסכרזיל ליוני עד
הגבול. מברית מקצועי — לבלגיה בגבול פגשנו שוטרים גרמנים, והמורה
יהי לעברים. הם בודו. נסעתי עם 25 חברים מ"החולד".

באנטוורפן מצאו כתובתיקסר חדשה בשם "יוליה" מקום זה שימש
אנחנו עד סוף המלחמה. נשאנו שם מספר שבועות; הכסף אול, וילי
(ארינסט הרש) ועוד חבר חדרו לחולנד כדי להביא כסף וגירות. שני חברים
נסעו לליל, על-מנת לחפש דרך לצרפת.

הליכנו עליהם, והמשטרה הירוקת באה ולקחה אותנו למחנה-מעצר. לא
ידעו שאנחנו יהודים. סיפרנו שברחנו מצרפת, וכי אנו פועלים הולנדים.
שלחו אותנו לצרפת — הוא הדבר שרצינו... עברנו בביצועי העוה, והחנאים
במחנה היו רעים מאד. אחרי חודש ברחנו שנים-שנים. נסענו לפריס,
והתקשרנו עם המרכז ועם המחתרת הצרפתית.

המאק גייס אותנו לכל מיני תפקידים. חברה אחת עבדה בבית-דפוס
גרמני וגנבה דוגמה של שאלות-התמאכס להוצאת צויתתועה יחידות.
זהות. על פי כופס זה סיפקנו זירות לחברים, וגם לאנשי המחתרת היהודית
הצרפתית. כן העברנו גשק מפריס לטולות; בכך השתתף גם וילי. היתרו
יחידה עצמאית בתוך המאק — "היחידה ההולנדית".

נסעתי לחולנד ואני ניהלתי, כדי להעביר בעזרתם חברים ניספים לצרפת.
אחריהם עברתי למרכז ועבדתי בתור גנר במעגן-החוללית, עד מאי 1944.
מסרתי תביעות של צוללות למאק.

עלי כהן

מרי ומחתרת

א

השנה תעודות טובות של הוורמאכס נוסעתי אתן לפריס. התעבתי בפני
מהגרים הולנדי, אשר צריך היה להעבירני לאנגליה. אנשים נתפסו, ולא
הצלחנו להגיע. נשארה זמן-מה בפריס. עשיתי היכרות עם כורה-דוד
הולנדי ("גודיליה"). בתורו שהיה בוגד, והוא אשר מסר לגרמנים בספטמבר
1944 את התכנית לניכוש ארונם יעבה-לנד. אמנם לא סצאו הניחות
לדבר, אולם העבירותו אחרי המלחמה ללונדון, כאסיר, הוא מת בהולנד.

בשכתי בבית-קפה בפריס פגשתי דולנדים שדיברו במבטא גרמני. ביניהם
היו גאט ויללי. התחלתי לדבר אתם הולנדית, אך הם השדו כי יברחו. בכל
ואת קבעתי פגישה עם גאט. לילי הופיעה לפגישה, וכדי להוכיח את
מהימנותי נתתי לה דרכון ובקשתיה לגשת לדלפט שבהולנד, אל משפחת
בקר, ולטאל שב את גדעון דוד עם אני יהודי באמת או איש תגיסטאפ.
הם עשו זאת.

קיבלתי מידעם כהוכח בבורדו, בה עבדו החברים מהולנד. אחרי
כשבועיים הרפ וילי החדש, ואימר שאפשר לסמוך עלי. מכאן ואילך התחלנו
לעבוד במשותף, ואני מסרתי להם על האפשרויות להשיג תעודות מהגיסמאפ.
נסעתי לפריס וסידרתי פגישה בין גאט לבין המספר. בינתיים כיבלתי
גירות ליגאלים מארגן "שודס" יי, ובעזרתם השגתי חדר ועבודות מתורגמן
במחור. עבדו במקום גרמנים, צרפתים וספרדים. גרמנים עבדי בחור מקומי
בחברה בניה שהקימה בולקרים בגבול. נשאיתי שם עד מארס 1944. וילי
ביקר במקום פעמים אחדות. נשעת ביקור שלי בפריס בצורך חיפוש בתור
שבבורדו. אחת תביעות הצרפתיות הוזהרה אירי, ובוחתי באביב חורתי
לפריס, והתחלתי להעביר חברים מהולנד למקומות עבודה בצרפת, ביניהם
אף חברים שברחו מוסטרבורק.

אחרי שנחפס חבר אחי בגבול שווייץ (י. אנדרסון). נסעתי עם שלושה
חברים למקום שבקרבת ליוז, ושם עבדנו אצל הוורמאכס. אנחנו חיכינו אז
לטינספורט לספרד. התרגורנו בבית-מלון גרמני בליוז. בליוז עבדתי קורס
להבלה (הכנה בקורסי-מולוטוב, פצצות ועוד). הכרתי שם חיילת אוסטריה,
אשר העזרה אתי שאגשי הגיסמאפ יבוא מגרנובל לאסור אותי, עבד
מעשה-הבלה עבדע עליהי המאק. משום-מה היו סכורים שאני הייתי
מעורב במשלה. ברחנו לטולות, ושם התחלתי לשעל במחתרת היהודית,
ה"אימני ויד". בן היתר פעלתי עם לוסין לובלין. ידעתי היטב צרפתית,
וסייעתי בארגון הסרנסאורטים לספיד. היה בסוכותי לנסיע לשם בעצמי.
בבדי ימים אחדים נסעתי לפריס, וסרתי לבית-המלון בי התגוררה לולי.

פרשת העבודה בגרמניה

א

לפעולה מהדושים היה ואלוהי נוכח מנקום למקום, כפדיל במחברת ההלוצית, עד אשר הוצע לו לעבור לצרפת. שם ימצא הוא והבחורים שיעבדו עמו עבודה דייחצור, בתורה מועלים הולנדים. כבר הגיעו מנצבים מתורבים שהקדמונים: מצבם שפיר ושנים רב.

ואלטר נאמן היה לנסות לשם מיד בקבוצה הבאה, בעוד ימים אחרים. בדרך תמרים ומכניים על הנסיעה: יהיה צורך להצות בחשאי את גבול הולנד-בלגיה ולהגיע ברכבה לאנטוורפן. באנטוורפן תכה לבאים אחד החברים, והוא יציד אותם כמעדות הדושות ובהודאות להמשיך הדרך.

שוב בהעדרות תסיה לזרים תקינים, ואלטר יוכל לעבוד, ללא הכרה להחבא. גם כסף ישגסי, כסף המוחזק כל-כך לתנועה לשם המשיך הפעולה בקוצר-ידיה חיתה ליום הציצה.

כעבור כמה ימים, בשעות הערב, בא חבר אחד לקרוא לו וללווה אל הגבול. למחרת בפקט בבוקר יצאו את הבית, מהלך שבוע קילומטרים לפנייהם עד ההנה והרכבה הקרובה, מאחר שאין אישונים יוצא בשעה מוקדמת כל כך. נאלצו ללכת ברגל.

הרכבת דחרה על פני בראבנט, עד שהגיעו למחזור-הפצם בעיר-גבול קטנה. הרכה היה לנהוג זהירות מפלגת, שכי הגרמנים שגרו בקפדנות על תנועת-הגבול. כלא לצורך שימת-לב, ככל האפשר, יצאו השנים את התנועה ונקנטי לבית-הכפר סמוך. עד כבר הסבי חברים גרמנים, שעמדו לצאת לאיתה דרך. בשמחה נפגש ואלטר עם ידידים משכבר, האנס ואסרה. זמן הצפייה חלף כהעלאת וכדונית גישנים, עד שנאספו כל היוצאים לדרך — חמישה-עשר איש. נחת חיכו לאות.

מעבר אנשים בה רבים נוטאי מוודות בעיר הקטנה, מלול היה לעורר השקמת-לב מסכנות. על-כן פברו את קטע-הדרך הראשון במגוניה. לאחר עשרים דקות של נסיעה ירדו הכל ביפר, שם היכה להם מורה הדרך שפמר מחצית אתם את הגבול וההיבצם לאנטוורפן.

במערה-יצי סמוך יארו המטען מתדש. עיקר הרמיל-לב ומוודות קטנות התחילו לעצור בזה אחר זה, לרשידת ארוכה הדרך עברה בשדה וביער. מורה הדרך הידיע, כי מהלך שעהיים לפניהם עד גבול בלגיה. לאט נע המור קדימה. תכופות עצרי וחיוכו, עד שאותה להם מורה הדרך, שהלך לפניהם במרחק-קטנה, כי הדרך סגורה. הם בצעו לשתיק ולהימנע מכל דהש-ביתרה. בסביבת סירי משמרות דגרמנים, כל האיות נשמר בקפדנות.

מסקינלח, בספטמבר 1943, צו-החיצבות ליציט לעבודה בגרמניה, לא ידעתי כלל על פעולות המחברת של "ההלוצי". אחת-מכפלה, אחרת של איכר ערבותי אצלי, אספה אותו לביתה. בתגרה שהיא חברה בארגון מחברת קומוניסטי. היא טענה למעני מחסה אצל משפחה ון דר אקר באמסטרדם. שהיתי שם עד שלהי 1943. בבית זה חכרתי את חתם, אשתי לעתיד. במשך הזמן נקשר מגע בין משפחה ון דר אקר לבין תנועת "ההלוצי", כפי הנראה באמצעות קארל אורטלאן.

פעם ביקר אצלי חבר, גרס שפארבר, שכבר היה בצרפת. מפיו שמעתי, כי בצרפת אוכל למצוא לי תחום פעולה במחברת; אלא שכצדד היה עלו לעבור אצל הגרמנים, למשל בארגון "סידס". נבצר ממני לעשות זאת, מפני שבני משפחתי אקר והרגדו לכל עבודה למען הגרמנים, מהינם שלא ראו כל הכרה בנסיחתי לצרפת.

הגיע נובמבר 1943. מאחר שביקשתי לפעול במחברת וידה מה נסעתי בסופו של דבר אל כנב של חאקרים, שהיה בעל חותם בצרפת. באמצעות קארל אורטלאן התקשרתי עם ארגון "ההלוצי", וסיגום כמאבניג העביר אותי ועיד שלשה חברים לצרפת. בנסיחה לא היה כל תקלות, שלשה חרשים עברתי במשקו של גיסי, גם בימי פיקקט עבד עם.

פאולה לאוסט מישרה אותנו בפריס עם קבוצה של המחברת היהודית, שפעלה במסגרת ה-PCF. בראש הקבוצה עמד ארגוסט אנוולר, מבין חברי פעלו בקבוצה זו: לודביג הולובס, גרס שפארבר, פאלי וולק, ויל, הקבוצה עסקה בעיקר בהתנגדות פעילה, ושייחפה פעולה עם הקבוצה ההלוצית רק בהרמוניות מדיניות. עיכר פעילותיה: העברה זעם, התקפיות על מקומות מושבם של הגרמנים, והענישת אנשים שרדפו יהודים והלשיגו עליהם, בפעולות אלה המתחשתי כאומן פעיל.

במלון בו נאסרה פאולה קאוסמן גמצא עריק גרמני, והוא שמסר לינסטאפו את כתבתו בפריס. נאסרנו ב-18 ביולי 1944 בניקר, שעה שהייתי למלך ממשלות נשק, במלטנו: מירי הניסטאפו. אך כעבור ארבע שעות נתפסנו במשדירי-הניסטאפי. ראיתי את מאכס וינצטילר וקבוצתו, הועמדנו למשפט, ונצור עלינו מאסר. בבית-הסוהר בפרן שמענו ימי-יום הדושות, שפורסמו בסול רם עליידי האסירים היהודים.

ביולי 1944 הובאו כל האסירים היהודים לדרזדנה כששולחנו משם, שם נאופה גיכרות הלחם הארובות. שדולקו לנו כציה לדרך. חפצים שונים ססייעו בידינו להימלט. בלילה בודו 25 איש, ואילו השאר הוסעו לוכוואלר. דרך כחצית שובים הגעתי לברגן-בלזה, ושם שוחררתי ב-26 באפריל 1945. ארנסט אשר

עד כה עוד כה גרסו הרגלים כליל. "שחר תכלו לוח באנטוורפן, אנשי מורה הדרך."

זה שעה חצי צועדים בעוד מוצית השעה יגיעו אל חצר של איכר בלגי. שם יאו ללק. מראש הדרך נמסר: "עוד כמה מאות מטרים עד הגבול." עוד קרחת ישר קטנה, אחת ימינה, דרך היצר, המבצע יבוא אל סומה. ידיות פילוח את האויר, מלפנים, מימין, משמאל, מכל עבר בדרך רובים קסדות צלדה, מדים, בתלה פראיה תקפה את האנשים, תומלים ימורוח הושלכו, הכל התרועעו כמאורפים, ואלטר רץ בכל כוחו ימינה, לחוף היצר, כדי להסתיר מעיני החיילים. הית נופל וקם, רץ צעדים אחדים חוזר ומשחטת.

לבסוף לא יכול עוד להמשיך ולרוץ. הגיע למקום של עצים צפופים, שענפיהם הסמו כל מפנה. בדיועמל חתר עוד מטרים אחדים לתוך הסבך ושכב. "שלוש לך, החירות!" מי פילל, כי המכש יסתיים בה מהר. אמנם, ברור היה מראש כי ייהכן גם כשלות, אך הסתר לבן אין האדם מאמין בכך. הוא שמע את קולות הכרו ואת פקודותיהם של החיילים. על מי הקולות, נתפסו רובם, שוב יורים, שוב פקודות. נשי הנראה כבורים הנרמנים, כי שתי אנשים חוביים בידם, שכן הם מתחילים לדרוך אותו. כשהייתה בכך שבעד דמות אחדות יתחם גם הוא, נפלה רוחו.

לפתע בזכר, כי לבוש הוא מעל-בשם, מגוך הכסף, הבולט מאוד על הרקע הירוק. בחדרות, ללא תבועה מיותרת העלולה לעבור ענפים, פשט את המעיל חוך כדי שכיבת וגלל אותו, לא היו לא ישיע לגימנים לגלותו ולא ימשיך את תשומת-לבו.

בבירור שבע את גידופי החיילים ובעליו מהמאמץ אל היצר הרטוב, עתה התחילו להאיר את המביכה בפנסים, ואלטר נצמד לארמה ככל שיכול. חריתו רשים כולו.

בבוקר, עם עלות האור, הידשו החיפושים. הנה הם הרמנים וקריבים במיהם צעדים אחדים סמוך עובר חיל, הנה דאה אותו, נקישת בידים הרובה, פקודה: "לנים, הורים ידים!" ואלטר מזינה, הייתי שבו, חמישה או ששה חיילים מקיפים אותו רשואים אם גם הוא ידודי ומה מפעיל כאן. הוא מכחיש, כל כוונתו הייתה לקנות טבק בבליבה ולמכור אותו בחלונה. אין הוא פסיד את שאר האנשים, החיילים שואלים עליהם.

החליטוהו משם בלוחיו עני חיילים, מרחק שעה הליכה, עד שהגיעו אל טרדה גדולה שהגרמנים השתכנו בה. כאן נלקחו תעודותיו של ואלטר, והוא נובא לחדר-מצוד, בחדר היו עשרים איש, בקירות, מטלים על-גבי שלשה

מחזיקים. את רובם הכיר. בקושי רב נחלץ ביניהם וניסה לישון. רחוק ורעה והכל נדחים להם מלאו את החדר.

כעבור שעה בקירוב נסרעה הדלת וחיל צרתי: "לכוס!" נסבך הגושות החלו להתנרע ונרעות הרגלים. בין השבויים היו גם אנשים נרים, ואלטר ראה לזכין להתגבר לכל החבורה. בשעת הרחצה, שנערכה לפני פלדורבל יעבד, עלה בדיוו להחליף כמה מלים עם האנס ידיו, בעיקר התעניין כיצד תגיעו את עצמם הבתורים. האנס כיפר, כי אתרים מן האנשים נפלו מיד מרומם הידו נמרוזם, ואילו הזורים דבקו במוססם ציניהם, שהם הולנדים. אין זאת כי יתקור הבוקר.

לאחר ארוחת הבוקר הראשונה — ציוס לחם יבש ולפת ידור — נצטוו הכל להיערך בטור, כחצר, ברשמו הפרטים האישיים. כל איש נשאל אם יתרום הדיא, אימו בעונש כבד, על מסירת פרטים מובנים, והודיעו כי בין כל וסב ינלו את האמת, האנס, אשתו, דבר-בן 17 וואלטר תסיפו להתכחש ליהדותם. אחרי המפקד נשלחו לעבודת, באיסוף כלילי תיל.

דעויו ואספו חזרה המסע חצת את בראבנס, וכעבור שעות אחדות נכנסה המכונית לברידה תעצרה לפני בית-הסוחר, הכלא היה מלא עד אפס מקום, וסייר לקבל אסירים נוספים, העושים נאלצו לחפש מקום אחד, להיפטר בו מאסיריהם. כעבור שעה הגיעו להראמבוס, ושרה נעצרה המכונית לפני בית-הסוחר.

כאן נצטוו המדים ביהדותם לרדת לאחר שנתקדו בשמותיהם, נסגרה מאחריהם דלת הכניסל הכבדה.

אל הנשארים במכונית עלה שומר בלי מדים, שרוב נשאלו אם אין הם יהודים. עכשיו, אמר השומר, ניתנת להם הזדמנות לשקול בדעתם, להודות, ולהינצל משונש מיוחד, אך אם תגלה לאחר מכן כי טייקרו, אין הוא נבא להם טובות.

רגש של אי-בטחון הקף את ואלטר, כמעט וקם ממחוסר עניו חיפשו את האנס, שישב כאילו לא שמו דבר ושוחח עם אשתו. מבטיהם נפגשו. מבטו של ואלטר שאל. מבטו של האנס היה שלי וזקוק, ואימץ לבו של ואלטר חזר אליה.

שהובאו למחנה הרימו פוסט הידוע לעמדת חפזו על יוסם הטוב שלא-כרמיל של תגרמנים. המון היה משיבת מאש, נמשכות מעלים רבות, אך האסירים ה"חוקים" שגועו למחנה כמה ימים לפנייהם, ידעו את התשובה: "לא נאריך לטבת פה." אמרה "לשכת-העבודה תשלח אותנו מכאן לגרמניה. רצונו להאכילנו יפה עוד כמה ימים, שם כבר נרעב מהלכה." היו ביניהם בעלי נסיון, שעבדו כבר ומיניה ברייך.

האגס וואלטר הצטרפו למקללים את מולם, אך בלבם שמחו. הם היו מוכי הכילה לפולין, ואילו עתה ישולדו לגרמניה — כפושלים הולנדים. "אם דבל יתרוש כצפון הרינו ביימוז", אמרו בלבם, אך יעברו את הגבול, לא יעלה על דעתו של איש, כי תעוררתיים מורפוז.

מקשים משמר עיטרים עמד בתחנת-הרכבת. עוברים ועבים התבוננו בהם בסקרניה. נדלחו גם מבטירחמים. סוף-סוף פרצה תרנסת המערה כרעם אל התחנות. הם עלי אל התאים שהוכנו עבורם טוב ושוב כגור השומרים את בני-הסוסים. הם חולקו לתאים: המעשה אסירים ושלוחה שומרים בכל הא.

ישוב עבר המעט בבראבנס. בשדור ניצבו האלומות, ואיכרים היבילי את היובל לאטמים. פה ושם נזרש דשליף-היענן, ונודע מחיש. בשנת-הרביעית למלחמה הבטי הבריח בין הארמה כל מה שבכוחה לתת. לא נשאר טפח של אימה פנוד. הרעב אילץ את הכל לפגד את המלש ביהר אינטנסיביות כסעיכדוהו אייפסם.

הנה קרבו אל הציור אימההוב. סימן — בחי-החרתת המופצצים של יפליפס. רוב המבנים נפגזו קשה. היצור כאן מוזק למשך הרשים רבים, ובחלקים מסוימים של ביה-החורש — אולי למשך שנים. מכאן לא ינתן עיר להיטכטט סוף טכני כלשהו.

גבול גרמניה קרב והלך. וואלטר לא האמין למראה עיניו, כה מופרך נראה לו הפנין. הנה הוא נוסע לגרמניה, אל הארץ אשר בשנת 1939 פנה לה עורף בשמחת הארץ בה רדפו אותו יטלו ממנו כל אפשרות של קיום. הרי זה גחוק הגורל. הוא יוצא את הארץ, אשר רק לפני שנים אחרות מצא בה דירות ומקלט מפני רודפיו, תוחד אל ארצם על הרומים. כלל לא עלה על דעתו, כי עור ישוב וידאח את הארץ בה נילה.

אלא שלא וואלטר נולד-אחד הוא שנסע ברכבת המזירה לגרמניה. היה זה פרדליק ון פורסקיטן, בן 28, הולנדי הנוסע לעבוד ברייך.

בין תחנת הגבול ההולנדית הגרמנית נכעה תרכבת במשך עשר דקות נסעה איטית מאוד. קל היה לשפוף ולהימלט. אט-אט נעו הקרונות ממקומם ויצאי את היציא. נרגשים הירוצו בחורים אחרים במסדרונות, שהחזו עם דבריהם, התיעצו. גם האגס וואלטר מחליפים מבטים מהירים. אין טעם לקפוא חורה לחולת פירעה שיבה אל תחנת-התחנה. בריחה מחמדת, הסתתרות. לגבי ההולנדים משמעה של גרמניה אלימות, סכנה, ניתק מסספוזיטים. השנים הראים בה קורסוב של בטחון.

בית-ההתחנה של וואלטר היטבעה חותמת דדעה: "נכנס לתחום הרייך, קאלדנקיטן, 28 ביולי 1943".

י ע ק ב (הינץ) מוזס

כואגלו עזבו אותנו השוטרים, והרכבת המשיכה לנסוע. לעבר גרמניה. מאורעות רבים החרחשו בימים האחרונים. בשל טיטאליס-הפריזו בינו לבין אשתו. נתעוררו ספיקות, ונערכו הכירות שהירדבו. פתח חלף כל זה ואני חישב ברכבת נוסע על-כרחי אל מעבר לגבול, אשר הציתו לאורחונה בשנת 1937 בכיוון ההפוך. רבים נוסעים אתו. ורבים ביניהם שוקנים בצער: איש מהם לא רצה בנסיעה זאת, ורובם מקשים כבר עכשיו דרך לצאת בהקדם את הארץ השנואה.

אך מהשכיר שלי אין איש מבהש: שבח אני על שנשלחתי לגרמניה ולא לפולין. שמה אני שאנתי-חשית וכמה לראיתי בתחנת-הרכבת דין בוס, רבות מחשבות בלב איש לא איש פה טמון בחיק העתיד, ואף לא איכפת לי. אני חי, וזאת אני מרגיש יפה-יפה.

למחרת ניהנה לי מעטפת תחילה ועליה התוכנית: לשאת העבודה, אכן. כונת בחתך גורל לשי שעת. בגורלם של אנשים במחנה-העבר זה. שנשלחו אל כל סעות הרייך, אני נוסע איפוא לאט, לבד.

אכן הוא מרמז חבל הרחה, ממלכת השום והגורל. אכן שרשית — קרוב. אני עובר על פני ערים שאינן עוד אלא ערי-הרכבת: אוברדאונ, מילתים דעיד. כיצד זיראה אכזב — גם היא מראה דומה. בערב נחתי זאת אין מקום מחסה. תחנת-הרכבת. פנין הדואר-המפואר, הצרידאסר והדיזיטשלאנד-האון — צדין עומדים על תלם, סמלי-צנע הם, מבנים אלה ששוריה נאונותיהם הארוכות מצופה גיד.

צוהק הגורל: אני, דייקא אני, אותו הודי שעזב את גרמניה ולמד בהילנד צורות וחקלאות כדי לעלות לאי-דייטראל, אושלכתי לכאן מחדש, מפני שלפני שנה סיבתי להישלח לבית-המטבחיים ובחתי בתי מחתרת — ונהפכתי סוף-סוף אייפס. כרבים אחרים, ודים אני מהלך כאן, רוצה את כיכר רומא, שינה אל רחוב רומא, רחובת הראשי של ממלכת קרוב. בעוד דקות אחרות עית לי אחד משומרי הסף להיכנס אל אחד-הארמונות האלה, בהם סמוכים צמתי-העצבים של הייממלכה. לא יעלה כלל על דעת השומר להשחרר בי, אף שהשמי קמור. שכן כל הענין מופרך. סיכודו. אין איש ברייך העלישי אשר יאמין כי בשנת 1943 ישלח לכאן העיסטאטו מטיל-האימה יהודי שנחפס בקלקלחו בגבול בלגיה. גם ראש העיסטאטו ברייכס לא העלה אפשרות כזאת על דעתו. מכיר הוא את כוחו, את אימתם של האסירים, את העיירה שכל נסיון להתחמק נסיון-כישלון הוא, נאחזי חקירה אחת או אחרת ממסמטים עצמיתם של המהגרים. אין הוא יכול לתפוס, כי קיים צנח-היים המסוגל לגבור על האיסה.

— — — באחד הלילות הפירה אחי צפירה האזעקה, ירדתי למקלט. שבעה קדוחים מחמושים, קילוחי גפץ אדירים, המקלט כמג, ובדיעבד פילסנו לנו מוצא. ההפצצה נמשכה למעלה משעה. אין לשער את גודל החורבן בעיר. ארבעות קרופ היו לעייהבות.

בלבתי לכחור ברחוב, הרדתי ביצאניה שגשגתי בלילה, כתיס התפצצת, אשר הציתה את "שירותיה" כאילו לא אירע דבר; ורחתי באים שורמו כאן במסלולם כאילו לא קרה דבר, באנשים שיתחילו מחר לשקם הכל מחדש, כדי שיסיפו ליפול קרבנות הרדתי באמונים הכלואים בבתי הסודי ובמחנות הריכוז, ביהודים המושמדים יסורים באושרין, בברדגאן, בליבליו, במאונטהאון. הרדתי בהורי ודעתי ללא-ספק, כי כגמולם נשנה להם לגרמנים: היום זה, שפגעה בו עתה החורפה, שותף לפשעם של השליטים הגרמנים. כמותם עלו הללו לשליט, וכמותם הם בחורקים בו.

בעבור ארבעה ימים, לאחר התרועעות רבות, שוב ישבתי ברכבת, זכיתי בחופשה בת שבוע. הריתי חוצה את הנבול, אשר רק לפני שבוע חציתי אותו כאסיר. אלא שמאורעות רבים נהרגשו במשך שבוע זה. זכיתי לראות בשפיעתו הסמלית של שלטון אדיר, מצווי של בית קרופ גהרס עליידי מפציצים אמריקאיים.

למען האמת, איני יודע אם הרחיקו מחשבותי לכת כל-כך, כשגשגתי ברכבת נארגמת לחלצה. שמחתי לשוב ולראות את אשתך, לאחר כל מה שקרה. שמחתי כי עורני חי, וככל שקרבתי למהותי חפצי כן חשתי שצימית לבי. מה מחר? — זאת אין שואלים. באחזקו כבר התרגלנו שלא להדחף חזרה-הצעים של המחנה לימדנו זאת. Carpe diem!

נתן טגן

1

כוף אוגוסט, 1943. זה שלושה חדשים אנו בגרמניה. ומעט שישכחנו כי עידנו שרונים בסכנות. באחד הימים בא אליני האנס, זמן קצר לאחר בואו לכחוז הרוח במערה אכן בהפגזה כבדה, בהסגה זו אבדו כל חפציו, וכפיצוי ניתנה לו חופשה בהולנד. בהולנד כסר לו קורט את כתובותיו, כדי שיגש אלינה. כשנא לכילסלר ושאל לחברים נדע לו, כי הללו נעצרו עליידי הריסטאפו ובעלמנו בלא להשאיר עקבות. זו היתה הודעה שתרבי לנו — היא עקרה אותנו משלוות-הבטחון המדומת, בה היינו שייכים.

לא היתה זאת אלא התחלה. בעבור שבוע נוכחנו, שתמשטרה הגרמנית בודדת את תערוחתנו בקפדנות יתירה, וכבר גילחה בהן פנמית. בוסס על כך נאסרו בהולנד שני חברים, אשר בידהם היו כתובותינו. מחלטנו לברוח מיד. למחלנו היה זה ביום ראשון, וניהן לנו לדמשק מארסטמנד בלי לעורר

חשומת-לב יתירה. יצאנו, כמידי, ללא חפצים כלשהם, האנס נטל על עצמו לארגן את הברית, ונסענו אליה. לאסן, ההבדל לשוהות שם עד שהימצא האגשדות. לשוב להולנד בעזרת גיירות מודיעים. חיינו באסן לא היו מעטים כלל: הסכנה ארבה לנו על כל צעד ושעל. להעמיד בני גרמנים גביר, כאמנו, שכן גברים בני גילנו שירתו בצבא או לבשו מדים כלשהם. בני חוקי-לארץ צפויים היו ימים לביקורת-פרע ברחוב, שמא הם משתמשים מעבדות. על-כן נאלצנו להתחבא בדעית היום. באסן פעל עדיין בתי-קולנוע אחד, מכיון עד ערב. את ארבעת הימים שעשינו בעיר בילינו כל היום בקולנוע. למחלנו היה לנו עדיין ספק, והודי הבקום ואף האנס סיפק לנו תלושי-מוני. והיהודים — משפחות מעורבות, שהיו לתן ילדים. הגברים עברו קשה.

בערב היה מצבו יותר קשה. הלונה במלון היתה אסורה עלינו, ועל כן נאלצנו ללון בהוצ, בגנים, או במקלטים הציבוריים. המקלטים נחפרו בעומק 30 מטר מתחת לפני האדמה והיו לצירים של מברה. לילה לילה לנו בהם אלפי נשים וילדים. עלינו נאסר הדבר: גברים בני 16—60 הורשו לתפש מקלט רק בשעת אזעקה, המסמלת הקפידת על מילוי תלמה זו. יום יום עם המרוטים צורו צופרי האזעקה, ואז ניתן לנו לשכב שעות ארוכות במקלט. בין אלפי האזרחים, אך לאחר צפירת הארבעה התחילה הביקורת, ואז נמלטנו משם כל עוד רוחנו בנו. לחפש לנו מקום-לינה אחר: מפסלים בגן ציבורי, בתיים לא גמורים, או צינור-מים עגמי שהוצא משימוש. סוף-סוף, כעבור ארבעה ימים, עלה בידי האנס להתקשר עם פועל-הולנדי, אשר העמיד לרשותנו את תעודותיו הוא ואה תעודות יחידיו. בעזרת תעודות אלה חצינו באי-מפיד אה גבולות הולנד. כעבור ימים אחרים ציד אותנו קורט בתעודות חדשות, ומעני לצרפת. ארבעה-עשר יום אחר בריחתנו מגרמנית כמה עמדנו כחוטבי-פצצות ליד בורדו.

"החלוצ החלוצי במאבק"

כ"פועלים הולנדים" בצרפת

א

הייתי בהכשרה בהאדסה, יבואנית 1943 וכיתי בהותמת-הסגן של הוידנראט. ב-22 במאי נעצנו כל בעלי הותמת-הסגן להתחבא לשלוח לוסטארבורן. בו ביום היה ברענו להיכנס למחברא שהכינה עבורי שישה לימן. הלכתי אל האגמן, כדי להספר מטני (כשעתי הציע לי האגמן לעבור לגרמניה, כפועל הולנדי. חשבתי לשנות זאת רק בלי-תבדירות). עתה הציע

לי לצאת לצרפת, למחרת היום, יחד עם עוד שלושה חברים: אהרון זרובנסקי, אמיל גליקר ומאכס קלנר.

קיבלנו תעודות זהות, מזויפות, וגרעון דרך ליווני להחגג-הרכבת ברוכסרם. נמשתי עם שלושת החברים הנזכרים. נגיש אלינו אדם שהיה לבוש במדי "ארגון טורס", והתחיל על גבו, היו במידו תאודות המאשרות שאנו ארבעה סופלים הולנדים אשר עבדו בצרפת "ברחוק" ועל בן מותרים אנו כעת לשם כאסירים. עלינו לרכבה המהירה אמסטרדם-פריס. בה נמצא תא לצעירים בקרון ההרמאכט. משמרה-הרכבת פתח לפנינו את התא. בנבול הבגלי בדקו את כספנו בלבד, וביתן לנו אישור על כך. במכלל עזב אותנו המלח, לאחר שהסביר לנו כיצד לחצות את נבול צרפת בהגל, אף-על-פי שהטל עלינו ללוותנו עד לתוך צרפת (אסור היה לו לדעת שיהיה אנהנו). בנבול עצר אותנו שומר גרמני. אישור-הכסף שבדידנו הוציל אותנו, אף-על-פי שלא היו בידנו כל תעודות אחרות. המשכנו לפריס. לא ידענו לאן לצנות. הכנסים סירבו להחליף את כספנו. לבסוף החליף הבנק הגרמני 200 בולדן. לא היו בידנו כל כרובות.

שמענו כי בבורדו מצויה עבודה, ונסענו לשם מיד. בשעת מסירת המסען דיברנו בינינו על הצורך למצוא מקום-עבודה הולנדי אחד שעמד מאחורינו. שמע את הדברים, התביא אותנו אל קבלן הולנדי עובד בשביל "א.ג.ג." בבירד' והלאווישל. עבדנו כהסמלאים במספנה של צוללות, יגרונו במתנה-עבודה, בצהרה עם הולנדים רבים. בבורדו עברנו ששה דעשים, במשך הזמן קשרנו מעט עם קורט ריילינגר. בשעת אופקת גב אמיל גליקר טפסים תחומות של חיל-הים, ואת השלל הבאנו לפריס.

פרם: נמצאנו להולנד, לחופשה של 14 יום. אמיל אחד ממכרי מינה היה כסף ששפדק בידיו עלינו בותן-העבודה שלו בהולנד, לזכותה הבאתי את הבכא למחשנה ליכין, שהסתתרה באמסטרדם, בשביל פעולות המחתרת. כן ביקרתי אצל כמה חברים חבויים.

הורה נסעתי עם מאכס ורודמילר, בנבול צרפת גבדק משענו ונהגלחה התחלת הכפולה במחנה. נמצאו בה כפסית-עודות 450,000 פראנסי. מאכס ביקש מיד מהבודקים, פקידים צרפתים, שלא יקראו לגרמני. בהחלטתו עלינו פקד בכיר של משטרה הגבול, הורה מאכס שהוא עובד למען יהודים המבקשים לברוח לארץ-ישראל. מאכס סיפר לי אחר-כך שהם שיתרוהו והחזירי לי את התעודות, אך את הכסף נטלו.

בפרס פגשנו את קורט, לא רצינו להזר לעבודה, וביקרתו יחד עם מאכס אצל חברים שונים בצרפת, אך בסופו של דבר שבתי לצבור בבירדו.

אהרון סגד

ב

שרשנה ליכין הציעה לי לצאת לצרפת. קיבלתי מיד "החלוק" תעודת זהות, הוראות וכסף, ונסעתי לזרערה. חצינו את הגבול בכיוון לשארלורא, ומשם נסענו לפריס ולבורדו. בדרך עינה אמיל גליקר את תאודי-החיות שבתעודתה, שכן הייתי צעיר מדי.

בבואנו למחנה, הצמיד עלי מיני הולנדי אחד כעל יהודי. הכתשתי את דבריו בתוקף, בחינה עלבון כבד. כעבור השנים הגיע אלינו קורט ריילינגר. לפני בואו לא דימנו כל מעט עם חברים אחרים. סבורני כי אחד מתברינו כתב להולנד וחקש פליידי כך את השוה. באמצעות קורט קשרנו מעט עם היידי פרידמן וריברט הלמן.

נשארתי במקום עד נובמבר 1943, ועבדתי כחשמלאית במחנות עציתי עבודה מאדטת קידט הציע לי לצאת לספרד. יצאה לשגרד הייבה הצטרפתי למאק, וקיבלתי על עצמי את ההתחייבות. ב-4 בנובמבר 1943 יצאתי לבורדו, ומשם — לסילון. בטולה פגשתי חברים נוספים. הושבענו, נסענו לכפר ועיד בנבול ספרד. אמרנו לנבול דרך זיק דה בון-ואלית לספרד. בסיועו של מר-הידרד, אך בעל השלל הצמק סירב מותר-הדרך להמשיך, ונאלצנו לשוב לסילון. עברה בפני הבורדה: לחפש עבודה, או להצטרף למאק, בחרנו באפשרות השניה. נשלחנו — לא בירדו — אל ההרים שבין אלבי קאסטר.

צורפנו לקבוצה שמונתה 15 צרפתים. הארגון כולו ליוו היה לכל לחם ניתנו רובה ושקד כדורים. קיבלתי אימון שטח, התחללנו על חשכה איברי הסביבה. המפקד שלנו היה קצין יהודי מבלגיה: בהנחה רקינו עמו הורה כל משימות לא הוטלו עלינו. כצביר ששה שבועות חורנו לטולון, כדי לצאת שנית לספרד.

אהרון דובובסקי

ג

— — — אנני צריכים לתחצב אצל הקבלן אליו הוזמנו לעבודה. אנו נוסעים ברכבת וצוברים במקומות שפגעי בתמצות. אזקקת בעל הראשינו מוסרים האנגלים דרישת-שלו. אולם הם ממשיכים בדרכם מבלי להטיל את מטענם המסוכן.

מהתחנה נותרו רק שידים. במשך שעות אנו מחכים למשאית שהובילנו למקום עבודתנו: מרכז-הכניה. לאחר בדיקת תעודות-הזהות שלנו מכניסים אותנו לצריק מלוכלך במחנה-צריפים. שד, בשעות הראשונות עדים אני להתקפת-אורד מצד האנגלים. כדורים אחדים נתקעים בקירות בית-המקפה בו אנו יושבים. כחלוף תהילה הראשונה אנו משיירים את המקום, כי

העבודה תהיה רק למחרת היום, בשדות או מוצאים כרויים כשפה הצרפתית, הקוראים לצעילים ולתושבים לנטוש את המקום. בדרך זו מהירים האנגלים את האוכלוסיה מבני הפצצות כבדות, למולגו שולחים אותנו למרכז-בניה אחר, המרחק 10 ק"מ מכאן.

הקבוצה שלנו עוזבת טלמה, נמצאים איתנו 12 כסדרנים נוצרים, חיידקים שאנו יהודים. האפשר לבטוח בהם? מאטב ילא להישאר בקבוצה כה גדולה. אנו מחליטים לברוח ממקום זה ולהתחזר אצל קבלנים שונים, אנו מתכנים רק לחסולם הראשון. קשה להשלים עם העובדה, שצריך לעבור למצב הדרמאטי, לא מתאמצים יותר על המידה, אולם אסור להפריז בבטלה, כדי לא למסד את תשומה לבם של נותני-העבודה.

חברים אחרים עיברים בהקמת צריפים, ואני עובד בקבוצה הפזיחה המדיי בנין מלחנות-הרכבה ומעמסת אותם על משאיות. בתני המשאיות הם לרוע כולנו תלגנים, חברי המפלגה הפאשיסטית ההולנדית, גורמים הם כהנאצים. לגבינו הם מדוים ככנה גדולה, כי עלולים הם להבחין במבטא הגרמני שלנו ובמראה תיחור של רבים מבינינו. העבודה המשותפת אתם מצטננת אותנו לא מעט, הרב הפחד שמישהו יגלה את זהותנו האמיתית. אולם במשך יומיים נמשך הכל בשורה.

את צרב ראשונה 1944 אנו חובנים בשתיית יין שהקבלן שלח לנו. נוסף על 24 הבלי קברנו נמצאים במחנה בלגים וצרפתים אחדים, בחיילים אחדים עוסקים בצליה דגים בתור הגדול, המחמם את החדר בלהט רב. אנו יושבים על דרעיות, ומנסה לתאר לעצמי את חיינו בימים הקרובים. למחרת אנו עומדים שוב על קיר-משא ומטילים חלמי צריפים, הלחות, מסגרות של חלונות קירות עץ אל גוף המשאיות. אנו עובדים מתוך אי-שקט ועצבנות, וחוזר על לעתים קרובות סביב לראשי הפועלים. רק הנק עיבר בעליהות, הוא בחור פיקח ואוהב לספר בדידות. במסרה הראה לי אמש את תשרי-התחנות שלו. היא גרועה מאד, והוא הש את עצמי לא-בטוח. כעת הוא עומד עם שני חברים אחרים בקרן-המשא ומטיל ידיות וברגים אל תוך המשאית המתקרבת. עליי הדגה יושב נהג הולנדי, בהיותו סבור שהמשאית כבר טעונה. מחזיל הוא לכסר, החלק האחרון של המשאית נתקל בדלת הקרת, וזו נסגרת בסות. השלשה שבקרון עומדים על סף הדלת, שנים מהם רואים את הסכנה וקופצים אל תוך הקרת פנימה, אולם הנק עומד כעגבו מופנה אל הדלת. אינו מספיק לקפוץ, האינו נכחץ, והוא מת במקום. אנו עומדים כמאובנים. מגיע רוצא מהצלב האדום הגרמני, אך הוא איחר את הטרפה, שומר צבאי עורך פריזוקול. אנו מעידים שהתאבדה לא היתה באשמת הנהג, כי אינו רוצים לקיים את החלוצי נגדנו. מדוכדכים אנו חוזרים לצריפנו ביגל. צפויה לנו ככנה גדולה. הנק היה יהודי, ואם יבדקו

אחת ואף ניירותיו, התגלה אף זהותנו. הסידורים ההולנדים הנרגשים כבר הפליטו דבריהם-הטפות על "היהודי המסכן", לאדר התישנות קצרה אוחנו מהליטם להתחלק מהמקום.

את הכריחה גבעשים בשעית הלילה, לאור תלאות שונות אנו מגיעים בקבוצות קטנות לתחנת-הרכבה, ונוסעים דרך ליל לפריס. את תפרינו מסרנו לאנשי המקום. ברשותנו אך מעט סף צרפתי. אף לנו רשימות-נוסעת ואין תעודות-זהות בצרפת. גם תלושי-מזון אין לנו, ולמעשה איננו יודעים לאן לנסות.

במרחק של כ-250 ק"מ מפריס עומדים חברים אחרים בעיריה המטנה א'. אני מקבל על עצמי לנסוע לשם ולחפש את חברינו. אספיר לגייס כסף ותלויים ל-10 חברים. הנסיעה עוברת בשלום, אולם כיצד אמצא את הפרעל ההולנדי ואן בין מאות ההולנדים? — מסתבר שהמקום קמו והכל מכירים את ואן, שנעשה מלא-מקומו של כנול אחד. ואן משתכר הרבה, והוא בותן לי כסף ותלויים לחברים, כמו כן מוצר דא לי אה כתובת הפעילים בפריס, וכי מהמרחש הקשר שלנו עם ארגון ההתנחל.

בפריס אנו פוגשים בבקרה את האפ (מנחם פ.), הוא שמוע כי כיר נמצא מדרך עם החבורות, והם עשויים להגיע כל יום לפריס, ברכבת. מכאן ואילך חיינו עומדים ומצפים לרכבות המגיעות מכיוון ליל. והנה, לאחר ימים מספר, מגיעות החבורות. ביניהן נמצאת גם חברתנו ג'.

כעבור ימי-מה אנו מחליטים לנסות ולהשיג את תפרינו טעמאר במקור העבודה שלנו. קלאס (צפי) משיג עבורנו צויג-נסיעה, ואנו יוצאים לדרך. אי-אפשר להשיג רכב מן התחנה, ושרב אנו עוברים את שטח הקילובסרים ברגלי. מעמשים את המוחדות על פגלית-יד, וחוזרים במהירות לחדגה. אין אנו מצוינים עיבחינו ביו פה, הרי עובנו את מקום העבודה ללא רשות. הפלחנה משלמים ככנה כאות גראנקס תמורת שמירה החפצים ומשלוחם, וחוזרים לפריס בשלום.

למדנו שבערות צויג-נסיע אספר לנסות כולל נכבחות, אין צורך לקנות כרטיס נסיעה, כי צויג-המש הגרמני מקנה לנו זכות לשבת בקרון ההורבאט או בקרון האורח, כחפצנו. בעבתנו בקרון האורח, אין הכרטיסן הצרפתי יתע מה לעשות בנדיחותינו הגרמניות. מצוידים בחידות מצוינות נשלחים 12 פועלים הולנדים כדומים גפרים לברדור, מקבלים דמי-הכללה מפקדת הנרמנות גפרים, בצורת תלושי-מזון. בתלויים הללו אפשר להשיג לחם, בקניק, גבינה המאת, ריבה ועוד.

שוב שולחים אותנו לעבודה אחרת. הפעם אין לנו מזל, כי עלינו לעבוד במחצבה, קבוצה של 20 פועלים בערך מכים נפסשים במשך יום חמים. צרפתים, איטלקים, פלנים ושני הולנדים, עם הולנדים אנו מהיידים מתרת.

הם צעירים, ומדברים בניב הקטה להבנה. אף הם ברחו מחינת המים במטנית, ושמום כך גודרים הם במקום למקום. הם התמחו במיוחד באמנית הבטלה, ומנסים להכל בעבודה באשר הם.

עלי הטל תפקיד חדש: השמירה על תותחי ג.ג. שבשירותי התעופה העננים. מרחקים לי אופנים, ובלתי סגור משהו אני גוסס במקום למקום — בסך הכל 5 עבודות זרות. בכל עמדת מצבים 2—3 עומדים, ובהפקדי להשגיח עליהם. הפקידים של השומרים להשגיח על הציד, לבל יגנבו הצרפתים דבר. למנות ערב אני מגיעים למשרד של הקבלן קראים. שני פקידים גרמנים קצין מארגון "עידני" יושבים לתם לפני בהבוקי ימים ומשוחחים. מלוי בצטרף לשיחה, ואני עומד בפניה ומצפה שיטחידונו. הם אינם מדברים בי, בביכול, אולם לשמע פונה אלי מר קראוס ומכתכל בי במכת חור. "מר יום, האם לא היו תורין ממוצא הודי?" ברגע הראשון לא הייתה תשובה בפי. לפני חודשים אחדים, בהולנד, נתקלתי בשומר שהתמונה בהעזתי המדיפה לא מצאת חן בעיניו, לעזותי בא מר גיטו "לא, הוא איטלקי, מדאדו מעיד על מוצאו". אמרתי ששני סדרי ובי אמר היתה איטלקית. אימרים לי לחזור למחרת, ומשלחים אותי.

אינני מיחס חשיבות יחיד לתקריט זאת, ואני מספר עליה לאיש. למחרת נוסע מר קראוס לקל, אולם ממלא-מקומו חוזר על הענין. "יש לי שאלה אליך, ואני מבטיחך שלא יאונה לך רע אם תאמר את האמת." — "מה אדוני מבקש לדעת?" — "אחת אינן טיפוס של פעל, זאת עם אשתך מהולנד, אולם במקצוע שלך יכולת להתפרנס גם שם. אין איש עוזב את מולדתו בלא הברת. מה אתם עושים פה?" — "אני בשוי לא-בדבר, מהולנד בשלחים הצעירים לעבודה בגרמניה. לא רציתי להיפרד מאשתי, ואף פחדתי מן ההפצצות הרבות שם. נוסע לכך, אין אני אוהבים את הגרמנים, במחילה מיר, פה אני מרגישים את עצמי בטוחים יותר..."

התשובה שלי היתה כנראה את דעתי, והוא אישר. מחרתי: "אני מאמין לך. את, הגרמנים, מעוררים שנאה בכל מקום. אהבול היה זה איש שהשב אותך להיות בירור שזאת שטות. יש לי בן-יוד הדומה לך מאד, ואם לעשות לשי המראה היפוני, אפשר לשדוד בכל אדם ואדם..."

השיחה עברה לגושא אחר, הקשור בשמירה ועבודה שלי. עכשיו אני יודע שאני חסר בעיני הקבלן עצמו. אם אשאר במקום, יראי בכך הוכחה שאני יסוד להעדרותהם.

כעבור זמן-מה אני מעליחם להחזיק 10 חברים נוספים למקום ולסדרם בשומרים. חברים אלה תגיעו והיעתה מהולנד בעזרת הארגון שלנו. האהראי להעברתם מכלל המי-חיוך האנשים, גם זה לשובת הארגון.

יום יום אני נפקד על 20 שומרים. אני מבקר אצלם, רחשם את עבודתם

הדואג לכך שלא נימצא כסלים. ברשותי אישירי-כניסה לעזרת-העופה, ואני מצידים למרכז בארס. קיט (קורט היילינגר) נקטם אותם כנצלומים במחשבות, ומסר את התעודות לחברים נוספים.

כך עוברים הימים: עובדים מעט, מנסים לחבל פה ושם, ואף לסייע במחתרת לארגון שלנו.

צבי (ארויז) קאפלוב

מתוך יומן דרכים

ה'8 באוקטובר 1943 הוא יום טרלי עבדלי. אורו יום גפרדתי מהולנד, לא יכולתי להיפרד מחברי ולחלל את ענייני, כי רק לפני יום וחצי נמסר לי על הנסיעה. דברי למסע הזה ציפי, הישעבלי ברכות, עצמתי את ציני ולכי בתצוק בקרבי של סירידי מארץ זו, בה שחיתי שט שנים ומעלות ברוסיה עלה לרכבת מנחם, אשר עלי. הטל התפקיד להעביר אותי את הגבול לבלגיה, הגעני לחינקו. מנחם גסע לפנינו באופנים, כדי לתור את הסביבה, ואנו שנינו הלכנו אחריו ברגל. בדרך פגשנו חיללים גרמנים מלכבים פטריות, אך הם לא שמו לב אלינו. השמש יקרה ויעה כסתה אותי, כי הייתי עמום בגדים רבים, שלקחתיים אחר מתור ראגה לבאות. פברנו עלי-פני שטחים כותמים ושדות מעובדים, עד אשר נתקלנו בתיל הגודר את השביל. הציננות, כי זהו הגבול, ואמנם, אחרי שהצלחנו לעבור את בדר-התיל, הודיע מנחם כי יכולנו למשימה העיקרית. הגענו כנראה, לפורק של מברזים, כי פרצופים חסודים רבים הסתובבו שם. מנחם החליף את כסצו במראנקים בלגיים, וכעבור חצי שעה כבר ישבנו בחשמלית הנוסעת לאנטוורפן. בבואנו לשם, שמנו מיד פנמיני אל הכהובת הידועה לכל החברים ונשיים חסכם לצרפת. לפי כתובת זאת הגענו לבית-מרות טיפוס כי יכולנו ללון בעליה תג מבלי להירשם. בחור כבר היו צעירים רבים.

לפי ההבניה היה עלינו לבדור את יום אי באנטוורפן, ולנסע למחרת היום עם וילי לפריס. מנחם שמר לתור להולנד, טיילונו בעיר והשתוממנו לשפע המצרכים — וגם למחירים האופלסלים. כשהורנו להחדם, כצאנו את וילי, שהת פתה בא מפרס. מנחם פיר יצא אינו לתחנת, לכל פני חברים נוספים. כבר ההלכנו, כאשר הורו עם הווג בון וכם צעיר אחד בשם פאל לנדאוואי. למרות הצפיפות הסתורנו כולנו ללינת לילה, ובספר המשכנו בדרכנו.

בהלכת-המסע שנכד הצרפתי הצלחנו לחליך את הגרמנים שילל, אמרנו להם, כי ניצלנו את ימי החופשה בצרפת כדי להצטייד במסע, ולכן פברנו

לבליגה. הדרך הייתה פתוחה לפנינו. ניירי המיני של וילי חוללו פלאים; הודות להם גסענו לפרס מבלי לשלם אף סנט. מצב הרוח ברכבת היה מרומם. שרנו שירים בכל השפות. גם בעברית. חברינו לבסית, וברוכה ויילס גרמנים, לא פיקפקו אף רגע שהעברו אצלם הולנדים אמיתיים הנוסעים למקום פבודה חדש. בתחנת ההרכבה בפריס ימתינו לרי לכתוב את ילקוט המלא מצרכי הכסף. על סף היציאה הופיע פתאום מזכיר-הרש. ורצה לראות את תוכן הילקוט. שומר זה פנינו היה גילי מבריתים. הוא דיבר צרפתית, יאלו רי ענתה על כל שאלותיו במלה "והרגאכט" בלבד. רצתי להתוודע את וילי, וזה חילצני מן המצור בכוח תודותיו.

השגנו תרד מצוין במלון "טרנסאטלאנטיק". בהשקפה מן הקומה העליונה על החנוכות הסואנים של פריס, קשה היה לי להאמין כי רק לפני שלושה ימים יצאנו את אמסטרדם. טיילנו ברחובות ועוד ראינו פת ושם יהודים צוהרים סלאי צהוב. ביקרנו בכל המקומות המפורסמים של פריס. במלון מצאנו מבר מזלזל, שסיפור על בלוי אחד הסתכחן להקים בפצל הדש, והוא סרם מצא לו פועלים. החלטנו לנסוע לריאס שניי אופי, מקומם של המפעל המיועד. בהחנה חתכה לנו האדון מול המעבור שלנו לעתיד, ולקח אותנו את ציפה את מאכס ואת הרארד לכניסה לפואת. בולנו, מלבד ציפה, נמצאנו בריאס. ציפי נשאר בצריף החילים, ואנחנו הועברנו למקום מגורינו בכפר סמור.

דירתנו החדשה לא הצטיינה בנוחותיה, לא היו בה חשמל ומים. הרלכתי מיר, כי בהזדמנות הראשונה אתפש לי חור מתאים. בבוקר יצאנו לעבוד בחפירת יסודות למקלט. העבודה לא קשה לנו במיוחד. עבדנו יחד עם צרפתים, אשר חשבונו תחילה לגרמנים. משגודע להם, כי אנו הולנדים עזובלו לעבודת-כפית, הסבירו לנו פניה. השגתי דור. כעבור זמן-מה הצטרף אלינו ציפי.

יום אחד הייתה לי רוח גדולה. בבואי לצריף לארחה-הערב ראיתי והנה היא בלא אנשים, כיניקה אמיל ומאבס ומדמילר, ועוד שברים רבים. הם נאלצו לישון על רצפת הצריף, אבל כעבור כמה ימים מצאתי צמודה מקום מגורים. שנכרא מאז בפינו "בית החלוד".

כעבור כמה שבועות, בשעה שרב, פגשנו ברחוב את נאני ואה וילי. לא היה קץ לשמחתנו, כי זה זמן רב נתיח הקשר עם נאנו ולא ידענו על מקום הימצא. בודאי מתכוננים למבצע רציני, חשבה. גם השנים נמצאים יחד. בערב ב"בית-החלוד" נוכחנו לדעת, שאנחנו לא טעינו. נאנו, כדרכה, לא התחיל בנושא העיסוק. תחילה מסר דו"ח על מצבם הכללי של יהודי צרפת ועל פעילותו בזמן האחרון, ורק אחר-כך גילה לנו, כי הנה הודות לארמון

יהודי מכוסים נוצרה אפשרות לעביר לספרה. לא כל הנזכרים התלחבו מן הרעיון, אבל רולף דיסטמן פאל לנדאואר, אמיל וינדמילר, הרברט ליפמן ואני הצטיינו מיד לתכנית. נאנו מסר שאין זה מן הדברים הקלים לעבור את הרי השירנאים ומספר העיכורים יהיה בתורה מצומצם. נלכעתי להיות בין הראשונים למבצע זה.

חגן פלורס-ניים

גבר על כל המכשולים, עם זאת התעניין בכל הקשור בחיי התרבות העשירים של גרמניה דאז — רץ להיאסרות, לאופרה, למוזיקאות ולתערוכות. מייבנות רבות פרצי בינו לבין העמים על "גזילת כל זמנו" עליידי התבוסה יחסיו עם היהודים היו לא פעם מעורפלים למדי.

במל צעיר כיבל קורט תפקידי הדרכה בחכמה, למרות בריאותו הלא יציבה, כשהחליטה התנועה על הגשמה חלוצית ועלית ארצה, עזב קורט את בית-הספר הריאלי ויצא להכשרה חקלאית בבית-בית שטוטגארט. אך במהרה נאלץ להגות את העבודה הפיסית ולהחזיר לספסל הלימודים, כי נתגלו אצלו ליקויים בלב ובריאות. מיכן חאליו, כי הדבר צריב לו למשכר חמור, כך "נאלץ" לסיים את חוק לימודיו ולעמוד בבחינות הבגרות — גם הפעם בהצטיינות. עם התבגרותו התגבר כפי הנראה על הליקויים ה"עיל".

ההבדלות המוצהרות שהעמיד בפני עצמו ובפני חבריו, היו גדולות מאוד. הוא לא הרשה לעצמו כל רפיון או התפרקות; אינו נזכר אותו אלא רציני, שקול, מבוסס, היו עברית טוב כמולו, היה בקי בתנ"ך, בפילוסופיה ובמאובססיות. עם גמר חוק לימודיו (אמר התאספרי לו) אגב, בשנות הצעירות רק החדר לדורו "ארי למחצה", נשלח עליידי התנועה למאגריים, על-מנת להדריך שם. שם למד מכבדות בבית-הספר מקצועי שהוקם עליידי הקהילה היהודית, בעבור שנה עבר לפראנקפורט ציץ מיין, הי בבית-החלוצי של "הירקלויטש", הדריך את הסניף ואף עבד בבית-המלאכה של הקהילה בזמן הפרעות של "ליל הבחולז", בניבמבר 1938, נציל בס מעצרו.

כמדריך סיבל בעיקר בקבוצה שעלתה ארצה בקיץ 1939, במסגרת עליית הנוער. הוא ליזה את קבוצתו לאיץ ושותה בה הודש ודצי, כבר אז ידע כי המלחמה תולכת וקרבת, והפצירו בו להישאר. קורט סירב תחלית, כי התחייב בפני הסוכנות והתנועה לחזור לנרציה ולהמשיך בפעילותו ובמילוי 1939 חזר איתם לגרמניה.

עם שובו נשלח כמדריך לתות-הכשרה קטנה, לא הרחק מברלין, באר הימים הגרמניים האחרונים של אוגוסט 1939, וכל מי שהיה באפשרותו להימלט מנרציה "המש דקות לפני שתים-עשרה" — ברת אל מעבר לגבול. אך את קורט היה הטיה לשלוח ממש בכוח, אף על פי שסממנת ברשותו אשרה להולנד, לבסוף נצטור להפצרותו ונסע, ימים מספר לפני פרוץ המלחמה.

זמן-מה עיד שמרנו על קשר, עד שיצאנו מגרמניה בעליה ב, באמצע אוקטובר 1939. בחיורו בהולנד בחיבורים, הואגו מאד גורל הצינו. אשר נשארו בשטוטגארט חסרי-כל, אבא היה חילה וכתה מוקנת באביב 1940. אנא, שותתה באמיר נוצרה, הצליחה לשמור על קשר עם קורט בטעך כל שנות המלחמה. אף בהיותו במחתרת עמדה אותו בקשר מתמיד, ואחר

קורט ריילינגר — "נאנו"

(5.12.1917 — 17.9.1945)

בית החרים

קורט נילר ב-5 בדצמבר 1917 בשטוטגארט שבגרמניה היינו שני ילדים, בני זקונים טיפו, והוא מבוגר ממני בשנה וחצי, אבינו, שמיאל ריילינגר, כבר היה אז בן למעלה מ-50, והאב — צעיר ממנו ב-17 שנים. עובדה זאת השפיעה ללא ספק רבות על מלחמותי ופל עיצוב אישיותנו. ביתנו היה לא-רדוקא בית הם ומאשר מאד, מבוהנה מכלית השתייכנו ל"נורגות הטובה" של יהודי גרמניה.

הבדליהגיל הגדול, יכן הצבוחה שאבא היתה נוצרית ורחיקת מאד מעולמו של אבא, הטביעו את חותמם עמוקות על כל שנות ילדותנו. אבא היה סוכן מצליח של בית-הדפוס לכיגאיים ועשה רוכ זמנו מהוצ לבית, בפעמי עבודתו, האצרת בבית לא היתה אינטלקטואלית, אבי נאלץ לפרנס משפחה גדולה מגיל צעיר ולא רכש לו כל השכלה, אמי היתה כת בורגנים וצריים קאחולים ממנינו, מאד יכה, מאד מוסיקאלית — אך נחונה לדאגות המשפחה, בלא אפשרות לפתח את נשיותה הטבעית.

ועל רקע זה גדל קורט — חכם מאד, אינטלקטואלי מאד, קורא בלא הפסק, רציני ממחר ילדותו. בהפצות מאד שקדוהו מחלות קשות למדי, פעמיים עליש נותה, וער בגרותו לא היתה בריאותו יציבה.

מבנו הכלכלי איפשר לנו להרבות בנשינה בימי הנופס, אם כי מעולם לא הרחקנו ולא יצאנו להוצ-לארץ, אין ספק, כי נסיעות אלה הרחיבו את אופקו של הצער, כל שנה לימודי היה הלמיד מבריק ומצטיין; לא עברה שנה בלא ליזבה באומות הצטיינות או בפרס. עם גמר בית-הספר היסודי נכנס לבית-הספר הריאלי, והיה בנובחו להמשיך אחר-כך בלימודיו באיניברסיטה.

בגיל 12 נכנסנו קורט ואני, למנחת ה"קאמראדן" — תנועת צופים יהודית-כללית, אשר הפכה מאוחר יותר (בסוף 1932) לתנועת ה"ירקלויטש", המסונפת ל"השומר-הצעיר".

מכאן ואילך הקדיש קורט את כל זמנו ומיצו לפעולה התנועתית, ובמסגרת רכש לו את הביסוס והרעיוני הרושע עליידי קריאת שקדנות בספרי מקור, ספרות ואת היתת על-פירור כלל לא מתאימה לגילו, אולם שכלו והורף

כל חבר להצטרף? היש הכרח להתגייס לצבא הבריטי? האם הדרך קשה?
כיצד מגיעים אל הגבול ובתי? — את התאריך נבצר מקורט לגלות לנו.
הדבר חלול, כנראה, בשלג ובסוגי האוויר. לאחר-מכן נודע לנו, כי הענין חלול
במסך: כלומר, בכמה זמן יבוצו מורתי הדרך את שכרו לאחר העברת
קבוצה אחת, ויחזור לטולדו בשכיסיו ריקים.

אך כרגע היו לנו בעיות יותר דחופות. שנמנה הברים היינו באופי, קורט
סיפר דברים ששמע בתחנת הרמבה הצפונית בפריס, כפי פועלים הולנדים:
"אופת יש עבודה? — כן, באופי, יש משתבשים יפה. — את, אופי,
במקום בו נמצאים היהודים והספרדים". ובכן, יהודים על אודותינו אמנו,
עדיין אין הסכמה מידית. מיעולים הולנדים אינם גרמנים, וכמעט שאין
ביניהם נאצים. אלא שמועדים הם למשפט, ועל זקלה עלולים הדברים
להיקלם באונסם לאי-רואות. קורט העלה בימקם נוסף לעזיבת המקום: לפי
דיועות מטולדו עשירות בעלי-הדברות למלך עוד באבים הוא. עמדתו
בחודש ינואר, ולא היינו סבורים כי הפנינים יתרחשי במהירות כזאת. אף-
על-פי-כן שיקנע אותנו קורט כי יש הסרה לגורש את השכיבה בתנאים
נחלים עשירה הנחיתה להרחש כבר בפברואר, ויש להניח כי גרמאנדות
ואינר התעלה צפויים להרעשה ונכדת ביותר (ההברים והאמנים) בימים
האחרונים הימטרו עלוני-אזורה שקראו לפרעלים הצרפנים ולזרים לצאת
את הארץ). מלבד זאת ראינו יחסיים את לתלות הסטוסים האמריקאיות,
שמנו ממאז ער ששימאות ממונים, מסילת-הברזל עמדה לצאת מכלל
פעולה, ואחרון אחרון: קורט שמע, שהגרמנים אומרים לשלח את כל
הפועלים ההולנדים לגרמניה. גם פנו הששנו לכך כבר זמן רב.

עד כה ועד כה הייתה השעה כבר אחת לאחר הצו, והימים היינו לחכמים
לאן נלך, כיצד נמתי. קורט עמד לצאת לדרכו בשש וחצי בבוקר, ובשמונה
היה עלינו להתחיל בפעולה (לפני תשע וחצי לא הופענו מפולח במגרש-
הבניה; לפני עשר ידעי לא התחיל איש בפעולה, ובאחת-עשרה חצי —
צהרים, במסך השעה האחת, נשלח ירד גשם. היינו מתרועעים הלך ישוב
בשקדח רב).

הואפנו למקל בדעתנו את כל האפשרויות. לקורט לא היו די מנוחות
לכולם. הברים אחרים ביקשו להישאר לפי שעה בצרפת; אחרים בילו
חפשה בחולדה. בשעה שהם בלילה שאלנו קורט, אם אין בריצני לצאת
עמי דומה, חיינו מוכן להמלך מעם הגרמנים ברצון רב. אף-על-פי
שהספקי במדינה אינו רב ביותר, היו הוא רב מדי עבודה, מחר, ברמבה,
יחלט לצן אפנה.

קורט בודק את קפתי-הברית שלנו ומטל את הכסף שהזכנו ב"עבודה".
לדפיו, תוצאנו יתר מדי. אלא שאין לנו אפשרות לקבל מצי-ההרמאסט

מעצין הצליחה לשלוח אליו חבילות למנוח. על פומדת שהוררו מההיגיון
שמעה בהייתה הילה אנושה, והיא נפסדה זמן מועט לאחר מכן. טוב שלא
ידעה על מותו הטראגי, אחרי שובו משבדיה להולדה.

הליפת מכתבים עשירה בין קורט ואמו. מכל שנית המנחמה, במצאת בורה
רודא רייל-גנר.

בהכשרה ובמתחרת

קדש היה מן התברים המרכזיים בסניף "החליף" שבדקדורף והבר מרכז
"החלוק". עם זאת סירב לחזור לפעילות מלאה ברבופה, כפי שעשת זאת
בגרמניה. לאחר פינוי דורקדורף בי-1941 עבר להכשרה חקלאית "בוהדת"
אצל איכר עד 1943.

לאחר מותו של יושני סימון, בינואר 1943, היה צורך להמשיך את
פעולתו מהיץ לגבולות הולדה. קורט נטל על עצמי את ההפקיד, יצא לנלגיה
ולצרפת והדוש את הקשרים שנקשרו עלידי טרשה, במרצות הזמן אף
הרחיב אותם, והגיע לפעילות ענפה בכל שטחי הבריתה וההצלה.

יחד עם חברים אחרים יצר קמע עם המתחרת היהודית בצרפת, הוביל
הברים מהולדה לצרפת בתור "פועלים", טיפל בהם מבחינה חמרית ידג
להעברתם לספרד. לעתים מוזמנות ביקר בהולדה, ונמר על מצע עם החברים
המרכזיים שם.

באבים 1944. נעצר בפריס, יחד עם רוב חברי המרכז שם. בנתי-הסלא
בחקר, עונה, אולם לא גילת דבר. לאחר-מכן הועבר למחנה דיאנסי בצרפת,
ומשם עם הסרנספורט האחרון לפני שחרור פריס, לבוכסאלה.

עם נמר המלחמה, במאי 1945, הגיע קורט ללמבריד, שהה בה מספר
חודשים יחור להולדה. כשריתו איבנה מתמיה, מיד החל לפעול בארגון
הצליה, והרבה להטעא בדיכום. נאחת הנסיעות הללו, ב-17 בספטמבר
1945, נפגע בהשיכה עלידי משאית וטרדה. חבריו בהולדה ואנשי הבריגאדה
היהודית הביאוהו למנוחת עלמים בבית-העלמין היהודי באמסטערם.

יום קורט לטולדו

שוב בא קורט לבקרנו באופי. הוא מביא ידיעות מהולדה ומן החברים
הפזורים על-פני צרפת, בריחוק מקום זה מזר העיניים אצל חבורת
גרמניות בטביל חצי ובשביל חלי-האוויר, במנחרת צרפתית, כחוטבי-עצים
ביערות, אצל איכרים וירקנים צרפתיים. הוא יודע לספר על יחידות המאקי
היהודיות, וביניהן קבוצת חברים שלנו, השוהים עכהן עד שיוסדר להם
מקום-עבודה חדש אצל "הדודה ספודי".

עם הישמע מלח-הקסם "ספרד", מיד הימסיו על קורט שאלות: הכול

היגב. כמובן, מלבד זאת מבינים לבקר אצלנו חברים שבעתם ביהודה, הוחלט, שבעתה ואילך ישלם כל צורח 30 פראנק ליום, תמורה המצוין. ההחלטה בקורט, אך הוא תבע 50 פראנק עבורה האגודת-המאצית שהביא, עזקנו, ואילצנו בהחלטה לנהוג בעתה ביהודה הסכנות — ואילו קורט יסער חזק, עתה הוציא מתיק צורח הכרזת בעיר-העיר, אלה הם "הידידות-הערך" של החברה שלנו, הוא שולח סחצורד עליה צייננו, ורשם בהם את הפריטים, לצורך נספח-השירות מנהל-האגודה לטובת, עוד נוספת בחיך — אלא שהם כתובים עברית, אלה הם סיכום, אכן, כמעט ושכח את העלויות היותר-המשמעות, רק שלוש-עשרה ציורים בידו, את האחד הוא מציג בידו, שני הוא להחלטה, העצמה מאוחרת, וקורט, המבקש להתנתק מעם, נדרם בישיבה.

בשש מצלצל השעון המעורר של קורט, שלעולם אפשר לכמה עליה חודש רבע שנה מוכנים אנו ליציאת ובמחירות אנו עושים את כביש הדרך בת ארבעת המילומטרים שבין ביתל להחנות-הרכבת של אופיה הגענו בזמן. באלה ההמתנה נמצאים כמה החלוצים הנוצרים לתופשת, אלא שאין הרכבת מגיעה; בשעה האחרונה שינה לחד-המזנים, קרע זועם, שכן היים הוא להיות בפרט אחרי הצהריים, לעשות סידורים רבים, ובשעה 10 בערב יצא ורכבת לבורח, אותה אסיר לי להחמץ ויהי מה, אנו נאספים, אך כן, דרך אחרת, בכיכר השוק חנות המטאיות העובדות בשביל ההרמאכט, ניסע כאחת מהן לעבר ריאה.

שעה קלה לאחר שמונה-מאנו משאית שהגיענו רק עד גרטי-הבניה, כרחק 3 ק"מ "בדיק לטובי קללות, שכן זהו מקום עבודתה של ירמי הלילה מנהל-העבודה, אנו קוראים ליד המגשר ומחכים כמה דקות, עד בוא האוטובוס, הוא מלא כמובן, רק שנים יוכלו לעלות: אנו או שהי איכרות ציפתיות ושיטות, העודדותנו הצבאות מקנה לנו זכות-הדישה, "אנחנו בנים, נגיד לשיטות לנסוע", אומר קורט, כעבור דמש דקות אנספה אותנו משאית הנוסעת לרואן, ולואי תגיע עד השע ורצי.

הגענו מיד לאחר צאתה של הרכבת, והרכבת הבאה — ב-4.30 אחרי-הצהריים, כעבור המימה השני רשם, כעבור איכלים בלי כסף? — הולכים אחרי קורט, תחילה אחרת בעלב האדום הרמני, שכן המוצאות אצלם משובחים מאד, והחל מהביל על ההרמאכט, אלא שאין קורט מסתפק בכך, אנו לוקחים מנהל-המסע לשני אנשים לימים: 2 ק"מ לחם, 400 גר' קנניק, 160 גר' חמאת ו-12 סיגריות. קורט הובע ממני המכתמים פעילה, אך אין בכדי לה סירות בתיאבובי, עורכים עוד קצת אחרות יוספים הלאה.

בנסנו לתא-הרכבת לאחר דקת אחרית בנסים אנשי מעמדי-הרכבת ירדו, לרשעו, אלא שאנו הרינו אחרי-ההרמאכט, כעבור זמן-מה נכנסות

הפחותה: "על כל אנשי ההרמאכט לפנות את הקרון מספר 37, "בניה אפוא ניסעים רגילים", אומר קורט, "העיקר — שגנאי לשבת". התא כמעט אחרים צופחים, ושוכ פקידה סודית: "הכל יוצאים, ויכנסו החיילים", הכל מציינים, תוך קללות, יתחילים חוזרים לקרון, קורט אומר: "שקו לי כילכם", פורש שמיתו בפינה, שוכב ורדום, בסוגי של דבר נמצאנו יושבים בין אחרים, והרכבה מפליגה, מוכן אלוהי שאחרנו לבוא לפריש בשעה עלימה, בדשוחנו מהצית השעה בלכד, קורט חייב לקבל את בגדיו ואת המכתמים שהגיעו בנהגים, ולהשאיר כמה אחרית יקיעות.

קורט שב ימשיך דקות אחרות לפני עשרה כפי הספיק לעזות עם מאכס, שהגיע זה עתה עם חברים נוספים מחולצה, שם לא נשתנה דבר, הקבוצה עברה את הגבולות בשלום, בדברים לקים בעוד עבדו, בתולדות, פגישה של כל הפעילים היהודים והלא-יהודים, קורט מתשב במהירות: "הידידות-הערך" מורד, עם ימים, ואחר-כך טולד-המסטרם, כן, אפשר יי.

יוצאים לדרך, אנו יושבים בין חילים אוסטרים, הפותחים מיד בנידופים ובשיטורים מעניינים, אי אנו משהתפס בשיחה, וקורט מנהל קצת תעמולה מציאליסטית מוסית, אחר-כך מהחילה בדיקה העודדות, עלי מהילה בדיקה ואת אימה המיד, קורט הסכן כל כך להפקיד, שאינו מתרגש עוד כלל; אלא שהפגם הוא מהיר מעט נרננו עם איש-המסמר, "מה היה עם י", אני שאל, "הו, האירות הזה לא דכדנה, אך אני הכרחי מזה, הוא היה חברי לשפלי-הלוצים בשטוטגארט, הענין עבר בשלובן בלד לישוק, אחר יעשה, ואני יושב ומאזן חליטה לבידורו שלו ולתחזותיהם של החיילים.

מציחק, לפני שנה היה צדיק חקלאי יהודי, והיום הוא מנהל-הדרך "הולנדי", באותה שלוח, בה היה מספל בתלקת טרה או רכון על גביה של פרה, עישה הוא את עבודתו כיום — עבודת העולה בייצת ובמריסת-הצבים רבה לאין-עורר, כל שניה יש לדעת להחליט ולפסול, אך העיקר בפעולה זו הוא המולד, החסידי המולד להאיר פניו לקורט י.

"הדליץ ההולנדי במאבק"

ממכתביו

גרמניה, 1943

אל עדינה בשריף,

שמחתי מאד שוב לשמוע ממך, יפה שעליהם של לאו"ר, זה טוב, וקורט שימח במהרה מבית-ההנראה ויכול להתאכר שוב לעבודה, אני מצויין מאד לשמוע עליו פריטים נוספים.

עליהם כצורך, אני נמצא עדיין אצל האדון טרילי י, האנשים כאן עניינים

מאד, האוכל מצוין, העבודה לא קשה — בקצרה: חברי האגודה ויזם "כאלותים בצרפת" (האגודה החדשה אלה?), אך על פי כן איננו מתפקדים באשר השגנו, וכן קיימת באדם השאיפה להתקדם, להתעלות, לשפר את עצמו, גם אנו כן.

הייתי בזמן האחרון חרבה בדרכים ועייפות, כמובן, לאימנע, דבר זה השפיע לרעה על מצב בריאותי, אך סוף סוף אין זה חשוב כל כך...

ויקבור

22.9.43

— — — עלי לממור בשם קורט, שברצוני לצאת לחופשה בעד שבועיים. בתודותיו זה הוא רוצה לבקר אצל בת-דודו¹⁰.

הוא סיפר לי אמנם שהעניינים מהנהלים עם ברוטרי-גרמניה וכי קיים חשש שלא יצוץ ביום זכות גרמני טקס אלה, הוא יקום לחופשה-הגועה ואינו רוצה לבזבז את ימי חופשתו. מאד היה רוצה להשיג דריסת רגל בכל מקום והמלצה, אך אינו יודע כמובן אם הדבר בריבוע, את ביקשת ממני תגובה, ודעתי מצרפו בזה, התאריכים רשומים מהעבר השני¹¹.

כל טוב לך ולקרובים, וחשיבי מהר.

גאנר

ציפה, 12.3.44

אל עדינה,

— — — חללי עצמתי, ששלחתי לחברים כאן כיכ וגם המשפחה בבית מרגישה בטיב, הצסק שלנו¹² הולך ומתרחב, ומדי שבוע מתוספים 4—6 פועלים חדשים, האפילו פועלות, ובכנו מרכז-עבודה חדש בספר¹³, ולמקום התוא מספר לפני כשלושה שבועות 20 פועלים ושהי גשים, עלולים מצוין האין כל זה משמח?

הבריו לוסין וארנן ויל¹⁴ עזרו לנו במידה רבה האנו אסירי-תודה להם. היה זמירה מצטרפים אלינו גם פועלים מירושלם¹⁵, הדבר חשוב, כי הם, כהרע, פועלים מקצועיים ואני נזקקים להם, אנו מניחים עיניהם משם רבים. אחדים מהם נשלחו מיד למרכז העבודה החדש, והם הסתדרו יפה. במלת אחת, הכל מתנהל לפי התכנית.

ית בידי זה לפני זמן קצר, ואני ממש הביתם לעתים קרובות. בתכניתנו לשלוח בקרוב חבר אל הגנה, קורט ושאר החברים¹⁶, אכתוב לך פרטים על שלומם, אם יעלה הדבר בידינו. ציפי לולי נמצאים כאן. האחרונה דואגה לטולנו כאם אמיתית, וקשה להאר את מטק-הבית בלעדיה. ציפי מוכנה לבקר בסמי שלנו בשורין ובטולנו, אך ראה — הצסק הולך ומתרחב, ותחומי ההתעניינות גדלים והסתעפים.

אנו משתדלים לבקר את ידידים שכביה, ולהיפגש אתם לעתים מועצות. גם לילדים אנו רואים, יתבינו, כי להצלחת חשיבות מיוחדת לקראת העתיד. בדרכי הביתה ביקרתי אצל קובו¹⁷ ונפגשתי עם ידידיו. לא עם רבים, להאכזבה, ולא עם חסובים שבניהם. אראת מה אוכל לעשות למענם. בשבוע הבא ישוב אודיה שם.

ידידנו של לוסין לא חזר עדיין ממכורו אצל פאק¹⁸. היש לך ידיעות עליו? אני צמא עבודה, ואין לי פנאי לבקר אצל בת-דודי, אבל מאד כי ברצוני לשוחח עמה פעם. אך העבודה קודמת לכל, וכרגע אין צורך דחוף בביקור. כחבר לך את מספר הסרטיפיקאט שלי והחשפני כמה ויזות נוספות אפשר להשיג כל טוב לך.

גאנר

שבועית, 8.7.45 (לאחר השחרור)

חברי וקרובים! (לחברי הנרעץ התולנר בקיבוץ "עיריץ")

— — — קיבלתי את מכתביכם, ושוב אני מרגיש את עצמי במרכז הפנימי, קשרי כולי עמכם, עם הארץ ובנייה. אינכם יכולים לראו לצאמכם כמה שמחה צורר בי הדבר, לא פחות מאשר הצלחתי לעתים, בימים המרוצים ביותר בבית-הסדר, שאלתי את עצמי: האין כל הקרבות האלה כדאיים? יודע אני, הייתי חלש ברגעים אלה — אך מי לא נגש בתולשה כסוג זה? הבוד עניתי לעצמי: כן, זה היה כדאי, על כל פנים, אבל רק עכשיו התברר לי בכל הבהירות: היתה זאת הדרך היחידה בה אפשר היה לפעול, כמה סיכונים היו לי ללכת לצנאלי — אינו יודע (המיד השבתי שאחגבר — כמעט כל אחד מאמין בזאת), אך גם אילי נגמר הדבר אחרת, לא היה שום דבר משתנה בהכרח, במתנה לא השכנו הרבה על ערך הדברים — פשוט רצינו להתגבר ולחיות; אך ההכרה בערכם היתה מבושה עמוק בתוכנו. נזכר אני בשחיה קצרה, בימים הקשים ביותר, כאשר טינ צרפתי אחד שמעשה נכונה היה זה להתגבר לטייור הנאצי — וחברו, שמצבו אותה שעה היה חמור יותר, ענה לו: רק על דבר אחד אני מצטער, שהנחנו לתם להפוס אותנו. אילו הייתי יוצא עתה לחופש, לא הייתי חוזר על טעויותי. ראה דברים קטנים מסוג זה נתנו לנו את האומץ לזרוק מעמד במחנה. במלת טובה אחת אפשר היה להציל לעמים אדם; אם לא את חיו (לעתים גם זאת), הרי בציור את רחוק, כשידע האדם את ערך חייו, גם קל היה לו יותר למות, האם לא זה הדבר החשוב מכל?

אזם כותבים, שאנו בקרוב עליכם להבין, שאני יכול לעשות את הצעד בקלות בזאת ראשית, אני מרגיש אז עצמי אחראי לפעשה בטלנה. וראי יש שם עוד חברים רבים, שהיו עד עכשיו במהירות, ישנם הרגלים מרמניה

(כבר גיליתי שמות אחרים ברשימות). עלינו לדאוג להם ולכבוש אותם לפני מהדש. להכניסם כהדש לקראת חגג על ערך בארץ. תפקיד שני הוא החדירת של אלפי ילדים ליהדות, ילדים בלי הורים שסידרו אצלנו, ולא חמיד מצליחים להשיבם אלינו (איוו בעיה קשה ונידאה). ושלטיה — הדאגה לעלייתם של כל אלה, הילדים התלוצים. במלוא משפחות אלה יכולים אהם לעזור לנו הרבה בחציה לנו מרשימיקאמים לתולנד ואפטריות עליה כמו שהיו. למשל, לאחי יג, בזמן, בשחינו בלתי לאנליים, דברנו על כך בעתה, אך עכשו הענין יציג, בעיתנו הוא בעיית רבנות, ואני רוצים מוכרחים לשלוח ארצה, זאת אנו עוד מפרדים, וכי מה יכיל לקרות לנו עתה, לאחר כל זה?

גורם נוסף לרצוני לשוב לתולנד הוא רצוני להיות בעתיד יחד עם אותם החברים אשר אהם עשיתי את השנים האחרונות. חיי מותר לי להגיד, שקשרים אהבו קשרים זה אמיצים, שנוכל לבנות עליהם עתיד פורה ועשיר, רשונם, שכל מי שהיה פעם במחתרת, לא יוכל כבר לשבת בשקט לעולם. שני גורל עבר שם עלינו, אך בראש וראשונה נעשינו אקטיביים ואגרסיביים יותר, על כן, אל תדמו שזמננו בי אדם שירצה לחזות במהך שנים מספר בשקט, הרחק מן העולם. בראש לי, כי לנו, שעברנו את הגיהנום, יש משהו חדש חשיב להגיד, למרות שהתרחקנו כביכול.

דרישת שלום לבנות, הינו ואמנו

שלכם קורט

שכרה, 22.7.45

הברים יקרים: (לתברים בתולנד)

קשה לי מאד לכתוב אליכם, ואין כוחי עמי לחשוב עליכם לאחר הקופת בדידות כה ארוכה.

אינני יודע פרוץ מי בתי בחיים ומי נשאר כל השט בתולנד. ידוע לי רק כי רבים, יותר מכפי שקיוונו, ברצוני לשוב לכם מלים מספר. תיה גדולה היה לדעת על קומכם, תבינו לרודי...

תאבקנו לא היה לשוא, הברים: ידעתי זאת המיד, בבית-הכלא, במחתרת, אך כעת אני כסוף בכך. גם אם נבצר מאתנו לראות עוד בחיים את כל החברים שנותרו איתם, הלא תבחנו הידיעה שלא לשיא נמלנו וכי היתה זאת הדרך הנכונה, דבר זה הינו אחרי בכל המצבים, היינו אחד מרבים, ממאות האלפים והמיליונים, שלהמו את המלחמה הזאת. נוכחתי לדעת שלא רק צנינו המצומצם הוא הקובע, לא רק היהודים, ארצי-ישראל, או כבוצתנו הקטנה — אנו חלק היני מהמאבק הקדוש למען עתיד האדם העובד.

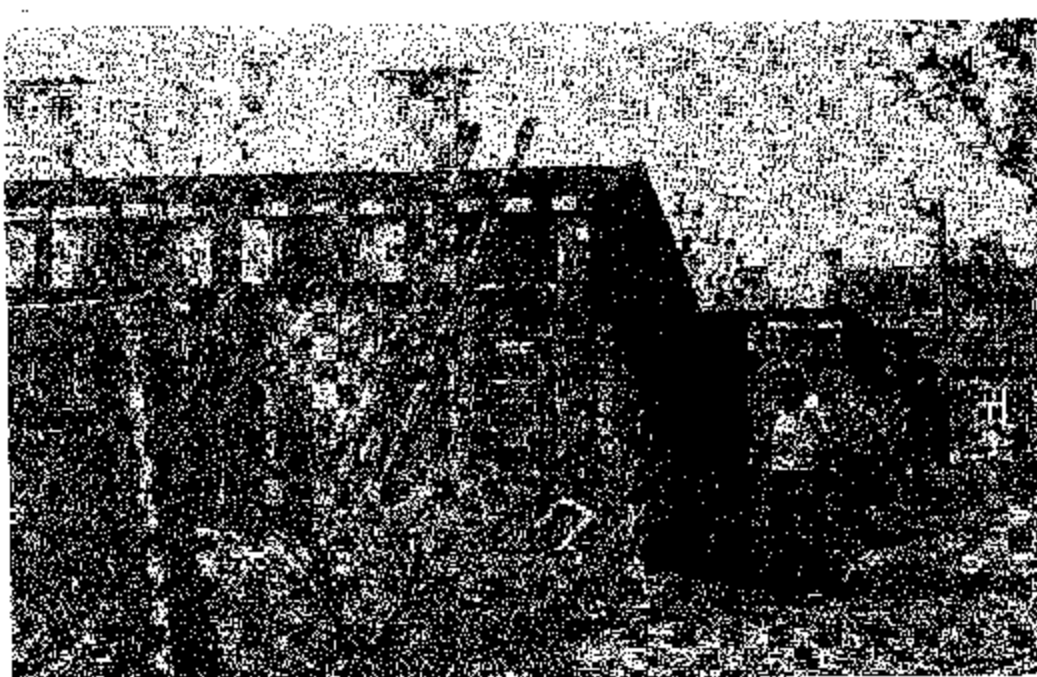
אל בשכח זאת לעולם: גשמה על אחרות הלוחמים בני כל הארצות. תפקיד גדול מוטל עלינו, על תולנד, לא רק בארצי-ישראל, כי אם בעולם

בולה ובמאבק זה כאיחידים אנו עם תולנדים, עם נורווגים, צרפתים ואחרים. רק עכשו הבנתי מדוע חצה אני לעלות ארצה — לא רק עלייכם לבנות שם מדינת יהודית בלעזק, אלא במטרה לפעיל שם למען עולם המחר. ויסקומי שם!

לא חירתי עיני או תשוב מאמנות, ואין לי צורך במנותה התיפי הוא הבנוי: רק כעת אני יודע את משימי ועו רצוני להילחם נגד כיהות-השהור, ואני מקוה, שתהיו לי בני-ברית במאבק זה.

סבורני כי חיי החברים ירצו להישאר יחדיו בארץ, ומובסח אני שמצפה לנו תפקיד גדול. גם שם גילחם בריאקציה ונעקור תופעות שליליות. נעלה ארצה, בכל דרך שהוא, ובמהרה, מקוה לראותכם בקרוב, חברים, חזק ואמנו.

שלכם — קורט

בהוצא בנפרד סבנות

ארנסט הירש — "יילי"

(24.7.1916 — אפריל 1945)

תולדות חייו

ארנסט (צבי) הירש נולד בארץ ישראל ב-24.7.1916 לאב שיר, כנען בעונג, האב נפטר עוד לפני התחלת השליחים. האב שילח מורחה וכמיה אחורו. ארנסט היה קטן מאד לאמו. היה לו גם אח, פאול, שהיה בתכורה בורדיגון. אהרונסון האב לארצות-הברית ועבדיה לא נודעו. ארנסט הגיע לתלמוד ב-1933 או ב-1934. "עשה זמנימה בהכשרה "מדרה". הוא היה פעיל בפורמאציה הצעירה לנער, וקשריו עם "החלוץ" היו רופפים. אז עליצו ארצה דהם מפעם לפעם.

עם גמר הכשרתו עבר לעבוד במפעל לשימורים, אך ב-1941 פוטר וניסה אז כולו במקומות שונים. בסוף 1942 או בראשית 1943 העסיקו לפעולות הכתרת החלוצים.

הוא תפסיר הברים רבים מהלוגד לבלגיה ולצרפת, תעשה כמה פעמים את הדרך שכן המדינות. כן היה איש-הקשר עם המחנות וההנהגות הצרפתיות בטולוז.

ידידות מיוחדת קשר עם משפחת ההיפרית בהולנד, ואף הגיע להפסיד את בחם פאול לצרפת, אלא שהוריה לא גזנו לה רשות לבד. בכל ביקור שלו בהולנד לא היה פוסק על ביחסם. לאחרונה ראונו בסוף 1943. בעצב בפרים, באפריל 1944. בכלא הגרמני נתגלתה חזרתו היהודית, והוא נשלח למחנה-הריכוז בורגנאסי ומשם היעבר לביכנהאלד, באוגוסט 1944. נספה בברגן-בלזן, באפריל 1945.

דמות במחתרת

— — — ארנסט הירש היה מאושש תמיד, עליק, וסייע בכך לחברים במחתרת רבה.

זם אחו, שעה שהמה המרכז להכשרת הקצועית מתכונה, נכנס וליק, הוא ארנסט הירש. הימד מאנטוורפן בא. הוא שליו וחיכנו, כמיכול הור זהו עשה שטייל בהחבורה וחזר. במד הכל מתפעלים. סיפר ארנסט שיכא אגש האנטוויפן, וכא להבוא ידיעה ולקבל כסף. יכל זאת בנשימה של אדם המשיחת על סיגילאורה...

פנישה פעילי המחתרת
בהולנד, אפריל 1944

בשאלת גיטתו בעיתון פלאמ, ולמעשה הוצע סגירות מכתב בלוג
משובח לא היה קץ להתפללותם של הכל. בעקבות של הבחירות בימים ההם
החלה כל חציית גבול כרוכה בתעוה רבה, ומה גם גבול בלתי-הולנדי. אך
כל זה תאם יפה את אפיו ההרפתקני של ארנסט. למחרת נעלם כלילית שבא.
התלוץ החולבדי במאבק

עם ארנסט באנטוורפן

הערד תוכרי את אנטוורפן? אותה מסבאה ברובע הנמל, שבטלית-החג
שלה האכסני במשך כמה שבועות ארבעת-עשר הכיכ, בתנאים נורים ולא
כל-כך נוחים. עד שאלו פרוטותינו האחרונות? ברגע האחרון הופיעה
המסמרה הצבאית הגרמנית כימלאך הגואל, ושליחה אורנו חינוך-איקסוף
לצופה, אלא שזה כבר שיקד לדלגו השני של הטיפוח. לא לשמם אנו
מעלים את הזכרונות, אלא לזכור של ארנסט, שעור לנו להתגבר על קשיים
רבים כל כך.

ארנסט היה חבר פשוט, הכיכ, אדם שאינו מאלף במדלות, אך המוחנן
בחדר הסעודה אנשים מסוגי יוכדו את עצמם בכל התנאים. היו בו חוצפה
ואימץ-לב, וקגולותיו אלה נטשו בו את המסחן שילוף בשלוב על-פני
כל הסכורה. תכופות ריחף חזר ערומי בוחות פיו, כאילו ביקש לאמר:
"שוב יסדרתי אותם כהוגן"

אנטוורפן מסמנת את ראשית התקופה ה"צדשתית" שלנו, ואת ראשית
פחדנו של ארנסט. כאן הובית, שהוא כטיגל לפעול למען הכלל. חזר הכרת
האחריות המוטלת עליו.

שליש פעמים נטל ארנסט על עצמי את ההסתכנון שב"קפיצה" לחלונה,
כדי להביא אינפורמציה חדשה וכסף, ואנו, חמישה איש, חשבים ביניהם
במחשן באנטוורפן ומבלים את כסרות להצנו האחרונות. שורש עצמים
צינינו לשיכון כל פעם ארבעה ימים, וכל פעם הביא ידיעות מעודדות. פעם
בישר: מחרתים יבואו כמה אנשים עצם מורת-דרך, שיעזור לנו להמשיך
בדרךנו. ואנו, הגרש שמונה דברים ומספרנו עלה לארבעת-עשר: אך מרת-
הדרך נאסר. בפעם השנייה והשלישית הביא ידיעה כי נמצא מורת-דרך חדש,
שיעביר אותנו גלוי את הגבול. כקסוצה פיעלים, למרבה הצער — הדבר
נודע לנו רק בעבור חדשים אחרים — נפלנו לידיו של נכסל. היינו מצפים
לו ודאי זמן רב, אילמלא נגלה מחבראנו לשלכוונות הגרמנים בשל קטטה-
נשים במסבאה. ביום ראשון אחר, אחרי הצהריים, גראינו ציערים בלויית
שטורים צבאיים, אל "המרכז" לשילוח לעכוהה. המינה ימים התהלכנו
בבנין זה אנה ואנה, ארבעת-עשר "החלומים", הגים תקוה קליטה ושואלים
אז נפסגו, האם יאמינו השלכוונות בסיפורים שברינו, כביכול ברחנו מצרפת

ארנסט דירק — "אלי"

מאקס ינדמילר — "פרי"

קורס דייזלנר — "באגר"

כדי לזכות בהופעה על דעת עצמנו, והשיק, האם לא מסוגל אותו חצינה?

גם הפעם הצילנו בעיקר ארגנט, ששטח לפני חוקרינו את אגדת הברכה בקוריות ובהוצאה שאין כדומתה, וכשישכנו ארוד המינה ימי הורה ברכבת, בלחי משטר צבאי, וגסנו אל החוף לעבוד שם בביצות, ידנו שפרשה זאת במסענו דרומה נסתיימה בכי טיב.

עוד הרבה אפשר לספר על חווייתנו, אלא שלא הן היקף כאן אלא ארגנט ופעולתו. היוםה לתפוש דרכים חדשות — שלו היתה. כעבור שבועים כבר עלת בידו להשיג הופעה, והוא נסע לבורדו כדי לבחון מה ניתן לעשות במקום. אחריה, מהדגיש קורט לצופת, המשיכו השנים לפעול יחדיו וסללו דרך לחירות ליותר מששים חברים.

"החלוצה ההולנדית במאבק"

מאנס וינדמילר — "בור"

(7.2.1920 — מארס 1945)

תולדות חייו

מאנס וינדמילר נולד ב-2.2.20 בעיר אמדן שבגרמניה. עבר עם הוריו להולנד והתגורר בחרתינגה היה בתכניתה חקלאית; חבר "המכביה הצעירה" במחצית החל לפעול בשנת 1943, וחילת בוולנד ולאחר-כך בהברחת החברים לבלגיה לצרפת. נעצר בפעם הראשונה באמסטרדם, יחד עם גורברס קליין, דעבר לוסטרברק, אך ברה בשם עוד בו ביום.

פעל בשכית שונים, לאחרונה בשם כור אנדרלכנה, היה מצויד בניירות מסעם משכרת הבטחון הגרמנית, ותופיע כאיש הכד. בעזרת ניירות אלה יכול היה לנוע בדרמים באופן חשוי, ולהשיג הקלות לחברים שנעצו בחסותו.

גאסר בפריס בקיץ 1944, תוך נמין לשחרר את חבריו שנעצו קודם לכן. הועבר לדראנסי וכתב מכתבים מסע. בהקופת עלפני מאסרו, חיבר שירים וניהל יומן.

שולח מדראנסי לבוכנאלד וגודה זמן קצר לפני הום המלחמה, במארס 1945.

מכתבים

פריס, 21.5.44

שלום לך, ערינה¹²,

זה זמן רב רחיתי את כתיבת המכתב הזה אליך, אולם סוף סוף בדעתי למסור לך סכורה מפורשת. את יכולה לתאר לעצמך כמה עבודה נאלה בחלקי אחרי ביצורם של החברים בפריס. עתה ברצוני לספר לך על הכל.

בזה שנה, בערך, אני עובד עם גאנו וצמ אלה, מארח יותר הצטרפו לולי ובשר בריק. כדי לטפל בחברים ולבצע את העבודות הטכניות הפקידתי את להעביר את החברים מהולנד הנח. באופן ליגאלי או בלתי-ליגאלי. נוסף לכל שימשתי שליח-מקשר עם הולנד ובלגיה. עבודתנו המשותפת היתה נעימה טובה, אם כי היו קשיים רבים.

היו לנו חירות יפה ומכוערת, וחילנו בינינו שטחה יסבל. יסעה, סמך לגבר. נפלו קרבנות כה רבים וקריים, והוקא החברים שהקדימו הכל למצו

בכמה אישים לי אלה: מסרי נא על שלומי לאחיהי בעין-חרדה. את יכולה לספר לה ששלומי טוב ולמסרי לה על פעילות. לא יכולתי לדווח על הכל. כל טוב לך ולהתחדדות.

מאכס ויגרימילר

צפת, יוני 1944

(אל אחי בספרד)

בזמן האחרון אירע בה הרבה, צר כי הש אבי לעתים שמוחרי עומים איתי. אולם עלינו להחזיק מעמד. זהו רצוננו האמת חובתנו. בהיותי בהולנד, לפני כ-5 שבועות, נעצרי בתדיר קורס, ארנסט ציפי לולי וסווי, עקב הלשנה מצד בעלי המלון. זה המסעה שבועות אין לנו ידיעות מהם, ואני חוששים לגורלם. בכל זאת אפשרת הכל כדי להודיע מה שלומם ואני מברר אפשרות להצלתם. מלבדם נעצרו בצרפת עוד שלושה תורים, ובהולנד נמלו בידי הנאצים מאה, מרים ועוד ארבעה מאנשינו. אין צורך להבהיר את גדל המכה שהונחת עלינו בעקבות כל הכשלויות הללו. בכל פעם מודכנים קצת, אך העבודה נמשכת. אליכם יבואו שוב מבקרים. בקוה שהכל ילך כשדרה, לי שיהק המול עצמים מספר, אם כי הייתי ממש על סף התהום. לפני שבועיים נעצרו, דור עם סיגוס ועם פראנס, אולם למלנו שותרנו, אם בחזק מעמד צד סוף המלחמה, נוכל לשמור. האר לעצמך מה יהיה, אם הכל יסתים כפי טוב, ואנו נחזיק ביום מן הימים. מבורני שאשתגע מדי שמה! וצריך שיהיה טוב...

לא היו לנו נעורים בהלכתם. חמיד היינו שרדים בראות, ועתה, סמוך למערה, אסור לנו להיכשל. עוד עלינו להגשים את האחריות שלנו, בכל מהיר. לפתע אני מפטיר קללות במצות, ואני מקל קצת על לבי, אם לא אצליד, ואפול קרבן במצות המחתרת, אדע שלא לישא סכנת, ושניה כדאי להילחם למען אנשים הראויים לנו, ובמקרה ואעמוד בעתוים קשים, אחיד מעמד, כי לא אכזב את ראשי מנצי חלאתי-אדם. אני רוצה ואני מוכרה להיאבק עד הסוף!

7.6.44

שלים לה, סוויטיה (אל לדיה וסקינד)

— — — סוף סוף יש לה ידיעות על גורל חמשת החברים הכלואים. הם היו במערה-צופת, ונשלחו בשם למקום בלתי ידוע. אנו עושים לבירור מקום הימצאם, כאשר אדע דבר, אודיע מיד. גם מהולנד אין חדשות טובות. יום נמצא שיד באותו מקום. שם נציג סיסטמבורק, יאם. מארשיית הוראד נשלחו לצלה ילי. היל עוד יושב במקומה ושלושה טוב, ביחס, והוא הדבר לגבי ילי ילי.

העבודה נמשכת העניינים מסבירים. על ההשתלשלות הפוליטית והאי נדע לך בינתיים¹³³. הקשר עם הולנד נותק, אין רכבות לאחריהם. עלינו להודות ולסלק מכאן את בולם. צפיה שביתה רכבות כללית. אנו עושים למען ירכו כל התורים ביום העבודה לספר.

אורי שסלם יפזנו ולא תהיה לי עוד עבודה. אלה גם אני. אין פעם לשבת בחיוב ידים. מי יודע. אפשר גלך יחיד, כי השמירה טוב יצאות... נסי למצוא מנוחה מחאטים לאנשינו, במקרה ענין סגור לא יצא לטוב. כור

דראגס, 10.8.1944 (ימים מסורים לפני שילדנו לגרמניה)

לולי היקרה, (אל חברה שישבה אף היא במעצר)

הפכתי כרגע במשחק השחמט. דבר זה מעורר כי בדרך כלל רצון לכתיבת מכתבים.

שמדתי טאר למכתבך. אולם עלי להגיד לך שלא בכל אני מסכים אתך. את כוונת שחרור איכך את. תבוא דעתך. גם אני לא הייתי מוכד איכך. גם אני הטלתי אחריות על אחרים ומסרה שמות של אנשים. ביסיתי להמשיך בדבר, אך אי-אפשר היה לתמוך בכך ליליטין. הורשעתי בריגול, ביונה ניירת ובחברות, והאשמות כבדות הן.

עשנו הרבה שכיאה, ואסור היה לנו לשמור מסמכים מרשימים. הפעם לא מצאו את ניירותי — ההכאמי את הכל העב. אך מוכב היה, אילו השמרה את הכל, מלנו שגינה רבות, אילו היינו מתחילים מחדש, היינו פועלים אחרת, כשישבתי במרתף הנסיסאפו וידי כבולות מאדורי נבי, וכרצתי 24 שעות על ברכי, הרחתי בדרכים רבים.

שאלתי את עצמי — האם היה הכל כדאי? לא מפני שאסרו אותי, אלא בשל מעצם של אנשים כה רבים. אך השבתי גם על כל החברים הנמצאים במספר; אילו לא עשנו את אשר עשינו, היו נפלים עוד יותר קרבות והיו משלחים לפולין עוד יצר חברים. וראה לי שצמצם דיבר הזה כבר נחון סיפוק.

הדירה: בנם רבות, ונמ. הך. עבודה ומסירות היו לי ולאחרים לפזר רב. בבית-הכלא ובמחנה השתחיל. אני הקוה שבצא מסאן פעם, ושנוכל להתגבר על כל היריות.

החזקי מעמד, לילי כל הסבל אינו לשוא. וארץ ישראל תהיה באמת ארצו של עם ישראל!

שלום ולהתחדדות

מאכס

פרק כיוון

(גברת זמן קצר לפני מאסר)

— — — מהבחינה עברנו למאבק הקניצה הקטנה שנוחרת נחלדה, והיא לוחמת על קיומה. לא אהנו בלבד צרכים לרדת למחתרת. האויב מתפשט אחר צרכים בני כל העמים, כדי לנצלם ולהחיש את כוחם.

אנו מצאנו את הדרך לעבוד במחתרת. הקשר בינינו נהדק, ורק אם היה מאוחרים נשינו את מטרתנו. שים ושוב מהגלות חולשות אצל אנשינו, נרבים במקרים בהם שוכחים הברים כי העניק להם את חירותם ומהם מקדוח קיימם. יש והציון להחפיק אחר כל המצוקה המציד מסכנה מאגשים את הצבר הקרוב. מכתלים לרמה חיים גבוהה ולא משהקים עוד בדברים שחשיבים. רוב החברים כרוזים חיסב, והם התרגלו להוציא את כספם. יש המסירים להשתתף בקופה המשותפת; דווקא הברים שנעזרו עליהם, שתארגון הציל את חייהם. לא נכף עליהם את רצוננו, ולא נחייבם.

עלינו לתהדר ברצינות בהופעות שליליות מעין אלה. אל לנו לשכוח באילו זמנים אנו חיים. מאות ואלפים נתונים לכבדות מוחה יום יום. לא רק החיילים בלחימה, רבים מן הברים את עצמם במאבק נשה בעורף, מאות מחכים לשחרורם מטלפי המפלגות. אלפי ילדים כובלים רפ. המאבק חיים יומי הוא מאבק לחיים ולמוות. מאבק לראות, שישנם הברים בינינו המהפכנים מכל ומכאב, אשר שכחו שהיו לא מינן חסרי-אונים אף הם. אסור להם לבזבז את כספם כי אמצעים אלה דרושים למפעל.

עלתי להשתנות, ולא רק כדי לעביר את הזמן הזה, כי אם למען העתיד. איני אנו חיים שיחורזי ימי חול ומלחמה. בהיה חיי שיתוף ושדון כבר עתה. בהיה את עצמנו ונעקור את גורפיהנו.

בשנתיים האחרונות הכרתי אנשים רבים. מאושר אני שהכרתי. הם היו לנו למקור-כוח, האידיאלים שדרכם אותם יצר את הקשר בינינו לבינב. טוב לידע שאין אנו מבודדים. גם מהם נפלו בירי האויב המשותף. נמשך את דרכם, ואם חלילה לא ישובו עוד, לא נשכחם לילם.

בכל מקום בחוש את הסולידאריות: במתבא, בעליות-תג, מצחורי הסורג, במצנות. וחי הקשר בין גורפים. יום יום אנו סובלים מהלחמה, אלא שאין ביכולת להכניפנו. אנו יודעים את העונש הושבים אנו על שושן, שהקריב הכל למעננו. מטרה אחת בלבד לפנינו: החיירות! נהיה, שאנו זכאים לה! עתה שורר חושך, אולם יבוא יום והפגנים יתפורו. ואז תהדר השמש לכל איתם האשונים ותסחה את דלתות המהבאים הרבים. חיים חדשים מפנים לנו, ותפקיד הדש. אם מי מאתנו לא חוצר, יביא אתה במקומו ויפשיך במחלה יום יבוא, ונזכה במחזור.

סור

פרק ח / החוליה האחרונה

ספרד וסורטוגל כארצות הצלה

ב־25,640 מאסר נסחפים כבישה של צפון צרפת בידי הגרמנים, נמצא לפי התעורה למעלה כ־5 מיליון פליטים בדרום הארץ (שנשאר נתון לשליטת של ממסלת וישי): כ־4 מיליון צרפתים, קרוב למיליון בלגים, 70,000 פליטים מלוקסמבורג, 50,000 הולנדים, 30,000 פולנים ועוד. מספר היהודים ביניהם נאמד ב־100,000 נפש, מהם כ־50,000 פליטים מגרמניה ומאוסטריה, שישבו בצרפת בארצות השפלה עוד מלפני המלחמה. היהודים שנאלצו מניחת הצפונות היו בעליהם מהגרים מארצות אחרות. היהודים היצרפתיים נשארו לפי שעה במקומותיהם והצטרפו להתפתחות.

בידי חלק מהפליטים הנ"ל היו זיוות לארצות שמעבר לים, וכל עוד היתה דרים צרפת "החשיפה", הצליחו רבים להמליג מסיסי או פוגלים בספרד ובסורטוגל, אשר העניקוויית-מעבר לבשלי האסרות בעלי האמצעים והקשרים. כמה רבנות יהודי אירופה הגורפים, הצליחו להימלט בצורה זו מידי הנאצים. מספר היהודים בעלי חיותה שמכרו את סורטוגל בתקופת שבין יוני 1940 ליוני 1941, נאמד ב־30,000.

אחרי כיבוש דרים צרפת בידי הגרמנים ב־ינובמבר 1942, ברחו רבים לספרד באופן בלתי-לגיטלי, במטרה להתגנים לצבא ההגול שכצפורי אפריקה או לאחד מצבאות בעלות-הברית. אנשים אלה שנחיינו בדרך כלל עליידי טורדיותיהם בידי שלטונות ספרד, והגיינו במהרה למחוז חפצם. כ־12,000 צרפתים הגיעו בדרך זו לצפון-אפריקה בשנים 1942/3.

אולם הם הפליטים שנמצאו בדונם צרפת הישנו דרכים להתחבר בצרפת עצמה ולהתמקם בה לנמר המלחמה. היהודים שכרו מן הפליטים בארצות הכיבוש הצטופפו בליון ובערים אחרות. חלק ניכר מהם קיבל תמיכה ממסודות הסעד היהודיים. אחרים הסתתרו בבתים או כרוז לאיטליה, לשווייץ או לספרד, אך בספרם לא עלה אלא לכמה כאלה.

ספרד לא התחילה באתהר יחידה ליהודים, ולא נטתה להעניק להם יחסינות כגיסה. נטיתם של "יהודים" "ספרדים" לשייב "למילדותם" ולהיגל בדרך זו מן התופת הנאצית, עלי כתיבה: גם פורטוגל הצריכה קשיים על דרכם של היהודים היפורטוגלים מהולנד. רק בפברואר 1944 הגיעו שתי קבוצות של יהודי סלוניקי מברגן-בלזן לספרד.

פליטים, שהגיעו לספרד בדרך בלגיה-אליה, נעצרו בדרך-כלל על-ידי השלטונות ההולנדיים במחנות-ריכוז או בבתים-לא, רק אחרי פלישת גרמניה הכריז לאלג'יר הקמת נציגות "צרפת החופשית" בספרד. השתנה חס זה לסוגיה. תקופת מכוונת אף הורשו הספרדים את הפליטים כן דגבול לצרפת או אף לגרמניה. מקרים כאלה אירעו סמוך לכיבוש דרום צרפת על-ידי הגרמנים, אך לא ידוע על החזרה פליטים לאחר מכן. אורי נובמבר 1942 לא נעצרו עוד פליטים מעל גיל 40 ונעצרים שמתחת לגיל 13 — כתנאי שייכלו לקיים את עצמם בספרד. כמו כן דרשו שלטונות ספרד ערבויות שהפליטים יצונו את גבולותיהם בתיהם.

חסם של שלטונות פורטוגל לא היה עינת עקרונית, אך הם התמירו פחד, ולא החזירו פליטים מן הגבול.

נציגות של מדינות שונות ניסו לפלי בשדרור הפליטים והגישו סוכנויות סעד לצעירים. בתחילה גמרי כל הנציגות ברוח-גליל כלפי אורחיות, האמיתיים והמקדמים, ולא התמירו בבדיקת המעורבות. אולם אחרי-כן החלו להתמיר ולא חזרו גבול.

חמור ביותר היה מצבם של הפליטים "מחנותי הנתינות" — כלומר אלה שהגרמנים שללו מהם את אזרחותם. למעטם דוקס, ארנולד-סנז, מידה, בו שפלו נציגים של הניינט, הקוויקרים ועוד, רק לאחר שבאמצעים רבים הצליח הארגון לשחרר מן המחנות גם פליטים מסוג זה ולהביאם למזרח ולברזילונה, עי שתימצא להם אפשרות להגירה. הפליטים מחנותי הנתינות חזבו על-ידי והסוכנויות הימרינט לבנה במקומות מגורים, וסודר ערים שיכונן ריבנה. מקום כזה היה לרית, בה שבו גם הלוצים מצרפת ומהולנד.

אחרי פלישת גרמניה לרית לאפריקה ושינוי האוריינטציה הפוליטית של ספרד, השתפר יחסם של השלטונות לפליטים. משתה לא הצלו עוד בין יהודים ללא-יהודים, ואיפשרו לארגוני-הסעד השונים. לפליט אלה ובאלה באופן שות.

ה'וינט היה ארגון-הסעד היהודי החשוב ביותר. משרדו הרשמי היה בליסבון, בהנהלתו של ייסף שווארץ, ובמזרח ובברזילונה היו לו משרדים בלתי-רשמיים. מאי ינואר 1943 ריכוזו דוד בליקנשקה (ניצרי), נציג הקוויקרים (בספרד) את פעולת הנתינות ויתר ארגוני-הסעד האנטי-נאצים במזרח.

הנציגות הפעיל לפליטים שבתחנות ובערים סעד חסרי. הפליטים המעוררי חים קיבלו תמיכה חדשה גבוהה למדי, ויכלו להיות בריחה יחסית. ניסף על כך נתן להם הניינט חסות משפטית, בנטלו על עצמו את הערבות הכלכלית לקיומם. הוא הורה שיעין קונסוליה לפליטים חסרי הנתינות. בניסף על כך עסק בפעולה להוצאה הפליטים מהציר-האי האירופי. נעשו מאמצים להשיג אשרות-הגירה, וגם לעלות ארצה נתן הנתינות יד.

לפעולות הצלה בלתי-לגיאליות לא נתן הניינט יד ברצון, אך בסתר עזר לכל נסיון של הצלה. כך נשלחו מכוניות אל גבול צרפת, כדי להעביר משם את הנציגים. ואף היקמו מערות למלחים נציגים.

עד סוף 1942 לא היה משרד ארגון-הסעד בנציג-האי האירופי. אחרי כיבוש דרום צרפת וריבוי מספר הפליטים שהצליחו להגיע לארצות נייטראליות, ראו המסדות בארץ צורך דחף לסניף לפליטים אלה. תחילה רשבו לשלוח את בילס לליסבון, אך היות ובראו סיכונים להצלת פליטים דרך ארצות הבלקאן, נשלח לקושטא. או נשלח וילפרד ישראל מאנגליה לליסבון, ואחרי מותו המשיך בשליחות זו פרץ ליכטנשטיין-לשם.

בליסבון ישב גם נציג וייסמן, נציג הקוויקרים היהודי העלמין שגילה פעילות רבה בענייני הצנח וזיוף לפליטים. היה לו געש עם שירותי-המזרעין של בנות-הברית, וכן עסק בתעברת דואר לשווייץ ומסכת ובמסאלות הבילות לפולין. הוא היה חבר בוועדה השאית "שעסקה בהעברה פליטים דרך ספרד לפורטוגל". בוועדה זו ישבו נציגים צ'כים ופולנים ונציגי "צרפת החופשית".

וייסמן ניסה לשכנע ארגונים שונים בפעולות-הצלה, אך ללא הצלחה. על כן המשיך לפעול על דעת עצמו. היו לו קשרים עם המחתרת היהודית בשלוח, והוא אף סייע בהצלת ילדים על-ידי הברחתם לספרד.

ארגון הבריתה של המחתרת הציונית בצרפת

לתגבורת תוצרי הציונית-החלוצית בצרפת היה חלק בלתי-מבוטל בהקמת המחתרת היהודית. הצופים היהודים והפדרציה הציונית לניצח הקימו יחידות-מאקדמוניות במקומות שונים. כוחות יהודיים אלה היו מאורגנים

בי"צמא היהודי, הארמני וידי (א.ו.י.), שהשתלב ביחד יחד ב"מחלוצית" המנים של צרפת" (E.F.I.).

עם גבור הלחץ והכוח והשקמה הצפויה לידידי צרפת, התלכס האנז' להפש דרכי הצלה מעבר לגבולות. חלק מבני התנועה ההולנדית בצרפת הבריזו את רצונם לעלות ארצה, אך הרוב היה בעד הצטרפות להתנגדות בצרפת עצמה. לצומת זאת שאפו כל החברים מהולנד לעלות, והם היו חלק ניכר מן השיירות שדגו את גבול ספרד.

באפריל 1943 שיגר האנז' שני שליחים לספרד, עלימנט להקים קוהברות קבועה, היו אלה יוסף קרוסטיין ושלמה שטיינברג, שניהם פליטים בצרפת ובעלי מסין בפעולות-החזרת. לקרוסטיין היה דרכון קנדי, דבר שהעביל לו לאחר-מכן בספרד. הם יצאו מסן-גירון בעזרת חבריה, ומסרו לו את העדותיהם הצרפתיות כאות שהמסע הצליח וההארגון יכול להמשיך ולטלות כביצות חברים. האנז' שלח קבוצות ילדים ונער, יתומים וגם לא-יתומים. הצלת הילדים, שהוברו קודם-לכן מהמחנות שבתוך צרפת, היתה פרק חשוב בפעולות, ואילו היו מסייעים יותר מן הצד הספרדי, יכלו להציל ללא ספק רבים יותר.

על שני שליחי האנז' בספרד היטל: א) להשיג כסף לחבריהם בצרפת. ב) לשלח בחברים המגיעים לספרד. ג) להקים קשר בין צרפת ובין בנות-הברית. ד) לסייע לעלייתם ארצה של חברי הארגון.

בענין האחרון היתה לאנז' תסקפה ברורה: על כל חבר להצטרף לכוחות יהודיים לחמים, בצרפת או בארץ ישראל. לשם כך דרשו מכל העובדים את צרפת שמועת-אמונים, ההכבדה נערכה ברגיעות רבות, ובכל גינוריה-הקסט הצבאיים. דבר זה לא היה לפי רוחם של החברים מהולנד, שהעשו להשפעות הסיניוטיסיות בקרב האנז' לגבי דיוק היחסי העללה ארצה ראשית חובה, וכל היתר רחב-יד שם.

קרוסטיין ושטיינברג נחקלו בקשיים רבים בספרד. מיד לבואם נעצרו, ורק במאמצים רבים הצליחו להתחרר. גם לאחר-מכן היו בחזקת פליטים ולא ניתן להם תושבות-נועה. אך את האכזבה הגדולה ביותר גילו מצד המסדות היהודיים, שלא רחשו אמין לשליחי המחלוצית היהודיים הצרפתיות. אי-הרצון לנקוט באמצעים בלתי-לגאליים מזה, והצדד כותרי-שכנוצ מצד שני החברים סאגדו, והכשילו את שליחותם. הידידי שיבול היה לסייע להם היה וייתכן, אך הוא עצמו היה מבדד.

קרוסטיין פנה לבניגני המסכנות בספרד ובתירכיה, אולם הללו לא שלחו לו כסף, למרות המלצותיו של יארבלום. שטיינברג חתאש ועלה ארצה באונייה "ניאסה", בינואר 1944. קרוסטיין נשאר, אך לא הצליח להתגבר על התנגדות המוסדות הישראליים. עם ביאור של פרץ לשב לספרד מצא יתר

הבנה, אולם האחרון נתקל בעצמו בכשיים רבים ולא יכול לסייע לבשעה בהקמת ארגון הצלת והברחה שיפעל מן הצד הישראלי של הפיראטים.

סלוח היתה מרכז המחלוצית הציונית, ומשם פעלו בארגוני השיירות לספרד. באורז ומן אורגנה גם ביחסי לשווייץ, בגרינזבל, מרכז ארגון הברחה היה יורדי בשם ראול, שמוצאו מבלגיה. הוא היה מתופש כפאשיסט צרפתי, והסתובב באורה חששי בדרום צרפת. זאק רופזן האוחז ליאון, דאק מורל ואחרים פעלו בטלות ונעזרי עלידי חברים מן המחלוצית ההולנדית, כגון ארנסט הירש יבטי בריץ. לבחורות היה חלק חשוב בלימוד השיירות עד לפירצות ובעיקר בתובלת ילדים.

עד סוף 1943 נגיעו לספרד, לאחר טלטולים רבים, ששת ההולדים הראשונים מהולנד. לאחר הדרך קשה נתחשו השיירות, ובמשך שנת 1944 הגיעו כמה מאות דברים לשאר המצפ, ביניהם כ-70 יוצאי הולנד. רובם עלו ארצה באותה שנה.

מימון הפעולות לא היה קל. בצרפת יכלו החברים להתפרנס בחלקם מעבודתם, ולשלב את דמי החזקתם. אולם היצאות-הקיום לאחרים, דמי נסיעה והספקת הציד למסע אל מעבר להרים, מוטלים היו על המחלוצית. המסע לספרד עלה למחלוצית 8,000—10,000 פראנקים לחבר.

הכספים באו מן הגיוונת והמלצות אחרים. יארבלום שלח משויץ סכומים גדולים, שהשיגם דרך השליחים בקרשטא. גם עבור המחלוצית ההולנדית ביקש יארבלום כספים, והללו הועברו עלידי האנז'. אל אנשי המחלוצית בטלות, אך מידו לומר, כי חלאת של ארץ-ישראל בלתי-צב ההצלה לא היה מספיק, על אף הדרישות החמורות מצד השליחים בטוויק.

במרוצת הזמן התחילו לסייע לפליטים מהצד הספרדי, עלידי שליחת סבירחים ומכוניות, והספת הפליטים שהגיעו לספרד של השבון הגיוונת. כך הועברו לספרד אנשי הישיבה שהגיעה בקיץ 1944 לאנז'יה. אך עצם ארגון הברחה מצרפת לספרד נשאר בידי החברים בצרפת, והיו מהם שדגו בעצמם את הגבול הלור והיו כמה פעמים. לא משט קרבנות נפלו, כי הגרמנים שמרו את הגבול בלפדנות.

היגב שיתוף-פעולה מלא בין המחלוצית ההולנדית לבין המחלוצית היהודית בצרפת בבנייה הרפשיית עד לגבול ספיד נעזרת הסחת-התצופות לאי-משט ב"ניירות ההולנדיים", שבוחר היה יפה בכל צרפת. ומנישויים הראשונים של פוטי, קורט ויילינדר ואחרים, צמחה רשת-הצלת צנפה שהובילה עשרות רבות של חברים מתרומי הטיור והדיכוי אל תחירות.

השיירות טורפת לספרד והפליית ארצה¹³
שלישה גלי פליטים הגיעו בימי המלחמה לספרד ולפורטוגל:

א. ב־1940 הגיעו בעלי האמצעים, כפליטים לינאליים.
ב. ב־1941—1942, עב התחלת ההשמדה הגדולה, החלו להגיע גם פליטים
בתוסרי אמצעים, יהודים אורחי הארצות הסכסוכות או אזרחי אחת מארצות
בנות־הברית שבענין הנלחם הללו, התגייסו לצבאות בנות־הברית במידה
ונהיכו לכך.

ג. מראשית 1944 הגיעו באופן סדיר שיירות הכוחות שאורגנו על־ידי
המחתרת היהודית בצרפת (קבוצות בידוח עברו כבר ב־1943). מטרתם
של חברי המחתרת הצרפתית בצרפת ובחילנד הייתה ברורה: לעלות
ארצה ולהשתלב. במאמץ־המלחמה היהודי.

אין מספרים מדויקים על כלל הניצילים שחגגו לספרד, הגל הראשון כלל
רפובלי פליטים; הגל השני — כמה אלפים, ואילו בגל השלישי עברו רק
מאות ספורות. לפי דטטיסית האג, עברו את הפירגאים 270 מבוגרים, ב־13
שיירות; 42 מהם ב־1943, יתרום — ב־1944.

לפי סיכומי של פרץ לבס, שטיטל בעלי ארצה מספרד ימפורטוגל, עלו
בשנים 1944—1945 2179 עולים בדמש אגית, לפי ההלוקה הבאת:

25.1.44	"ניאסח"	754	עולים פליטים מארצות הברית הנאצי
26.10.44	"גיני"	434	" פליטים מארצות הברית הנאצי
31.5.45	"פליס אולמרת"	393	" העולים הראשונים ששווייץ ומאל"
			צות אחרות לאחר חתימת השלום
27.4.45	"אסקוואיט"	248	" מארצות שונות
27.8.45	"לימח"	350	" משווייץ ומארצות מיוחדות

בין העולים ב־1944 — 175 ולוחים שהגיעו לספרד טורפת, ביניהם כ־60
חברי "החלוק" החולצה, כמו כן הגיעו לארץ, בשתי האגדות, קר ילדים
ניצולים, אין נתונים על מספר הילדים שניצלו על־ידי העברתם לספרד.
בשלוש האגדות האחרונות עלו חברים עליית־הנוער, מדריכים חלוצים
משווייץ, הילד, ציפת ובלגיה, וכן מפורסם מחנות שהגיעו לארצות הללו.
פרט למשותרי המהגרות, היו רוב העולים פליטים שהגיעו בימי המלחמה
באופן בלתי־לגיטלי לשווייץ או לצרפת, ובניהם רבים מחברי המחלוקת
החלוצית בחילנד.

להלן רשימת השיירות שעברו את הפירגאים:

6 בפברואר 1943:

ארבעה מאנשי ההכשרה החלוצית בחילנד מגיעים ישר מבלגיה דרך צרפת
לספרד, המסייעים: בחילנד — טרברט קליין, מבלגיה שושו דיופ וסטוויל,

בצרפת — מברית כלגי בשם דיק, את גבול ספרד חוצים ברגל, באזור
משורק, בסביבת הפריס הגדאי נסן ניק העילה, הם נאכרים סגור לגבול,
ומובאים למחנה אידון. הקונסול האנגלי משחרר אותם ומיכנס במגורי
חובה. הקונסול החולנדי והגוינס דאגים לקיומם.

עלישה מהם מהגרים לצבאות בנות־הברית¹⁴; הרביע, משה אית,
עולת ארצה בינואר 1944, באניה "ניאסח".

ספטמבר 1943:

שד שני חברים מהולנד עוברים את הגבול בסביבת סן־מיחון, בטיירה
המונה 8 אנשים, שצוים עולים ארצה בינאסח.

סוף פברואר 1944:

שיירה של 30 איש מאנשי האג, ובניהם 14 חברים מהולנד, בשיירה גם
טייסים בריטים ואמריקאים, וכן צרפתים לא־יהודים; בס־הגל נאכד גדלה
ב־50 איש בקידוב, מסעם ומשך ששה ימים רצופים, והם מגיעים לספרד
ב־5.3.44, חוצים את הגבול במתנאליה.

מאוס 1944:

שיירה בת 14 איש, בניהם 6 חולנדים, לכולם תעודות־מסע של עובדי
"ארגון טודט", היצאה משולות מצורדים בת־המלחמה מפורד, סמור במורדת,
עד לעזירה פו נוסעים ברכבת, בקיץ היהלמאכט, מכאן ממשיכים ברגל,
ומגיעים לספרד ב־14.44.

4—ח באפריל 1944:

יוצאים מטולו בחזית־הארנסט הירש, אזורים כן החברים נשאים נשק
כלל תהנית־הנכול: סוף דת־מור־ואליה, משב מגיעים לארלוס, לידה, מהנה
מליאגדה, בשיירה כ־14 חברים מהולנד.

אפריל 1944:

שיירה חלוצים הראשונה מטייה לספרד, בהגרכת הגב אגדריס כאלומה
מארגון "אודע" ארגנסט לאמרים כן האג, מן העבר הספרדי מסייר ייבמן.

מאי 1944:

שיירות של ילדים עוברים את הגבול באזור פרמיגיאן, בליחי חבלות כן
האג, בניהם גיול רומיין, בעבר הספרדי מובלים מבריתים ספרדים את
הילדים לביאלונה, הם נכלשים במפוני־ילדים של תגוינס, בניהם ילד כן
שנתיים מהילנד, אגרי דורלאנר, גם של חברי "החלוק" חברים מהולנד
פועלים במדריכים במעור.

ארגון השיירות

נשלחתי עם אינסט לטולוז כדי לקיים את הקשר עם המחתרת הצרפתית בצרפת, שאיגדה את המעבר לספרד. מטעמי ארגון זה היו בעיקרם חלוצים (גם חתיים), וזילו ענף רב בנוי שישו היה הראשון שקשר עמם כנגד המ דאגו גם ליחודי צרפת. סיפקו להם הצורות מכל הסוגים, ואילו הם עזרו לנו בספרד.

קיימתי קשר עם החברים שעברו בסביבות טולוז וסיפקתי להם תצורות וציוד למסע לספרד. מסעות אלה הייתי מכונה יחד עם הרברים מצרפת. גרתי בבתי-מלון קטנים ומטעמי ברכבות של המזרמאכא, בתור פועלם הולנדית. בשנאסרת התעלה בפריז, הייתי בטולוז.

ומן צר לאהריטכן נאסרו בתחנת-הרכבת בטולוז הברים רבים מצרפת, שעה קלה לאחר יציאת רכבת, בה נסעו חברינו לעבר גבול ספרד. האסון נגרם על-ידי בגידה.

קבוצה זו של היצאים לספרד נאלצה לחזור כעבור ימים אחדים, לאחר שנורת מודיעין-הדיר שלהם (כפי הנראה, ללא קשר עם המאסרים). נפגשתי עם החברים בטולוז, ושום גישל עלי לספל בהם.

מודיעין-הדיר נהרים היו דברי המאק, עברו חמורת בצעיר-ספד ורצו היה שלא ידעו כי יחזקים אתם. הם לא היו מהימנים ביותר. את יחתי הקבוצות האחרונות הוליכו ספרדים קומוניסטים, שנתגלו כמדומנים יותר, הם היו מזכירים גם עם הגיעם ודאגו לחברינו עד שניחנה אפשרות לגיעם לספל בהם.

בפני 1944 התארגנה הקבוצה האחרונה, ואליה הצטרפה בגלל פלישת כוחות-הברית כבצר החברינו לחסיף ילהגז לצרפת, ובצרפת עצמה כבר לא נמצא איש מי הרברים. קבוצתנו הגיעה לאנדרזת, לאחר שנאלצה לחסות ימים ארוכים בהרים לארזה-הדירה, כטלשים איש היגה, בהם שגום-עשר החברינו: לורה ויסקנד, דבקה רוס, לילי שפיגל, לורי כות, לודי גולריץ ואחרים. בספרד שהינו בלריה ובכרזלונג.

ב-4 בנובמבר 1944 הגענו לחיפה באניה "גיניו", וחובאנו למחנה הסעזר בעתלית.

בחייה (בטי) בריץ-שטרן

תחילת מאי 1944:

שיירה מטולוז לבוסאט. המלוץ מונינים. בשיירה 60 איש, מצרפת ומחולנד. רק הלכם אנשי תנועה. לאחר 6 ימים היצים את הגבול ליר מתי-נארי, בשיירה — מפקד האגף. יפריקין, חבר מחולנד, איש טיפוב-חזר, נופל בדרך לתחום ובספת.

קיימות עדויות על נסיונות שנכשלה חנו פלורסהיים נכשל פעמיים, בנובמבר 1943 ובפברואר 1944. רק בפעם השלישית הצליח לחצות את הגבול. כן מעיד אברתם פז על נסיון שנכשל.

17 במאי 1944:

שיירה של 40 איש נכשלה. האחראים נאסרים. בין מארגני השיירה — זאק רוטמן מטולוז ובטי בריץ אגולנד, זאק רוטמן ואחרים נאסרים בתחנת הרכבת, בעי בריץ וחבר בשם פול בלוג ניצלים בדרך גס, קבוצה שנית, השייכת לאותה שיירה, מגיעה לנקודת דריכוז סמוך לסן-גירדן, אך שם נדע לאנשים כי מרחיק-הדרך שלהם נהרג, והם חוזרים לטולוז.

רוב החברים מחולנד מסתדרים במקומות-עבודה אדשים, או מצטרפים ליתדות הבאקא. אחיו של זאק רוטמן, ליאון רוטמן, מקבל את הפיקוד.

5 ביוני 1944:

שיירה נוספת, יבה 4 חברים מחולנד.

סוף יוני 1944:

שיירה בהדרכת ליאון רוטמן, השיימה: לתגיד לברצלונה מבלי להיתפס על-ידי המשטרה הכפרדית. משטרי-ליווי מספם האמאקי הצרפתית. עוברים את הגבול לאנדורה. המבריחים משאירים את החברים באנדרזה ובוסאט עם אברהם בוק, שליח הא. ז', לברצלונה. החברים יוצאים לגבול ספרד ומסגירים את עצמם בידי המשטרה. כולם מועברים ללריה, שם הם מוחזקים על-ידי הגיעים בכחילונג, כהנאים של מוגרי-חובה.

12 ביולי 1944:

שיירה ובה 25 צירפתים ו-12 חברים מחולנד. גיחל רוטמן מקשרת בין המבריחים ובין אנשי השיירות המלחים: ליאון רוטמן ופרידחים מונינים. בדרך קשה וארוכה מגיעים לאנדרזה, אך הצורה מן הצד הספרדי מובכחת. בשיירה אחינוי וזכרים מחולנד שנותרו בדורס צרפת, מגיעים בני בריץ.

26 באוקטובר 1944:

58 חברי "החליץ" מחולנד עולים בקאדז על האניה "גיניו", המבטאה אותם לחיפה.

השיירה הראשונה

עברתי בגן בבית החולים לחלי-נפט באפלוורן. ב-15 בינואר 1943 שאל אותי קורט ריילנדר, אם אהיה שוכן לחצות את הגבול ולהתמלט לספרד. ימים לפני היסוד המוסר עליידי הגרמנים בא אליו ציפי פרגל, והביא עמי רשימות-מסע מיופיים והדאות. בבית החלוצי באמסטרדם נפגשתי עם פריץ בסקר, עצמד להצטרף אלי קיבלנו תעודת-זהות מוויסות ונסענו בלילה גוררם קליין אל הגבול הבלגי. באיינדהובן נכנסנו לקולנוע, וברשימה נתן לנו גוררם ריכוזי-נאסן. לפני הצויה הגבול החורגו את העדות-החיות שלנו (תעודת הזהות שלי הועמדה לרשותנו עליידי החלוצי אהרן, היא שימשה כמה חברים בזה אחר זה).

גוררם הביא אותנו אל גבריאלים הולנדים, בדרך עזר ארמי שוכה, טענו שאנו מבקשים למצוא שם בלגי, יתא הכיח לנו ללכת ב-2 בינואר עברנו בבלגיה בהרפתה שני מבריחים. מאז נאלצנו להמשיך לבדנו, ונכענו ברכבת לבריסל, לנו במלון, ולמחרת נפגשנו ליד תחנת-הרכבת עם שוויי, אשר נתן לנו בריטי-מיון בלגים וסוף הורה לנו לרבות לו ימים אחדים, מפני שעליו לחדר החלה עניינים מצויים בצטרנו לחיבת יום זה, בשעה קבועה, בהסערה מסוימת. היכנו תשעה ימים, וששנו לא היפיה, כשהחל סענו אוחל, פנינו אל כתובת לשפת חידום שהיחה בדינו, כדי להחדש מה קרה, שם קיבלנו את הודעתו של יוס וסטרייל, כי שושן נמצא ושלה יד בנפשו.

יום הביאו לאנטוורפן אל מורה-דרך בלגי בשם ריק, נפגשנו עם שני חברים מלוסדרס, וילי גרלר והיינו סיכסאיה. נסענו ארבעה עם מורה-דרך לפריס, והמסענו פיר לבורה. למחרת הגענו דרך באיון לליל, סט, אגה לפני שהגענו להחנה הגבול, ירדנו מן הרכבה והלכנו ברגל עד גבול ספרד (מראה חידום היה לנו). קילומטרים אחדים לפני כו-הגבול הסביב לנו ריק במסורת את המשך הדרך, וזהו.

הנוף — גר נבעות, אני שקעתי במעברות פאסאליסטי; פריץ בסקר היה נרגש, ואילו שני האחרים — מלאי בסוף, תאוריה של מורה-הדרך בתאמיהם: כעבור שלוש-שעות הגענו לבית-קפה ספרדי, לא ידענו כי המקום בו חצינו את הגבול שכור המיד עליידי שני וקפיים גרמנים, הדבר נודע לנו כש בעל בית-הקפה, שגילה תמיחה רבה על שהצלחנו לעבור, חיינו ראשוני החברים מהולנד שהצליחו להגיע לספרד. התאריך: 6.2.1943. ביקשנו להגיע לכן סבאסטאן, אך בדרך נאסרנו והובאנו לאיזון, אלא שלא התחדנו לצרפת: לאחר ימי מעצר אחרים שחררנו עליידי הקונסול האנגלי, שברשות אחרים חיינו נהונים במעצרי-בית, ואחריהם גרני שלושה

חרישים בדאחה. לבסוף הורשינו לבואו למרדכי, וכת שהיני ער לעלייה ב"ניאסיה". לקיומו דאג החילה הקונסול ההולנדי, ואחר כך — הגיונו.

החברים שבאו אחריו לספרד, זרכה היחה קשה הרבה יותר: באותה נקודה לא ניתן לעבד עוד, כי נשמרה בקפדנות עליידי הגרמנים.

משה ארד (אוסטר)

הדרך הארוכה לספרד

החל מסוף 1941 הגעתי למסכנה, שלא יהיה זה גבול להשאיר בחלוצה. הארץ קטנה, רוב תסיכון עברו-שארית סך הסיכון עוברי-החיות באפשרות להסתתר לא האמכתי. קשרתי קשרים עם יהודים ועם לא-יהודים והשגתי אינפורמציה על דרכים לצרפת ולשווייץ. תכניות אלה לא יצאו לפועל, כי לא היו לי אמצעים כספיים. אולי גם הסרה לי ההדפסה האחרונה לבצע את תכנית-הבריחה הפרטית.

בינואר 1943 פסר לי גוררם בליון על דרך בריחה מערפת לעסון אפריקה, לאנשים המוכנים להתגייס לצבאות בנות-הברית במאריקו. נדמה לי שהתחל אז ויכוח בתנועה, אם עלינו ללכת בדרך זו ולהתגייס לצבא, תגובתי האישית על שאלה זאת היחה, שאסכוד לעצמי את היכית להחליט בבוא העת.

כעבור שבוע יצאתי לדרך עם קורט ארליך, עברנו מוסטרבורק באותם הימים, היחה לי תעודה "אריה" טורפת, וזרכה סטצם הקונסוליה השבדית בפריס. לדרכין היה עוד רק מרוץ לגבולות הולנד, לעדנו אהנו גם את המאמץ-החם של שני חברים, אשר צריכים היו, לפי התכנית, להגיע שבוע ימים אחרת, תצלימים אלה היה עלינו למסור לשישה.

את גבול בלגית עברנו עם יוס בצהרי היום, השארנו את הניירות ההולנדיים מאחורינו, והתכוונו לדשתמש בדרכונים. המעכנו ברגל עד לתחנת-הרכבת של ליל-סט-הוברט, ומשם נסענו ברכבת לסבלן. ביציאה מן התחנה נאסרנו עליידי שירותים בלגים, יוס לא נאסר, כי ברשותו היחה תעודת-זהות בלגית. בחקירה מסינו שהננו פרעלים הצובדים בבית-החרישת של סטרדאן בפריס, ושאו חוזרים לשם לאחר חופשה בהולנד, הממשלה האמינה לדברינו פדות או יותר, על כל פנים לא חשדנו כיהודים, שחררנו למחרת בבוקר, שוב נאגענו עם יוס ליד תחנת-הרכבת, נסענו לבריסל, ושם פסר אותנו יוס ליד שישה.

עם שרנו המעכנו לקורטריק, ועברנו ברגל את גבול צרפת. המענו לטורקו, וזים ברכבת — לפריס, בדרך עברנו ביקורת, שושן הביאנו עד

טור, ומסר אורנו ליד מזהיר צרפתי, שהעביר אותנו אל מעבר לקרבת התיכון שבין צרפת החדשה לצרפת של וישי. כאן נאכרנו על ידי המשטרה הצרפתית, וחובאנו לעיר שאטורן. סיפרנו שגברנו בצפון צרפת, וכי ברצוננו לעבור בדרכים בטיחותיות חלופיות. אף הם האמינו לנו, כנראה, ואפילו ציינו מקומות בהם אפשר להשיג עבודה. בשלי מאתנו את דרכנו צהנו לנו רשימת יעדים זמני (לחורש ימים) בצרפת, התלשנו שלא לגשת למקום שהמליצו עליו, אלא להמשיך לליון. שושו תורה לנו לגשת למחנה הפליטים שם ולחפש את חברי התנועה הצרפתית — האלה יסייעו לנו להגיע לספרד. לעבור שבוע ימים הודיעו לנו כי אין אפשרות קרובה להגיע לספרד ולאפריקה, וכי עלינו להישאר לפי שעה בצרפת. אחרי מאמצים גדולים השינו לנו גיחות צרפתיות (לא טובים) והביאונו ליציאה. שהיתה בתיאור עדיין החת שלטון איטלקי. מצבם של היהודים במקום היה גורם יחסית, בתשואה לליון; לא ריתקת על ראשיהם מכנה מדינה. התנועה בצרפת גרמה לנו אכזבה: מבחינת הארגון הפנימי נאלה בהרבה מן התנועה בחולנד. יהודי ליון חיו בשאננות יחידה, ולא ראו בעוד מרגע את הסכנות הצפויות להם. זמן קצר אחרי שעברנו את ליון נערכו שם מצודים על ידי הגרמנים, ורבים עולתי למחנות הריכוז.

כחודשים שהיו בנייה הגענו למסקנה כי התנועה בצרפת איננה מסוגלת לעשות דבר לכעבור מלבד הטיבה המדינה. התלשנו לצאת לחפש עבודה. מצאנו מקום בקרבת דער, בהתקלאת גדולה, אצל צרפתי-איטלקים. השתמשנו ברשימת הזמני שהתן לנו בטעמו בשאטורן, והסגנו חצירות טובות של פועלים חולמים הפיזיים בצרפת. תעודות אלה כללו רשימת שהיה בצרפת לשנתיים, רשימת עבודה חסרת לגסוג בכל החומי צרפת, לרבות ציפה הכבישה.

באוגוסט 1943, כאשר נפל שלטון מוסוליני ונבא כסלרינו נכנס לאיטליה, עזבנו את יציאת אותה שעה כבר היתה התנועה בצרפת מאורגנת היטב לפעולת-מתהדת, והחל בארגון שיירות לספרד.

נצטנו לשלוח, מקום ארגון השיירות, וקיבלנו הוראות לנסות ברכבת עד בוכאנס, יחסם באוטובוס לסן-ביירן, עיריקים לרגלי הפירנאים. בזמן ההוא היתה רצועה ברוחב של כ-40 ק"מ, אליה היתה הכניסה אסורה בחולקט. נאלצנו לעבור את הרצועה הזאת ברגל ובדרכים נסחרות.

הסיון הראשון נכשל, והורנו לנסות. כעבור עשרה ימים נסענו שנית באותה דרך. פגשנו מזהיר צרפתי, שקיבל על עצמו להובילנו לגבול ספרד. ארבעה ימים היינו בדרך, והמעבר היה קשה מאד. יחד אתנו הלכו עוד 8 אנשים, יהודים לא-יהודים. ב-19.43 עברנו את הגבול.

בספרד נאסרנו, והעברנו שמועשים בבית-הבואה בלרידה. אחרי-כך שהינו

כחודשים במחנות הריכוז בקטאלוניה, ומשם הגענו למדידת. במדידת פגשנו חברים מהמחנות הצרפתית (פרוסטיון). היינו במגע עם פול בלוק, שאיתנו את העלית ארצה, ועם פריץ ליכטנשטיין, שבא לספרד בשליחות הסוכנות היהודית. נוסדנו להשפיע על פריץ ליכטנשטיין שיתן יד להעלה מצרפת. היו בינינו ויכוחים רבים על המעבר הדרה. רבים סברו, שעלינו להתגייס לצבאות בנות-הברית (בין הפליטים התלוננים בספרד היו כ-5% יהודים). חלק גדול מהם עברו לאנגליה והתגייסו עם ליחידות-הצבא השונות; בויהם גם בתורים שלנו שהגיעו משווייץ). לי לא היו ספקות בענין זכותי לשלוח את צה. ואנכם עליו עם האגיה הראשונה שהמליצה מספרד: "נאספה". יצאנו ב-25.1.44, והגענו ארצה באחד בפרבראלי.

יבאל (קריש) בנימיין

החומה הסינית

טולון משמשת לערבות הבורחים תחת שלפני הצעד האחרון, המכריע: ההחלטה לעבור, ויהי מה, מקנת לו לאדם כוחות גוף ונפש העשויים לגבור על כל הקשיים. העיר מלאה חיילים ושוטרים, חדיש הרגל מרובה כדי להוראות עליו ואדיש. אתה נכנס להתנה ועולה אל קרן-הרובה, שיוקד אותך אל הכלי-הנודע. ודוק מהפירנאים הנעצמו חסכונית בדעתך, עד שנתגדלו למדי-ענק; עתה קיימים רק השיקול המפוכה וקיר-הרורות. נדמה לנו, כי גברנו על הכל, העלכנו הכל אחרי גורנו — את כל ההרדות מפני קושי גופני, מפני טימור-גבול ותעודות. הגיעה תשעה המברכה.

משמאל מזדקר באיפך גורש בהתה הערים. תימה סלעית אטומה, שפסגותיה מרשלמות מציעות לעננים. הדמיון הפך מציאות: הגענו לפירנאים. מתיצה אדירה, חסר מאות קילומטרים ארבה, חשישים קילומטר רחבת ושלוש אלפי סכרים גבוהה — כך רובץ החר בהדרת מלכות, מרתיע מגעשה.

בתחת-הרובה, האחרונה לפני הכניסה לאזור הגבול הסגור, נראים משקלים חתירים רבים, נושאי מוודות ותרמילי-גב, שבאו לבלות את הושיטתם למרגלות ההר. למטה מהם יש מוונה נוספות? — אין לדעת. ידועות היטב כוונותיהם של העברארים הגרמנים, לוכשי המדים העריקים ועובדי סמל המלונלה, העולים יחד עמנו לאוטובוס, כדי להחליף את משמדות הגבול. נוכחותם של בעלי המדים מכילה צמרמורת בגובה העצור. איתנו נישאלו לתעודות? האם לא יכירו בנו שיהודים אנו?

מתוך חוסר-ענין נדון מאתכלים בנו השוטרים ומעשנים, בעיד המכונית קרבות במהירות אל התרים. מתארי התר חולכים ומתבלכים, וכבר נישרות

שלוחות בודדות. עדות השלם שבפסגות ויהרים באור השמש השוקעת. סוף סוף קרתה היצר המינערת, המכונות צמרות ואנו יורדים, שמונה אנשים עממי תרמילים.

מגיע מידה הדרך, ענף רחב-גלם, בו התרים: הסיסמה, ברכה קצרה וכבר נהלד הצית לחיים ולמוות, למשך כל הדרך, המשימה הראשונה — ארבע שעות של תליכה בחרות — ושחיקה.

אנו עולים, יורדים, הוצים שדות ואפרים, יער וחורש-שיחים, עריכים בטור צבאי, שימרים על מרחק של מאה מטרים מכל הצר איכרים הנקרים בדרך: כחון הצעירה — אל עבר הפסגות.

הגענו למרחק צעדים ספורים מן הכביש העובר במכיל למרגלות ההרים, חייבים אנו לפנות עליו וללכת בי קילומטרים אחדים, אלא שגם חילום נרמנים עומדים בו, משמרת של זמנאריים צרפתיים, רוכבי-אופניים, מחזקות את השבירה, כשמקרב טי, ברגל או באופניים, אנו קופצים אל תצלת-הכביש, עלייתה צמודת יער אל האקדה שבכים, מורת-הדרך מלפנים משמש כהפסחת ולפי אות ממנו אנו צועדים במרחק של שמונים מטרים זה מזה, תנה מתלקח האות, יוצא הראשון, השני, השלישי, והנה הגיע גם חורך, צעד!

החשיכה בולפת את האדם, מעתה יחירי היר בכוח הסכנה, הצלחה למצוא את המקום המוכנס? האשיג לראות את פני החברים? לא לחשוב, לצעוד! רוכב אופניים קרב, לקפוץ להצלה, הלאת, עוד אחד קרב טאורה, קפוז להצלה, איכרים אחדים עומדים, למחסה, זהו זה, לצעוד, לשכב, לצעוד, לשכב, לצעוד.

הכפר הראשון נראה לעין, בבחנם רבים אור, כלב נוכח, הלאת, הלאת, מבלי להראות לעין אדם. באיום אפל רובצים כאן הבתים, הוממים, אור נשפך מאחד הבתים לרוחב הדרך, צמוד! השבת, לאל, אין זה אלא אחד החברים שיצא מסך השליכה, "חסד, סכנה לפנינו".

הכפר השני, אנשים יכים ברחוב, שוב ליפול, למצוא מחסה בעל פתקד דרכים, אנשים עומדים בסתם, משוחחים, כאן לא תיפול ההסתנה; הרוק שינקי קדומה, דמות אחר דמות נפלטה מתוך האפילה, יצבה לאפילה, במתיקה ובתמיחה מסתכלים בנו הכריות.

נצנוץ פנס-איתות, סוף-סוף הגענו, חלפנו עליפני מירב הסכנה, מה-מצפה לנו היטב בחרים.

למחרת בבוקר עלינו לגובה של כמאה מאות מטרים וציפינו שם לרמזורי הערב, הכל טיכבים לגובה בצל היער, אלא שהמנוחה נגזרת חלב הומה ורוחש, תור עשרים וארבע שעות יוכרע גורלנו, כאן תמי כל הנסיונות, אף לגבי המבקש לסגת עתה, בהרים אין רדמים ואסד; אשר יצוהו כחומות.

אבוד כאן, ואין חבר שיכול לעזור לו בלא שיאבד אף הוא, בשבע דמויות חושף כאן חבורות את שיגור לעומה, מרחק קילומטרים אחדים מן הארץ המובטחת.

אנו צועדים, בלא-אומר וכלי הפוגות, באונים השקפה ובדמיונים, בעדנו ליצנים ברגזי-המנוחה הקצרים את קרנם הלחם, דרך מרת-הדרך את אקדחו האוטומאטי, גם אנו לא נמשך ידנו בצלחת, לצעוד, לצעוד.

בקתה קטנה קולחת אהנו ופעינה לנו שעות אחדות של שינה עמוקה, בעוד הרשך ממשיכים במסע, דקיבה רוסנת, אך היום החורש והצינה הידשו את כוחותינו, היום בשתי-שערה בצהרים עתה אדמת ספרד להעלית לעינינו.

לצעוד, לצעוד! כבר תודי קמן מופיע במעמקים, בשמש-הבוקר מזהיר לעינינו גוש ההל מורת-הדרך פורת את הנצרה יבועד בראש, אני הולך במאסף, עם התחמדות, מעפילים אל הפסגה בלא הפרשת השמש עולה ועולה, הגופים רוחצים ביעתב, לצעוד, לצעוד, אין פנאי לגות, אין שיטעים אלא את קרקש הנעלים המסומרות על האבנים, בפעם האחרונה משקשים אנו לאדור על קרמת-היר ועל מישורית הפוריות של צרפת, האוכדים באד חלבי, ושוב קדימה, למאבק עם ההר, השממה הגוברת מכילה תרועת אבון וקווכב, הרעב העייפות גוברים אף הם, ומנח המזון האחרונה תאול במהרה, אנו נחים במעבר-ההרים, במרחק, מדקדנות, דמויות, אנו תופסים עמדתה, אך אין זה אלא מורת-הדרך אחר ושנים גלויים אליו, יתודי וספדיה, שנתבם פליטים מנחנת-הריכה, בצרפת, וידוע לשמצה, האשה נועלת דהסיקס, והמיסע קשה כל כך.

אנו גולשים, וחוזרים ומעפילים על פני שדות-קרח ורועי אבנים, אחד החברים מתמיטט, שדול ואימים איבם מועילים, גזירים איו אל הפסגה הבאה, כאן נשמעת איתרה: אנשים במעבר! הכל מהפשים מחסת מידה הדרך והאשה מתקדמים לשם אבטחה, הסכנה הצויה מתדחת את כוחותינו, אחר-עשר אנתנו ונרץ להתגונן, בתחתנו כה קרובים למטרה.

על אף העיפות מתחננת לנו פתאום משמעותו של המסע, הדרך צויה, טבצים לנו גלישה והעפלה דרך מכתש-בראשית, חושינו כבר קרז לחלושית, תרגשות עמנו, אף המות הולך מלפננו, זה העצבים שיעלים מאלוהים ומינשים את הרגלים, כשלוש אחרי-הצהרים פוגב אהנו מירידה-הדרך ומשאד לנו תוראות למעבר שמונה-מאות המטרים האחרונים, ערשים מחלד זה בשעתים, בשארית כוחנו, מהפסגה נגליה לשיגורו ששמת-הרים טאק קי לה, ללא סימן למגור-אדם, בציפיה אימת גולשים לטעת והתנפלים כאחד על הרועה הראשון חנקרת ברחבו; האם בספרד אנו?

כשה לתאר את הרגשות שעלה אחת עשויה לתוללת ובנה סוף סוף, ארבע שנים לאחר פרוץ המלחמה, הגענו אל מטרותנו. עתה יש לנו הודאות כי נוכל להיות ליצור, לנשות, לשמחה — להיות. כל אשר יבוא עלינו מעתה אינו אלא כשחקי-לדים. נמצא בקרבנו את הכוח לגבור על הכל, לתעצק הרבה. אלא שאין העמדת בלאת: רבים מבינינו לא הגיעו אל המטרה. רבים עברו את הפירואים, אך רבים נספו בדרך. קצרות ימיהם רבים פוחדים בין מרח למערב.

מפי הברנים ניצולים

מתוך יומן דרכים¹⁹⁸

היכינו ימים אחדים להודעה על יציאה לדרך, ואז הגיעה שעתם של הרבנים. אמיל, ועלי להיפרד מעל חברינו. הצטרף אלינו גם פאול. במיוחד קשה עלי הפרידה מציפי, שלא הצטרף משום שחיבה לתברתה.

נסענו לספיס, ושם לסולווימסאליץ. שם בפגשתי עם ארבעה האדואים ועם היינץ מ. השיב ישבנו סביבת ופינו לבאית. מרחוק ראינו כבר את רכסי היצונאים; לבנו הלם הזקנה שתכננו, לא ראינו לעורר השומע-לב. אחרי נסיעה של שעה רבע ירדנו מהרכבת. היו לנו הוראות כיצד לנהוג. התחלנו ללכת קבוצות רעלנו לשני אוטובוסים, ולאחר שעה קלה הגענו לכפר קטן. מיד גינענו אלינו שני אנשים, והורו לנו את הדרך.

החל המסע. ירדתי מן הכביש, ובשורה עיפית התחממו בשביל הצר. רומית מצביב. עברנו סלג רועש והתחלנו לכנס בשביל צלול עד שהגענו לצרפת. זו היתה מטרותנו לחיות. ובסוף, ולשמחתנו הרבה מצאנו שוב את כל ההאידאים. התחלנו רשמים מהדרך, ואז נודע לנו כי חייבים אני לחכות פה שלוש ימים. הצפיפות בצרפת היתה אינסוף, אבל מי שם לב לדברים כאלה? אחרים לצדי היה חולה מצט. מולי שכב ורבה כחן, עליידו היינו, טוהים רולים אף הם. הצרפת עמד בשדה-קוצים. היינו חייבים לנהוג וזהירות. שלא יתלוצ. יעבנו בתד הצרפת ושיחחנו. פאול, כיד כשרון-הספר הניכה עלי, השמיץ מדיחות על הוונראט באמסטרדם. אבל צושה המרכז של עיזתנו היה כמובן המעבד תצא דרך הפירנאים.

ב-15 בנובמבר בצהרם ארנו את הפצירה. הופיע מדרך המסע בלוחית יחד בטולר, אשר נתן לנו כסף ספרדי ומעט אורל. הינו 12 איש: שמונה הולנדים, שני צרפתים, חרפת ושלושה מביגרים. ושוב יצאנו לדרך. רק המדריך היה מצויד כתלכה למסע קשה כזה, ובכיסו אקדח סגור. מיד נחלה השמירה להתחמק. המבגרים נשארו החזק מאחורינו. כעבור חצי שעה הוכרחנו לפצור: יחזרי בן דף לא יכול היה להמשיך. ישב על אבן, וחזר

כסיד, ואגלי ועה מבצבים על מצחה. נתנו לו מעט קומאק והוא הצליח להתלכס עוד בידו דקות. אי דובר לנו, כי עליו לחזור. הישכנו במאמץ עליו, כורעים חתת המשא של מסענו. העמים ההכררי, ומגד-האור בשמחה לרעה. סיפסנו כשעתיים רצופות, ורק אז נחננו כ-10 דקות. סעדנו את לבנו והשלכנו את הספרים והעיתונים המיותרים. הדרך נעשתה קשה יותר ויותר, ובינתיים החמירה. נמצאנו ביער, ובמרחק קטן מעלינו אפער דת כבר לראות את השלג הראשון. יצאנו מן היער, חצינו שדה-מרעה והגענו ליער שני. בינתיים החשיך לבסוף, ואבחנו קשה על כל צעד. מצד שמאל כגד עלינו קיר חלול, וצדדן — ההחום. כל רגע היה משיחו מאתנו גיגף באבנים ובשוחות שבשיל. הדרך ארכה, רומת היה כי לא הבוא לפולם אל קצה. המדריך החליק פנסים וכן עשו כל אלה שהיו להם פנסים. נעשה קר, ידי שדחויקת בפנס מצט קפאה. אחרי זמן רב הגענו לצרפת, ששם נקעה היצר. כולנו רטובים וצמאים. כל אחד מצא לו זיכה והתכרבל בכל הנא ביד. לפתע שטעתי מיעור אומר, שאם השלג לא יפסק, יהיה עלינו לחזור. לא הפסתי אז מלוא מנסעות הדבר גרדחת.

ההעוררנו השכם בבוקר. סעדנו את לבנו יצאנו החוצה מראה נהדר נתגלה לעינינו: ההרים המתנשאים אל על, מסביבו דממה ומולנו הנוף הנפלא של הפסק. והנה נודעת לנו האמת הצרה: אחרי שהלכנו כ-20 מטרים וישקענו עד הברכים, הצביע מורה-הדרך של הפסקה שצלינו עוד להעפיל אליה כדי לתגש לספרד, הודיע כי אין כל טעם להמשיך. נחזכרים התחלנו לחזור. נמנו כל האשליות. דבר אחר העסיק ברע זה את כולנו: להגיע בשלום לסולר. ללא הרפתקאות חידנו לצרפת, שעובנוהו לפני 24 שעות. כל אחד חפס את מקומו הקודם. בחוץ ירד גשם ותחל בינינו ויכות, האם להמשיך בדרך לספרד על ארצותנו אנו. הסוען להמשיך היה היינץ מארטטיין, אבל דעתו לא נמקבלה.

חזרנו לסולר. בדרך כרדה אותי המחשבה, האם אין להגיע לספרד ברכבת. שמינית כבר בהולנד על מקרים, שהולנדים ברחו מנרמניה מתחת לקייצות הרכבת. למת לא לנסות גם דרך זו? בדי ואברהם הצטרפו לתכנית, וכבר בדיחו מן הרכבת בטולר כרעה על ברכי ודינתי את מבנה הקרון. הבררנו מצייט גיחמוט. שבפור ימים ספורים יהיה "כיל" חדש. אבל קשה היה לקבל את דבריהם ברצינות. שהינו כבר בטולר 14 יום אי יותר, איינשער היה להמשיך בכך. הצרפתים הציעו שצטרף למאק. אבל ממני לא הרפתה המחשבה להגיע לספרד מתחת לקרון הרכבת, ולא הסכמתי. כמעט כל בוקר יצאנו להחנה לבחון את האפשרויות. אברהם ואני יצאנו עם גאנו ופס וילי על הכניזנו. הם לא החשיכו את תוכנית. לדעתם, צריך היה לפרוד קודם גיחן בקו צינר, בצרפת.

יצאנו לדרך. אברהם ואני קבענו את מועד יציאתנו ל-11 בדצמבר. לאברהם היגה הרגשה, כי בחניכה נהיה כבר בסמך. הודות לזילי הייתה בידינו תעודת-ימסע לבאיק, וזו אישרה לנו תופש-תעסוקה בבאיק יצאנו מן הרכבת בהשגת הלילה, התפרצנו בזהירות אל כוחות לקרון שצינו אהבו כבר קודם למסרת. זה ראיתי מיד, כי משהו אינו כשורה. למרות כל מאמצי, לא עלה ביד למצוא מקום לנוף סלון ידעת, כי הרכבת תזוז עוד מעט, ואמרתם לאברהם כי עלינו להסתלק מן הנסיון. זהילה לא רצה לשמיע על כך, אבל אחרי שקפצתי על הדרגות הקרון, עשתי כמיני. בחדרי שמא ניראה לטוריסטים, חוזמים פעילה-תבלה. עברנו ליד קרון-האובל יאמרתם לאברהם שכאן, כנראה, צריכם היינו לגסות את מולנו, כי מבשר של קרון זה מראהם לחניכיהם. אברהם הסכים אתי, אבל הרכבת צמדה לזה בכל יגע. מוכנים עזבו את התחנת נדמה היה לנו שלא הצלחנו, כיון שכדורנו בקרון גרמני, ולכן אמרנו לנסות למחרת קרון צרפתי.

למחרת היה לנו עוד קצת כסף. צאנו בית-מלך קטן, אבל בעלת המלון קיבלה אותנו בחשדנות רבה. אחרי שהסתכלתי בראי, הובריה לי הסיבה: מכא רגל ועד ראש הייתי מכוסה ברוך, ופני שחורים. מפיה, לאשרנו קיבלנו בכל זאת חדר קטן, לנו שם ובבוקר יצאנו הצירה פעילי היה מכוסה פסים שחורים והיתה לי הרגשה כי כל עובר ועב מבחין מיד, שניסיתי להגיע ברכבת לספרה. להסיר את המעיל לא יסלחתי, כי היה יום חורף קר. כל היום הייתי עצבני, ואחרי הצהריים בעלמתי בבית-הקולנוע. בערב שוב היינו בחדרה. חדרנו על הנסיון בתוצאות דומות. לא יכולנו לדכנים את כל גימנו בין הציר והציר, יונק לכל תואר המקום בפנס.

שוב השגנו מקום-לינה באותו סלון. למחרת התהלכנו רעבים, בדרך מפרה פגשנו חילונים אחדים, אשר קנו את קופסת הסיגריות האחרונה שלהם. בכסף זה יכולתי לשלם למחרת את דמי החדר.

ימי ראש השנה עברו עלינו, עד שעניי המעבר דרך הצינאות עלה עוב על הפרק.

הגן פלורסהיים

מלכודת לספרד

עוד לפני שידענו על הכניעה של מדריד, החלטנו עלושה דברים מינית עליית-הגורר בליסבון, להמתור במקרה שנצטוו להתניב לשלוח. אך בשרם עלה בידינו לקבל את התעודות הדרושות, ביצעה פעולת ההסתרה המאורגנת של החניכים.

החילה גרנו ברוטרדם, בדירה אחת עם עושה, עדינה ועדי חברים. אחרי

מן גודנו חרכת ממקום למקום. באפריל 1943 העביר אותנו יאן סמיט לקרבת הגבול הבלגי, ומכאן פרש יופ את חסותו עלינו. נסענו צפון, אחי ואני, אל תחנת הגבול. שם נאלצנו לרוץ אחריו, ללא אפשרות להדבר שמי. הגענו להצו של איסור, סגור לגבול. ליד מצודת-רכבת עקמו את המשוך — וכבר אנו על אדמת בלגיה. המתורך נעמד להביאנו לספרד לא תופיע; עלינו לתז לנו יופ כסף והוראות, ושלינו לאנצורפן לחכות לחברים נוספים. ארנסט הירש חור להלנד, לקבל כסף והוראות.

סאנזית אחת. שידעה על מנורינו בצלילת-הגן, חלשינה עלינו. עד שהגיעה המשכרת הצבאית הגרמנית, הספיק ארנסט הירש לרשום שמות אחרים בציר-התנועה המיוספים שבדינו, וכך יכולנו לטעון שאנו שוטים הולנדים העיבים בצרפת. המשטרה הצבאית כלאה אותנו במחנה, על-פנח לשלחנו "בתורה" לצרפת. רופא המחנה שיעד לבדוק אותנו איחר לבוא, ומשבא, נחשו במלאכנו ובדיקתו היתה נשחית ביותר. משמר חמוש הביא אותנו לצרפת, אל "ארני טורס".

בינואר 1944 נקראנו לבורדו, כדי לצאת משם לספרד. אנשי ה"ארני" יצאו הבעה, כי נהשכו להתגייס. ליחידות היהודיות בצבא הבריטי, לאחר שנעבור את הגבול. סיבתית והם יחזרו בכופו של דבר החזרנו מן הדרך. בפברואר 1944 קרא לנו קורט ריילינגר עניית לבירדה, וצורנו לכבודה היוצאת לספרד. במלוח נמסרנו, 6-8 חברים. לחסותו של מורה-הדד מן המחנות היהודית. קיבלתי צוית-הגעה של מגישים לעבודה בפרינאיים. למרגלות הפרינאיים. באיזור הגבול, חיכינו בחצרו של איסר למורה-הדד ולציוה. שם נמצאה כבר קבוצה בה 25 איש, ביניהם צרפתים אחדים.

באחד הערבים תופיע יופ וסטרייל, כדי להיפרד מועלינו. קודם לכן חמק מדי הניסאפא, בבית-הספה בהולנד: תוך כדי מעבר בדלת-סוכבת חלץ נעלי, רץ להתחבא בפתחו של בית, אנשי הניסאפא צורפו אחריו, חלפו על פני מבלי להתבחין בו. הוא נמלט לצרפת, כדי לנהות את עקבותיו. עכשיו בא אלינו לשעות אחדות, לפני שובו להולדה. רדשם רב עשה עלינו: מעבור ימים ארוכים יצאנו לדרך. מורה-הדד שלנו היה עוזי מדבני, זיחנו לנו הוראות-ימסע: "בשעה ידית יש לשכב; היוצא את העורה יורה על-ידי מורה-הדד". בלילה עברנו בכפר-הגבול, והצינו את כביש-הגבול, שפאטרוילים סיירו בו. רחוק למדי, בתחום הזה, נאלצנו לחכות יומיים. שוב בחצרו של איסר. מיני הדרך שבו לצרפת, יוס אחד מהם חור אלינו. המזון היה מעט, והמים — במשורות הלכנו בעיקר בלילות. בוסטני בשלג עמוק, עד למתנים. ההליכה אחת מיגעת. שנים צעדי בראש ופילסי גתיב. התקדמנו מבקתה אל ברתה; ציינו נמצאנו בצרפת. מורה-הדד הסביר לנו כיצד להמשיך לבדנו באיזור הספרד, וחזר. שוב העפלנו בדרך המיגלות, ואז

נמלה לעיניהם עמדה הנבולה החשוק. צרפתי אחד מקבוצתנו נטל עליו את הפיקורה הרלענו ללון במקום, ילשם כך כרינו מור בשלל פשטנו את במדינה חלצנו את נפלינו, מתכנסנו בבוקר בפנים היה חם.

בבוקר המשכנו בדרכנו, רעם ערב הגענו למונגואר, על הגבול ממשי אכלנו בבית אחד האיכרים, השני במחנה. למחרת הגענו לכפר שני: ארלוס. עם אכרו ארנה השוטרים הספרדים. אך אנחנו נשמנו לרווחה! השוטרים הביאונו לסורס, ושם שיחררנונו גרנו במלון וכל איש קיבל 50 פזיטות כדי הקנסול החולנית. משם פנינו לברצלונה, דרך ליירה.

אשר היינו ריך 189

אחת השיירות

— — — הגענו לפסגה, במחנה מלוח ומכוסים בותנים את מידת יציבותה של שכבה הקרה, בהדירות אני מצב את סף רגלי טימן להציבה אחור בכל רגע. השיירות מתחילים, אני מתקדמים לאט, שעל אדר שעל, אכעז אפריל עכשיו, וכן הרי שיהיה לו מאד באיזור הקרח יעלגיהעז, אולם אנלי זעה יוצרים ממצה כל גופי רטוב, ואני ידע אם כן השלג או מוצה. כאניה הנאבקה בסער אנו מפלכים את דרכנו.

אפילו כעת, לעה שיש צורך בריכוז מאבטימאלי, חור הלכה מוגששת, אפער לחשוב, אני מסה לשכנל את הסיכויים שאמנם נצליח להגיע. 18 אנשים אנו, ביניהם 8 חברי "החלוץ" וחברת אחת. השאר — פליטים שצורפו לשיירה עלידי הארגון. הדברים עדין "במצב טוב", גם התחורה הולכת היטב, בשקט ובפשטות שוכרת היא על קצב ההליכה. גם לפנינו ניצרה אחת יציאה: להשיג את התירות.

ובכל זאת תוקפת אורזי אימה, בשללי את הסיכויים. חייב אני להביא בחשבון גם את הבהור הצעיר אשר נגדה, מתנדד, בסוף השיירה, נהמר עלי מי שנים מהינינו. איש מבינינו לא הכיר, כל שאנו ידענים עליו — שהוא סטודנט יהודי לפילוסופיה, מניצח כבר בליקה הראשון איבד את תרמילו, וזה נדדור ברעש לזהוב, ובשכובווי מפלאבגום. מורההדרך שלנו רגו על הסקרה, ואף איים על הנפר במכות. הוצע עיכב את כל השיירה, והמדריך איים כי יעובנו את נתחשב בו יתר על המידה.

הגענו לצריף, ומשתטחים על הרפפה הרטובה. תשמישים וציפיים אנו, ויט הנרדמים מיד. המדריך הדליט להויר לצרפת ולעובנו לנפשונו. בשורת מפה ובמה שיטושים פרטיטיביים מסביר הוא את המשך הדרך. לדבריו, גוכל להגיע לפיק דהמון-זאליה, גושטההיים הסמוך, תוך יום אחד; ואחרי שנחצה אותו, נהיה בספרד.

למחרת במער המשכני בדרכנו ללא המדריך, בהור מסולות, בשם רניו, שאיזור הדרים היה מוכר לו במקצה, נטל את הפיקורה שעות המנוחה השפיעי לטובה, ניסינו להתיר את צעינו, מטרה אחת לפנינו: לצאת מאיזור הסכנה! אך המשמעת והמיוזה שהותגת קודם לכן, הופית, התחילו להתנוכת. אנשים הלכו בלצב משללם, ניסו לעבור עליפני תבריהם. בבוקר החלה תמכנו אנו, הדורשים, לשי תורה. גם כך היינו מסוגלים להחזיקם עם השיירה.

ערפל נצטבר סביב, הטיל פחד על האנשים. המדריך הצעיר, רניו, דיבר על סכנת בלישת ונפילה לתהום. פרצה בחלה כללית, היו שהציעו לחזור, אך חברי "החלוץ" התליטו להמשיך בכל מחיר. לבסוף החלט לחזור לצריף עד שיחפור הערפל.

למחרת בבוקר, בערבנו שנית את הצריף, פשטנו בנו היים חדשים. כוח הרצה נתחשל. מלאי המזון אול כמעט: פרוסת-לחם וקוביות-סיכר אחדות היו את מנת-הבוקר. בדקי את המפה, ונתברר כי אטוב טעיוז אנובול. שוב מתהלכת השיירה בסכנות בשלג, כבר כמעט שובנו אנו בדרך. דהר מאיים, אנו עולים בדרך מהסתלה, צמיג מוחתינו — אגם קרוא האגם מסומן בטפה — אות כי הלכנו בדרך הנכונה. זוהי תגלית מעוררת, אולם סכנות חדשות צפות: סכנת הפולטיהשלם תהים לבנה מתחתינו, ומעלינו מתמשך תור, לבן וחלקי, אישים, בנובה אצטופ, מתגשאת הפסטה אליה אנו חותרים ללא-חורף. אסור בהחלט לדבר, כי כל רחש פילול לגלגל את לאויניתי-השלג. בדומיה אנו באבקים על זיינו, על פני מדורה קטנה שרשים מנוחה קציה, רק לא לזיזיהם במקום הבלתי-מזון. עם הפסקת התנועה המיכאניז מסייעתנו עיפית משחק, והצטאון מציק לנו. מגישים לכל מטקה יקר — אלכוהול. מרחמים, בהדירות ליגם אישי-איט למטה ארת, מרגיש כיצד מהלם המשקת החיף את גופו.

ההרגעה היא רגועה בלבד, ושנו עולה הרעון לשחות, אלא שכל המימחת ריקות. תהור הנלה שחה יחר על המידת: לא רצינו למנוע ממני את מעט העידוד. אני חופר בשלג וציתת בהנאה את מיתשלג הנמסים. יש לקצר את המטרה, שונן רניו; עוד באו-היום פלינו להגיע לכפר הספרדי הראשיה אחרי שנחצה את הפסגה. נחיה כבר בעבר הספרדי של הפירנאיים, המטרה קרובה, אך העליה קשה מאד, במעורר שבילים. אני רואה את האנשים המעפילים אל הפסגה מכל העברים, גוף אחד גוף, בחילת על ארבע, אני מביט אחורה, עם ציטר ידיי, ועליידו שוכב הבהור החולה — פניו עצומות למרצת, תפה פער, תלשון גפוחה בין השפתים הכחולות. בלד הרף דורש הוא מים. אני כורא לידידי רובע ממז שיתקדם עם השאר, כי המרחק בינינו לביגם הולך ומל. יגם אני רוצה לחיות, אני מוסף בלהט.

ידין העסלה

יום ה' 4 במאי:

אנו מוצים 60 איש, רק חלקם חברי התנועה מצרפת ומהולנד, מתברר שהמזון שהבאנו לא יספיק לשלושה ימים, שרק הימין הצפוני, לכן אוספים את כל המחלקים מחדש, חלק בחלק. לפני כניסתנו לאיזור הסכנה נאם בפנינו אחד המדריכים ומסיף למשמעת. אם ירדו בוגר בציב איש, מקום התורפה הוא הסביבה הרחב והמשכן לאורך הגבול, שעלינו לחצותה משמר גרמני שומר על כביש זה.

יום ה' 5 במאי:

הגענו לכביש. כל בוצאי הנשק הוסכים עמדות, חיצים במחזירות. כעבור שעה מחליף טוריהרד הבקי בחרים את אחד המדריכים מהמאקא, השביל חלק ונעשת הלול. אש אט משתנה הנוף. עלינו לעבור את פלגית החרים הראשינים. הנצים מפנים מקומם לשיחים נמוכים ולשדות יבשים, לפנות בוקר אנו מניעים למוצב צבאי עוזב. במקום תלוא נראה מורה יורד מהשירה הקדמת עלידי הגרמנים. אנו ניצבים דום לזכרה.

הנלכים כמה קילומטרים, והנה, במפנה הדרך, ניצבים אנו פתאום מול גוש התרים האדיר. מרחבי השלג כסמאים את הצנים. באור השמש הבהוק, אנו חוצים אותה כזו בגובה של 1500 מטר בערך. מתחתנו גיא עמיק, ציפת. לפנינו חרים שלגבהם 3000 מטר.

אנו צועדים בשלג העמוק, לברשים חולצת בלבד. בזה אחר זה, כשמידה ארוכה, כצב הרוח מרוכב. יש תחושה של חופש פה למעלה; יקרוב, אולי בעוד 24 שעות, נגיע — כר טוען המירק. אחרי הצורים אני מניחים אל בקתת הרים. טוב מנוחה של שפתיים. שעה דלה אחרי נאמנו שוב לדרך, מתפצט צרפל. אנו נאלצים לחזור וללון בבקתה. מבשלים את התה האחרון שלי במדשלה, וסחממים את איברינו הקפואים. המזון אזל כמעט.

שבת, 6 במאי:

כ-4 לפנות בוקר יוצאים שוב לדרך. הטרפל המספר. האויר קר ולח; נשמ ושלג קודרים לסירוגין. בשעה 10 — טוב צריך לטון. מכאן יראה לנו מורה הדרך את המשך המסלול. מצב הרוח מצונק, לבורות העליצות, הרעב והקור. יש בטחון בלב שהצלחנו בדרךנו. מעלים באש את החצירות המזוהות. אנו מתחלקים לשתי קבוצות. עלינו למצוא את היובל תורם לחור העמק הספרדי, יורדים לארכו של פלג, המוביל אל גיא עומם. גושי-שלג עצומים חוסמים את דרכנו. שעות של טיפוס מאימק, והגף אינו משתנה; וכן איך

"אסתר לנו להיחלץ מיל הקבוצה. בוא כבודי! אלא שאין חברי מוכן לעזוב את הנשר. יעודנו חי; וגם הוא רוצה להגיע".

אני נכנס לריגוז. מתחיל מסע מפרך ומסוכן. יד אחת אוחזת בסלע, השניה במעילו של הנשר. סנטימטר אחד סנטימטר מחקרנות הרגלים, האנו שלים בקיר הסלע. הפחד אוחזני, אני עוצר את נשימתי. צער מוטעה אחד, ושלושתנו נסדרדד להחום.

על-גבי בליעה קטנה, בנזבת 3000 מטרים בקירוב, נחכה לנו השירה: רטי דרש להחיש את קצב ההליכה. שוב אורבת סכנה הטרפל ועלינו לחצות את הפסגה כל עוד ניתן לראות את הדרך. הפעם מסרב הנשר ליטשור. דחה את כל מאמצינו להקדמה "עובד אותה, רצוני למות כאן", טרפן הוא ופסיל את עצמו לתוך השלג. במד דקה מתברר לנו, כי אין עוד אפשרות לסייע לו. הוא נשאר בדרך, אלפניה. סאל ליבים, שביקשו להחליץ מן העבדות. אחרי חציית הפסגה מהחילה הירידה. לפנינו גבעות מתעורות. הרחק נראה פלגים ונשמעים זמרי פרות. הגענו למחוז הצמחית, מחוז החרים. יום חדש גפרש לפנינו, הדרך למטה טורנה ארוכה, אך החקקה שהביאהנו עד הלום, תוסף לחזק את רוחנו.

יעקב (היגין) מוזס

הצלת בני הקטן

ב-1942 מסרנו את בנו אורי למחברא בהאג, והוא בן שנתיים. במחבוא זה נשאר עד שלהי אפריל 1944. קייטנו קטר עם מאמציה הם קיבלו מידנו כסף, ולורה דירלאכר סיפקה להם כרטיסי-מזון עבורה. שפמים אחדות ראינוהו.

סעם, בביתו של פראנס הרימסי, הציץ לנו קירט רמלנגר לשלוח את אורי לארץ-ישראל, שכן נראתה לו אפשרות לכך. אחרי היסוסים כבדים — הסכמה. מאכס וינמללי הביא את אורי סביב מטפלי, ובעצמו חצו עמר אז גבול בלגיה, לא בפי שהוכנו החילוף משם — לצרפת. מפנים הביא מאכס לטולוז ומסרו לידי אשת שנתנה נחמזת בביתה לילדים יהודים מצרפת. בינתיים הגענו גם אנו לטולוז, ויכולנו לבקר אצלנו. בסוף מאי הביאה אשה זו, שהתה יהודית, את אורי יחד עם שאר הילדים אל כביל ספרד, ושם מסרה אותם לידי ספרדייה, נחמזת הנכח. הילדים, שהיו כולם בוגרים מאורח, נשארוהו על ידיהם חלק מן הדרך בת שבע השעות.

רק בבואנו לשארית הדרך לנו כי הגיע בשלום. אורי נהג יפה כל הופן, ובמינחד בדרך. בספרד טיפל בילדים הגיונים.

רות דורלאכר

הגיע פונה דרוסה כפי שציפינו. התשש הפך ודאזה: תשנו בדרך. גיא נורא זה לא יובילנו לעולם אל משכנות אדם. השעה שפערצרב ואיראצטר עוד לחזור אל גלות-הטוצא. אין ברירה אלא ללון בין הסלעים.

יום א', 7 במאי:

לא מצאנו מחסה. אנו נוסים להדליק מדורה, אך הגשם מפריע. הדוקים זה לזה כדי להתחמם מעט, ספק ישנים ספק ערים, הריבת ריקה, כך בילינו את הלילה והפלו הוכת באזינו. רובנו גרסבני כליל, ואנו אחוים צמרמורת. רק חתקה שלמחרת נמצא לבשה את הדרך, היא המחוץה אותנו. ב-7 בבוקר חיוכים עניי חברים שיצאי לתור את הדרך. קרהוק ראו את עמודי הענבל. בכוהה בחורשים אנחנו משישים. והנה לפנינו שירה: חברינו הם, עגורלים היה בגורלנו.

צער-יצד מעפילים בזה, בשלג עמוק אי על-פני ידחת קרה חללים. לא הרקס מאחנו מידרדרים מפלי-שלג יאבנים. האנשים תשושים. גם מזג האיר הגיוע עושה את שלו. השורה הולכה ומתארכה.

הגענו לגובה של 1000 מטר. חבר מן הקבוצה הראשונה נוטל לתהים מינדר יורד בעקבותיו יפצילה להעלות את הפצוע קשה. כוף סוף אנו מגיעים לעמוד-הגבול, אך עדיין אין רואים את העמק המוביל לספיד. השעה 12. הרעב, הצמא חורג-האמים מביאים לידי יאוש. הלאה, הלאה, אין ברירה.

מורד סלעי, קטוא-למחצה. נוסים לרדת. ומחליקים. פלא עיזש לא נחזק. שוב תגענו לגיא ללא מוצא. ועלינו לעלות. הערב מהקרב. מה יהיה עכשיו? רבים אינם מסוגלים להמשיך. נחים מינה ומדליקים לא לחפש עוד את העמק אלא להרדים על-פי המצפן. שוב יורד טרפל, יאין אפשרות להמשיך. בקרה ענבלות מצילות אותנו מפני הלילה. היא יכולה להכיל 20 איש, אך מצטופפים בה 60, בשכיבות, ישיבות אי קריעה. רבים הם החולים והקודחים. הטשטש התרופפת, וכי השליטה העצמית. היה זה ליל-אימה.

יום ב', 8 במאי:

השכם בבוקר יצאו 6 חברים לדפש את הדרך. אידי טיפונדרורה יז העצירים שבינונו, הצטרף אליהם של אף אוהרוהינו. אנו יושבים וטופפים מיזשלג ופספ סוכר הם מנת-הברזל שלנו. עורנו הצהיב, הלחיים גפולות. ויום חולף. הגשם גמסך. אחד הקשישים מרגיש ביע. כלילה שטעני קריאות. השכנו עליה, אך לא שמענו משה.

יום ג', 9 במאי:

עם שחר מתחדדת שירה המבקשה לצאת לדרך על דפה עצמה. אינו רוצים להישאר עוד במקום הנורא הזה. 20 חברים חלשים וחולים בשארים

מאחור. אם לא יחלצו אותם, ינחשו כאן. לובשים את כל הבדים שנשארו שנות-אוימת יבשים, ויוצאים. הוקן גוסס. למולנו, זורחת השמש בעט. עוד זמן רב אנו רואים את האברים שנותר מאחור. המנופפים לנו בידהם. מעפילים באיטיות רבה. זה המיטת ימים לא שפמני דבר זולת שלג רועש סוכר. כל 500 מטר עלינו לנחה. למרות הכל מצבי-הרוח שפיר הסתה. במעט מרובם. אנו יודעים, כי אין לנו עוד מה לתפסיד.

יחילה תלכים בעקבות המיורב האוכה. כאשר הללו מיטשטשים, מטשטשים במצפן. כעבור שלוש שעות מגיעים למורה. האת הדרך לעמק? יורדים לאט לאט, בזהירות, בשלג העמוק. הגענו כנראה לדרך העכונה, כי התרים נסוגים יותר ויותר, והנה על. סימן-המים ראשון מזה ימים. מבקשים לרוץ למכת, אך הגוף רפה מדי. והנה יער. מים וורמים, פרחים ראשונים, צריך מט ליפול של הוטב-יצים.

ב-16 בערב אנו הודים בנפרד הכפרי מונגארל. רועה-צאן מברך אותנו לשלום. איכרים לבביים מקבלים את פנינו, מגישים לנו יין וארוחה רמה, מציעים לנו מיטה ניולנו.

ששה המיירים שיצאו ביום ב' כבר הגיעו אותה שעה שירה לחברים שנתרו מאחור. בבוקרה 24 שעות אחרינו הגיעו אף הם למונגארל. הששה סיפרו כי אינו נוחק מהקביצה ואבד. מאחר יותר ראשו מוטל מצוע קשה בהרים. עזרה מידית לא תיחה אפשרית, כי לא ניתן לטלעלה נכחי לשלוח אליו איכרים כפרדים ננטל, כי היילים גרמנים נראו בסביבה. גם המורת סוף ושפונים לא רצו לכבן את עצמם.

"החלוצי החולנד ב-מאבק"

בשיירה האחרונה

בראשית אפריל 1944 הודיע לי אנטי "החלוצי" באמצעות פראנס שאני דרישה בצרפת. להתקנת מצין בית-חלוצי בלאבנהיר. בבואי לפריס נודע לי, שבסופו של דבר אינו יורשה לבית-החלוצי המתוכנן. הדבר ציער אותי מאד, שכן עובתי בחולנד את גורברים קליין, שטיפלתי בו בזמן האחרון, בביתם של דניסיה וברוכ יסה.

בפריס נפגשתי עם חברים רבים שהמשך דרכם טרם נקבע, ועם החברים שעמדו בראש הפעולות כשנאסרו הללי ב-26 באפריל, נשארו ללא פריחה. הדיב מעגון לקליטת החברים שיבואו מהולנד. יש רבקה רוס בפסחי לטלוח ולבורחה. עבדתי במסכה על "ארגון טיטה". בבורד גשתי חברים שנאלצי לצאת את לאבנהיר בגלל הכשלונות כפרים.

פזמיים יצאנו לסילת, עלימנת לעבד את הגבול, ופעמים והחזירונו
והדרך קיבלנו עבודה בליון, במשרד של שהותהעושה. האבדו עבדו
שם: לודי כהן, לודי גילדריין, היינץ יונה דורלאכר, רבקה רוס, נרגו בחוליה
שהתחממה עלידי הגרמנים.

ב־10 ביולי 1944 ניחל לנו סוף לבצא לספרד, עלימנ מסילות
מחנות הגענו לסופוליה. פליטין בעל-הברית כבי שיבשה את תביעה
הרכבות, הכשכנו לקראסון ויילאן, עמי בקבוצה היו כל החברים שהזכרתיים
לעיל, ובנוסף עליהם לורה ויסקינד ובטי בריץ.

משם הלכנו במחנה אשת יחידת. בתרים קיבל את הקטוצה מרחי-דרך,
ושם הצטרפי אלינו כעשרים חמישה חברים מצרפת, שלוחה ימים תכינו
עד שגיתן לנו להמשיך, המון מושע דיה, חילקנו מכוניותו לאחריים. הלכנו
רק בלילה, וביום הסתתרנו בבוך 18 ביולי הצנינו את גבול אנדרה,
נאלצנו להמשיך ביד, כדי שלא תגלה מקוב-המטבח, מורה-הדרך החקשר
עם הגיינס. בלילה עלינו על משאית שנשלחה מלת-אסאדור, במלון אליו
הגענו ביון לנו לאכול ולהחזיק, והגעש מיפול רפואה.

כעבד ימים אחדים נכענו בלילה — כדי שלא תתגלה נוכחינו — אל
גבול אנדרה-ספרד, נרשמו, והלאה — ללודיה, כאן נפגענו עם החברים
שהקדימונו. חודש בלודיה, חודש במיצלונת, על רשבין הגיינס.

עלינו דרך קאריה הנשתי להיפס ב־4 בנובמבר 1944.

לילדו שפיגל-כהן

האנדרה-ספרד, קבוצה של חברים
(בן העיניים הנורמליים)

קבוצה מיוצלי המחנות שים עליהם
(עם אנדרה-ספרד, בן של רוח יצני)

י ז ב ז ר

נזכור את כל בני עמנו אשר נקדו ואבדו תחת עול
 שונאינו ומשמידינו ;
 את שנפלו בלחי האויב ;
 את שסיכנו את נפשם למען הציל את זולתם ;
 את שנתנו את כל אשר להם, ומנת חלקם — מוות
 אכזרי ;
 את שנגרדו אל מחנות-הדיכוי, וגירלם לא יודע
 לעולם ;
 את שנפלו כחיילים במלחמה על חירותנו.
 נזכור את כל אהובינו אשר נקדו מתוך שורותינו,
 מעשיהם מעשה-בנין היה ; ובמותם נתנו לנו את
 החיים.

"תהליך ההולנדי במאבק"

במבנה הזכר דלילי המזכיר את המורשת ביזר "מסרול בהיי אפריס"

נ ע פ ח ת

גורל חברי ההכשרות — אבידות וניצולים¹

הארגון	מיה חברים	גרמני חולו	מיה חולו	המתתו בסוף המלחמה	נרצח בתלנר צמ ² לארץ	מיה ניצולים
ארגון דאנטי	229	102	21	119	61	123 ³
דקדוקס (כולל לא- ציונים)	299	218	35	81	50	108
הכשרת דת'ה	120	103	18	26	19	41
אגודת ישראל	55	29	8	26	13	26
ליסדרכט ⁴	48	—	—	48	23	34
אלדו ⁴	40	26	21	4	1	31
חאודה	22	3	—	19	11	16
סך הכל	822	491	105	323	178	369

- 1) הסבלה חוכנה באוקטובר 1945. ייתכן ובהמשך חזמו חלו עיוניים במקפחים.
- 2) משנתבר גורלם של חברים ביחד דיוק, אך חלמינה בכללית נכזת.
- 3) בטרנספידט היילופין או כמעפילים, דרך ספרד.
- 4) דרך הצלה של 8 חברים אינה ידועה.
- 4) כולל סגליהצובדים.

- קיץ 1942
רוב היהודים מצויקים להחיצה מצדדים גרמאניים ; רבים ממחזרים או מורדים אל מעבר לגבול. קב יואלזון לצורה למכתחילה.
יוני-אוגוסט 1943
ראשית דמארגנות המהפכה והלוציות ; התקשרות עם קבוצה טטרולית.
10-16.42
49 ליניר ביהחנצור בלומדיכט יורדים למתחרת.
חזיו 1942
הרבה פעולות והסברה על יתר התכונות ; חיצוש מקומות מחבא והתקשרות עם מוסדות ועם יתורים.
2.9.42
מעבר יורדי ביהחנצור באמסטרדם ; ביהחנצור הסק למיכן הפקילה הכלה לייסולית.
2.10.42
מעבר 15,000 יהודים ממחנותיהם שנמצאו במחנות עבודה ; שליחם מורחה עם שלוחותיהם. אנשי הויתחנצור באלדד נעצרים ומחזירים לוסטרבורק, בה הם נחים ברצף ל"מבצת החכמה" במחנות.
אוקטובר-נובמבר 1942
שניו עובר לצרפת וקופר את הקשרים הראשונים עם התנועה כפ. חזיר לחלוצ ומישר רוחו על מגעיה בדיקה אפשרות לגיע לשווייץ עם יורדינים שבדיכס. קבוצת צעירים מלומדיכט מנסה להגיע לשווייץ ונקבותיה בעלמים.
11.1.42
כניסה הגרמנים לזרים-צרפת.
דצמבר 1942 - ינואר 1943
העברת חברים לצרפת דרך בלגיה ; שניו מהק את הקשרים עם המחתרת היהודית בצרפת. גיושונים ראשינים ביות המעבר לספרה.
25.12.42
שלוחת החברים הראשונים מגיעים דרך צרפת לשווייץ.
23-27.1.43
מעבר של שניו יואל בבלא בורדה. האסקה בהסרתה לצרפת.
פברואר 1943
4 דברים שהעברת שליח יום וסטנלי נשדו לבלגיה, מגיעים לספר ביהח מורחנודך בלגיה.
מארס 1943
הנחת כרטיסיות מרשמי-ההושבים באמסטרדם ; ראשי המבצעים מוצאים לחורג. אפריל-מאי 1943
רובת המיגרות על כל הנכרים בגיל וגיוס בהולנד, לשירות לעבודה ; שביתות מהאם במרכזי התעסוקה ; הולנדים רבים יורדים למתחרת.
30.1.43
ארגון המחתרת העצמי בצרפת שולח שני שליחים לספרה, עלימנת לארגן את הסעבר מן הצד המזרחי. ראשיי "הפועלים החלוצים" מגיעים לצרפת.
אוגוסט 1943
קופר ריילנדר עובר לצרפת ומחדש את המגע עם המחתרת עם ; ליני פווריס

לוח המאורעות

- 10-14.5.40
פלישה הגרמנים יבגרת הולנד ; גל השאבדות בין יורדי אמסטרדם.
יוני 1940
מעבר שליח ארץ-ישראל העברתם למחנותיהם בטרמניה.
יולי 1940
הקמת "המרכז להכשרה מקצועית".
סריו 1940
ראשית גיוסם של היהודים מהי הכלכלה והתעסוקה. הקמה "הרצון היהודי לקראת-הנצח" בראשות ד"ר א. ל. פיסר.
ינואר 1941
סמינר "החלוצי" בליניק.
25-27.2.41
"קבוצת פברואר" באמסטרדם וריכוזה. שליח 427 יורדים למאוסטרדאן.
פברואר 1941
הקמת "הוועד" בראשותם של א. אשר ופופר. ה. כהן.
פברואר-מארס 1941
שילוב "המרכז להכשרה מקצועית" ביוגראל. פניה אל מרכז "החלוצי" בשווייץ ובשכניה ואל פעילי האוכנות בארמיה, לצד תפוש דרכי הצלה לחברים.
מארס 1941
פניי "החלוצים" החברים מוצבים באמסטרדם.
יוני 1941
כניסה ומעברים באמסטרדם. הגעורים נשלחים למאוסטרדאן. חברים מספרי הדיקדוק - בין קרבות המעורב.
סריו 1941
הלוצים מקבלים צו-הגירה למחנות עבודה ; "המרכז להכשרה" מעלית לדחיה מיעד הריכוזם של כלת החברים.
הרץ 1941-1942
הרפת הגיוס נגד היהודים, ראשית הכניחה לצרפת ולשווייץ. מספרי "החלוצי" ובמרכזי התעסוקה - המעיר הפעילות ; ירחי לימוד וסמינרים ; ביירוים על דרכי הצלה.
אפריל-מאי 1942
רשימי האוכלוסיה היהודית והמבצת האין "א" בלומדות-הוועד ; גיוס "מגן הדודי" הגלים. גילויי הדחיה כמד האוכלוסיה.
5.7.42
צו-ההגירה הראשונים לקראת אמסטרדם. תסיסה ברבע הוועד יבגרת רבות לימוסר להגירת יהודית.
15.7.42
ראשית השילוחים השבועיים מהולנד דרך מחנה וסטנבורק בורדה.

ארנסט הרש, מאכט וינדמילר ואחרים, העבירה שיחות המצודות ב"מסדות
דפוס" מזרפות.

10-12.8.44

מצערת של גרפון הרש תורבית קליין, גורבוס מוכרה מביהמחולים ומסחר
בבית הריסון, גרפון נשלח לפוסט, משם מוכר בברוק.

1943 ספטמבר

חבר "החלוצ" מהולנד מביא בעניינה לשינוי רשימת החברים הכלואים
בנאציבורק. משנים עבורם סרטיפיקטים, הנשלחים עליו הצלב דאזים לוסטר
ביוק. על סמך זה נשלחים הצעירים לברגן-בלזן; החברים מעל בל 21 נשלחים
במחנות ספטמבר למחנות השמדה.

1943 סתיו

שחרור חברים מעלופות-מצ"י שונים; ראשית ארגון הגרופה ממחנה וסטר
בוק, ראשית ארגון תיירות לדיסק תחזית עצמאית בצרפת.

10.10.43

קורס האגפה, לטי וולסלדטים ואחרים בעצרים ברוטרדם.

דצמבר 1943

ליל וסטרל וחיל סלומי בעצרים בלסיון לשחרר את לטי וולסלדטים ונשלחים
לפוסט.

24.1.44

ראשונה תלמידים מהולנד מפליגים ארצה על אפון האגיה "נאכט".

פברואר 1944

חידוש השיירות לספרד; יום וסטרל מגיע עד הפירנאים ונפרד מן הדינאמס.

1944 אביב

שיחות של ציפי פרגל לאיטליה.

1944 סתיו

טיורי תורת-הנער הציונית בצרפת; חלק מן החברים מצטרף לתיירות
המדיניות, חלקם עובר לספרד, ראשית הצליח לידם והצטרפתם לספרד, יום
וסטרל "באוק" קנינג נעצרים על גבול בלגיה בנחיתם להצטרף שתי בנות;
שניהם מצטרפים לפוסט.

31.3.44

קורס האגפה נסבה באושרין.

1944 אפריל

פגישת מפילי המחתרת בהולנד, מגיעים גם הפעילים הצרפתים.

26.4.44

מצערת רוב חברי המרכז בפריז.

סוף אפריל 1944

מצערת של מנחם יואל פיקוקה ואחרים, עקב גילוי קשר לשחרור יום
וסטרל.

6.6.44

פליחה בנות הבית לגרמאנדיה, ציהוק הקשר בין צרפת והולנד.

10.7.44

300 איים נשלחים ב"מסעות" חליפין מברגן-בלזן לארץ-ישראל, ביניהם
סיווי התענה בהולנד, וכמה בנות מ"קבוצת הוואסלה", יוצאת אלדון.

19.7.44

מאכט וינדמילר, פאולה קאופמן ופעילי כחורת צרפתים והולנדים נוספים
נשלחים בספינה. נשלחים לדראנטי, יחד עם חברים שנעצרו באסטרל.

יולי-אוגוסט 1944

לשיירות חצובות את הפירנאים מוצגת עזרה מאד הספרד, עליו שליחת
מורידיך וכלי החבורה.

11.8.44

יום וסטרל מוצא להורג בפוסט.

15.8.44

רוב החברים העצורים בדראנטי נשלחים בספינה אל האחרון מדראנטי לגרמניה.

23.8.44

שחרור פריז ומחנה דראנטי, פעילי המחתרת שלא נצטרף טענתם בשחרור
הזר המצוה.

5-6.9.44

"יום הסלישי המאורף" בהולנד, סמחת המונים עקב התערבות צבאות בנות
הברית, יל וסטרל, יל סלומי ובאיקה קנינג נשלחים בפוסט למחנה
יילבו בגרמניה.

11.9.44

שחרור דרום הולנד עליו צבאות בנות-הברית.

אוקטובר 1944

טביחת רכבות כללית בהולנד, הארנספורטים האחרונים מוסטליברוק.

26.10.44

האגיה "גנייה" מפליגה מגמל קאדון, ועל סיפונה 58 חלוצים מהולנד.

דורק 1944-1945

"חידוש ורע"י" המכל בצפון הולנד, חברי המחתרת הנוצרים מקימים את
הקשר עם המסתתרים ודואנים מכל האסטר להספקת מזון.

1945 מארס

מאכט וינדמילר נספה בסימבאלר.

1945 אפריל

ארנסט הרש נפטר בברגן-בלזן, שושנה ליאן מוצא את מותה בטרזיינשטאט.

אפריל-מאי 1945

צבאות בנות-הברית משחררים את מחנות-הסיוט ברחבי גרמניה.

9.5.1945

שחרור הולנד כולה.

קיץ 1945

שידורי המחנות נותרים להולנד; דברים מגיעים למחנותיהם, ארגון עליה
בכל הדרכים.

17.9.1945

קורס ריילנגר נסמך בהאונדירס; מובא לקבורה באמסטערדם.

1945-1946

אנשי-הבריגאדה היהודית עוזרים בארגון העליה ובשיקום התנועה בהולנד.

1945-1947

רוב החברים הוויקיט צילים ארצה.

- (23) חלק מן המסמך נמחק על ידי הצנזורה, הבריטית, ביטן ראשון לפיטשורס עקבות ההשמדה.
 (24) עקבות אחר, שהגיע בשבועה לארץ.
 (25) אריתה בליט דיל היתה הברית היעד לעצמות העצור, ידית לוכדרכם.
 (26) דה'ולק.
 (27) ישראל בייחודית דיל.
 (28) נסמך.
 (29) ביחידות באוסטרופרסטראט.
 (30) לטורכט, אלוך ודאווה. השבויים ביקשו להקל במעטו על המאכזר במזון עשירי כבר אז בהולנד.

לפרק 2:

- (31) כינויו של המוסד בלונדון.
 (32) עם התקדמות הדברים לעבר מחנות המוות בפולין, הולינו הנרמנים אז שרדו הפצוירים, לרוב ברגל, לעבר ולמזרח. רבים מהם במסעית אלה ברעב ובאכזבה כמות.
 (33) מרים ג, שלא היתה חברת "החלוק" נכשלה מאן כפי הנראה באיחידה.
 (34) ראה פרוטו של עבר דורלאסר בעמ' 24.
 (35) בייחודות באוסטרופרסטראט נסמך בסוף קיץ 1941, לאחר המעצרים ההמוניים.
 (36) בעמ' זה סייג הריבית אלטר ויסקינד, שדיה האחראי על השאכורג מסמך היודנראט.
 (37) הוא האריך פיגוי הורקדורפ.
 (38) אלפרד פרנקל.
 (39) דין יב שכל צורכרס בביתו של פראנס הריטמן עד שהתלח בעמ' אר ודיו בפעוה ללא תלנה; עד היום הוא שרטי במוסד לחוליגנטי בהולנד.
 (40) דבר "המכני הצעיר".
 (41) במרטי להכשרה מקצועית.
 (42) ארץ ישראל.
 (43) לימבורג, הילנד.
 (44) נרמו ובשרה בדיהם צרפת.
 (45) שוייץ.
 (46) פליין.
 (47) כך במזרח.
 (48) המכתב נכתב יד לאחר השתלטות הנרמנים על צרפת והדומיות.
 (49) קבוצת חניכים מליסדורבס יצאה אחרי שישו לשוייץ, ונספתה בדרך.
 (50) חניכי לוכדרכם.
 (51) בהולנד.
 (52) היא נמצא.
 (53) כניסת העבד הגרמני לצרפת הדומיות.
 (54) שרנה אנול, מן הראשונים שעברו לצרפת. דירתו שימשה מאן למטה החנות מעבר לדברים. זה שבעצור נשלח למחנה ריכנה.
 (55) חברים.
 (56) צריכה הגיעה לשוייץ בינואר 1942.

הערות

לפרק א:

- (1) יש להעיר, כי ראשי היודנראט נסו לעשות גם למען הצלתם של הכלאים בנחמיות, כך כמו לצלב האדום ולאגודות אחרים בארצות בישראליות, כדי להשיג ויזות לארצות שונות וסרטיסקאטים לארץ ישראל. צינים וחוקים קיבלו באמת סרטיסקאטים נראה "במחנות הצלה בשווייץ, פרק 2", ונשלחו על סמך זה למחנה החליפין בברגן-בלזה. אך רק בודדים מהם הגיעו לארץ; השאר נספו במחנה.

לפרק ב:

- (2) לפי ריוורשטין של המרכז להכשרה מקצועית, נובמבר 1944.
 (3) Jacobs Centrale voor Beroepsleiding.
 (4) חבר מרכז "החלוק", נסמך במין העלמה.
 (5) הכינוי להעברה ההמשכית בשליחתן לטוביה אי לארית.
 (6) בארצות הברית.
 (7) "ליל הבדולח" בגרמניה.
 (8) סיני גימבורג ומאסר צימלס.
 (9) משה קצנלסון דיל.
 (10) מחנכים במוסד בהולנד.
 (11) חסר דגניה ב' ושליח בורקדורפ. נכל דגניה בטלמתי השחרור.
 (12) כל המכתבים נמסרו עד סוף המרץ מוטגים לאורי כוכבא.
 (13) המצורים.
 (14) האנמן נמצא בחילה בורקדורפ, לאסום את היכל.
 (15) נציג חברת היחידים.
 (16) הכוונה לעבודתה.
 (17) החברים בהכשרה הבודדת.
 (18) מאסר חיקם מרכז הכשרה לחברים וחוקים.
 (19) משה קצנלסון ועמי קיטור, השליחים בורקדורפ.
 (20) נתן שואלב, שליח "החלוק" בשווייץ.
 (21) עבר לשווייץ.
 (22) לצלות ארצה.
 (23) דוריס האופטמן, חבר מרכז "החלוק", יצא על דעת עצמו לשווייץ ועקבותיו נעלמו.
 (24) שוייץ.
 (25) מאסר החלוק, איש פועלי ציון בהולנד.
 (26) השליחים קיבלו לשוין לשלוח כסף לקרוביהם שבארצות הברית. כך נתקבלו ממוסד אחדים בהולנד, והם הוצאו למחנות שווייץ.
 (27) גימי "החלוק" בדנמרק ובשבדיה.

לפרק ח:

- (96) קו הכיכורים המערבי של הילנד, לאורך ההר איסל.
 (97) שידור טישע ביריהמלכוז ההולנדי, מנל גלי הכרמליס.
 (98) עליזה בירנבאום-כנולבאום, ראד להלן.
 (99) מאנלי ארנון דאומר, שפס בטיפול בחלוצים במקורות הכשרות.
 (100) חיותה כוונה לזכור את הילדים פליטי-גרמניה שלא היו להם הורים בהילנד, אך גם לגביהם תיאר "שיש זמן" (ראה גם פרק ו').
 (101) ראה פרק ו'.
 (102) מתוך סתוב שנשלח אל הידידים בארץ בספטמבר 1945.
 (103) כתום — צבע בית-המלכות ההולנדית.

לפרק ט:

- (104) ווינצ'ורפ.
 (105) ארנו ליי, בעלה.
 (106) מחנה הגיהמול: המסתם סבין ועוד.

לפרק י:

- (107) ראובן גמזון — מראשי ההתנגדות הישראלית בצרפת, נפטר בארץ ב-1950.
 (108) עד ב-1940 התכונן הגרמנים יהודים רבים מגרמניה לזכונת בורים צרפת, ועללו את אירחונם. באוקטובר 1941 "הרשת" במעלה וישי למשליל המזונות לזכור את היחידים "הידידים" שנתחמס במחנות-הסגר, ובאו היו חילי כחנאים קשים במחנות כיר, היסטאלט ועוד.
 (109) ראה פרק ד'.
 (110) נאד לזילן, "פרטי העבודה בגרמניה".
 (110*) Fresnes.
 (111) "קורסם היסטאנט", חידה לזכור על ההתנגדות הצרפתית.
 (112) "Forces Françaises Intérieures", "כוחות הפנים של צרפת".
 (113) ארנון טודא — ארנון גרמני, שביצע עבודה ביצורים בקבלות עבוד הצבא הגרמני בצרפת.
 (114) הפגישת התקיימה באפריל 1944. בחלוצני שבחולנד, לכן קצר לשני מאגרי אפיליב.
 (115) הרעילה גתלה לשני סיוור של קורס.
 (116) ליאו שווארצשילד, שהגיש מהלכו ונעניבתו מותרת ושיטת החברים הכלואים בוסטריכ.
 (117) ויסטור מריל — ארד מלחמתו הבחיים של קורס ריילינגר.
 (118) קורס ביקס לגלי בעניין, עלימנה לברר בפליסה את אפשרויות העזלה, אך לא ביצע את חבירותו.
 (119) תא ביקס להשיג סרטי-קאמ.
 (120) לידור והבירים בעבודה בצרפת.
 (121) ספיר.
 (122) חברי המחלקת היהודית בצרפת.
 (123) חברים שברו מוסטרבורק.
 (124) הרברים ליי וקורס האנמן, שגורשו לשילי.

ספיר.

- (61) ילדי הסודנס המסתחים.
 (62) שישי.
 (63) מירוש צרפת היהודית.
 (64) האנמן באלץ למסתח.
 (65) לורה ורלאנר.
 (66) סודא.
 (67) הגיוס ידענה על החיות פליטים סגובלות כוויק.
 (68) צרפת.
 (69) שווייץ.
 (70) קורס ריילינגר.

לפרק יד:

- (71) היס נכסטמבר 1944.
 (72) ראה עזרתה של לורה וי, פרק ז'.
 (73) לורה ורלאנר.
 (74) משייר הולנדי, שדעצ לזכור ב-1941, יחד עם כארגוני שביתת-עבודה, לזכור הקריש את שיו 18' החורגים.
 (74) יפ נשא את הצירח דמעות של ילה ליאכריי הבלגי, שפירוש שמו: ארנבת.
 (75) ללנה את נחלתו האמיתית ולהסיר את הזקן והשפס, בהם הסות את צמח.
 (76) ללנה לחקירה.
 (77) אשה ויל.
 (78) מארלי מניסטאצו ברוסרדס.
 (79) לוכטרבורק.
 (80) יאן וצולת להמתן לחנות הרבית, בנסיון לטהר את יום.
 (81) יחוב בריטרדס, בו הסלחה משפחה יהודית.
 (82) טודא.
 (83) מנחם פינצוויץ.
 (84) מנחם ומרים.
 (85) ביהמסור שגורל עלידי וגרמנים.
 (86) ספרד והבירית מוסטרבורק.
 (87) ביתו של כאוקא.
 (88) המהמסים הידידותיים שברו בחברת "פיליפס".
 (89) עובדי בית-החולים.
 (90) חורה ורלאנר.
 (91) דא נצמה.
 (92) הרחא טודא מוכן לסיים בביתו.
 (93) העזרת בבית וסטורל, אשר סיפלה בגלם הקטן.
 (94) סינה כהנר.
 (95) מולאטולי — שמו האמיתי של הסופר א. דאוכדלך, שיצא נגד שיטות הריכיי באינדונסיה; הגויסה וולנד-הוליסט — משוררת הילנדית סיצאליסטית.

רשימת המקורות

- אבנן, חיים: ההצלה דרך סצור ופורסוגל בתקופת השואה, ירושלים, המכון ליהדות זמננו, 1962.
- קיבוץ גל-עד: חוברת זכרון כמלאות 10 שנים למיתו של שרען סימון, תשי"ב "דבר" — מאי 1943: דברים לזכרו של שרען סימון.
- פברואר 1944: בריכים 757 עולי "ויאסטה".
- הבס, ברכה: מכתבים מן הגטאות — עם עובד, תשי"ג.
- "אורו זמנו" — יום וכסודל כהני ונכדו — הקיבוץ המאוחד, תשכ"ד.
- ירעות בית לחמי הגטאות: חוב' 13 — עדותו של כהנא פנקס, 1956.
- חוב' 16—17 — עדותו של חנן פלורסכזים, 1956.
- משפט אייכמן: גאון הפתחה ועדות על הילנה ירושלים, דוצאת משרד ראש הממשלה, תשכ"ב.
- מכתבים ממי השואה והמחנות — יצן סימון (עורכו), בית לודי הגטאות, קיבוץ גל-עד, תשכ"ב.
- Alf van Holland 1940—1945.
- "Dawar Haschalootsien": Orgaan van het Verbond van Palestijnapijden in Nederland, 1945.
- De Jong, L.: De Bezetting — Televisieuitzendingen Nederland, Querido, Amsterdam, 1961—1963.
- Nederland in de tweede Wereldoorlog, De Haan, Utrecht, MCMXLVIII.
- The Destruction of Dutch Jewry, Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam.
- Diário de Notícias, Portugal, 24.1.1944.
- "Diwrsj Ghalootsien": Gemeinsame Zeitung der drei Chalutzorganisa-tionen in Holland, 1940.
- Gezellenboek, 1940—1945.
- Graefdijs, K.: Holland Rides the Sea, World's Window Ltd., Haarn.
- HaschelscheZett: Zeitung des "Habonim", Schweiz, 1944.
- Hendrikse, Dick: De dag waarop mijn vader huilde. n. v. drukkerij de sparnestad, Haarlem.
- Herzberg, A. J.: Kruis der Jodenvervolgelingen, Amor Yati, opstellen over Bergen-Belisa.
- Moussault's Uitgeverij, Amsterdam MCMXXXVI.

- 125) בלגיה.
- 126) מאור יארנלום בש"ס.
- 127) אחיו, רודא רילינגה, עלה ארצה ב' 1939 בעליה בלתי-לוגאלית.
- 128) המכתב הועבר לשליח רק בראשית אוגוסט, ע"י מטה לנרא. מכאן עצמו נעצר בנים והפיק לשלוח.
- 129) צבי ורית ורלאבה.
- 130) מרגון דרך.
- 131) יאס וקריסיה — מנחם שרען פינקדוי: מדנה צלה — מחנה מסוגי לברגה בלח.
- 132) חיל סלומי ויל וטרויל.
- 133) פלישת בריחהברית לצרפת.
- ל פ ר ק ה:
- 134) מבוטס על מדקנו של חיים אבנן, "ההצלה דרך הצליחה הציונית" (ירושלים, 1962).
- 135) עליה חיים אבנן, כנאל, ועליה ערויות של חברים מהולנד, קיימה סריחה השלימה בין המספרים מן המקורות השונים.
- 136) פריי בדרך העניים ליצבא הולנדי התפשטות (לאחר מכן עלה ארצה יהיה חבר שהתגייס; בפאל בארץ); וילי גרלר חזינון סיכססאיר התגייס לצבא האמריקאי.
- 137) תוכנים להספייטיות.
- 138) ראח טוני דק ז.
- 139) נספה בארץ בתאונת-דרכים.
- 140) וילף רונמן, שלוכר נכבה רשימה ח.

מפתח שמות האנשים *

ב"ן מרדכי (מאכס) 161-243	אמר עקיבא 52-239
בון ר' 160-243	צ'רלסטיין יעקב 55-58
בוק אברהם 273	שהלפול אלח 176-177
בוקא הלנה 152	שהלפול יונה 53-178
בוקא קים 38-60 120-147 173	שהרנסט רות 158
בורשטיין יעל — ר' אהרם בורשטיין	אולדרייבס 169
בהאן הנה — ר' פרנקליינהאן	אוסטריי, משה — ר' ארד משה
בינשטוק 202	אויפמיינר פרטין 139
בירנבאום-מנחם-עליזבט 170-177	אקלאדק מייזל 231
300 189	אוקסג' יונה 157-158
בסרד פייק 162-274 302	אורטלאן קארל 76-78 125-159 160
בלוק פול 272-277	230 223 167
בלייטשטיין ציוקה 33-56 50-...	אייכליאנדר הרמן 189
63-...	אייכמן אדלף 24
בלינקשטיין דוד 267	אילן אנה — ר' היימנא-אילן
בן יואל 172	אונגל ערנסט 205-210 209
בזדלר לוי — ר' רודלסהיים-בן-חלד	אונדריס 228
בנימין יאלי (קורט) 162-277	אפיס' מרדכי 153
ברנמן קארל 133	אטנבלר ארנסט 230
ברייטשטיין מרים (בני) 39-88 220	אקסרטי-בורשטיין יעל (לולי) 214
236-259 272-280	219-221 252-259 262-263
ברילס הייז 227-237	ארד משה 271-274
ברנדלובס ואלטר 119	ארינדיאט ואלטר 18-123
ברנשטיין פרץ 31	אילד האנס 221-227
	אילד קירט 275
	אשדוים 60
בולדווין אליעזר (לודו) 60-273 290	אשר אברהם 73-...
בולשטיין היינץ 225	אשר ארנסט 125-220 230
בומפרס פראנץ 46	אשר נח — ר' דן אקראש
בני אורה — ר' דניאל לורה	אשר ופול (הייז) 31-70 89-156
בומברג פייג 258	167-...
בומברג, פייג' גא	
בומברג, דיי' 194	
בליק אביל 47-161 238-...	באדריאן גרואד 19
בומן ואלד 201-300	באנדמן האנס 46

* הסימן ... מרדכי: יאה גם לילי.

"Jediot Hechalutz", 1938—1941.

"Jom van Haseminar", Werkdorp, Jan. 1940.

Knout, David: Contribution à l'histoire de la Résistance Juive en France
Editions du Centre, Paris 1947.

Mentaliteit: De Duitse Tijd.

Onderdrukking en Verzet. Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie,
Amsterdam.Presser, J.: Het aandeel der Joden in de Ondergrond, "Het Vaderland",
1951.

Ondergang, Nijhoff, 1957.

Nacht der Girondinen, "De eik", 1957.

Rapport over het werk der Hachsjarahorganisaties in Nederland,
Amsterdam, September 1945.Report on the Jewish Central Organisation for Professional Training
in Holland, A. Gohen, Palestine, 1944.

Sijes, B. A.: De Februar Staking.

Van Maanen, W. G.: Gesproken portret van een verzetsman — Joop
Westerweel, Hilversum, Radiotelevisie, 1960.

"Verzet zonder geweld" — Joop Westerweel, 1964.

"Vom Ringen des Holländischen Hechalutz" — Erez-Israhel, 1945.

Wielock: De oorlog die Hitler won.

Wilmot, Chester: The Struggle for Europe, Collins, London, 1959.

Winkel, L. B.: De ondergrondse Pers.

"Zum Gedenken": Zeugenaussagen von Chelutzim, Spanien, 1948—1949.

169 162 204
 237 ... 228 ... 216 211
 276 ... 271 269 261 256 ... 248
 235 ... 285 ... 280
 281 276 277 27
 252
 212 192 178
 169 ... 162 150 75
 189 175 66 53 28
 297 225 ... 193

לח אקסאלר 291

לאבוחייר 282

לארזקפל 34

לארזעל 238

לה מן יחור 202

לונלין 236 55 47

לויבן 200 ... 54

לוקסדוכט 64-54 ... 47 37 31 31 12

147 ... 114 ... 92 87 ... 66

274 ... 209 176 ... 158 ... 152

299 ... 396 282

לונדון 228 22 10 17

ליין 261 238 233 ... 201 ... 95

290 276 265

ליידן 22

לייל 241 229

לייל דס. אגלי 274

לייבבורג 200 168 157 154 126 123 17

299

לייסבן 267

לרידה 290 284 276 ... 271 265

מאזכראיון 236 55 46 32 ... 25 23

295

מדיין 227 274 ... 266

מזאק 201

מזגאזי 289 384 ... 27

מזגאליה 290

מילט 252

מיראנדה 21

מילן 275 238

מילאחוב 121

מאב 121 124 123 120 88 73 60 24

286 ... 199 127 133

מאילם 220 129 122 92 ... 71

261

מאנאריה 208 161

מאליירסום 166 156 62 99

מאלי 271

מאליבוס 233

מאלי 235

מאליאר 60

מאליהובן 123

מאליט 155

מאליאר 224

מאלי 58

מאלינגן - ר' ורקדורם

מאליבורס 106 ... 58 52 ... 25

207 193 174 ... 153 ... 124 120

275 ... 259 237 228 ... 216 212

... 303 ... 294

מאלידורם 69 ... 48 41 ... 30

... 247 ... 187 158 125 92 ... 75

... 256 ... 233 256

מאלייביל 194

מאליאב 158

מאליבן 199 130

מאליבן 124 20

מאליט 180

מאליט 172

מאליט 208 205 96 77 40

מאלידה 293 237 176 70 ... 65 21

299

מאליקוב 123

מאליקוב 243 212

מאליקוב 301 167 130 123 117

מאליקוב 168 123

מאליקוב 259 209 182

מאליקוב 152 137

מאלי 202

מאליט 17

מאליה 120 117 112 102 ... 84 25

161 158 153 143 131 ... 124

... 218 ... 211 ... 204 ... 199

... 209 ... 255 ... 243 ... 239

301 ... 295 286 283

... 231 212 209 123 17

מאלי אים זים 302

מאליבילן 153 ... 175 133 62 15

266 256 230 ... 224 220 213 207

302 ... 296

מאלידה 212 206 173 161 102 93 89

295 223

מאלידה - ר' מאלידה

מאליט 217 209 200 139 124 73 5

275 274 261

מאליט 187 ... 103 91

מאליט 290 284 ... 266

מאלי 304 233

מאליט 269 238 216 201

מאליט 58 54 47 ... 29 ... 15 13

143 122 111 57 ... 81 74 70 64

193 ... 186 ... 172 162 158 155

... 246 242 ... 230 ... 220 212

294 281 ... 265 263 239 253

... 297

מאלי 275

מאלי 169 ... 161 74 ... 51

209

מאליט 236

מאליט 121

מאליט 154

מאליט 244

מאליט 157

מאליט 120 50 71 60

מאליט 228 22

מאליט 235 126

מאליט 258 40 38 24

מאליט 263 259 255 248 ... 220 210

297

מאליט 66

מאליט 232 182 ... 172 125

177 ... 156 ... 139 ... 155

244 238 230 ... 223 218 ... 187

297 ... 294 274 259 257 248

מאליט 238 209 174 170

מאליט 267 228 162 152 37 34 21 16

277

מאליט 290 ... 272 269

מאליט 243 ... 229 ... 211 35

283 274 ... 255

מאליט 205 203

מאליט 237-225

מאליט 298 205 189 186 125 50 22

מאליט 168 166 160 137 70 59

274 ... 188

מאליט 158 103

מאליט 284 271

מאליט 193 ... 175 164 117 60 26

228

מאליט 298 294 256 37

מאליט 47 ... 35 29 25 ... 11

96 93 81 72 69 ... 62 59 ... 53

... 155 148 ... 131 126 106 101

235 217 ... 204 201 189 ... 175

277 ... 267 263 ... 233 247 238

... 298 ... 296 ... 293 286

מאליט 282 280 274

מאליט 171

מאליט 211 ... 119

מאליט 230 227 224 220 91 77 23

מאליט 297 289 256 248

מאליט 194

מאליט 254 40 37

מאליט 276 272

מאליט 123

מאליט 250 ... 257 ... 226 211 238

מאליט 289 283 274

מאליט 209

מאליט 87 34

מאליט 130 ... 119 117 88 70 58

153 147

מאליט 236

מאליט 236 224 210 194

...236 289 286
פרסלנד 160 ...152 88 35 17
...168
סרן 230 ...222 230
פרסיואן 271 204 95
צרח 73 70 67 59 38 25 ...12
111 107 ...22 87 ...83 ...77
170 167 ...158 ...139 ...124
...284 230*199 ...189 178
...239
קאדי 257 250 272
קאלדנקירטן 234
קאסטר 239
קאפלן 212
קושטא 207 ...267
קלייז 122
קרוצבורג 53
ראינבולד 198*195 121 119 89 71
רואן 250 226
ריטרדם 87 ...72 ...57 31 15
...135 ...130 122 ...117
223 199 170 ...154 ...145
306 296 282 243 ...238
רונס 218
רייבונד 155
רייבאלט 201 208
רייגה 180
סאטור 276
סארי 202
סאלידא 239
סבייה 253 248 220 119 40 ...37
299 238 294
סרייז 91 95 92 70 67 ...26 25
215 ...199 187 152 126 119 110
277 ...266 ...250 ...222 218
...238 ...284

קא 219 172
קייסי 265 201
גונסטל 180
גולטאנדיה 250 ...240 226
גייזלן 155
גיגה 284 275
כנזם 163 ...154 123
אובבור 28
אחורל 45
סכנוינגן 189 159 140 118 ...88
סליין 42
סלונקי 265
סן גין דה לוז 271
סן גידו 271 258
סן דובינגו 48 40
סניק 140
סן טאסטא 274
ספרד 99 72 ...66 25 30 ...12
...204 189 ...159 152 ...120
252 243 245 229 ...228 ...216
...295 293 290*263 ...251
...239
סוסן 212
פיט 179 ...123 120 118 89 63 26
213 136 135 ...74 165 ...131
...236
פילין 72 69 63 ...55 46 40 26 21
...208 ...172 165 162 107 84 75
201 255 267 235 216
פריטונל 279 ...265 20
פיר דהמוןאליה 284 271
פריטונל 265 221 217 204 ...131 25
...236 290*266
סיגה 219
פראגלר 33
פריס 209 ...200 171 169 95 73
...273 ...248 ...238 230*219